Acta Linguistica Lithuanica

Acta Linguistica Lithuanica

LXXVIII

Vilnius 2018

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ / EDITOR-IN-CHIEF
Grasilda Blažienė (Lietuvių kalbos institutas)

REDAKCINĖ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD
Pietro Umberto Dini (Università di Pisa)
Jolanta Gelumbeckaitė (Universität Frankfurt am Main)
Tomáš Hoskovec (Cercle linguistique de Prague)
Brian D. Joseph (The State University of Ohio)
Laima Kalėdienė (Lietuvių kalbos institutas)
Николай Казанский (Российская академия наук, Институт лингвистических исследований, Санкт-Петербург)
Götz Keydana (Universität Göttingen)
Asta Leskauskaitė (Lietuvių kalbos institutas)
Daniel Petit (École Normale Supérieure, Paris)
Pēteris Vanags (Latvijas universitāte, Stockholms universitet)

REDAKCIJOS SEKRETORĖ / ASSISTANT TO THE EDITOR
Dalia Kačinaitė-Vrubliauskienė (Lietuvių kalbos institutas)

SUDARĖ / COMPILED BY
Grasilda Blažienė (Lietuvių kalbos institutas)

Lietuvos mokslo taryba

ŽURNALO RENGIMĄ IR LEIDYBĄ FINANSAVO
Lietuvos mokslo taryba (sutarties nr. LIT-071/2016).

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

ISSN 1648-4444
© Lietuvių kalbos institutas, Vilnius, 2018

TURINYS / CONTENTS

STRAIPSNIAI / ARTICLES

Ilja Lemeškin

Senoji baltų leksikografija Hanzos pirklių tarnyboje. Rankraštinių žodynų paskirtis bei sudarymo laikas 9

Old Baltic Lexicography in the Service of Hansa Merchants. Purpose of Manuscript Vocabularies and the Time of Compiling

Alma Ragauskaitė

XVII a. kėdainiečių lietuviškos kilmės asmenvardžiai 53

Personal Names of Lithuanian Origin among Kėdainiai Residents in the 17th Century

Dalia Kiseliūnaitė

Nidos kortelė Nr. 30084 Marburgo Pilypo universiteto vokiečių kalbos atlaso archyve: kalbos analizė 76

Language Analysis of Nida Questionnaire № 30084 in the Archive of the Linguistic Atlas of Germany at the Phillips University, Marburg

Nijolė Tuomienė

Nevaldomas skolinimasis kaip kalbos nykimo požymis 113

Uncontrolled Borrowing as a Sign of Language Loss

Janina Švambarytė-Valužienė

Žagarės šnektos ribos 135

Boundaries of Žagarė Local Dialect

Veslava Čižik-Prokaševa

Cinque's prieveiksmių hierarchija ir lietuvių kalbos duomenys 149

Cinque's Hierarchy of Adverbs and the Findings of the Lithuanian Language

Anitra Roze

Заимствованные слова – один из источников обозначений нюансов цвета в латышском языке 216

Skolinti spalvų pavadinimai – vienas iš latvių kalbos atspalvių žymėjimo būdų

ĮŽVALGOS / INSIGHTS

Илга Янсоне

Анатолий Павлович Непокупный и Латвия 245

Anatolijus Nepokupnas ir Latvija

RECENZIJOS / REVIEWS

Dalia Pakalniškienė
Daiva Aliūkaitė, Danguolė Mikulėnienė, Agnė Čepaitienė, Laura Geržotaitė *Kalbos variantiškumas ir jo vertinimas perceptyviosios dialektologijos požiūriu: variantų ir vietų vaizdiniai* 259

Straipsniai
Articles

ILJA LEMEŠKIN
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: senoji baltų literatūra ir raštija, lyginamoji folkloristika, leksikografija, baltistikos istorija.

SENOJI BALTŲ LEKSIKOGRAFIJA HANZOS PIRKLIŲ TARNYBOJE. RANKRAŠTINIŲ ŽODYNŲ PASKIRTIS BEI SUDARYMO LAIKAS

Old Baltic Lexicography in the Service of Hansa Merchants. Purpose of Manuscript Vocabularies and the Time of Compiling

ANOTACIJA

Straipsnyje formuojamas naujas požiūris į seniausius baltų kalbų leksikografinius paminklus: Elbingo žodyną ir vadinamąjį Simono Grūnavo žodynėlį. Abudu rankraštiniai šaltiniai siejami su utilitarine dvikalbe Hanzos leksikografijos tradicija ir nuodugniau gretinami su vadinamosiomis „Rusiškomis knygomis“, t. y. su vokiečių žemaičių–rusų kalbų žodynų bei pasikalbėjimų vadovėlių nuorašais, kuriuos praktinio kalbos mokymosi bei verslo sumetimais sudarinėjo jauno amžiaus hanziečiai *sprakelerere*. Prieinama prie išvados, kad vokiečių–prūsų kalbų žodynai bei pasikalbėjimai pasidarė aktualūs resp. buvo sukurti netrukus po to, kai Elbingui buvo suteiktos Liubeko teisės, o į naują rinką pasipelnyti atvyko vokiečių pirkliai ir kolonistai. Su Elbingu glaudžiai siejamas ir Elbingo žodynas, ir S. Grūnavo žodynėlis; Hanzos leksikografijos įtaka įžvelgiama ir „Lenkų–jotvingių žodynėlyje“. Vertikalusis S. Grūnavo žodynėlio skaitymas leidžia rekonstruoti pirklių pasikalbėjimus, t. y. baltų kalbų tekstyne iki šiol neapčiuoptą funkcinį stilių – XIII a. vidurio–antrosios pusės vokiečių–prūsų pirklių sociolektą. Atitinkamų prielaidų leksikografijai formuotis lietuvių kalbos pagrindu XIII a. nebuvo (dėl ribotos Hanzos paplitimo geografijos).

ESMINIAI ŽODŽIAI: Hanzos leksikografija, Elbingo žodynas, Simono Grūnavo žodynėlis, pasikalbėjimų vadovėliai, vokiečių–prūsų pirklių sociolektas.

ANNOTATION

The article shapes a new approach towards the oldest lexicographic monuments of the Baltic languages: Elbing vocabulary and the so called Simon Grunau's vocabulary. Both manuscript sources are associated with Hanseatic utilitarian bilingual lexicographic tradition and are thoroughly compared with the so called "Russian books", i.e. transcripts of Low German-Russian vocabularies and phrase-books compiled by young Hansa men, the so called *sprakelerere*, for practical language learning and business purposes. A conclusion is made that German-Prussian vocabularies and phrase-books became relevant, i.e. they were compiled, soon after Elbing was granted Lübeck law and German merchants and colonists arrived at the new market to make profit. The Elbing vocabulary and Grunau's vocabulary are closely linked with Elbing; the influence of the Hanseatic lexicography is also seen in the Polish-Yotvingian vocabulary. The vertical reading of Grunau's vocabulary enables us to reconstruct the mercantile phrase-book, i.e. the functional style which has not yet been grasped in the Baltic corpus – the German-Prussian mercantile sociolect of the second half of the 13th century. There were no respective preconditions for the formation of lexicography on the basis of the Lithuanian language in the 13th century (due to the limited geography of the spread of Hansa merchants).

KEYWORDS: Hanseatic lexicography, Elbing vocabulary, Grunau's vocabulary, phrase-book, German-Prussian mercantile sociolect.

Lyginamasis žvilgsnis į senus rašytinius šaltinius parodo vieną skirtumą: viduramžių leksikografiniais paminklais disponuoja tik dalis baltų – prūsai bei „jotvingiai"[1]. Kyla klausimas: kodėl jie nėra paliudyti tarp kitų baltų? Bazelio ir Kretos pėdsakai (Dini 2014: 331–332, 553–558) bus susiję su raštingais prūsais, kurie, (nu)rašydami knygas, kolofonų pozicijoje palikdavo atitinkamą žymę apie save ir nuorašų atsiradimo arba jų gyvavimo aplinkybes. Ar negalėjo tie patys išsilavinę žmonės prisidėti ir sudarant žodynus? Norint į šiuos klausimus atsakyti, būtina apibrėžti leksikografinių paminklų paskirtį, t. y. nustatyti, kokios priežastys nulėmė žodynų atsiradimą ir kam, kur, kuo jie buvo naudingi.

1.1. Seniausias ir didžiausias vokiečių–prūsų kalbų žodynas – vadinamasis *Elbinger Vokabular* (toliau žymimas santrumpa EŽ) – mūsų laikus pasiekė kaip dalis *Codex Neumannianus*, kuris iki Antrojo pasaulinio karo buvo saugomas Elbingo miesto bibliotekoje (sign. Q 84). Žodynas, ketvirtoji iš eilės kodekso dalis, buvo paskutinis; jį ir visą knygą vainikavo kolofonas, kuris glaustai

[1] Žodyno *Pogańske gwary z Narewu* (Zinkevičius 1985) parašymą linkstama kelti į „kryžiuočių laikus". Jo jotvingiškumu abejojama (Schmid 1986; plačiau: Dini 2014: 304–307). Žodyne įžvelgiama maišyta kalba, kurioje pastebima jidiš kalbos įtaka, baltų–ugrofinų izoglosos (Chelimskij 1985; Орел, Хелимский 1987; Orël 1986), rytų baltų bei prūsų kalbų leksinių išteklių kompiliacija.

informavo apie žodyno nuorašo ir viso kodekso kūrėją: *Explicit per manus Petri Holc* ‖ *wefcher De maienburg* (185 p.). Skriptoriaus antroponimas ir nurašymo klaidos, kurių pasitaiko prūsiškoje žodyno dalyje, rodo, jog iš Mayenburgo[2] kilęs Petras Holcwescheris tikriausiai buvo vokietis. Iki šiol nepagrįstas lieka plačiai paplitęs teiginys, jog patį žodyną, t. y. P. Holcwescherio perrašytą protografą, sudarė vokiečių ordino vienuolis. Autorystės klausimas tiesiogiai priklauso nuo leksikografinio paminklo rūšies resp. žodyno paskirties problemos, kuri iki šiol lieka neišspręsta. Be šios problemos išsamaus aptarimo kalbos apie vienuolį ar kitą socialinį statusą turintį asmenį yra pernelyg ankstyvos.

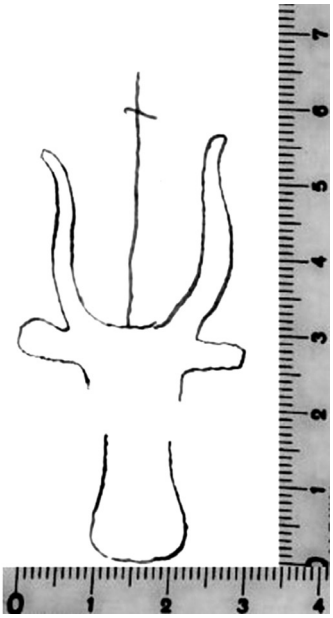

Manoma, jog rankraštinę knygą P. Holcwescheris nurašė XIV a. pabaigoje ar XV a. pradžioje. Tiksliau datuoti ateityje bus paranku atsižvelgiant į Heinricho Niewöhnerio 1912 m. perpieštą vandens ženklą[3], kurio datavimas kol kas yra keblus. Jis pasižymi specifiniu bruožu – apatinės pailgo jaučio snukio dalies (jaučio nasrų) apvaliu paplatinimu, kuris apsunkina priskyrimą prie šiuo metu žinomų tiksliai datuotų vandens ženklų variantų ir jų tipų. Gerhardo Piccardo kolekcijos dalyje „Ochsenkopf – Ohne Gesichtsmerkmale – Darüber Stange – Darüber Kreuz – Einkonturiges Kreuz“ yra pora atvaizdų, kuriuos iš tolo ir tik sąlygiškai galima lyginti su Elbingo kodekse buvusiu vandens ženklu. Jie (Nr. 56698–56700, 56695) datuojami 1427, 1433, 1435 ir 1464 metais. Šiek tiek panašus vandens ženklas (su tam tikru jaučio nasrų apvalaus išplatinimo požymiu, tačiau ir su akimis bei žvaigžde tarp panašiai užlenktų ragų), datuojamas 1434 m., figūruoja Nikolajaus Lichačevo veikale – Nr. 511 (plg. dar 1427 m. vandens ženklą Nr. 541: Лихачев I 43, 46; III LXXXVIII). Turint omenyje laipsnišką aptariamojo vandens ženklo tipo raidą, Elbingo kodekso popieriaus gamybą būtų prasminga „pajauninti“. Atrodo, kad kodeksas galėjo būti sukurtas XV a. antrąjį ketvirtį arba net XV a. viduryje.

1.2. P. Holcwescheris nurašė rinkinį, kuriame dominavo teisinio pobūdžio raštai. Iš pradžių jis nukopijavo Elbingui suteiktą „Liubeko teisę“ – *Lübisches*

[2] Interpretuojant lytį *maienburg* daroma niekuo nepagrįsta ir nereikalinga konjektūra: *Marienburg*.

[3] H. Niewöhnerio 1912 m. aprašas yra prieinamas duomenų bazėje *Handschriftencensus*: http://www.bbaw.de/forschung/dtm/HSA/Elbing_700330290000.html.

Recht für Elbing (1–100 p.)[4]. Antrąjį skriptorius nurašė prūsų teisyną – *Preussisches Recht* (100–120 p.)[5]. Toliau lenkų teisyną – *Polnisches Recht* (120–168 p.)[6] ir pagaliau vokiečių–prūsų kalbų žodyną (169–185 p.). Aiškiai matomas polinkis į teisinius dalykus buvo pastebėtas XVI a. Tada raudonu rašalu priešlapyje buvo įrašyta bendra antraštė *Buch darihn der Lübeschen Rechte beschriben* [...], taip pat iškalbinga sentencija *Fiat justicia & pereat mũd*[*us*] („telaimi teisėtumas ir težūna [nors ir žūtų] visas pasaulis"). Nurašytų šaltinių kombinacija pirmiesiems kodekso tyrėjams davė pagrindo manyti, jog civilinės teisės sąvadu naudojosi aukštas Elbinge reziduojantis ordino valdininkas – komtūras, kuriam buvo pavaldūs Elbingo miestiečiai ir visi vietiniai, t. y. tos komtūrijos prūsai, vokiečiai bei lenkai. Šios nuomonės laikėsi Ferdinandas Neumannas ir Edwinas Volckmannas (Volckmann 1869: 4). Vėliau praktinę teisinę paskirtį (*für den practischen rechtsgebrauch*) svarstė Adalbertas Bezzenbergeris bei Reinholdas Trautmannas (Bezzenberger 1874: 1225; Trautmann 1910: XXIV–XXV).

Dėl deklaruojamos teisinės žodyno paskirties suabejojo James'as Marchandas (Marchand 1970: 112). Iš tiesų tariamoji teisinė funkcija prastai dera su vokiečių–prūsų kalbų sąvokų žodynu. Iš vienos pusės, jame trūksta „specializuotos", t. y. teisinio pobūdžio, leksikos, iš kitos – yra daug tokių žodžių (ir ištisų skyrių), kuriuos semantiškai sunku sieti su teisiniais dalykais (pirtys, vabalai, žvaigždynas ir pan.). Šiuolaikišką, t. y. žiūrėdamas per moderniųjų laikų prizmę, sprendimą sugalvojo Wolframas Euleris, pagal kurį žodynas savo funkcija atitinka turistų pasikalbėjimų knygutes (Euler 1988: 9). Kaip „trumpą pasikalbėjimų vadovėlį" (*kurzer Sprachführer*), palengvinantį bendravimą su prūsais įvairiomis buitinėmis temomis, žodyną interpretavo ir Friedrichas Benninghovenas: „Einem Deutschen die Möglichkeit zu geben, sich mit der prußischen Landbevölkerung schnell über die Begriffe des täglichen Lebens zu verständigen" (Benninghoven 1990: 106).

2003 m. Ralfas Päsleris išleido išsamią studiją *Deutschsprachige Sachliteratur im Preußenland bis 1500. Untersuchungen zu ihrer Überlieferung*, kurioje nemažai

---

[4] Prieš pagrindinį šaltinio tekstą perrašytojas pateikė išsamų registrą su raudona antrašte: „Das ist das lubichs recht vnd der sack" (1 p.). Registro pradžia čia pat, 1 p., buvo išskirta inicija: „Das erste ist von echtischaft I [...]". Registro ekscipitas yra 11 p.: „Der von sinnen ist Komen CCXXXIIX". Po registro 11–13 p. pateikta lotyniška pratarmė. Pats šaltinis prasidėjo 13 p.: „Von echteschaft. Wo eyn man sinen son adir sine tȯcht'vs gebet [...]"; pasibaigė 100 p. žodžiais: „[...] dij en mogen Keyn gut weg gebin daz ist stete sie vnd daz is ymant gewere sie amen".

[5] Spalvotą antraštę ir teksto pradžią „Von wunden bewysunge. Ca[pitulu]m 1. Eyn man der do gewundt wirt sal syne wunden bewisen dem Kemerer [...]" (100 p.) bei teksto pabaigą: „[...] wer dy sune bricht der ist des geldes bestandñ" – 120 p.

[6] Šio šaltinio pradžioje, 120–123 p., buvo pateikta eiliuota pratarmė.

dėmesio skyrė Elbingo kodeksui. Remdamasis gausia Centrinės ir Vakarų Europos bibliotekose, archyvuose bei muziejuose saugoma medžiaga, tyrėjas pasiūlė įdomių naujų įžvalgų. Nesutikdamas su deklaruojama kodekso teisine prigimtimi, R. Päsleris apčiuopia kitokią rankraščio funkciją. Leksikografinis kūrinys, jo manymu, tenkino edukacijos poreikius: „Daher ist es unwahrscheinlich, dass ein Deutscher es mit sich führte, um sich mit dessen Hilfe mit einheimischen Prußen verständigen zu können. Zielsprache ist nicht das Prußische, sondern das Deutsche. Der Pruße lernt die deutsche Sprache und mit ihr lernt er das christlich geprägte Weltbild der Kolonialherren kennen. Letzteres erschließt sich dem Lernenden, also einem Schüler, aber erst durch erklärende Zusätze eines Lehrers. Die Funktion des Vokabulars ist somit im Umkreis des Sprachunterrichts zu suchen, also im Umkreis von Ausbildung und Schule“ (Päsler 2003: 307).

Savo mintis mokslininkas bando pagrįsti tipologiniu gretinimu su kitais žinomais Rytų Prūsijos kilmės leksikografiniais darbais (pavyzdžiui, su XV a. lotynų–vokiečių kalbų žodynu, kurį jis žymi santrumpa *Königsberg, SUB: 901* – Päsler 2003: 213, 304, 306) bei išsamesne žodyną sudarančių teminių skyrių analize. Pastaruosius jis išvardija atskiroje lentelėje *Wortgruppen des ‚Elbinger Vokabulars‘* (Päsler 2003: 305–306):

Lfd. Nr.	1. Wort d. Gruppe	Vokabel-Nr.	Anzahl ders.	Charakteristik der Gruppe
1	*Got*	1–11	11	Himmel(sgewölbe)
2	*Jor*	12–23	12	Jahreszeiten und Wochentage
3	*Erde*	24–32	9	die vier Elemente
4	*Vüer*	33–44	12	
5	*Lvft*	45–58	14	
6	*Wasser*	59–66	8	
7	*Mensch*	67–168	102	der Mensch vom Scheitel bis zur Sohle
8	*Vater*	169–192	24	Verwandtschaftsbezeichnungen
9	*Hüs*	193–235	43	Haus und Hof
10	*Ackerman*	236–293	58	
11	*Wayn*	294–315	22	Wagen
12	*Möle*	316–328	9	Mühle
13	*Becker*	329–346	18	Bäcker
14	*Garbreter*	347–381	35	Garkoch
15	*Kreczem*	382–403	22	Schankwirtschaft
16	*Herre*	404–428	25	Rangordnung der weltlichen Freien; Kriegswessen
17	*Ros*	429–439	11	Pferde
18	*Seteler*	440–453	14	Satterhandwerk
19	*Weber*	454–472	19	Weberhandwerk
20	*Schreter*	473–495	23	Schneiderhandwerk

Lfd. Nr.	1. Wort d. Gruppe	Vokabel-Nr.	Anzahl ders.	Charakteristik der Gruppe
21	*Schuwert*	496–512	17	Schuhmacherhandwerk
22	*Smyt*	513–549	37	Schmiedehandwerk
23	*Beder*	550–559	10	Baderhandwerk
24	*Vysch*	560–585	26	Fische
25	*Walt*	586–646	61	Wald
26	*Tyer*	647–670	24	Tiere
27	*Varre*	671–686	16	Vieh
28	*Milch*	687–695	9	Milch und deren Produkte
29	*Joger*	696–705	10	Jagd
30	*Vogel*	706–773	68	Vogelnamen
31	*Slange*	774–791	18	Schlangen, Würmer und Insekten
32	*Werld*	792–802	11	„Die Welt, in der wir leben“

Tyrėjas linkęs įžvelgti tam tikrą teminių grupių pateikimo dėsningumą – subtilią „schemą“ (*einzelnen Gruppen einem bestimmten Schema folgen*): „Die Sachgruppen geben ein Abbild des Kosmos, in dessen himmlischer, zeitlicher und weltlicher Einteilung, also eine grobe Skizze des Weltbildes der christlichen deutschen Einwanderer, dessen Schwerpunkt auf den Bezeichnungen für die direkte Lebenswelt liegt (Gruppe 7–31); die Gruppen 1–6 bieten den kosmologischen Überbau, ergänzt durch Gruppe 32, in der mit den Begriffen *Werld*, *Lant*, *Kristenheit*, *Heidenschaft*, *Stat* und *Dorf* verallgemeinernde Bezeichnungen für Formen des Zusammenlebens in absteigender Folge geliefert werden. Davon lassen sich *Lant*, *Stat* und *Dorf* ohne weiteres mit dem Recht in Verbindung bringen, denn sie weisen eine Verfassung auf, sind juristisch definiert. Ebenso weisen die Begriffe *Kristenheit* und *Heidenschaft* eine juristisch-kanonistische Konnotation – zumal im Preußenland – auf. Und Gruppe 16 zeigt mit den Vokabeln *König*, *Ritter*, *Leman* (Lehensmann), *Vrier*, *Gebuer* eine soziale Rangfolge auf, die juristisch durchaus von Belang ist“ (Päsler 2003: 237).

Žodyno funkcionavimą susiejęs su „mokykline sfera“ tyrėjas teigia, kad toks bendro resp. nespecializuoto (t. y. ne siaurai teisinio) pobūdžio leksikografinis kūrinys galėjo atsirasti Heilsberge arba Frauenburge. Vyskupo rezidencijoje Heilsberge prūsų mokykla, jo teigimu, veikė nuo XIV a. vidurio, o šešiolika Frauenburgo katedros (*Ecclesia Warmiensis*) kanauninkų savo namuose turėjo išlaikyti ir auklėti po vieną jaunuolį prūsą[7]. R. Päsleris taip pat pastebi, jog toks

[7] Tyrėjas Päsleris (2003: 237) cituoja Klausą Neitmanną: „Auch jeder der sechzehn Domherren des ermländischen Domkapitels zu Frauenburg hatte einen Jungen prußischer Zunge in seinem Hause zu unterhalten und ihn für die spätere Seelsorge unter seinem Volke zu erziehen. Den Unterricht erhielten die Jungen an der dortigen Kathedralschule. Einige Stammprußen sind im 14.

žodynas galėjo būti reikalingas ir Marienburge, kur, pasak jo, taip pat prūsų studijuota.

Dėl Elbingo kodekso sudarymo vietos tyrėjas dvejoja. P. Holcwescheris savo darbą galėjo atlikti Elbinge – *für den Elbinger Deutschordenskonvent*. Kita vertus, autorius neatmeta galimybės, jog „privalomų" šaltinių kompiliavimas bei jų savotiškas archyvavimas įvyko Marienburge: „Die Handschrift würde sich dann in die Bestrebungen zur Verwaltungsreform einordnen lassen und als eine Art „Belegexemplar" verschiedener Texte in der Marienburg „gelagert" worden sein; nach Elbing wäre die Handschrift womöglich nach Aufgabe der Marienburg gekommen" (Päsler 2003: 237). Bet kokiu atveju kodekso sudarymą tyrėjas, pagal seniai susiklosčiusią tradiciją, tvirtai sieja su Vokiečių ordino administravimo tikslais: „In beiden Fällen jedoch wäre die Handschrift für Verwaltungszwecke des Deutschen Ordens hergestellt worden" (Päsler 2003: 237).

1.3. Pastarasis plačiai paplitęs teiginys atrodo pernelyg kategoriškas ir ribojantis. Ar tikrai rinkinio funkcionavimą galima motyvuoti tik oficialiu vokiečių ordino administravimu? Ar tikrai protografo sudėtyje *teisynų* ***niekaip*** *negalima suderinti su žodynu*? Mums atrodo, kad tokia galimybė egzistuoja.

Reikėtų turėti omenyje, kad visi trys į Elbingo kodeksą įtraukti teisių sąvadai nuodugniai reglamentavo ekonominius santykius, o ypatingas dėmesys juose buvo skiriamas prekybos klausimams. Iš esmės tai yra prekybos teisynai, kurie ilgainiui – ypatingai „Liubeko teisė" – užtikrino dinamišką Baltijos regiono miestų praturtėjimą ir raidą. Taigi, į skirtingus administracinius vienetus (Pamedę, Elbingą, „Lenkų teise" valdomą teritoriją) nukreipti teisynai buvo reikalingi ne tik komtūrui, prokuratoriams ir keliems kitiems „administratoriams", bet ir galingai Hanzos sąjungai atstovaujantiems pirkliams. Be tokių šaltinių vargu ar jie galėjo sėkmingai užsiimti savo veikla. Tačiau pirkliams verslo reikalams buvo reikalingi ir kiti rašytiniai šaltiniai, tarp kurių buvo ir pagalbinių lingvistinių priemonių, palengvinančių komunikaciją resp. derybas su nobiliais, amatininkais, valstiečiais, turgininkais, palydovais ir kitais vokiškai menkai ar išvis dar nekalbančiais vietiniais gyventojais.

Svarbu pabrėžti, kad tai nėra vien teorinė galimybė. Hanzos regione yra paliudytų prekybiniais poreikiais sudarytų leksikografijos darbų. Įdomiausią ir artimiausią tokių lingvistinių šaltinių lizdą sudaro vadinamosios „Rusiškos knygos" (*Einn Russisch Buch*; *Ein Rusch Boeck*; acc. sg. ꙋ҆ръскꙋю книгю – *rusche boek*). Rusų–vokiečių kalbų žodynėliai ir pasikalbėjimai, kažkada Naugardo faktorijoje realizuojami „Hanzos vokiečių žemaičių kalba" (apie sąvokas *Hansesprache* arba *Lübecker Ausgleichssprache* žr. Sanders 1982; Peters 1973), yra

---

und 15. Jahrhundert in ihrer erfolgreichen Laufbahn bis auf die Bischofsstühle von Samland und Pomesanien gelangt" (žr. Neitmann 1996: 64).

svarbūs nagrinėjant atitinkamą „Prūsišką knygą“, t. y. Elbingo žodyną, nes žanriniu požiūriu paaiškina šio leksikografinio darbo kilmę, jo sandarą bei paskirtį (t. y. tipologinį ryšį). Prie mums rūpimų „Rusiškų knygų“ dar grįšime, bet iš pradžių pažiūrėsime, iš kurio šaltinio Elbingo žodynas buvo ir yra kildinamas iki šiol.

1.4. Elbingo vokiečių–prūsų kalbų žodynas tradiciškai siejamas su viduramžiais paplitusiu vokiečių–lotynų kalbų žodynėliu (Mažiulis 1966: 28), tačiau tokios kalbinės sandaros žodynų Prūsijoje ir kitur išvis nėra paliudyta. Yra žinomi lotynų–vokiečių kalbų žodynų nuorašai (Päsler 2003: 213), bet jų paskirtis visai kitoniška. Jais buvo naudojamasi mokantis lotynų kalbos leksikos. Taip mokiniai sėkmingai įžengdavo per „atviras duris kalboms ir visiems mokslams“ (J. A. Comenius: *Janua linguarum reserata sive Seminarium linguarum et scientiarum omnium = Dwéře Jazyků odewřené To aeſt Krátký a ſnadný způſob kteréhokoli Gazyka /ſpolu y s začatky wſſech vměnj ſwobodných / pochopenj*). Atvirkščiai orientuoti (iš vokiečių į lotynų kalbą) žodynai aptariamuoju laikotarpiu neturėjo prasmės (vartotojų), dėl to jų hipotetinis egzistavimas, apie kurį savo laiku svarstė Waltheris Ziesemeris (Ziesemer 1920: 139–140), kelia daug abejonių. Teoriškai įmanoma svarstyti alternatyvų modelį, kad vokiečių–prūsų kalbų žodyno sudarytojas iš mokyklinio žodyno pašalino lotynų kalbos registro lemas, o vietoje jų pasinaudojo vokiškais atitikmenimis:

... ⇨ dvik. graikų–lotynų kalbų žodynas ⇨ ~~lotynų~~–vokiečių kalbų žodynas
⇩
vokiečių–prūsų kalbų žodynas

Nurodytos žodynų tarpusavio santykių schemos laikosi Rolando Ferri, kuris tapo pirmu tyrėju, apsiėmusiu deklaruojamą ryšį pagrįsti tekstologiškai (Ferri 2018). Elbingo žodyną jis nuodugniai gretina su XIV a. pabaigos lotynų–vokiečių žemaičių *Liber ordinis rerum*, kurį spaudai parengė ir 1983 m. Tübingene išleido Peteris Schmittas. Italų mokslininkas įžvelgia „didelį artumą“ (*significant closeness*) tarp teminių skyrių ir pamatinių žodžių, kurie tampa pavienių teminių laukų identifikatoriais (Ferri 2018: 129–130). Gretinimas jam davė tokį rezultatą:

Liber ordinis rerum	***Elbing vocabulary***
1. De deo et sanctis	**1.** (1) Got Deywis
2. De mundo celo et stellis	**2.** (12) Jor Mettan
3. De tempore (annus jar)	**3.** (24) Erde Same
4. De igne (=EV4)	**4.** (33) Vüer Panno
5. De aere (=EV5)	**5.** (45) Luft Wins

Liber ordinis rerum	***Elbing vocabulary***
6. De aquis (=EV6)	**6.** (59) Wasser Wundan
7. De terra (=EV3) De montibus (=EV26)	**7.** (67) Mensch Smonenawi(n)s
8. De distinccione et locis nemorum	**8.** (169) Vater Towis
9. De uiis inter terras De aedificiis (=EV9)	**9.** (193) Hüs Buttan
10. De cognationibus hominis	**10.** (236) Ackerman Artoys
11. De officialibus (=EV16)	**11.** (294). Wayn Abasus
12. De his qui presunt victui (agrestis ackerman, venator jeger)	**12.** (316) Möle Malunis
13. De panium preparatoribus (mola mol; fornarius becker) (=EV 12, EV E13)	**13.** (329) Becker Peccore
14. De cibariorum preparatione (cocus koch)	**14.** (347) Garbreter Aubirgo
15. De diuersis generibus ciborum (lac milch)	**15.** (382) Kretzem Karczemo (384 malcz Piwamaltan)
16. De diversis generibus potuum (brasiator melczer, brasium malcz)	**16.** (404) Herre Rikis
17. De artificibus pro vestitu (textor weber)	**17.** (429) Ros Russis
18. De praeparatoribus uestium (sartor schrader)	**18.** (440) Seteler Balgninix
19. De preparatoribus corei (sutor schowort)	**19.** (454) Weber Tuckoris
20. De artificibus pro edificiis	**20.** (473) Schroter Scrutele
21. De instrumentis ad commutationes rerum necessariis (=EV 11, 17, 18) (sellator satlär)	**21.** (496) Schuwert Schuwikis
22. De emundatoribus (balneator, bader)	**22.** (513) Smyt Wutris
23. De brutis et eorum generibus (=EV26)	**23.** (550) Beder Stubonikis
24. De incomestibilibus domesticis (=EV17)	**24.** (560) Vysch Suckis
25. De feris (=EV26)	**25.** (586) Walt Median
26. De speciebus avium (=EV30)	**26.** (647) Tyer Alue
27. De piscibus (=EV24)	**27.** (671) Varre Lonix
28. De vermibus venenosis (=EV31)	**28.** (687) Milch Dadan
29. De partibus animalium (=EV7)	**29.** (696) Jeger Medies
	30. (706) Vogel Pepelis
	31. (774) Slange Angis
	32. (792) Werld Swetan

Turinio ir sandaros panašumą atskleidžianti lentelė turi savo specifikos, kurios tyrėjas korektiškai nepamiršta akcentuoti. Autorius pripažįsta, jog *Liber ordinis rerum* yra daug stambesnis leksikografijos kūrinys. P. Schmitto publikacijoje jis susideda net iš 250 skyrių, o tai sunkiai koreliuoja su Elbingo žodyno teminiais blokais, kurių yra tik 32 (Ferri 2018: 127–128). Kairėje pateiktos lotyniškų pavadinimų ištraukos ir skyrių tęstinis numeravimas, kuris vizualiai gali suponuoti daug glaudesnį gretinamų paminklų ryšį, yra sąlygiškas dalykas: „I have subsumed different subchapters of the ***LOR*** [*Liber ordinis rerum* – I. L.] under the same heading in cases in which different chapters were clearly expansions of the preceding and more general one, like, *e.g. De artificibus pro vestitu*, *De diversis materiebus pannorum*, *De preparatoribus vestium et vestibus*, *De partibus vestimentorum*, *De ornamentis*, *De pannis ad ornatum spectantibus*, which I have subsumed under only just one title, *de artificibus pro vestitu*; this implies that the numbers I have written next to each 'chapter' do not designate the order of the same chapter in the MSS of ***LOR***, but are intended only to facilitate comparison with the *EV* [*Elbing Vocabulary* – I. L.], which I think is significant in many regards. In addition, the Liber includes several grammatical chapters, which adds up to the total of 250 in Schmitt's edition. I have added (in bold), in the left column, after the title of each chapter, some Latin-German entries which have a correspondent in the right column" (Ferri 2018: 127–128).

Galų gale R. Ferri prieina prie atsargių išvadų, kurios pastebėtas struktūros ir turinio paraleles kildina iš senos ir bendros (universalios) leksikografinės tradicijos kontinuumo: „***EV*** mirrors closely the sequence of chapters found in ***LOR***, in turn inherited from the arrangement of all such lists and most other classified glossaries from antiquity onwards. First come the words for 'God' (the various deities of classical mythology in the ancient glossaries), the sky, the weather, and the four elements. Then comes the human world: the human anatomy, kinship, bondage and other relationshipsterms describing social relationships. The next group includes nouns for human activities, first the agriculture, then manifacturing (weaving, shoemaking, working textiles). The last section is devoted to animals and plants. Medieval glossography and encyclopedic writers had inherited this preordained structure from antiquity: bilingual Greek-latin glossaries always follow this macrostructural pattern: the gods and heavens, the human body and the human nature, human activities including the production of food and drink, agriculture, animals, plants" (Ferri 2018: 130–131). Apie potencialiai galimą tiesioginį ryšį tarp *Liber ordinis rerum* ir Elbingo žodyno tyrėjas kalba labai atsargiai: „The ***EV*** follows one such pre-existing template, close to what we have in the *LOR*, which I have chosen as a term for comparison because in terms of language (Niederdeutsch), geographical distribution and date may

have been close to what the authors of the ***EV*** used as a model for their collection and registration of Prussian data“ (Ferri 2018: 127).

Su tokiu atsargumu (*may have been close*) prasminga sutikti, kadangi tarp lotynų–vokiečių ir vokiečių–prūsų kalbų žodynų įmanoma apčiuopti bent vieną pereinamąją grandį, o būtent – prekybinės paskirties vokiečių–*x* arba *x*–vokiečių kalbų žodyną, kuriam atstovauja jau minėti rusų–vokiečių kalbų leksikografiniai darbai. Tarpusavio žodynų santykį galima vaizduoti tokia seka:

I: iš glosarijų kilę hermeneutinio pobūdžio leksikografijos darbai	**II:** lotynų kalbos mokomosios paskirties leksikografijos darbai
... ⇨ dvik. graikų–lotynų kalbų žodynas ⇨	~~lotynų–vokiečių kalbų žodynas~~ ⇩
	⇩ *x*–vokiečių arba vokiečių–*x* kalbų žodynas
	III: prekybos poreikiams sudaryti žodynai su kintama tiksline *x* kalba (rusų, prūsų ar kt.)

Romėniški skaičiai žymi funkcinį postūmį tarp leksikografinių šaltinių: nuo hermeneutikos ir edukacijos link pragmatinio, pelną užtikrinančio leksikografijos pritaikymo. Procesą lydi neišvengiama struktūrinė kaita. Būtent dėl bipoliarinės kalbinės sąrangos patrauklią R. Päslerio hipotezę apie Elbingo žodyno edukacinę paskirtį ir mokyklinę jo vartojimo sferą reikia vertinti kritiškai. Jeigu sudarytojas iš tikrųjų vadovautųsi triviumo pasiekimo tikslais, jis pasirinktų lotynų–vokiečių kalbų leksikografinį šaltinį ir *jokiu būdu* nebūtų atsisakęs lotyniško registro. Tuomet atsirastų eilinis trikalbis žodynas: lotynų–vokiečių–prūsų. Būtent taip (turimų dvikalbių arba trikalbių žodynų „priaugimu“) viduramžiais ir renesanso laikais paprastai ir vykdavo leksikografijos formavimasis nacionalinėmis kalbomis. Sunku įsivaizduoti lotynų kalbos dalį atmetusį autorių, pavyzdžiui, Konstantiną Sirvydą, kuris vietoj *Dictionarium trium linguarum* būtų skelbęs apkarpytą, t. y. lenkų–lietuvių kalbų, žodyną (plg.: 1489 m. *Trialog Vídeňský*; XVI a. *Vokabulář hebrejsko-německo-latinsko-český*; *Dictionarius: trium linguarum. latine. teutonice: Boemice* [...] 1513; *Dictionarius Trium Linguarum Latine Teutonice et Polonice* [...] 1528; *Dictionarius Latine, Germanice, Polonice et Ungarice* 1531 ir t. t.). Regioninis dvikalbiškumas rodo, kad žodyno sudarytojas /

vartotojas buvo ne akademikas, o praktikas. Žinoma, lieka galimybė, jog Elbingo žodynas nebuvo pirmas tokios rūšies, t. y. buvo sukurtas pagal senesnį vokiečių–*x* kalbų, pavyzdžiui, vokiečių–rusų kalbų, žodyno pavyzdį.

1.5.1. Tarp seniausių dabar žinomų rusų–vokiečių kalbų žodynų mūsų dėmesį patraukia trys kūriniai, kurių atsiradimą XIII–XIV a. nulėmė Hanzos pirklių veikla:

a) Leksikografinis šaltinis *Einn Russisch Buch* – rusų ir vokiečių aukštaičių kalbų pasikalbėjimų knyga su žodynu (1r–113r ff.; žodynas užima 68r–99r ff.) – šiuo metu didesnio kodekso sudėtyje (iš viso 147 f.) saugomas Jogailaičių universiteto bibliotekoje Krokuvoje. Prieš Antrąjį pasaulinį karą kodeksas su ta pačia signatūra Ms. slav. fol. 18 buvo saugomas Berlyne (Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz). Vandens ženklų analizė parodė, jog rankraštinis paminklas paskutinį kartą buvo nurašytas 1581–1591 m. (Fałowski 1992: 14). Tačiau titulinis puslapis atskleidžia laiką ir aplinkybes, kada ir kodėl buvo atlikti du ankstesni nuorašai:

Einn Russich Buch binn ich genanndt,
Ihm Deutzschenn Lanndt gantz vnbekanndt
Der mich hatt geschriebenn Den Lasse godtt
Frolich Lebenn vnndt sterbenn Amenn.

Hilff godt was ich beginne,
Einn säligk ennde ich gewinne,
Der Dies hatt geschriebenn
Gott gebe ihm nach gottes willenn zu Lebenn
Alhier Auff dieser erdenn,
Das Seine Sehll gott zu theill werde,
Thomas Schroue Ist ehr genanndt
Das er gott muste werden bekanndt

Amenn, Anno Domini
1546

Thomas Schroue patikimai tapatinamas su Tartu burmistru, kuris 1494 m. Hanzos pasiuntinybės sudėtyje aplankė Maskvą, o grįžęs iš kelionės pateikė trumpą ataskaitą apie nesėkmingas derybas su Ivanu III (Алексеев 1951: 109–110). Maskvoje pirmiausia buvo sprendžiamas „kalbinis“ klausimas, mat caro valdžia anksčiau buvo sulaikusi Hanzos vertėją. Vertėjo sulaikymas bent iš dalies turėjo lemti rankraštinio žodyno ir pasikalbėjimų knygų sureikšminimą, nes

bendrauti su maskvėnais reikėjo. Iki tol *Einn Russisch Buch* galėjo būti saugomas „Vokiškajame dvare“, kuris Naugarde veikė nuo 1192 m. Seniau sudarytas ir nuolat pildomas „praktinis vadovėlis“ buvo reikalingas pradedantiems jauno amžiaus pirkliams (jų skaičius faktorijoje kai kuriais metais siekdavo 150–200 žmonių!), kurie juo naudodamiesi įgydavo verslui naudingų kalbinių kompetencijų. 1494 m., kai Ivanas III panaikino Hanzos faktoriją, šis šaltinis kartu su kitais vokiškais Naugardo rankraščiais natūraliai pakeitė savo buvimo vietą. Taigi T. Schroue žodyną galėjo su savimi parsivežti, perrašyti arba pavesti perrašyti jam pavaldžiam žmogui. Tai turėjo įvykti dar XV a. pabaigoje, nes Tartu miestietis, eidamas šio miesto burmistro pareigas, mirė 1498–1501 m.

Tituliniame lape nurodyti 1546 m. savo ruožtu žymi kito tarpinio nuorašo egzistavimą, kuris atsirado sumanius knygą išspausdinti (Алексеев 1951: 108). Apie tai liudytų invokacija į skaitytoją, t. y. pradinis ketureilis, kuris savo forma ir turiniu būdingas XVI a. leidiniams. Žodyno ketureilį tikriausiai paveikė C. Schnauso sukurta invokacija į skaitytoją, kuri spaudoje pirmą kartą pasirodė ne vėliau kaip 1546 m. (apie tai plačiau: Lemeškin 2017).

Taigi populiarus ir XVI a. viduryje vos neišleistas kalbinis šaltinis per šimtmetį buvo nurašytas mažiausiai tris kartus. „Rusiška knyga“, be jokios abejonės, buvo nuolat aktualizuojama ir anksčiau. Žodyno XIII–XIV a. originalas turėjo būti maždaug tokios pat sandaros, t. y. panašiai suskirstytas į teminius skyrius (nuoraše *Einn Russisch Buch* jų yra 43), bet tuos skyrius turėjo sudaryti ne tiek daug leksinių vienetų. Laikui bėgant, pakito ir vokiškos žodyno dalies pavidalas. Geraldas Stone‘as rankraštyje rado nemažai sporadiškai pasitaikančių vokiečių žemaičių kalbos formų (Stone 1990). Tai patvirtino anksčiau išsakytą hipotezę (Jakobson, Schooneveld 1961; Gernentz, Korol, Rösler 1988: 39–40), kad žodyno protografas buvo rusų–vokiečių žemaičių kalbų. Rusų kalbos ištekliai savo ruožtu vienareikšmiškai nurodo į Naugardą ir (arba) Pskovą, t. y. į nuolatinę Hanzos sąjungos prekybinių interesų sritį.

Šaltinį išleido ir nuodugniai tyrė Adamas Fałowskis (Fałowski 1992, 1997).

b) Rusų–vokiečių žemaičių kalbų pasikalbėjimų knygelė bei žodynas, kuriuos 1607 m. Polocke perrašė ir papildė Tönies Fenne (*Tonnies F*[*o*]*nne gehordt düt boek.* ‖ *Anno 1607 den 1 septemb.* ‖ *zur Pleschow geschrieben* – 1 p.). Ilgą laiką buvo manoma, kad Danijos karališkojoje bibliotekoje saugomas (sign. Thott 1104 4) rankraštis yra originalus XVII a. pradžios leksikografijos kūrinys (žodynas užima 31–130 p.), tačiau lenkų mokslininkai nustatė, kad apie 80 % kalbinių duomenų sutampa su T. Schroue‘ės *Einn Russisch Buch* leksine medžiaga (Болек 3003: 215). Tai reiškia, kad abu vienodos sandaros žodynai yra kilę iš bendro protografo (apie tekstų ir žodynų sandaros tapatumą taip pat žr. Jakobson, Schooneveld 1961: 5–31).

Šaltinį nuo 1961 m. tęstiniu būdu leido ir tyrinėjo Louisas Leonoras Hammerichas, Romanas Jakobsonas, Antonius Hendrikus van den Baaras ir Hansas Joachimas Gernentzas (Jakobson, Schooneveld 1961; Hammerich, Jakobson 1970; Baar 1885; Gernentz 1986). Ne taip seniai rankraštį iš naujo dešifravo (Hendriks, Schaeken 2008; Hendriks 2011)[8] ir į duomenų bazę TITUS[9] įtraukė Pepijnas Hendriksas ir Josas Schaekenas. Žodyne randame 54 teminius skyrius.

c) Rusų–vokiečių žemaičių kalbų pasikalbėjimų knygelė bei žodynas pavadinimu *Ein Rusch Boeck*... Leksikografinis paminklas (94 f. apimties) saugomas Jogailaičių universiteto bibliotekoje, prieš Antrąjį pasaulinį karą su ta pačia signatūra Ms. slav. quart. 14 buvo saugomas Berlyne (Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz). Rankraštį nuodugniai tyrinėjo A. Fałowskis, kuris jį datavo XVI a. viduriu ir kildino iš Pskovo (Fałowski 1994, 1996). Žodyną sudaro 35 teminiai vienetai.

1.5.2. Visus nurodytus leksikografinius šaltinius, kurie yra daug panašesni (sandara bei apimtimi) su Elbingo žodynu negu su *Liber ordinis rerum*, sieja glaudus tekstologinis ryšis, tačiau jo prigimtis lieka neaiški. Vieno rankraščio negalima tiesiogiai kildinti iš kito, ir atvirkščiai. Prieinami nuorašai ganėtinai seni (vienas yra XV a. pabaigos redakcija, kitas atskleidžia XVI a. vidurio situaciją, trečias – XVII a. pradžią), o teminių blokų pateikimo tvarka juose gerokai varijuoja. Žemiau be specialios atrankos ir suderinimo iš eilės pateiksime visus rankraščiuose paliudytų skyrių pavadinimus:

Einn Russisch Buch (1546 m. žodyno redakcija)	***Ein Rusch Boeck***... (XVI a. vidurys)	***Tönies Fenne*** (1607 m., Pskovas)
Vonn gott vnd Himlischenn Dinngen	Van Gott vnnd hemmelschen dingen	Van den veer elementenn
Vonn Zeitenn Des Jahrs	Van Geüstlüchenn wesenn	Van winde vnd der mane
Vonn dem Geistlichenn Stanndt	Van weldttlücker Oberügkheütt	Namen der mahnte vnd dage
Vom weltlichenn Stande	Van tüden des Jars vnnd dagen werme Auch tunden	Van den veer tiden desz iahres
Vonn freunnd vnnd Gesiebschafften	Van Allerlei Watter	Van geistlichen standt vnd regimentt
Vonn Mannes Persohnenn	De quatuor. Elementis	Van weltlichen stande vnd regimentt
Vonn Handwerckenn	De 12 Mensibus. De quatuor Tempora auiui	Van frundttschop vnd thobehoringe
Vonn Sthedtenn	Van münschen dat gantze lüff vnd sin wesen	Van personen vnd gestaltt der lude

[8] https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/17831.

[9] http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/slav/aruss/fenne/fenne.htm.

Einn Russisch Buch (1546 m. žodyno redakcija)	***Ein Rusch Boeck...*** (XVI a. vidurys)	***Tönies Fenne*** (1607 m., Pskovas)
Vom Stedten Vnndt Landtschafften	Van Krüges Lüdenn	Van geschikeden luden guder artt
Vom Gewichte	Hüer wül Ick schriuen van Vader vnnd moder Süster vnd Broder vnd Fründtschap	Van vngeschickten luden boser artt
Vonn gewichte Maß vnnd Ellen	Van Allerlei Namen Der münschen	Van menschen namen
Vonn fischenn	Van Allerlei Ampten vnd meisters	Van lendern vnd steden
Vonn Vogellnn	Van schriuers vnnd Brüeffen	Van nationen der lude
Vonn Holtz	Van Bückeren	Van allerlei handttwerkenn
Vonn Kornn	Van Kleidungen	Van kriege vnd orlichs gescheffftenn
Vonn Viehe	Van Steden vnd slotten Lande vnde dorpen	Van allerley spellwark
Vonn pferdenn	Van Eten vnd drüncken vnd bedarff Hefftt to Der nott	Von mahten vndtt wichtenn
Vonn Wildwergk od(er) Wildwahren	Vann Hus vnnd Hus Haltung	Bredtt vndtt lank
Vonn Vÿtalÿenn	Van Allerlei Holtt vnd büschckenn vnnd Anderen bemen	Van der erdenn
Vonn getrencke	Van wülden türen vnd Anderen Viehe vnd perdenn	Van waterenn
Vonn der Sehe vnndt Schieffenn	Van varwen der pferde	Van buschen vnd holte
Vonn Hausgeradt vnd Derselben Zubehorunnge	Van Allerlei füschcken Im watter	Van fruchten der erdenn
Vonn Haushaltunge vnd Derselben Zubehorung	Van Allerlei voegel vnder Hemmel	Van allerley awette
Vonn Eÿserwergk	Van Goldtt. sülber. Eüsern. Koper	Von allerley vögelln wiltt vnd tam
Vonn Nehewergk	Van Gelde Vnderschede	Van allerley gewormte
Vonn Dreschenn	Van Allerlei Erdt Beren vnnd Abest	Van fischen vnd ehrer artt
Vonn Schreÿbwergk	Schterbens Leüfften vnnd Kranckheiten	Van wilden dertenn
Vonn Mennschlichenn gliedtmassenn	Van Schepenn	Van tamen derttenn
Vonn Mannes Namen	Van Edel Gesteünen	Van perdenn
Vonn Betten Vnnd Ihrer Zubehorunge	Van Allerley wüne vnd Bier	Van rustingen thon perden
Vonn Kleÿdunnge	Van Edelen Kreüteren	Vonn allerley vitallie

Einn Russisch Buch (1546 m. žodyno redakcija)	***Ein Rusch Boeck...*** (XVI a. vidurys)	***Tönies Fenne*** (1607 m., Pskovas)
Vonn Rustungenn zu Pferdenn	Van Seüden Gezeüg	Van allerley flesch
Vonn Kriege Vnd Seiner Zubehorunnge	Van wandtt lacken	Van allerley gedrenke
Vonn Tantzen Singenn Vnnd Springen	Van Allerleie verwenn	Van menschen ledttmaten
Vonn Rauch Wahr als Hiernach Volftt	Van motten vnnde Lasten vnd gewüchtenn vnnd Allerlei kaufmanes war	Van bekledinge
Vonn allerleÿ wahren als hernach vollftt		Van schriffwahrenn
Vonn Allerleÿ Kreude		Van huszgerade
Vonn Edlenn gesteinenn		Vann fuer
Vonn golde vnndt goltwerck		Van handttwerkes reschop
Vonn der Russischenn Muntze		Van schepenn
Vonn Seÿdenn gewandt		Van allerley pelterienn
Vonn allerleÿ farben		Van allerley ledder vnd huden
Vonn Allerleÿ Lackenn		Van allerley dutscher wahr
		Van solte vnd heringe
		Van wasze vnd tallige
		Van flasze vnd hemp
		Van edelgesteinen
		Van goldtt vnd suluer
		Van der ruschen muntte
		Van krudern vnd gewurtze
		Van sidengewande
		Van linen wande
		Van allerley farue
		Van allerley lakenn

Aptariamų paminklų skirtumai rodo, kad XIV–XV a. turėjo egzistuoti daugiau panašių nuorašų, kurie tekstologiniu atžvilgiu jau tada sudarė painų tinklą. Tai rodo didelę „Rusiškų knygų“ paklausą ir paplitimą. Tikslų dabar turimų trijų nuorašų santykį vargu ar bus įmanoma nustatyti (nebent Elbingo žodyno lyginamosios analizės pagrindu). Bendro protografo rekonstrukciją komplikuoja tai, kad tų pačių teminių skyrių antraštės skiriasi. Dabar skyrių pavadinimus nurodysime vieną greta kito neatsižvelgdami į jų pateikimo vietą žodynų sudėtyje:

Einn Russisch Buch (1546 m. žodyno redakcija)	***Ein Rusch Boeck...*** (XVI a. vidurys)	***Tönies Fenne*** (1607 m., Pskovas)
Vonn gott vnd Himlischenn Dinngen	Van Gott vnnd hemmelschen dingen	

Einn Russisch Buch (1546 m. žodyno redakcija)	***Ein Rusch Boeck...*** (XVI a. vidurys)	***Tönies Fenne*** (1607 m., Pskovas)
Vonn Zeitenn Des Jahrs	Van tüden des Jars vnnd dagen werme Auch tunden	Van den veer tiden desz iahres
Vonn dem Geistlichenn Stanndt	Van Geüstlüchenn wesenn	Van geistlichen standt vnd regimentt
Vom weltlichenn Stande	Van weldttlücker Oberügkheütt	Van weltlichen stande vnd regimentt
Vonn freunnd vnnd Gesiebschafften	Hüer wül Ick schriuen van Vader vnnd moder Süster vnd Broder vnd Fründtschap	Van frundttschop vnd thobehoringe
	De quatuor. Elementis Van Allerlei Watter	Van den veer elementenn Van waterenn Van winde vnd der mane Van der erdenn Vann fuer
Vonn Mannes Persohnenn		Van personen vnd gestaltt der lude Van geschikeden luden guder artt Van vngeschickten luden boser artt
Vonn Handwerckenn	Van Allerlei Ampten vnd meisters	Van allerlei handttwerkenn
Vonn Sthedtenn Vom Stedten Vnndt Landtschafften	Van Steden vnd slotten Lande vnde dorpen	Van lendern vnd steden
Vom Gewichte Vonn gewichte Maß vnnd Ellen	Van motten vnnde Lasten vnd gewüchtenn vnnd Allerlei kaufmanes war	Von mahten vndtt wichtenn
Vonn fischenn	Van Allerlei füschcken Im watter	Van fischen vnd ehrer artt
Vonn Vogellnn	Van Allerlei voegel vnder Hemmel	Von allerley vögelln wiltt vnd tam
Vonn Holtz	Van Allerlei Holtt vnd büschckenn vnnd Anderen bemen	Van buschen vnd holte
Vonn Viehe Vonn Wildwergk od(er) Wildwahren	Van wülden türen vnd Anderen Viehe vnd perdenn	Van wilden dertenn Van tamen derttenn
Vonn pferdenn	Van varwen der pferde	Van perdenn
Vonn getrencke Vonn Vÿtalÿenn	Van Eten vnd drüncken vnd bedarff Hefftt to Der nott	Van allerley gedrenke Vonn allerley vitallie
Vonn der Sehe vnndt Schieffenn	Van Schepenn	Van schepenn

Einn Russisch Buch (1546 m. žodyno redakcija)	***Ein Rusch Boeck...*** (XVI a. vidurys)	***Tönies Fenne*** (1607 m., Pskovas)
Vonn Hausgeradt vnd Derselben Zubehorunnge Vonn Haushaltunge vnd Derselben Zubehorung	Vann Hus vnnd Hus Haltung	Van huszgerade Van handttwerkes reschop
Vonn Schreÿbwergk	Van schriuers vnnd Brüeffen Van Bückeren	Van schriffwahrenn
Vonn Mennschlichenn gliedtmassenn	Van münschen dat gantze lüff vnd sin wesen	Van menschen ledttmaten
Vonn Mannes Namen	Van Allerlei Namen Der münschen	Van menschen namen
Vonn Kleÿdunnge	Van Kleidungen	Van bekledinge
Vonn Kriege Vnd Seiner Zubehorunnge	Van Krüges Lüdenn	Van kriege vnd orlichs gescheftenn
Vonn golde vnndt goltwerck	Van Goldtt. sülber. Eüsern. Koper	Van goldtt vnd suluer
Vonn Allerleÿ Kreude	Van Edelen Kreüteren	Van krudern vnd gewurtze
Vonn Edlenn gesteinenn	Van Edel Gesteünen	Van edelgesteinen
Vonn Seÿdenn gewandt		Van sidengewande
Vonn allerleÿ farben	Van Allerleie verwenn	Van allerley farue
Vonn Allerleÿ Lackenn	Van wandtt lacken	Van allerley lakenn
Vonn der Russischenn Muntze	Van Gelde Vnderschede	Van der ruschen muntte
	De 12 Mensibus. De quatuor Tempora auiui	Namen der mahnte vnd dage
Vonn Rustungenn zu Pferdenn		Van rustingen thon perden
	Van Allerlei Erdt Beren vnnd Abest	Van fruchten der erdenn Van allerley awette
Vonn Eÿserwergk		Van allerley dutscher wahr
Vonn Tantzen Singenn Vnnd Springen		Van allerley spellwark

Iš trisdešimt dviejų Elbingo žodyno teminių skyrių tik aštuoni neranda *nominalių* atitikmenų: „Ūkis ir žemės darbai“ (Elbingo žodyne jis yra 10-tas), „Ratai ir rogės“ (11-tas), „Malūnas“ (13-tas), „Batsiuvystė“ (21-tas), „Pirtis“ (23-tas), „Pienas, pieno gaminiai“ (28-tas), „Medžioklė“ (29-tas) ir „orbis mundi“ (32-tas). Dvidešimt trys Elbingo žodyno skyriai turi tvirtų gretimybių bent dviejuose „Rusiškų knygų“ nuorašuose. Vienam teminiam skyriui įmanoma parinkti atitikmenį tik viename iš jų: Elbingo žodyno „Ropliai ir vabzdžiai“ – T. Fenne‘ės „Van allerley gewormte“. Gali būti, kad šis T. Fenne‘ės nuoraše paliudytas skyrius yra kilęs iš rusų–vokiečių kalbų žodyno protografo (artimo Elbingo

žodynui), tačiau kiti unikalūs skyriai gali būti antrinio, inovacinio pobūdžio. Konkrečiai tai yra:

Einn Russisch Buch (1546 m. žodyno redakcija)	***Ein Rusch Boeck...*** (XVI a. vidurys)	***Tönies Fenne*** (1607 m., Pskovas)
Vonn Kornn Vonn Nehewergk Vonn Dreschenn Vonn Betten Vnnd Ihrer Zubehorunge Vonn Rauch Wahr als Hiernach Volftt Vonn allerleÿ wahren als hernach vollftt	Schterbens Leüfften vnnd Kranckheiten Van Allerley wüne vnd Bier Van Seüden Gezeüg	Van nationen der lude Bredtt vndtt lank Van allerley flesch Van allerley pelterienn Van allerley ledder vnd huden Van solte vnd heringe Van wasze vnd tallige Van flasze vnd hemp Van linen wande

1.5.3. Gretimų antraščių įvairavimas leidžia manyti, jog rusų–vokiečių žodynų protografas neturėjo skyrių pavadinimų, t. y. kad jis šiuo atžvilgiu buvo panašus į Elbingo žodyną, kuriame atspirties tašku nusakant teminį bloką buvo spalva išskirtas pamatinis žodis. Iš dalies tai paaiškina kai kurių „perteklinių“ teminių blokų atsiradimą. Pagal pamatinius (teminius) žodžius sutvarkytas tekstas suteikdavo erdvę tam tikram leksiniam klodui atskirti ir „perprofiliuoti“ į atskirą semantinę skiltį. Užtekdavo papildomai nuspalvinti iniciją ir tokį skyrių išplėtoti. Šį procesą galėtume iliustruoti pasiremdami Elbingo žodynu.

Pavyzdžiui, pažvelkime į vienas po kito einančius teminius skyrius: „Žmogaus kūnas, sveikata“ (EŽ 67–168), „Šeima, giminės“ (EŽ 169–192), „Namai, ūkio pastatai“ (EŽ 193–235). Skyriaus „Šeima, giminės“ pagrindą sudaro giminystės sąvokos, tačiau skyrių užbaigia keli socialinį bei darbo paskirties atspalvį turintys žodžiai (EŽ 190–192):

Son *Wayklis*

Knecht *Gewineis*

Jũcvrowe *Mergo*

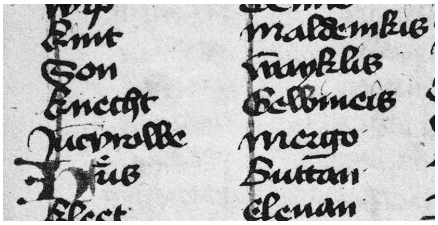

Nurodytos leksemos sudaro semantinį perėjimą nuo vieno teminio lauko prie kito, nes prieš „Namų, ūkio pastatų“ skyrių informuoja apie šeimai artimą ar šeimą supantį namų personalą. Šioje žodyno pozicijoje (sąvokų žodynus būtina skaityti ir vertikaliai, nes sudarant žodžiai kaupėsi semantiniu asociaciniu pagrindu) žodžiai *Wayklis*, *Gewineis*, *Mergo* turi žymėti ‘tarnas, bernas’ (kaip

woikello 'knecht – tarnas (bernas)' GrG 79 – PŽE IV 213), 'darbininkas, samdinys' ir, atitinkamai, 'merga, tarnaitė'.

Taigi aptariamojoje vietoje žodynas slėpė tam tikrą potenciją naujam teminiam blokui atsirasti. Elbingo žodyne ji liko neišnaudota, nes ir pats sustabarėjęs ir neišplėtotas žodynas (dėl prūsų kalbos pasitraukimo iš vartosenos) virto leksikografinės tradicijos akligatviu. Rusų–vokiečių kalbų žodynai, kurie išsirutuliojo iš tokios pat ar panašios sandaros paminklo, atvirkščiai, ilgus amžius liko aktualūs, t. y. buvo tobulinami ir plečiami (net XVII a.). Minėta potencija juose buvo pastebėta ir ja buvo deramai pasinaudota, dėl to po giminystės skyriaus „Vonn freunnd vnnd Gesiebschafften" dėsningai eina „Vonn Mannes Persohnenn" bei „Vonn Handwerckenn" (T. Schroue'ės *Einn Russisch Buch* redakcija). Ta pačia seka, bet kitokiais pavadinimais skyriai pateikiami anoniminiame XVI a. *Ein Rusch Boeck...* (*Hüer wül Ick schriuen van Vader vnnd moder Süster vnd Broder vnd Fründtschap* [...] *Van Allerlei Ampten vnd meisters*) bei T. Fenne'ės nuoraše (*Van frundttschop vnd thobehoringe* [...] *Van allerlei handttwerkenn*). Antrinė teminė grandis „Apie užsiėmimus, darbo pareigas", kuri papildomai išsirutuliojo skyrių „Šeima, giminės" ir „Namai, ūkio pastatai" paribyje, galėjo nulemti ir tai, kad buvo pritraukti kiti semantiškai artimi teminiai laukai, prestižo sumetimais pateikti prepoziciškai, t. y. prieš giminystės apžvalgą: „Vonn dem Geistlichenn Stanndt", „Vom weltlichenn Stande" (T. Schroue'ės *Einn Russisch Buch*); „Van Geüstlüchenn wesenn", „Van weldttlücker Oberügkheütt" (XVI a. Ein Rusch Boeck...); „Van geistlichen standt vnd regimentt", „Van weltlichen stande vnd regimentt" (T. Fenne).

Susidaro įspūdis, kad „Rusiškų knygų" protografas savo apipavidalinimu, apimtimi ir sandara buvo panašus į Elbingo žodyną. Leksikografijos darbų lyginimas kai kur atskleidžia glaudesnį santykį tarp Elbingo žodyno ir XVI a. vidurio *Ein Rusch Boeck...* (tai pasakytina, pavyzdžiui, apie bendrą teminių blokų skaičių ir jų pateikimo seką rankraščių pradžios pozicijoje: „Van Gott vnnd hemmelschen dingen – EŽ 1; „Van Geüstlüchenn wesenn"; „Van weldttlücker Oberügkheütt"; „Van tüden des Jars vnnd dagen werme Auch tunden" – EŽ 2; „Van Allerlei Watter", „De quatuor. Elementis" – EŽ 3–6; „De 12 Mensibus. De quatuor Tempora auiui"; „Van münschen dat gantze lüff vnd sin wesen" – EŽ 7; „Van Krüges Lüdenn" – EŽ 16; „Hüer wül Ick schriuen van Vader vnnd moder Süster vnd Broder vnd Fründtschap" EŽ 8 ir t. t.), tačiau kitur esama panašumo su kitais nuorašais. Atrodo, kad Elbingo žodynas bus naudingas rekonstruojant rusų–vokiečių kalbų žodynų protografą.

Koks buvo Elbingo žodyno ir „Rusiškų knygų" protografo ryšys, kol kas galima tik spėlioti. Viduramžių Hanzos leksikografija turėjo būti ribota, mat hanziečiai Šiaurės jūroje ir vakarinėje Baltijos jūros pakrantėje nesusidurdavo su didesnėmis susikalbėjimo problemomis. Dėl kalbų giminiškumo ir diglosijos

jiems nebuvo sunku dirbti savo darbą Nyderlanduose ir Skandinavijoje esančiose faktorijose. Kiek sudėtingesnė situacija buvo Anglijoje, kur dėl prancūzų kalbos įtakos maišyta verbalinė komunikacija (vokiečių žemaičių kalbos pagrindu) buvo komplikuotesnė. Šioje erdvėje potencialiai jau galima tikėtis pagalbinių rankraštinių žodynėlių, kurie pradedantiesiems Hanzos pirkliams palengvindavo orientaciją kalbiniu požiūriu. Žengiant Rytų Europos link, dvikalbių žodynų poreikis neišvengiamai didėjo, nes pirkliai vis dažniau susidurdavo su „svetimomis“ kalbomis. Dėl to Rytuose galima prognozuoti skirtingo senumo vokiečių žemaičių–slavų (pavyzdžiui, rusų arba lenkų), vokiečių žemaičių–baltų (prūsų, latvių), vokiečių žemaičių–finougrų (estų, lyvių) kalbų leksikografijos darbų. Žinoma, tai tik teorinė galimybė, kuri nereiškia, kad visų tokių žodynų tuomet iš tikrųjų buvo prirašyta.

Atsižvelgus į Hanzos regiono kalbinę specifiką (plačiau: Сквайрс, Фердинанд 2002: 78–80), būtų galima hipotetiškai svarstyti apie mūsų laikų nepasiekusio dvikalbio žodyno pavyzdį, pavyzdžiui, vokiečių–anglų kalbų, kuris vėliau buvo panaudotas sudarant vokiečių–prūsų ir (arba) vokiečių–rusų kalbų žodynus. Kita vertus, Elbingo žodynas gali būti kildinimas iš vokiečių–rusų kalbų žodyno, iš kurio ilgainiui išsirutuliojo mūsų dienas pasiekusios gerokai išplėtotos „Rusiškos knygos“. Galėjo būti ir atvirkščiai: XIII a. vokiečių–prūsų kalbų žodynas galėjo padėti pamatą „Rusiškai knygai“ atsirasti. Kokia bebūtų raidos kryptis, mums svarbu kultūrinis istorinis kontekstas ir praktinis gimininingų žodynų funkcionavimas, kuris lėmė jų sandarą ir turinį.

1.6. Analogija su rusų–vokiečių kalbų žodynų atsiradimo aplinkybėmis bei jų funkcionavimu padeda geriau suprasti Elbingo žodyno ištakas ir tipologiją. Praktinį Hanzos pirklių požiūrį į užsienio kalbas taikliai apibūdino Catherine Squires ir Svetlana Ferdinand: „Преимущества, которые дает владение языком партнера, ганзейцы осознали рано. Именно в источниках, касающихся Руси, упоминаются *sprakelerere* – изучающие русский язык купеческие сыновья [...]. Овладение иностранным языком являлось обязательным пунктом в программе образования начинающих ганзейских купцов [Bruchhäuser 1989, 99, 118]. При этом, насколько позволяют судить источники, подход к обучению языку был сугубо практическим: ганзейские «ученики» приобретали знания в *устном* общении с русскими хозяевами во время пребывания на боярских дворах. Уже в проекте договора 1268–1269 гг. оговаривается возможность направлять немецких и готландских юношей на Русь для овладения языком: *Hospites libere et sine contradictione pueros suos mittant ad discendum loquelam in terram quoqumque uolunt*“ (Сквайрс, Фердинанд 2002: 59). Čia ypatingai pabrėžtinas *buitinis* kalbos mokėjimo modelis.

Tiek „Rusiškų knygų“ protografas, tiek Elbingo žodyno pirmtakas turėjo aprėpti įvairiausias kasdienio gyvenimo sritis: nuo dievo ir dieviškos gamtos per

įvairius žmogiškus dalykus iki įvairiausių gyvūnų (o dėl vabzdžių ir iki pirties). Specializuotiems dalykams juose nebuvo vietos. Jų pirminė paskirtis – padėti bendrai orientuotis naujoje kalboje, parodyti, *kas kaip vadinama* naujoje vietoje. Be kita ko, tai turėjo lemti „nomenklatorinį“ požiūrį į kalbą, t. y. daiktavardžių dominavimą. Nomenklatorinius žodynus galima gretinti su šiuolaikiniais iliustruotais dvikalbiais žodynėliais pradedantiesiems (vokiško registro lemą čia atitiktų iliustracija). Skaitvardžių, matavimo, mainų, pardavimo ir pirkimo savokų nebuvimas yra taip pat suprantamas. Tai jau kitas kalbos pažinimo lygmuo, kuris dėl savo aktualumo (būsimų pirklių akyse) gal ir nereikalavo specialios fiksacijos popieriuje, nes tokie dalykai į galvą buvo kalami atmintinai, o toliau plėtojami pasikalbėjimuose.

Galima manyti, jog tikslinis žodynų naudotojas buvo jaunuolis – dvidešimties metų nepasiekęs žmogus: „Знание русского языка считалось очень важным и ценным качеством для купца, ведущего торговые дела с Русью. Русско-немецкие разговорники Шрове, Фенне и анонимный разговорник 1568 г., как показывает их анализ, скорее всего были не единичными трудами такого типа, а представляли целую традицию [Rösler 1990]. Авторами этих разговорников, как правило, бывали молодые купеческие сыновья, так как людям старше 20 лет считалось уже нецелесообразным начинать поприще, связанное с изучением такого сложного языка, как русский: „***Nen lerekint boven twintich*** *jar olt scal de sprake in deme Naugardeschen richte noch to Nougarden enbinnen, he se we he si, de in des kopmannes rechte wesen wille*““(Сквайрс, Фердинанд 2002: 68). Prūsų kalba, be jokios abejonės, priklausė prie sudėtingų, dėl to Elbingo tipo žodynas turėjo būti orientuotas į jaunų vartotojų kartą.

Ta pati Hanzos sėkmingai taikoma prekybos strategija – pagrįsta išskirtiniu dėmesiu vietinei kalbai – turėjo būti realizuojama ir prūsuose, o ypač intensyviai tuomet, kai po karinės intervencijos Elbingo upės žiotyse buvo įkurtas uostas (1237 m.). Po dešimties metų (1246 m.) Elbingo gyvenvietei buvo suteiktos Liubeko miesto teisės – ordinui nuostolingos, nes suteikė įvairių lengvatų ir privilegijų pirklių luomui[10]. Teisiniuose santykiuose pirkliai taip įgijo ypatingą statusą (įstatymiškai jį užtikrino teisynai), o tai skatino neeilinę prekybos plėtotę. XIII a. viduryje įkurtas ir Liubeko kontroliuojamas miestas netrukus tapo svarbiu tarptautinės prekybos centru, kur Hanzos miestų lygai priklausantys pirkliai (per Elbingą važiuojantys į Naugardą ir atgal) gavo laisvosios prekybos galimybę. Manoma, kad ordinui ne itin naudingos teisės buvo suteiktos „išimties tvarka“, t. y. kaip padėka už svarią Liubeko pirklių paramą užkariaujant ir kolonizuojant prūsus. Mums svarbu, kad išskirtinis miesto prieinamumas

[10] Vėliau prūsų gyvenamoje teritorijoje šios specifinės miesto teisės buvo suteiktos Branevui (1284 m.).

Hanzos pirkliams skatino konkurenciją, o dėl to ir susidomėjimą vietine kalba, tai savo ruožtu dėsningai vedė prie atskiros žmonių kategorijos – jaunuolių *sprakelerere* – pasirodymo.

1.7. Hanzos kalbinė politika – nuolanki visų potencialių prekybos partnerių atžvilgiu – gali suponuoti mintį, kad žodyno atsiradimą lėmė iš toli atvykę pirkliai. Tai tiesa, tačiau negalima nuvertinti ir prekyba užsiimančių vietinių vokiečių kolonistų reikšmės. Į pavergtos liaudies kalbą jie nežvelgė neigiamai, nes jos nesuvokdavo kaip kliūties. Tam tikru laiku galėjo būti netgi atvirkščiai. Konkurencijos sąlygomis vietinės kalbos mokėjimas užtikrindavo monopolinę padėtį, kuria gabūs pirkliai noriai naudojosi. Iš to paties Naugardo mums yra žinomi griežti kalbos apribojimai. Norint eliminuoti konkurentus, čia buvo realizuojama nuosekli „kalbos blokada“, kai rusų kalbos paslaptis buvo draudžiama išduoti prancūzams, olandams, flamandams, valonams, anglams, škotams ir kitiems svetimiesiems. Antai Liubeko suvažiavime 1423 m. buvo priimtas draudimas, nukreiptas prieš olandų jaunimą: „dat man jennigen Hollandesschen jungen up de sprake bringe“. Hanzos suvažiavime Valmieroje 1434 m. įvestas kitas apribojimas: „Ok en sall man neynes Hollanders, Zeelanders, Campeers, Vlaminghe noch Engelsche jungen doen noch doen helpen up de sprake“ (apie tai plačiau: Squires 2009: 38; Рыбина 2009: 228). Prūsų kalbos atveju keblių santykių tarp hanziečių ir svetimųjų nėra dokumentais paliudyta, tačiau prūsų žemėje tuomet galėjo egzistuoti tam tikra vidinė įtampa tarp elbingiškių ir visų kitų Hanzos miestų atstovų. Tai suprantama, nes kai kuriems sunkiai ar sunkiau prieinama egzotiška kalba tapdavo svarbiu įrankiu, kuris vietinėje rinkoje trukdė pasisavinti didesnę pelno dalį ir tokiu būdu užtikrinti ilgalaikę pirklių gerovę.

Taigi, savo sūnus į „prūsų kalbos mokslus“ buvo suinteresuoti atiduoti tiek tolimų Hanzos miestų atstovai, tiek vietiniai Elbingo pirkliai (miestiečiai). Vokiečių–prūsų kalbų žodynas ir panašūs kalbinio pobūdžio šaltiniai iki dvikalbystės įsigalėjimo suteikdavo konkurencinį pranašumą, dėl to būtų galima samprotauti net apie tai, kad jų platinimas ir plitimas buvo ribojami ar reguliuojami. Tai skatino kontroliuojamą žodynų nurašymą profesiškai specializuotų rinkinių sudėtyje, kurie likdavo pirklių nuosavybė. Šiuo atžvilgiu verta prisiminti Elbingo kodekso istoriją. Iki 1823 m. jis priklausė Abrahamui Griubnavui (*Abraham Grübnau*, 1740–1823). Pirmasis mums žinomas savininkas buvo įtakingas Elbingo pirklys, kuris garsėjo ir kaip uolus knygų ir įvairių senienų kolekcionierius. Elbingo kodeksą jis galėjo gauti iš savo kolegų, t. y. tokių pat pirklių kaip jis, įsigyti iš kitų profesijų atstovų, tačiau labai gali būti, kad knyga ilgą laiką priklausė „šeimai“[11].

[11] Griubnavo giminė kildinama iš Karaliaučiaus. Manoma, kad į Elbingą A. Griubnavo protėviai persikėlė XVII a., tačiau tai neprieštarauja mūsų samprotavimui. Miesto valdžioje senos

1.8. Verta akcentuoti, kad Elbingui 1246 m. suteiktos „Liubeko teisės“ sudaro kodekso sign. Q 84 pamatą. Šis kodikologinis aspektas, mūsų manymu, yra signifikantinis, nes pagrindžia vokiečių–prūsų kalbų žodyno priklausymą anksčiau aptartai utilitarinei Hanzos leksikografijai, remia tokio priskyrimo pagrįstumą. Atrodo, kad į specializuotą vietinę kodekso sudėtį resp. į verslinį prekybinį jo pobūdį dar nebuvo deramai atsižvelgta. Tarp Elbingui suteiktos teisinės bazės ir vokiečių–prūsų kalbų žodyno, matyt, bus glaudus priežastinis ryšis: be Elbinge tvirtai įsikūrusių hanziečių vargu ar kada nors būtų atsiradusi prūsų leksikografija. Visai kitokia situacija būtų buvusi, jeigu kodekse figūruotų Magdeburgo arba Kulmo teisės. Tokia šaltinių kombinacija pareikalautų iš esmės kitokių aiškinimų.

Prūsų atžvilgiu yra pažymėtinos ir kitos kodeksą sudarančios dalys. Po pralaimėto 1242–1249 m. sukilimo prūsai, kaip rodo Kristburgo sutartis, sutiko vadovautis lenkų teise: „Postea dicti neophiti requisiti a nobis quam legem mundanam vellent eligere. vel que vellent secularia iudicia obseruare, habito inter se consilio pecierunt et elegerunt legem mundanam et secularia iudicia Polonorum vicinorum suorum. Et predicti fratres eis concesserunt benigne“ (Kregždys 2012: 45). Tai motyvuotų *Polnisches Recht* įtraukimą į kodeksą. Pamedės teisyno atveju glaudus ryšis su prūsais taip pat akivaizdus.

Atsižvelgiant į aptartas aplinkybes, galima kelti hipotezę, jog „prūsiškasis“ savo paskirtimi bei turiniu rinkinys buvo sudarytas pirklių terpėje Elbinge. Liubeko teise valdomame mieste randame palankiausias sąlygas, kurios motyvuoja žodyno ir teisių sąvadų sujungimą po vienu viršeliu. Iš pradžių tokį rinkinį galėjo sudaryti „Liubeko teisynas“, „Lenkų teisynas“ ir žodynas. Ne anksčiau kaip 1340 m. rinkinį papildė „Pamedės teisynas“. Žinoma, gali būti, jog rankraštinė knyga iš turėtų šaltinių buvo sudaryta tik XIV a. viduryje, tačiau ir tokiu atveju ją sudarant turėta atsižvelgti (iš dalies retrospektyviai) į praktinius Hanzos pirklių interesus.

1.9. Elbingo žodyno suvokimas per Hanzos kalbos politikos prizmę bei hanziškosios leksikografinės produkcijos (dvikalbės ir utilitarinės) kontekste padeda apibrėžti laiką, kada galėjo būti sudarytas Elbingo žodyno prototipas. Prielaidos ir sąlygos žodynui atsirasti susiformavo XIII a. viduryje. Abejotina, ar tai buvo įmanoma iki Elbingo faktorijos atsiradimo. Poreikis turėti tokio pobūdžio žodyną išaugo tikriausiai netrukus po Liubeko teisių suteikimo 1246 m., kai į naują rinką pasipelnyti plūdo vokiečių pirkliai ir kolonistai. Tokia situacija tęsėsi iki tol, kol su

(išsisėmusios) pirklių dinastijos užleisdavo savo vietą naudingai susigiminiavus su atitinkamą kapitalą turinčiais ne vietinių šeimų atstovais. Dėl verslo vedybų vienos šeimos turtai reguliariai pereidavo į „kitų“ rankas (iš uošvio žentui). Tai galėjo būti ir Griubnavų atveju. Mums yra svarbus priklausymas miesto valdžiai (*Stadtrath*) ir pirklių luomui.

įvairių prekių tiekėjais ir pirkėjais buvo įmanoma derėtis vien prūsiškai. Palyginti su kitomis prūsų žemėmis Pamedėje tas laikotarpis nebuvo ilgas. Greitai čia smarkiai išaugo lenkų bei vokiečių kalbų vartojimo lygis. Nuo XIV a. pradžios arba vidurio galima kalbėti apie dvikalbystės sąlygas bent jau toje specifinėje kontaktinėje komunikacijoje, į kurią buvo įtraukti Hanzos pirkliai. Tai mums nubrėžia viršutinę ribą, t. y. laiką, iki kol sudaryti nomenklatorinį žodyną dar buvo prasmės.

Taigi, sąlyginę Elbingo kodekso sudarymo eigą galima (įsi)vaizduoti tokiais tarpsniais:

a) Maždaug 1237–1300 m. laikotarpiu dėl Hanzos *sprakelerere* poreikių buvo sudarytas vokiečių–prūsų arba prūsų–vokiečių kalbų žodynas (-ai), kuris (-ie) nuo P. Holcwescherio nuorašo galėjo gerokai skirtis (jo sudėtyje galėjo / turėjo būti pasikalbėjimų, žr. toliau).

b) Elbingui suteiktos „Liubeko teisės“, kurios sudaro kodekso sign. Q 84 pamatą, atstovauja teisyno redakcijai, atsiradusiai ne vėliau kaip 1300 m. (redakcijos ištakos kildinamos iš „Liubeko teisių“ rankraščio, kuris iki Antrojo pasaulinio karo (signatūra E 135) buvo saugomas Elbingo miesto archyve – Päsler 2003: 234). Taigi laikotarpiu maždaug nuo 1300 iki 1340 m. galėjo atsirasti pergamentinė rankraštinė knyga, kurią sudarė maždaug to paties senumo Elbingui suteiktos „Liubeko teisės“, „Lenkų teisynas“ ir žodynas.

c) „Pamedės teisynas“ buvo įtrauktas vėliau, po 1340 m. Tokios sudėties rinkinį XV a. antrąjį ketvirtį arba XV a. viduryje tikriausiai ir nurašė (ne sudarė) P. Holcwescheris.

2. Rekonstruojamas Elbingo kodekso sudarymo laipsniškumas rodo, kad vokiečių–prūsų kalbų žodynas skirtingu laiku buvo kelis kartus perrašytas. Atrodo, kad tarp XIII a. vidurio–antrosios pusės originalo ir P. Holcwescherio nuorašo galėjo būti padarytos bent dvi tarpinės kopijos. Savaime suprantama, tai verčia svarstyti, kaip per tuos amžius leksikografijos darbas kito. Kol žodynas funkcionavo pagal savo pirminę paskirtį (XIII a. antroji pusė), jis, ko gero, buvo tobulinamas ir pildomas, tačiau vėliau, prekybai persiorientavus į vokiečių kalbą, sustabarėjusio žodyno nuorašai buvo mechaniškai kopijuojami bei tikrų tikriausiai ir redukuojami. Pastarąją galimybę remia lyginimas su kitu leksikografijos paminklu (jo sandara) – nedidelės apimties žodynėliu su pasikalbėjimais, kuris tradiciškai glaudžiai siejamas su Simono Grūnavo (*Simon Grunau*, apie 1470–1530 / 37 m.) vardu. Mūsų dėmesį jis patraukia dėl tos pačios Baltijos regione paliudytos hanziškosios leksikografinės tradicijos.

2.1. Baltistikoje įsigalėjęs apibūdinimas *Simono Grūnavo žodynėlis* nėra labai vykęs, nes nusako tikimybę, kad iš Tolkemitos kilęs vienuolis prisidėjo prie žodyno sudarymo. Tikrasis jo vaidmuo, ko gero, bus daug kuklesnis ir paviršutiniškesnis. S. Grūnavo nuopelnas gali prilygti P. Holcwescherio indėliui. Ir

vienas, ir kitas perrašė turimus šaltinius ir tuo svariai prisidėjo prie jų išsaugojimo. Tiesa, S. Grūnavas rankraštiniu šaltiniu pasinaudojo savo sudarytoje kompiliacijoje, t. y. rašydamas *Preussische Chronik* (iki 1529 / 30 m.), tačiau pats žodyno perteikimo mechanizmas tikriausiai bus lygiai toks pat kaip ir P. Holcwescherio atveju. „Prūsijos kronikos“ autorius nematė reikalo informuoti skaitytoją, iš kur „kelių žodžių“ sąrašas pakliuvo į jo rankas, tačiau taip pat nedavė jokių užuominų, kurios leistų nors hipotetiškai svarstyti, kad jis asmeniškai prisidėjo prie žodynėlio sudarymo: „Domit aber imant moge begreiffen, und Preuſch ein beſonder ſprache ſey, ſo had ich etliche worte geſatz“ (GrA), „Domit man aber mag haben ein Vnderſcheidt der ſprache / ſo ſeint volgende Vocabulen in beiden ſprachen hernachgeſetzt“ (GrG).

Mintį apie daug senesnį rankraštinį žodyną, kurį savo kronikoje S. Grūnavas tik atkartojo, kelia nuorašų įvairovė. Šiuo metu analizuojami penki žodyno nuorašai, tarp kurių pastebimi gana esmiški skirtumai. Nuorašai žymimi santrumpomis:

GrG – vokiečių–prūsų kalbų Getingeno nuorašas (XVI a.), kurį Getingeno universiteto bibliotekoje surado ir 1949 m. paskelbė Eduardas Hermanas (Hermann 1949; pakartotinai – Mažiulis 1966, 1981);

GrA – prūsų–vokiečių kalbų nuorašas iš Karaliaučiaus universiteto bibliotekos (XVII ir XVIII a. sandūros). Gretindamas su GrC ir GrH, išleido Reinholdas Trautmannas (Trautmann 1910: 94–96);

GrC – prūsų–vokiečių kalbų nuorašas iš Karaliaučiaus valstybinio archyvo (apie 1750 m.);

GrF – prūsų–lotynų kalbų nuorašas, 1970 m. rastas Helsinkio bibliotekoje (Kiparsky 1970);

GrH[1] ir GrH[2] – prūsų–vokiečių kalbų nuorašas (-ai), kurį (-iuos) 1679 ir 1684 m. išleido Christophas Hartknochas (1644–1687) (pagal 1679, 1684 m. publikacijas išleido ir komentavo Pietro Umberto Dini (2013)).

Tekstologinis tyrimas rodo, kad nesutampa atskirų leksemų ir net kalbų kitur (GrG: vokiečių–prūsų; GrF: prūsų–lotynų; prūsų–vokiečių) pateikimo tvarka; yra žodžių, kurie paliudyti tik dalyje nuorašų; įvairuoja klaidos, apipavidalinimas. Tokių ryškių ir tipologiškai nevienalyčių skirtumų gausa stebina, juolab kai nuorašai yra *vėlyvo* istoriografinio kūrinio. Žmonės, kuriems XVII–XVIII a. teko kopijuoti „Prūsijos kroniką“, apie mirusią prūsų kalbą visiškai nieko nesuprato, o tai reiškia – ir neturėjo jokio noro kaip nors modifikuoti žodyną. Tad kokios paslaptingos priežastys, teoriškai nulėmusios nuorašų įvairovę, skatintų perrašytojus ką nors daryti su leksikografijos intarpu?

Atsakymo, mūsų manymu, reikia ieškoti kronikos rašymo procese. Savo darbą S. Grūnavas turėjo pradėti 1510 m. Darbai suintensyvėjo 1517 m., o pirmoji kronikos redakcija tyrėjų datuojama 1521 m. Dėl Vokiečių ordino 1525 m. sekuliarizacijos kūrinys buvo perredaguotas, o jo papildymai datuojami 1529–1530 m. Omenyje verta turėti ir seniai išsakytą nuomonę, kad kompiliuotojas rėmėsi senesniu istoriografiniu veikalu – vadinamąja „Elbingo dominikonų kronika“ (*Kronika dominikanów elbląskich* – Dworzaczkowa 1958: 125). Kurioje kompiliacijos (-ų) sudarymo stadijoje žodynas buvo panaudotas, tiksliai nėra žinoma. Esminiai skirtumai tarp pavienių nuorašų liudytų tai, kad žodynėlis į kronikos sudėtį pateko anksti, o galbūt net kilo iš minėtos anoniminės „Elbingo dominikonų kronikos“. Yra pagrindo manyti, kad XV–XVI a. sandūroje buvo prieinami keli prūsų–vokiečių ir (arba) vokiečių–prūsų kalbų žodynėlių nuorašai (galbūt ir skirtingų redakcijų), kurie skirtingu laiku buvo panaudoti kompiliacijoms. Iš pradžių prieinamą, pavyzdžiui, „Elbingo dominikonų kronikoje“, ir dėl to anksčiau panaudotą žodynėlio nuorašą galėjo pakeisti kitu (kitais), kuris, kompiliuotojų manymu, buvo geriau išlikęs ir senesnis. Toks leksikografinės dalies aktualizavimas galėjo kartotis 1525–1526 m. ir vėliau (po 1529 m.), kai kronika XVI–XVII a. toliau plito nuorašais. Kitaip nuorašų įvairovę būtų sunku paaiškinti.

2.2. Nuodugnesnis lyginamasis žvilgsnis į S. Grūnavo panaudotą žodynėlį atskleidžia tipologinį ryšį su „Rusiškomis knygomis“ ir Elbingo žodynu. Į *Preussische Chronik* įtrauktas leksikografinis intarpas turi aiškių nomenklatorinio žodyno požymių. Žodynėlyje dominuoja daiktavardžiai, prie kurių derinami keli būdvardžiai (pvz.: *labbis Sur* ‘geras sūris’ / *Ancte* ‘sviestas’ / [...] GrG 59–60 ir toliau), o kiek atokiau, kaip gali atrodyti iš pirmo žvilgsnio, yra veiksmažodžiai. Daugumą žodžių pagal EŽ pavyzdį lengva suskirstyti į teminius blokus. Kaip pavyzdį nurodysime leksemas GrG 28–32, kurios sudaro teminį bloką „Bažnyčia“ (jo dalį)[12]:

Beichten		*gerbeis* ‘išpažink’
Sunde		*greki* ‘nuodėmes’
kirche		*kirko* ‘bažnyčia’
Faſten		*paſtenick* ‘pasninkas’
Erbeis		*kekits* ‘žirnis’

[12] Čia ir toliau pateikiamos GrG ištraukų nuotraukos, kurias padarė ir šiame straipsnyje maloniai leido išspausdinti dr. Diego Ardoino.

Lentelėje pagal EŽ sąvokų suskirstymą pateiktos teminių žodžių formos (paeiliui einančios leksemos pabrauktos), paimtos iš GrG nuorašo, kuris, atrodo, buvo defektinis (trūko pabaigos); GrG spragą atkuriame pagal GrA:

Dievas ir *orbis mundi* (EŽ 1, 32)	*Dewes* 'dievas' (GrG 1), *Angol* 'angelas' (GrG 2), *Maiſta* 'miestas' (GrG 3), *Ludis* 'žmogus' (GrG 4), *kayme* 'kaimas' (GrG 5), *peentis* 'kelias' (GrG 33)
Naminiai gyvuliai (EŽ 27)	*kampnit* 'arklys' (GrG 6), *klint* 'karvė' (GrG 7), *Songos* 'šuo' (GrG 8), *Skaura* 'kiaulė' (GrG 45)
De quatuor elementis (EŽ 3–6)	*Wunda* 'vanduo' (GrG 10)[12], *widre* 'vėjas' (GrG 19), *ſchneko* 'sniegas' (GrG 44), *Soye–Salta–Debica–Licuti* 'lietus'–'šalta'–'didelis'–'mažas' (GrG 46–49)
Maistas (EŽ 15)	*Pewo* 'alus' (GrG 11), *Meinſe* 'mėsa' (GrG 15), *geitke* 'duona' (GrG 16), *Pogeis* 'gerk' (GrG 35), *wolgeit* 'valgykite' (GrG 36), *wimbmis* 'vemk' (GrG 37), *plateis–Sali* 'mokėk'–'druska' (GrG 38–9), *kragge* 'ąsotis' (GrG 43), *labbis–Sur* 'geras'–'sūris' (GrG 59–60), *Ancte* 'sviestas' (GrG 61), *paute* 'kiaušinis' (GrG 67), *kreitzno* 'smuklė' (GrG 77), *gaſſo* 'stiklas' (GrG 78)
Ūkis ir žemės darbai (EŽ 10)	*Roggis* 'rugys' (GrG 12), *gaide* 'kvietys' (GrG 13), *Maiſe* 'miežis' (GrG 14), *kraiſe* 'šienas' (GrG 64), *Salme* 'šiaudai' (GrG 65), *gnabſem* 'kanapės sėkla' (GrG 66), *lnncka* 'laukas' (GrG 68), *ſkuna* 'daržinė' (GrG 69), *wiſge* 'aviža' (GrA 92)
Žmogaus kūnas (EŽ 7)	*gaulko* 'galva' (GrG 20), *rancko* 'ranka' (GrG 21), *Noye* 'koja' (GrG 22)
Siuviniai (EŽ 20)	*Wiſtna* 'švarkas' (GrG 23), *Norte* 'marškiniai' (GrG 24), *kelmo* 'kepurė' (GrG 40)
Namai (EŽ 9)	*ſauſon–Malko* 'sausas'–'malkos' (GrG 17–18), *lickte* 'žvakė' (GrG 25), *botte* 'namas' (GrG 26), *ſaika* 'maišas' (GrG 27)
Bažnyčia	*gerbeis* 'išpažink' (GrG 28), *greki* 'nuodėmė' (GrG 29), *kirko* 'bažnyčia' (GrG 30), *Paſtenick* 'pasninkas' (GrG 31), *kekits* 'žirnis' (GrG 32), *mynkus* 'vienuolis' (GrG 63), *lapinna* 'liepė' (GrG 84)
Paukščiai (EŽ 18)	*gerte* 'gaidys' (GrG 41), *Pipelko* 'paukštis' (GrG 93)
Ratai ir rogės (EŽ 11)	*Abbas* 'vežimas' (GrG 42)
Šeima, tarnai (EŽ 8)	*Rickies* 'ponas' (GrG 9), *Gema* 'moteris' (GrG 50), *Supana* 'ponia' (GrG 51), *Merga* 'merga' (GrG 52), *maltnicka* 'vaikas' (GrG 53), *Docki* 'duktė' (GrG 54), *muthi* 'motina' (GrG 55), *thaus* 'tėvas' (GrG 56), *Woikello* 'bernas' (GrG 79), *ſchoſtro* 'sesuo' (GrA 93), *merguß* 'mergužė' (GrA 96)
Laikas (EŽ 2)	*metthe* 'metai' (GrG 57), *nackt* 'naktis' (GrG 58), *Deigen* 'diena' (GrG 85)
Žuvys (EŽ 24)	*lyda* 'lydys' (GrG 70)
Kalvė ir metaliniai įrankiai (EŽ 22)	*keilo* 'peilis' (GrG 62), *bila* 'kirvis' (GrG 71)

[13] Galima priskirti prie „Maisto".

Audiniai (EŽ 19)	*lino* 'linai' (GrG 72), *Caneips* 'kanapė' (GrG 74), *augle* 'adata' (GrG 75), *ſchuto* 'siūlas' (GrG 76)
Batsiuvystė (EŽ 21)	*korpe* 'kurpė' (GrG 81)

Ne visai aišku, kuriam teminiam skyriui galėtų priklausyti verb. *Moicte* 'miegoti' (GrG 34) ir subst. *moſla* 'klijai' (GrG 73)[14], tačiau visa likusi žodynėlio dalis puikiausiai atitinka hanziečių sudarytus pasikalbėjimus (*sic*).

Priminkime, kad „Rusiškose knygose" pasikalbėjimai glaudžiai susiję su žodynais. T. Schroue'ės nuoraše jie eina prieš žodyną ir tęsiasi žodynui pasibaigus; kituose nuorašuose pasikalbėjimai ir gramatikos dalykai į žodyną tiesiog integruojami. Pasikalbėjimai, kuriuose keliamos įvairios prekybinės temos, ilgainiui paveikė žodynų sandarą, t. y. nulėmė naujesnių teminių skyrių atsiradimą. Pavyzdžiui, XVI a. vidurio nuoraše *Ein Rusch Boeck*... tarp teminių laukų *Hüer wül Ick schriuen van Vader vnnd moder Süster vnd Broder vnd Fründtschap* ir *Van Allerlei Namen Der münschen* įsiterpė skyrius *Women sück schal vnder Eünander Erbeiden*. Į žodyną įtrauktas skyrius gerai parodo pasikalbėjimų funkciją. Iš jų pradedantys pirkliai mokėsi palabinti savo kitakalbius prekybos partnerius, užmegzti pokalbį, bet ne tik. Pagrindinis dėmesys, savaime suprantama, buvo skiriamas įvairiausioms deryboms, prekių pasiūlymui potencialiems pirkėjams ir, žinoma, probleminių, dažnai konfliktinių, situacijų sprendimui! Taigi iš šių pasikalbėjimų jaunieji pirkliai apsiginkluodavo ne tik mandagumo frazemis, bet ir *labai* stipriais keksmažodžiais ir nešvankybėmis (pavyzdžiui, Fenne, 490 p.).

Mūsų atveju su kalbos etiketu ir komplikuoto bendravimo aspektais yra susiję žodžiai ir pastovieji žodžių junginiai (pateikti teksto pabaigoje): *Hure – Manga* 'kekšė' (GrG 88), *Ein gut man – Dirſos gintos* 'šaunus žmogus' (GrG 97), *Ein huren kindt – Mangos Sones* 'kekšės sūnus' (GrG 98), *Ein ſchalck – Maiters* 'šelmis' (GrG 99), *Gehe furt – Sanday* 'sudie' (GrG 96), *hut dich* [*Gott*][15] *– ſaydit* [*thi Dewes*][16] '(te)teisia [tave dievas]' (GrA 86).

Specialaus paaiškinimo reikalauja paslaptinga lytis *ſaydit*, kurios, pasak Vytauto Mažiulio, „pr. pavidalo beveik neįmanoma rekonstruoti". Spėdamas tyrėjas ją bandė sieti su pr. **sargīs-tin* 'sergėk tave' (PEŽ IV 38). Turint omenyje tikėtiną artimai gimingų „Rusiškų knygų" poveikį, miglotą žodį galima interpretuoti kaip banalią svetimybę (apie kitas šio šaltinio svetimybes, taip pat ir tipologiškai identiškas: *ieſt* = єсть 'yra', *Dam* = дамъ 'duosiu', žr. toliau): *ſaydit* < netiksliai transliteruotas verb. 2 a., sg. praes. соудитъ '(te)teisia' (digrafas оу

[14] Galbūt prie prekių.

[15] GrG nuoraše: *Behut dich Got* (GrG 95).

[16] GrA nuoraše tik: *ſaydit* (GrA 86). Laužtiniuose skliautuose tęsinys nurodytas pagal GrG: *thi Dewes* (GrG 95).

perteiktas kaip <*ay*>). Plačiai paplitęs junginys (*да*) *судит тебя бог* ‘(tegu) teisia tave dievas’ puikiai tinka prekybos situacijai. Junginių, kur dievas suvokiamas kaip žmogaus teisėjas (*oszudnik*), į kurį apeliuojama ieškant teisingumo, yra gausu „Rusiškų knygų“ nuorašuose. Vietoje lyties *ſaydit* (GrA 86) GrG nuoraše randame formą *Warbo* (GrG 95), kuri tikriausiai bus diplografijos pasekmė: dviem eilutėmis anksčiau yra pateiktas žodžių junginys *Warmes Wobelke*. Dėl inertiško pakartojimo įsivėlusi klaida nulėmė tų pačių pradinių raidžių *War* perteikimą, tačiau baigmenį *-bo* galima laikyti originalo forma. Į tai atsižvelgus, būtų galima atsargiai rekonstruoti GrG protografe buvusį žodžių junginį **saydit boh* (/ *boch* / *bog*) (= соудитъ богъ). Sunku spręsti, ar veiksmažodis turėjo protografe prūsišką atitikmenį. Galbūt informantas nemokėjo šio žodžio tinkamai išversti ir dėl to buvo paliktas slaviškas variantas, galbūt žodis liko neišverstas dėl neapdairumo.

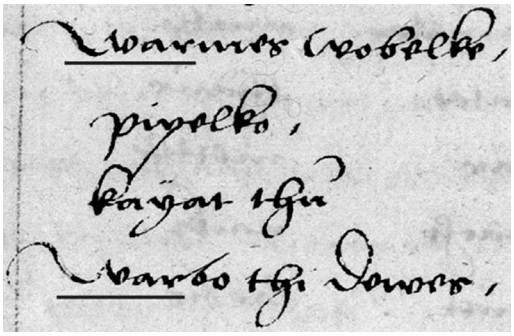

Prie prekybos sferos priskirtinas daiktavardis *kalte* ‘markė’ (GrG 80) ir „frazės“:

Bezalen Saltz – plateys Sali ‘mokėk druska’ (GrG 38–39);

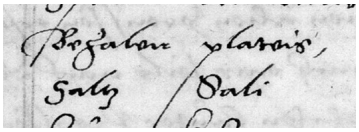

Habt Jr es nicht – Ny thueri thu ‘neturi tu’ (GrG 89) <==> *Jch wils euch geben Ein roter apffel – Dam*[17] *thoi Warmes Wobelke* ‘duosiu tau raudonas obuoliukas (lo. *galla*)’ (GrG 90–92);

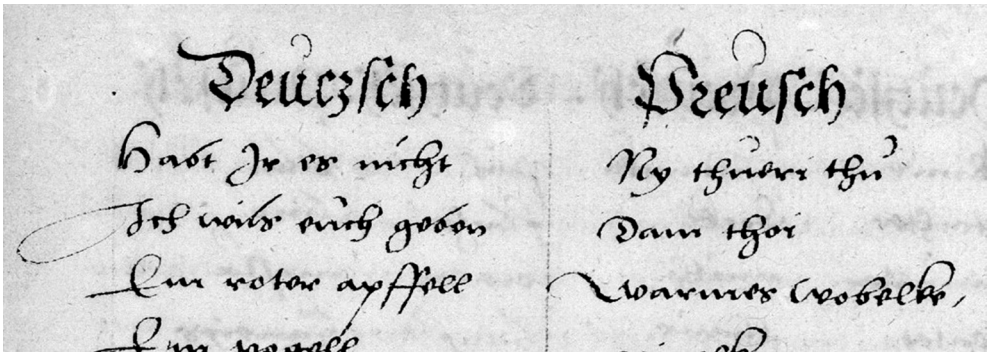

[17] Į prūsų kalbą tikriausiai neišverstas verb. 1 a., sg. fut. дамъ ‘duosiu’.

Ein vogell Wo Woltu hin – Pipelko[18] *kayat thu* 'paukščio nori tu' (GrG 93–94);

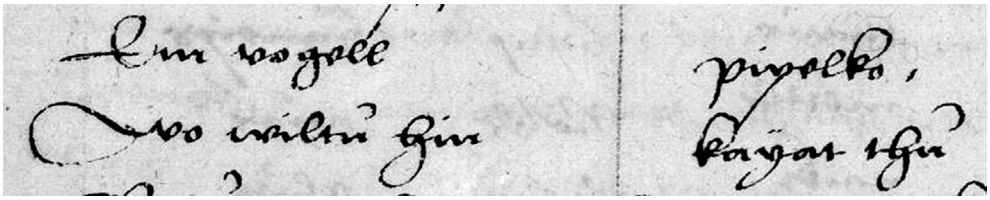

Wiltu nicht [*habit*] – *Ny koyto* [*wiſge*] 'nenori tu aviža' (GrG 100, GrA 91–92).

Tai, kad žodžiai liko nesuderinti, neturi jaudinti, kaip užrašymo metu tai nejaudino ir paties žodžių sąrašėlio sudarytojo. Pradedantis Hanzos *sprakelerere* panašius raštelius kūrė dėl savo resp. dėl banalaus susišnekėjimo poreikių. Į gramatinį taisyklingumą ir kalbos kultūrą tada nebuvo kreipiama jokio dėmesio. Kalbinės informacijos rinkimas vyko primityviai: jaunas vokietukas (iš dalies orientuodamasis į gimtosios kalbos linksniavimą) teiravosi, kaip prūsiškai skambės tarinys ir šis ar kitas kintantis papildinys (nom. pavidalo). Informantas, prūsas arba „patyręs" vokietis, tuos pageidaujamus gabalus (t. y. sintagminių santykių komponentus) mechaniškai ir iš eilės vertė: 'paukštis' – 'tu nori', 'mokėk' – 'druska', 'nenori tu' – 'aviža' ir pan. Suskaidytų sakinių dalys ant brangaus pergamento buvo užrašomos tankiai viena eilute, o „popieriniais", t. y. vėlesniais, laikais atsirado elegantiškų stulpelių, kuriuose medžiaga buvo tvarkingai *vertikaliai* išdėstyta.

Gramatiškai neužbaigtų sakinių identifikavimas bei jų vertikalusis skaitymas turi remtis formaliuoju kriterijumi: turime ieškoti skirtingų nuosakų asmenuotų veiksmažodžių, kurie pateikti šalia daiktavardžių. Tai yra visos šios pozicijos: GrG 28–29, GrG 38–39, GrG 82–83, GrG 86–87, GrG 89–92, GrG 93–94, GrG 100 (GrA91)–GrA 92, GrA 94–95, GrA 97–98 ir GrA 99–100. Matome, kad daugiausia tokių porų pasitaiko leksikografinio kūrinėlio pabaigos pozicijoje (GrG 82–100, GrA 76–98; atskirą veiksmažodžių lizdą, teminį[19], sudaro: *Moicte*, *Pogeis*, *wolgeit*, *wimbmis* GrG 34–37), kurią kaip tik ir atitinka pasikalbėjimai.

Ne mažiau svarbūs glaudūs semantikos saitai, nes sakiniai kalba apie reikšmingas tų laikų aktualijas. Bent trumpai verta priminti, kad druska buvo pagrindinė

[18] Atsižvelgus į įmanomą veiksmažodžio valdymą (plg. lie. *norėti ko?*), galima interpretuoti kaip sg. gen. formą **pipelkā* 'paukštės'.

[19] Kalbos dalių „tematizavimas" nėra išimtinis. Hanzos rusų–vokiečių kalbų žodynų sudėtyje aptinkame skyrių, kuriuos sudaro antroponimai, būdvardžiai, prieveiksmai.

Hanzos eksporto prekė, ir tai lemia imperat. 2 a. sg. pr. *plateys* ‘mokėk’ vartojimą. Iš Baltijos regiono buvo gabenama oda, o jai rauginti reikėjo daug džiovintų „sukirmijusių [raudonos spalvos ąžuolo] obuoliukų“ (vo. *galöpfel* = *roter apffel*, plg. vid. vo. aukšt. *rōt* ‘falsch, listig’; taisyklingesnis bus GrA žodžių junginys *warmun wabelcke*, kuriame atpažįstamas pažyminiu einantis subst. pl. gen. *warmun* ‘kirmėlių, vabzdžių’ (< subst. pr. **varmas* ‘kirmėlė; vabzdys’); plg. PEŽ IV 263). Ši daug tanino turinti prekė (*galai* arba *cecidijos*, lo. *galla*), sprendžiant pagal žodynėlį, taip pat figūravo tuometinių pirklių pasiūloje: ‘tu neturi? – duosiu tau galus’. „Rusiškose knygose“ ją atitinka: скатны ѡрєхи – *gallen* (Fenne 123.14). Kitaip suvokti *warmun wabelcke* netiktų, nes kas XIII a. pardavinėtų ar pirktų tokią „prekę“ kaip paprastą obuolį. Vienas sakinys atskleidžia tuometinių pirklių dievobaimingumą arba (ir) misionierišką vaidmenį. Jis yra pateiktas skyriaus „Bažnyčia“ pradžioje: *Beichten Sunde – gerbeis greki* ‘kalbėk (išpažink) nuodėmes’ (GrG 28–29). Lyties *greki* vietoje lauktume nom. pl. masc. **grekoi* (PEŽ I 408). Galūnės užrašymas gali atspindėti rusų kalbos įtaką (acc. pl. galūnę).

Iš neįprastos komunikacinės perspektyvos prūsus nušviečia aštrūs keiksmai ir vulgarizmai:

der arſch leck – peiſda pomeleis ‘pasturgalis palaižyk man’ (GrA 76–77), *Arſch kuſſen – piſda pomeleis* ‘t. p.’ (GrG 82–83) (plg.: vo. *küssen Sie meinen Arsch*; lie. *į subinę pabučiuok*, *subinę laižyti*; če. *polib mi prdel*, *vyliž si prdel* ir t. t.);

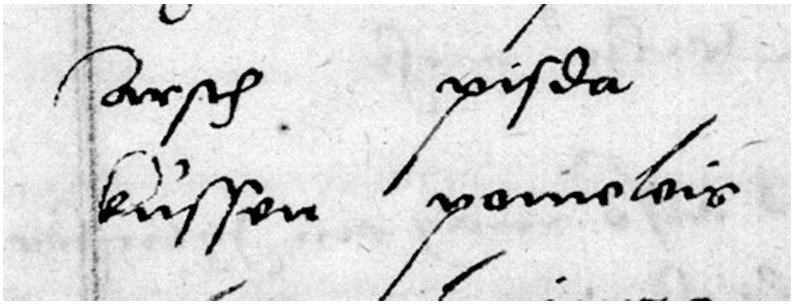

GrG 86–87

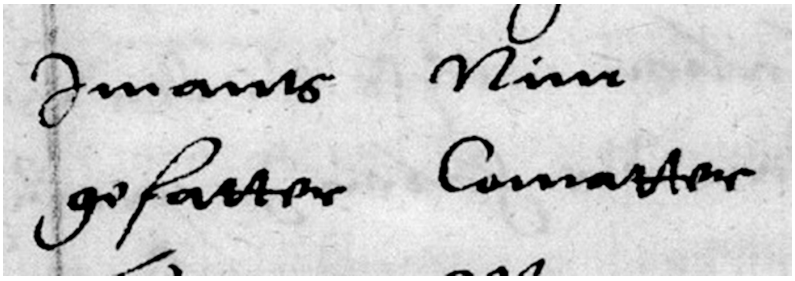

nim gefatter – ymays comatter ‘imk kūma’ (GrA 80–81) (plg.: *поиметь куметру*; *еть твою мать*);

er ift ein dreck – ieft gofen '(tai yra) šūdas' (GrA 99–100) (plg.: vo. *das ist scheiße*).

Nurodyti pavyzdžiai įdomūs kalbinės interferencijos ir keiksmų niveliacijos požiūriu. Prūsų kalbos duomenų besiteiraujantis („renkantis") asmuo, matyt, orientavosi į keiksmus, su kuriais jau buvo susidūręs derėdamasis su kitų tautų atstovais. Ko gero, tai buvo tie patys naugardiečiai. Galima kelti hipotezę, kad kai kurios turimų rusų–vokiečių kalbų pasikalbėjimų frazės buvo taikomos prie prūsų kalbos, nes pirklys vokietis tarp rytų slavų ir prūsų kalbų ir kalbinio elgesio įžvelgė didesnį panašumą.

Plačiai paplitęs slaviškas emotyvas *(*to / on*) *jest govьno* buvo savaip „perguldytas" į prūsų kalbą, tačiau dėl neapdairumo pasiliko originalo, bet lotynų raidėmis užrašytas veiksmažodis – ru. *ieft* = **есть** 'yra'[20] (plg. *faydit* = **соудитъ**; *Dam* = **дамъ** (žr. 17 išnašą); taip pat lytį *aucm* (le. *bośiań*, = ru. *aucm*) 'gandras' vadinamajame jotvingių žodynėlyje – Zinkevičius 1985: 67). Toks darbo metodas nulėmė prūsiškų „atitikmenų" dirbtinumą, kai, pavyzdžiui, posakį *ymays comatter* 'imk kūma' galima suprasti vien rusų kalbos obsceninės leksikos sudėtyje (žodžių junginys *поиметь куму* pirmą kartą paliudytas Naugardo Rusios paminkle – vadinamajame Pirmajame Naugardo metraštyje: „Иже поиметь куме себѣ женѣ, по закону людскому носа обѣма урѣзати и разлучити я" („Kas turi lytinį santykį su kūma, pagal žmonių įstatymą abiems nupjauti nosis ir atskirti juos") (НПЛ 499)).

Prekybos santykių šviesoje puikiai suvokiama frazė: *flo ein richter*[21] – *kyrteis tickers* 'mušk tikras' (GrA 94–95). Čia bus standartinė susitarimų sutvirtinimo formuluotė, kuri suderintu pavidalu atrodytų kaip **kyrteis tickran* 'kirsk tikrą', kur acc. sg. fem. *tickran* reiškia 'dešinę (ranką)' (plg. dat. sg. fem. *tickray* 'dešinei (rankai)' I 9_2 – PEŽ IV 192–193; taip pat: ru. *пра́вица* 'dešinioji ranka', lie. *tiesẽ* 't. p.' ir t. t.). Liepimas **kyrteis tickran* 'mušk dešiniąją ranką [susitariant]' atitiktų: lie. (*su*)*kirsti rankas*, *duoti dešinę*; ru. *рукобитие*; če. *placnout si* (*rukama*) = *ruku na to*, *pravicu dáti* ir t. t. Ar verta minėti, kad pirkimo-pardavimo situacijai būdingas rankų padavimas bei sudaužimas – sulygus, susitarus dėl transakcijos – nuolat figūruoja rusų–vokiečių kalbų pasikalbėjimuose, kur

[20] Kita vertus, formą *ieft* (GrA 98) potencialiai įmanoma skaityti ir kaip inf. *есть* 'valgyti'. Tuomet lytis *gofen* būtų imanoma interpretuoti kaip sg. acc. pr. *gosen* 'mėšlą' (nom. sg. fem. pr. **gāzē* 'mėšlas'). Koprofagija turėjo semantinį ryšį (plg. sapnynų aiškinimus) su staigiu pajamų gavimu, prekybos sėkme, pinigais, praturtėjimu.

[21] Dėl lyties *richter* žr. T. Fenne'ės sakinių porą: *Kottoreu dorogo mnie præmo iechatt na praua al leua* : *Welchen wech sall ich rechtt reisen vp de rechter oder luchter handtt* (217 p.).

mums rūpima paralelė vartojama kaip obligatorinis *terminus technicus*? Kaip vieną iš daugelio pavyzdžių nurodysime T. Fenne'ės užfiksuotą frazę:

Bei: vdari sim porukam, da dai bog vam obemæ na prikub.
Slae mÿt ehme in de handt, vnd godt geue beÿde thor winst. (Fenne 394)

Dėl neaiškios komunikacinės situacijos lieka ginčytina frazės *zum irſten kom her – pirmas eykete* 'pirmas eik ten' (GrA 97–98) reikšmė. Nuo R. Trautmanno laikų lytis *eykete* skaitoma kaip lie. *eĩki tę̃* 'eik ten' (Trautmann 1910: 326; PEŽ I 246). Kitos kalbos įtaka buvo anksčiau iliustruota keiksmų pagrindu, ir ji nestebina. Turgaus erdvėje, kur Hanzos pirkliai atlikdavo savo „kalbos praktiką", susidurdavo įvairios tautos, dėl to kaimyninės lenkų ir lietuvių kalbos čia tikrai skambėjo. Kaip nurodyti žodžiai galėjo / turėjo funkcionuoti, sunku pasakyti. Galbūt tokiu būdu buvo atkertama į lietuvių palinkėjimą *eik velniop*. Tokiu atveju skaitvardis *pirmas* būtų greičiausiai lietuvių kalbos leksinis vienetas, kuris dar labiau išplėstų svetimybių gretas.

Taigi, kūrinėlį, kurio nuorašai XVI a. pateko į S. Grūnavo *Preussische Chronik*, galima teisingai suvokti hanziškosios utilitarinės leksikografijos kontekste. Daliai, kuri atitinka „Rusiškų knygų" pasikalbėjimus, atstovauja vienuolika sakinių sudarymo schemų. Tai yra tie atvejai, kai šalia gramatinio centro (veiksmažodžio) pateikiami ne visada suderinti papildiniai:

1. *gerbeis greki* : **gerbais grēkans* 'išpažink nuodėmes' (GrG 28–29);
2. *plateys Sali* : **plāteis sālis* 'mokėk druską' (GrG 38–39);
3. *peiſda pomeleis* : **peizdan pa-mi-leis* 'subinę palaižyk man' (GrA 76–77);
4. *ymays comatter* : **imais kumater* (r. sl. *къmotrъ*) 'pisk kūmą' (GrA 80–81);
5. *Ny thueri thu – Dam thoi warmun wabelcke* : **ni turi tu – dam* (< *дамъ*) *toi varmun vābelkans* 'tu neturi ? – duosiu tau kirmėlių obuoliukus' (GrG 89–90, GrA 83);
6. *Pipelko kayat thu* : **pipelkā k*(*v*)*ait-tu* 'paukštės nori tu' (GrG 93–94);
7. *ſaydit* [*thi Dewes*] : **sudit* (< *соуdитъ*) [*ti*(*n*) *deivas*] '[dievas tave] (te)teisia' (GrG 95, GrA 86);
8. *Ny koyto* [*wiſge*] : **Ni k*(*v*)*ai-tu vizgis* 'nenori tu avižos' (GrG 100, GrA 91–92);
9. *kyrteis tickers* : **kirtais tikran* '(su)kirsk dešinę (ranką)' (GrA 94–95);
10. *pirmas eykete* : lie. **pirmas eiki ten* (GrA 97–98);
11. *ieſt goſen* : **jest* (< *есmь*) *gozes* '(tai) yra šūdas' (GrA 99–100).

Čia taip pat priskirtini leksikos ištekliai, kurie palengvindavo komunikaciją su šauniaisiais prekybos partneriais ir įvairiais prūsų sukčiais: *Dirſos gintos*

‘šaunus žmogus’ (GrG 97), *Mangos Sones* ‘kekšės sūnus’ (GrG 98), *Maiters* ‘šelmis’ (GrG 99). Pažymėtina, kad šie potencionalieji kreipiniai yra pateikiami kartu su: *ſaydit* [*thi Dewes*] ‘(te)teisia [dievas tave]’ (GrG 95, GrA 86) ir *Sanday* ‘sudie’ (GrG 96). Taigi potencialių sintagminių santykių atžvilgiu įmanoma rekonstruoti dar šias poras: *Sanday Dirſos gintos* ‘sudie, šaunus žmogau’ (GrG 96–97); *ſaydit* [*thi Dewes*] *Mangos Sones / Maiters* ‘(te)teisia [dievas tave], kekšės sūnau / šelmi’ (GrG 95, GrA 86, GrG 98–99).

2.3. Dauguma nurodytų pavyzdžių yra emotyvai ir su prekyba šiaip ar taip sietini posakiai, kurių nemaža dalis turi tikslių atitikmenų „Rusiškų knygų“ nuorašuose. Saraše yra identifikuojamos gramatinės, semantinės, leksinės bei ideomatinės svetimybės, ir tai normalu, turint omenyje galimą rusų–vokiečių kalbų pasikalbėjimų įtaką ir hanziškų leksikografijos paminklų savybes. Žodynėlio ir pasikalbėjimų turinį lėmė daugiakalbė turgaus erdvė, kur vyko primityvi mainų prekyba[22]. Aptarta GrG ir GrA veiksmažodžių ir vardažodžių sekvencija, kuri tekstui suteikia nepakartojamą turgavietės šnekos koloritą, negali būti atsitiktinė. Tuo galima lengvai įsitikinti. Daiktavardžius užtenka pastumti viena pozicija į viršų arba žemyn. Tuomet nurodyta semantinių ryšių sankaupa akimirksniu dingsta. Po tokio eksperimento gausime semantiškai nesuderintų ir iš principo nesuderinamų leksemų rinkinį: ‘išpažink’ – ‘druska’, ‘mokėk’ – ‘pasturgalis’, ‘palaižyk man’ – ‘kūma’ ir t. t.

Taigi galima daryti išvadą, kad aptariamas leksikografinis šaltinis yra daug senesnis negu „Prūsijos kronika“, į kurią gerokai vėliau jis buvo mechaniškai įtrauktas. Jis gali būti Elbingo žodyno protografo amžininkas, nes tokio pobūdžio darbas turėjo būti atliktas tuomet, kai mainų prekyba dar vyko prūsų kalbos pagrindu resp. buvo pirklių luomo atstovų (jauno amžiaus vokiečių *sprakelerere*), suinteresuotų bent paviršutiniškai susiorientuoti vietinės rinkos kalboje. Keliuose nuorašuose išlikęs šaltinis XVI a. buvo suvoktas kaip „grynosios“ prūsų kalbos pavyzdys. Anų laikų liekana patraukė S. Grūnavo dėmesį,

[22] Natūrinių mainų pobūdis nulėmė semantinių porų taikymą: ‘(ne)nori’ / ‘(ne)turi’ – ‘duosiu’. Žodyne yra paliudyti ir piniginės prekybos elementai: *plateys* ‘mokėk’, *kalte* ‘markė’. Pažymėtina, kad žodynėlis atskleidžia vienpusišką prekybą – pardavimą (be prekių įsigijimo). Neturėdamas atitinkamų kompetencijų jaunas pirklys atlieka platintojo funkciją: parduoda, siūlo, ieško pirkėjo.

tačiau vargu ar jis suprato kronikoje perteikto leksikografinio šaltinio paskirtį, jo sudarymo priežastį bei aplinkybes. Niekuo nepagrįstą hipotezę, jog „Prūsijos kronikos“ autorius pritaikė tam tikrą vokiečių–lotynų kalbų pasikalbėjimų vadovėlį (Rosenkranz 1957), galima tvirtai atmesti. Taigi, su S. Grūnavo asmenybe leksikografinio šaltinio sudarymas neturi nieko bendra, dėl to ir vadinti jį Grūnavo vardu netinka. Mūsų manymu, jam tiktų „Prūsiškos knygutės“ sąvoka, kuri be deminutyvo taikytina ir pačiam Elbingo žodynui.

3. Siūlomi pavadinimai – „Prūsiškoji (Elbingo) knyga“ ir „Prūsiška knygutė“ – grindžiami analogija su giminiškomis „Rusiškomis knygomis“, kuriose pasikalbėjimai pateikiami kartu su žodynu. Tai mus grąžina prie anksčiau paliestos problemos: koks yra galimas Elbingo žodyno ir „Rusiškų knygų“ resp. jų pirmtakų santykis? Aptartas Hanzos leksikografinės tradicijos kontekstas leidžia manyti, jog Elbingo žodynas, t. y. XV a. nuorašas, ko gero, tik iš dalies atspindi XIII a. vidurio–antrosios pusės originalą. Kažkuriuo laiku šaltinis galėjo būti esmingai sutrumpintas, iš nurašomo teksto pašalinant svarbią „Prūsų knygos“ sudedamąją dalį – pasikalbėjimus. XV a. sąlygomis tai galima suprasti, nes P. Holcwescherio laikais jie nebeteko aktualumo ir prasmės, kadangi prekyba jau seniai buvo perėjusi į vokiečių kalbą (taip pat smarkiai pakito prekybos pobūdis: nuo natūrinių mainų pereita prie pinigų). Prūsų kalbos mokymosi požiūriu, t. y. iš XIII a. perspektyvos, šios praktinės dalies *labai* trūksta, nes žodynas ir pasikalbėjimai kadaise sudarydavo vieną visumą (sunku spręsti, kuri dalis buvo „pagrindinė“).

Artimai gimininingų „Prūsiškų“ ir „Rusiškų knygų“ santykis, deja, taip ir lieka neaiškus. Jų protografai, kaip jau buvo pastebėta, galėjo kilti iš trečio šaltinio, t. y. iš hipotetinio vokiečių–*x* kalbų žodyno (pavyzdžiui, galbūt vokiečių–anglų su pasikalbėjimais). Rytų slavų elementai, įžvelgiami S. Grūnavo panaudotoje „Prūsiškoje knygutėje“, atskleidžia labai tikėtiną rusų–vokiečių kalbų pasikalbėjimų poveikį, tačiau jie neturi lemiamos įrodymo galios nustatant raidos kryptį tarp rusų ir prūsų leksikografijos. Būtina atsižvelgti į XIII–XIV a. glaudžius kontaktus tarp Naugardo, Elbingo ir kitų Hanzos miestų. Į Naugardo Rusią pirkliai važiavo per Elbingą, per tą patį Elbingą, gabendami krovinius, jie parvažiuodavo namo. Taigi per šį prekybos miestą važiavo ir čia pat prekiavo tie patys žmonės. Kadangi verslo sumetimais visur buvo taikoma ta pati plačiai žinoma kalbos mokymosi praktika, nėra nieko nuostabaus, kad kas nors iš jų išversdamas ir pritaikydamas nurašė kokią trumpą rusų–vokiečių kalbų mokymosi priemonę (galbūt ne vertė, o tik laisvai perteikė). Pastarojo šaltinio poveikis galėjo būti antrinis, nes gali būti, kad pati rusų–vokiečių kalbų leksikografija išsirutuliojo iš XIII a. „Prūsiškos knygos“. „Prūsiškąją knygą“ dabar reprezentuoja Elbingo žodynas, t. y. sutrumpintas (be pasikalbėjimų) „Prūsiškos knygos“ variantas, kuris tipologiškai, atrodo, yra senesnis negu visi dabar žinomi „Rusiškų

knygų“ nuorašai. Tarpusavio santykį sąlygiškai ir tik apytikriai galima bandyti vaizduoti tokiu būdu, kaip parodyta 1 pav.

Elbingo žodyno ir „Prūsiškos knygutės“ aptarimas skatina keliais žodžiais paminėti vadinamąjį „Lenkų–jotvingių žodynėlį“, kuris savo sandara, turiniu bei apimtimi primena hanziškosios leksikografijos tradiciją.

Lyginamasis žvilgsnis į seniausius baltų kalbų rankraštinius žodynus mus veda prie aiškaus supratimo, kad aptariamuoju laikotarpiu dvikalbių (regioninės reikšmės) leksikografinių darbų sudarymą, jų perrašymą, kompiliavimą ir papildymą lėmė grynai praktiniai tikslai. Žodynų sudarymas – sunkus darbas, kuris turėjo suteikti gerai apčiuopiamos praktinės naudos, nes malonumui arba dėl abstrakčių „pažintinių“ sumetimų tokių dalykų tuomet niekas nerašė. Reikia manyti, kad *Pogańske gwary z Narewu* funkcionavo panašiai kaip ir anksčiau aptarti žodynai. Greičiausiai dėl tų pačių komercinių priežasčių buvo panaudota ta pati seniai išbandyta kalbos mokymosi metodika. Skirtis turėjo sudarymo vieta ir tikslinis vartotojas – galbūt lenkų pirkliai. Tai paaiškina smarkų kalbų sumaišymą. „Jotvingių“ žodynėlio kalba mums primena specifinį prekybos sumetimais atsiradusį ir prekiautojų tarpe vartojamą pidžiną, kuris potencialiai

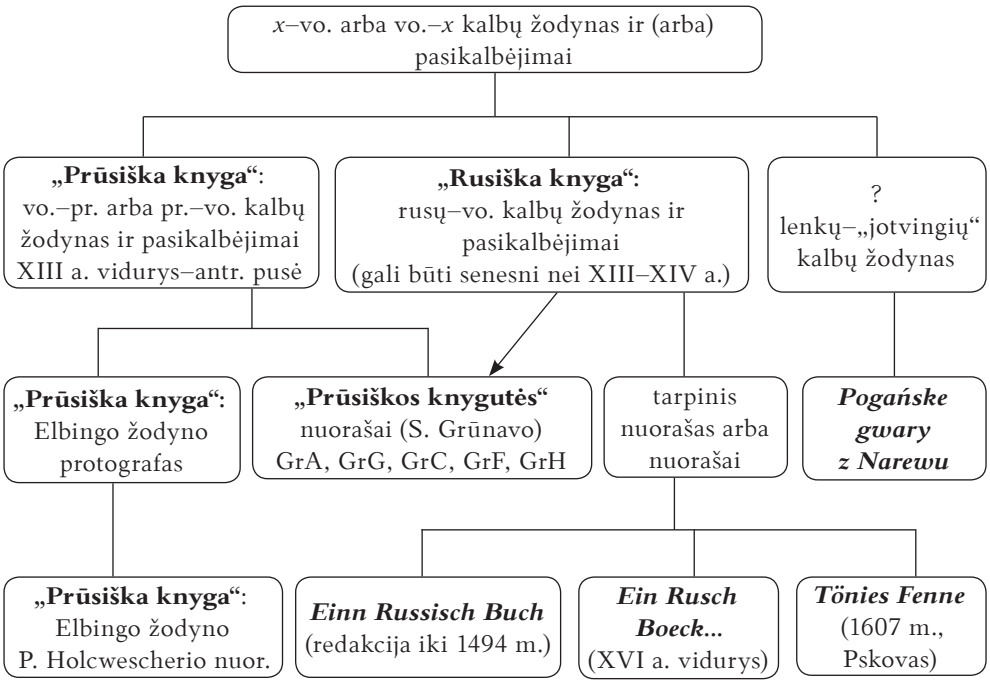

1 PAV.

galėjo susiformuoti arti Elbingo – Tčeve, Torunėje arba Bydgoščiuje. Pastaroji lokalizacija mums atrodo įtikimesnė, nes paaiškina stiprų jidiš kalbos poveikį.

Taigi, viduramžių baltų leksikografiją, kuriai atstovauja vokiečių–prūsų kalbų Elbingo žodynas, vadinamasis S. Grūnavo žodynėlis ir, tikriausiai, „Lenkų–jotvingių žodynas“, prasminga tyrinėti per Hanzos kalbos politikos prizmę bei hanziškosios leksikografinės produkcijos (dvikalbės ir utilitarinės) kontekste. Toks tyrimo rakursas atskleidžia artimai gimininingų žodynų sandaros panašumą. Vokiečių–prūsų, prūsų–vokiečių ir rusų–vokiečių kalbų žodynų lyginamoji analizė rodo, jog „Rusiškų knygų“ XIII–XIV a. protografas (sukurtas vokiečių žemaičių kalba Naugardo faktorijoje) savo apipavidalinimu, apimtimi ir sandara buvo panašus į XIII a. vidurio–antrosios pusės Elbingo žodyną. Šis šaltinis bus naudingas rekonstruojant rusų–vokiečių kalbų žodynų protografą. Lyginimą su XIV a. pabaigos lotynų–vokiečių žemaičių *Liber ordinis rerum* reikia laikyti pernelyg tolimu. Pagal analogiją su giminiškomis „Rusiškomis knygomis“, Elbingo žodyną (*Elbinger Vokabular*) ir vadinamąjį S. Grūnavo žodynėlį prasminga vadinti „Prūsiškąja (Elbingo) knyga“ ir „Prūsiškąja knygele“.

Priklausymą viduramžių hanziškajai leksikografijai remia artimas teminių laukų suskirstymas, regioninis dvikalbiškumas, utilitarinis pobūdis, apimties suderinamumas, bet ne tik. Ne mažiau svarbi glaudi žodyno sąsaja su Elbingu (įgijusiu Liubeko teises 1246 m.) ir pati Elbingo kodekso sudėtis, kur pagrindinę vietą užima *Lübisches Recht für Elbing*.

Reliatyvioji Elbingo kodekso sudarymo eiga rekonstruojama šiais tarpsniais:

1. Maždaug 1237–1300 m. laikotarpyje dėl Hanzos *sprakelerere* poreikių buvo sudarytas vokiečių–prūsų arba prūsų–vokiečių kalbų žodynas, kuris galėjo turėti ir pasikalbėjimų dalį.

2. Nuo 1300 iki 1340 m. galėjo atsirasti pergamentinė rankraštinė knyga, kurią sudarė vienodo senumo: Elbingui suteiktos „Liubeko teisės“, „Lenkų teisynas“ ir žodynas.

3. „Pamedės teisynas“ buvo įtrauktas vėliau, po 1340 m. Tokios sudėties rinkinį XV a. viduryje nurašė P. Holcwescheris.

Kodekso sudarymo laipsniškumas rodo, kad tarp XIII a. vidurio–antrosios pusės originalo ir P. Holcwescherio nuorašo galėjo būti padarytos bent dvi tarpinės kopijos. Perrašant leksikografijos darbas kito. Kol žodynas funkcionavo pagal savo pirminę paskirtį (XIII a. antroji pusė), jis buvo tobulinamas ir pildomas („Rusiškų knygų“ atveju aktualizavimo procesas tęsėsi iki XVII a.), tačiau vėliau, prekybai persiorientavus į vokiečių kalbą, sustabarėjusio žodyno nuorašai buvo mechaniškai kopijuojami bei tikrų tikriausiai ir smarkiai redukuojami. Trumpinant „Prūsiškoji (Elbingo) knyga“ galėjo netekti pasikalbėjimų dalies. Pasikalbėjimų svarbą atskleidžia į „Prūsijos kroniką“ įtrauktas leksikografijos

darbas, kurio pabaigoje yra rekonstruojami (žodyno straipsnius skaitant vertikaliai) sakiniai, svarbūs sėkmingam prekybos vykdymui.

Grįžtant prie straipsnio pradžioje iškelto klausimo (kodėl leksikografijos žanras yra ribojamas siauru geolingvistiniu arealu ir kas buvo pirmieji baltiškų žodynų kūrėjai?), reikia konstatuoti, kad prūsų bei „jotvingių" paminklų atsiradimą lėmė ekonominiai santykiai ir motyvai. Lemiamos reikšmės turėjo turėti krašto įtraukimas į Hanzos įtakos zoną, konkrečiai Elbingo miesto įkūrimas ir jo stiprus poveikis viso regiono prekybai. Hanzos pirklių ekspansija į prūsų bei jotvingių apgyvendintas žemes su savimi atnešė hanziečių praktikuojamą – jaunuolių *sprakelerere* – vietinės kalbos mokymosi metodiką. Šis kalbos mokymosi mechanizmas nėra paliudytas LDK teritorijoje, t. y. ten, kur Hanza atsirado žymiai vėliau ir kur jos veiklai buvo daroma kliūčių. Dėl šios priežasties lietuvių leksikografijos pradžia datuojama žymiai vėlesniu laikotarpiu.

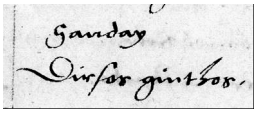

LITERATŪRA

Baar Antonius Hendrikus 1885: *Tönnies Fenne's Low German Manual of Spoken Russian – Pskov 1607*. III. *Russian-Low German Glossary*. Copenhagen: Royal Danish Academy of Sciences and Letters.

Benninghoven Friedrich 1990: *Unter Kreuz und Adler. Der Deutsche Orden im Mittelalter. Ausstellung des Geheimen Staatsarchivs Preußischer Kulturbesitz anläßlich des 800jährigen Bestehens des Deutschen Orden*. Berlin: Geheimes Staatsarchiv.

Bezzenberger Adalbert 1874: Review of Nesselmann 1873. – *Göttingische gelehrte Anzeigen* 39, 1221–1250.

Bruchhäuser Hanns-Peter 1989: *Kaufmannsbildung im Mittelalter. Determinanten des Curriculums deutscher Kaufleute im Spiegel der Formalisierung von Qualifizierungsprozessen*. Köln; Wien: Böhlau.

Chelimskij Evgenij 1985: Fenno–Ugrica в ятвяжском словарике? – *Tarptautinė baltistų konferencija 85*, 234–235.

Dini Pietro Umberto 2013: A Note on the Tradition of the Old Prussian GrH. – *Res Balticae* 13, 51–59.

Dini Pietro Umberto 2014: *Foundations of Baltic Languages*. Vilnius: Eugrimas.

Dworzaczkowa Jolanta 1958: Kronika pruska Szymona Grunauna jako zrodło historyczne (Die Chronica Prussica des Simon Grunau als Geschichtsquelle). – *Studia Źródłoznawcze. Commentationes* 2, 119–146.

Euler Wolfram 1988: Das Altpreußische als Volkssprache im Kreise der indogermanischen und baltischen Sprachen. – *Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft* 39.

Fałowski Adam 1992: *„Einn Russisch Buch" by Thomas Schroue. The 16th-century Russian-German dictionary and phrase-book*. I. *Introduction. Photocopies*. Cracow.

Fałowski Adam 1994: *„Ein Rusch Boeck...". Ein Russisch-Deutsches anonymes Wörter- und Gesprächsbuch aus dem XVI. Jahrhundert*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau.

Fałowski Adam 1996: *„Ein Rusch Boeck...". Rosyjsko-niemiecki anonimowy słownik i rozmówki z XVI wieku. Analiza językowa*. Kraków: Universitas.

Fałowski Adam 1997: *„Einn Russisch Buch" Thomasa Schrouego. Słownik i rozmówki rosyjsko-niemieckie z XVI wieku*. II. *Transliteracja tekstu. Indeks wyrazów i form rosyjskich*. Kraków: Grell.

Ferri Rolando 2018: A note on the Elbing Vocabulary in the context of the ancient and medieval lexicographical traditions. – *Incontri Baltistici in Pisa. Studi e saggi. II, Studia Baltica Pisana* 3, 123–131.

Gernentz Hans Joachim 1986: *Tönnies Fenne's Low German Manual of Spoken Russian – Pskov 1607*. IV. *Mittelniederdeutsch-neuhochdeutsches Wörterbuch zum Russisch–niederdeutschen Gesprächsbuch*. Copenhagen: Royal Danish Academy of Sciences and Letters.

Gernentz Hans Joachim, Korol Tamara, Rösler Irmtraud 1988: Das Gesprächsbuch des Tönnies Fenne in seinem sprach- und gesellschaftshistorischen Umfeld. – *Untersuchungen zum Russisch- niederdeutschen Gesprächsbuch des Tönnies Fenne, Pskov 1607. Ein Beitrag zur deutschen Sprachgeschichte*. Berlin: Akademie–Verlag.

Hammerich Louis Leonor, Jakobson Roman 1970: *Tönnies Fenne's Low German Manual of Spoken Russian – Pskov 1607*. II. *Transliteration and Translation*. Copenhagen: Royal Danish Academy of Sciences and Letters.

Hendriks Pepijn, Schaeken Jos 2008: *Tönnies Fenne's Low German Manual of Spoken Russian, Pskov 1607*. An electronic text edition. Leiden: Opl. Slavistiek.

Hendriks Pepijn 2011: *Innovation in tradition. Tönnies Fonne's Russian-German phrasebook (Pskov, 1607)*. Leiden: Leiden University.

Hermann Eduard 1949: Eine unbeachtete Überlieferung des preussischen Vokabulars Simon Grunaus. – *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen* 6, 151–166.

Jakobson Roman, Schooneveld Elizabeth 1961: Foreword, *Tönnies Fenne's Low German Manual of Spoken Russian – Pskov 1607*. I. *Facsimile Copy*. Copenhagen: Royal Danish Academy of Sciences and Letters.

Kiparsky Valentin 1970: Das Schicksal eines altpreußischen Katechismus (II). – *Baltistica* 6(2), 219–226.

Kregždys Rolandas 2012: *Baltų mitologemų etimologijos žodynas*. I. *Kristburgo sutartis*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.

Lemeškin Ilja 2017: „Pirkit mane ir skaitykit". Pirmieji spausdinti LDK akrostichai. – *Acta Linguistica Lithuanica* 77, 9–52.

Marchand James 1970: Some remarks on the German side of the Elbing Vocabulary. – *Baltic Linguistics*, 109–117.

Mažiulis Vytautas 1966–1981: *Prūsų kalbos paminklai* 1–2. Vilnius: Mintis.

Neitmann Klaus 1996: Christliche Unterweisung von Deutschen und Prußen im Ordensland Preußen. – *Westpreußen-Jahrbuch* 46, 57–72.

Orël Vladimir 1986: Marginalia to the Polish-'Jatvingian' Glossary. – *Indogermanische Forschungen* 91, 269–272.

Päsler Ralf G. 2003: *Deutschsprachige Sachliteratur im Preußenland bis 1500. Untersuchungen zu ihrer Überlieferung (Aus Archiven, Bibliotheken und Museen Mittel- und Osteuropas 2)*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Köln.

Peters Robert 1973: Mittelniederdeutsche Sprache. – *Niederdeutsch. Sprache und Literatur. Eine Einführung*. 1. *Sprache*. Wachholtz, Neumünster, 66–115.

PEŽ I–IV – Mažiulis Vytautas. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 1–4. Vilnius: Mokslas, 1988–1997.

Rosenkranz Bernhard 1957: Zur Überlieferungsgeschichte des preussischen Vokabulars Simon Grunaus, *ΜΝΗΜΗΣ ΧΑΡΙΝ. Gedenkschrift P. Kretschmer* II. Wiesbaden-Wien, Harrassowitz-Hollinek, 113–117.

Rösler Irmtraut 1990: Fremdsprachliche Kommunikation vor 450 Jahren. Das russische Buch: ein russisch-deutscher Sprachführer von 1546. – *Skamandros. Germanistisches Jahrbuch der DDR und der Republik Polen*. Warschau.

Sanders Willy 1982: *Sachsensprache, Hansesprache, Plattdeutsch. Sprachgeschichtliche Grundzüge des Niederdeutschen*. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht.

Schmid Wolfgang Paul 1986: Die 'Germanismen' im sog. Polnisch-Jatvingischen Glossar. – *Indogermanische Forschungen* 91, 273–286.

Schmitt Peter 1983: *'Liber ordinis rerum' (Esse-Essencia-Glossar)* 1. *Einleitung, Text*. 2. *Apparat, Wortregister*. Tübingen: M. Niemeyer Verlag.

Squires Catherine 2009: *Die Hanse in Novgorod Sprachkontakte des Mittelniederdeutschen mit dem Russischen Mit einer Vergleichsstudie über die Hanse in England*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau.

Stone Gerald 1990: Thomas Schrove's 'Russisch Buch': a Source for the Language of Muscovite Russia. *Tgolí chole Mêstró. Gedenkschrift für Reinhold Olesch*, 341–348.

Trautmann Reinhold 1910: *Die altpreußischen Sprachdenkmäler. Einleitung, Texte, Grammatik, Wörterbuch*. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht.

Volckmann Edwin 1869: *Das älteste geschriebene polnische Rechtsdenkmal*. Elbing.

Ziesemer Walther 1920: Zum deutschen Text des Elbinger Vocabulars. – *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 44, 138–146.

Zinkevičius Zigmas 1985: Lenkų–jotvingių žodynėlis? – *Baltistica* 21(1), 61–82; *Baltistica* 21(2), 184–194.

Алексеев Михаил Павлович 1951: «Книга русского языка» Т. Шрове 1546 г. и ее автор. – *Памяти академика Льва Владимировича Щербы. Сборник статей*. Ленинград: Изд-во Ленинградского гос. университета, 103–112.

Болек Анна 2003: Псковские разговорники-словари в работах краковских русистов. – *Псков в российской и европейской истории (к 1100-летию первого летописного упоминания)* 2. Москва: Московский государственный университет печати, 213–218.

Лихачев Николай I, III: *Палеографическое значение бумажных водяных знаков* 1. *Исследование и описание филиграней*; 3. *Альбом снимков*. Санкт-Петербург: В.С. Балашев и К^0, 1899.

НПЛ – *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*. Москва; Ленинград: АН СССР, 1950.

Орел Владимир, Хелимский Евгений 1987: Наблюдения над балтийским языком польско-'ятвяжского' словарика. – *Балто-славянские исследования 1985*, 121–134.

Рыбина Елена Александровна 2009: *Новгород и Ганза*. Москва: Рукописные памятники Древней Руси.

Сквайрс Екатерина, Фердинанд Светлана 2002: *Ганза и Новгород: Языковые аспекты исторических контактов*. Моксва: Индрик.

Old Baltic Lexicography in the Service of Hansa Merchants. Purpose of Manuscript Vocabularies and the Time of Compiling

SUMMARY

It is meaningful to study the medieval Baltic lexicography from the perspective of the Hanseatic linguistic policy and in the context of the Hanseatic lexicographic production (bilingual and utilitarian). Such a direction of research reveals the similarity of composition of closely related vocabularies. The comparative analysis of German-Prussian, Prussian-German and Russian-German vocabularies shows that the protograph of the "Russian books" of the 13th–14th centuries (created in Low German in the office of Novgorod) resembled the Elbing vocabulary of the second half of the 13th century by its layout, scope and composition. The latter source will be useful in reconstructing the protograph of Russian-German vocabularies. The comparison with the Latin-Low German *Liber ordinis rerum* dating to the late 14th century should be considered remote and abstract. By analogy with the akin "Russian books", it is proposed to call Elbing vocabulary (*Elbinger Vokabular*) and the so called Grunau's vocabulary the "Prussian (Elbing) Book" and the "Littl Prussian Book" respectively.

The attribution to the Hanseatic lexicography is supported by the similar division of thematic fields, regional bilingualism, utilitarian type, compact scope. But that is not all. The vocabulary's close link with Elbing (granted Lübeck law in 1246) and the composition of the Elbing codex itself with *Lübisches Recht für Elbing* taking the central place are equally important.

The relative process of composition of the Elbing codex is reconstructed in the following stages:

1. Driven by the needs of the Hanseatic *sprakelerere*, the German-Prussian and the Prussian-German vocabulary, which could possibly also include a phrase-book, was compiled in around 1246–1300.

2. A parchment manuscript comprising Lübeck law granted to Elbing, Polish law and vocabulary of the same period could originate from 1300 to 1340.

3. Prussian law was added at a later date, after 1340. Peter Holcwescher transcribed the collection of such composition in the middle of the 15th century.

The gradual formation of the codex shows that at least two intermediate copies could have been made between the original of the second half of the 13th century and the transcript of Peter Holcwescher. The lexicographic work underwent certain changes in the course of transcribing. While the vocabulary functioned in line with its original purpose (2nd half of the 13th century), it used to be revised and supplemented (in case of "Russian

books", the updating process still continued in the 17th century); however, later, after trade reoriented itself towards the German language, the transcripts of the outdated vocabulary were mechanically copied and most likely severely shortened. "Prussian (Elbing) Book" could have lost its phrase-book in the course of shortening. The importance of the phrase-book also reveals in the lexicographic work included in the Prussian Chronicle; it ends with the reconstructed sentences (on the basis of vertical reading of vocabulary entries) important for successful trade.

Įteikta 2018 m. birželio 7 d.

ILJA LEMEŠKIN
Lietuvių kalbos institutas
Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva
ilja.lemeskin@ff.cuni.cz

ALMA RAGAUSKAITĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: istorinė antroponimika, istorinė toponimika.

XVII A. KĖDAINIEČIŲ LIETUVIŠKOS KILMĖS ASMENVARDŽIAI

Personal Names of Lithuanian Origin among Kėdainiai Residents in the 17th Century

ANOTACIJA

Straipsnyje daugiausia analizuojama XVII a. kėdainiečių 180 lietuviškos kilmės antroponimų (antrųjų dvinario įvardijimo modelio narių). Jie surinkti iš 1604 m., 1624 m., 1666 m. Kėdainių inventorių ir 1622 m. Kėdainių klebonijos činšo inventoriaus. Buvo išskirti šių asmenvardžių slavinimo dėsningumai, atstatytos jų 106 autentiškos lytys. Palyginus rekonstruotas istorinių antroponimų formas su dabartinėmis lietuvių pavardėmis, nustatyta, jog 63 (60 %) jų funkcionuoja ir šiandien. Dalis, t. y. 24 (23 % visų atstatytųjų), turi tos pačios kilmės, tik skirtingos darybos pavardžių atitikmenis. Likusieji 19 asmenvardžių (17 %) neturi jokių atitikmenų dabartiniame vardyne.

ESMINIAI ŽODŽIAI: XVII amžius, Kėdainiai, kėdainietis, inventorius, lietuviškos kilmės asmenvardis.

ANNOTATION

The article focuses on 180 anthroponyms (second components of the binary nomination model) of Lithuanian origin used for naming Kėdainiai residents in the 17th century. They were collected from Kėdainiai inventories of 1604, 1624 and 1666 as well as Kėdainiai rectory land rent inventory of 1622. The tendencies of Slavicization of these personal names were established and 106 authentic forms were reconstructed. The comparison between the reconstructed forms of historical anthroponyms and contemporary Lithuanian surnames led to the conclusion that 63 (60 per cent) of them still function today. A part of them, i.e. 24 (23 per cent of the reconstructed anthroponyms), have the equivalents of surnames of the same origin but different formation. The remaining 19 personal names (17 per cent) have no equivalents among the present-day personal names.

KEY WORDS: 17th century, Kėdainiai, Kėdainiai resident, inventory, personal name of Lithuanian origin.

0. ĮVADAS

Senųjų Kėdainių istoriniai antroponimai jau pradėti tirti. Pirmiausia buvo aptartos XVII–XVIII a. kėdainiečių asmenvardžių užrašymo tendencijos. Lotynintos, slavintos kėdainiečių škotų pavardės – skirtinguose magistrato bylų įrašuose galėjo būti įvairiai modifikuotos. Taip susidarė jų pavardžių grafinių variantų (Ragauskaitė 2007: 63–64). XVII–XVIII a. aktų knygų antroponimijos analizės rezultatai parodė, kad šiuo laikotarpiu kėdainiečių lietuvių asmenvardžiai taip pat buvo slavinami: išnagrinėti garsų substitucijos atvejai, dalis vyrų antroponimų turėjo slaviškas priesagas *-evič*, *-ovič*, o dauguma moterų asmenvardžių – slaviškas priesagas *-ova*, *-ovna* (Ragauskaitė 2011: 21–22). Kėdainiečių asmenvardžių slavinimo procesas XVII–XVIII a. nebuvo labai intensyvus. Tam įtakos turėjo ir ekstralingvistinės aplinkybės. Kėdainiai buvo reformatų lietuviškumo centras Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, lietuvių kalba skambėjo viešajame miesto gyvenime, o kartu šis lietuviškumo elementas atsispindėjo tirtuose rankraščiuose (Рагаускайте 2012: 215–220).

Apie 1628–1629 m. Kėdainiuose besikuriantys škotų kilmės asmenys jau turėjo pavardes, tačiau jų paveldimų antroponimų fiksavimas miesto aktų knygose įvairavo. Tai lėmė vienodos ir visiems privalomos įvardijimo sistemos nebuvimas, to meto rašto tradicija ir kt. Tačiau prieita prie išvados, kad XVII–XVIII a. dominavo įvardijimai, aiškiai liudijantys kėdainiečių škotų paveldimų asmenvardžių funkcionavimą Kėdainių miesto istorijos šaltiniuose (Ragauskaitė 2016: 56–57).

Nuo XVII a. trečiojo dešimtmečio pabaigos į Kėdainius atvyko vokiečių. Jų pavardžių užrašymas nebuvo nusistovėjęs. Šiam reiškiniui įtakos turėjo tirtų aktų knygų specifika ir įrašų kontekstas. Labiau įvairavo kėdainiečių vokiečių moterų asmenvardžių lyčių perteikimas. Prie jų antrųjų antroponimų (pagal vyrą ar tėvą) XVII–XVIII a. Kėdainių aktų knygose buvo pridedamos slaviškos priesagos *-ova* (istorijos šaltiniuose rašoma *-owa*) paprastai ištekėjusių moterų pavardėms ir *-ovna* (*-owna*) – netekėjusių moterų pavardėms (Ragauskaitė 2017: 117–120).

Ištyrus Kėdainių XVII–XVIII a. istorijos dokumentų įrašus, paaiškėjo, jog visose vietinės miestiečių bendruomenės (lietuvių, lenkų) grupėse pavardės susidarė skirtingu laiku. XVII a. pirmojoje pusėje aukštesnę padėtį visuomenėje užimantys kėdainiečiai užrašyti su paveldimais asmenvardžiais. Antrojoje šio

šimtmečio pusėje miestiečių luomo viduriniojo bei žemesniųjų sluoksnių asmenys įgijo paveldimus antroponimus. Lėčiau formavosi tik Kėdainių bendruomenės žemųjų sluoksnių (tarnų ir kt.) pavardės. XVIII a. miesto aktų knygose visi kėdainiečiai užfiksuoti su pavardėmis (Ragauskaitė 2017a: 66). Kaip matyti, Kėdainiuose gyvenusios skirtingos etninės grupės (škotai, vokiečiai, lenkai, lietuviai ir kt.) turėjo savitas asmenų įvardijimo sistemos, pavardžių fiksavimo, susidarymo, kilmės ir kt. ypatybes, todėl XVII–XVIII a. kėdainiečių istorinės antroponimijos tyrimas yra aktualus ir tęstinas.

Šio straipsnio tikslas – išnagrinėti XVII a. kėdainiečių lietuviškos kilmės asmenvardžius.

Šio straipsnio uždaviniai: 1) rekonstruoti kalbamųjų antroponimų autentiškas formas ir palyginti jas su dabartinėmis lietuvių pavardėmis; 2) nustatyti, kiek ir kokių asmenvardžių, vartotų XVII a. Kėdainių rankraščiuose, nebefunkcionuoja šių dienų vardyne.

Medžiaga straipsniui surinkta iš kelių XVII a. Kėdainių inventorių[1]. Pirmiausia minėtini du ankstyvieji 1604 m. ir 1624 m. miesto inventoriai. Jie daugiausia rašyti lenkų kalba. Senasis 1604 m. inventorius turi originalų antraštinį pavadinimą „Inwentarz spíſanÿ ÿmíenia Kíeÿdanſkiego wíelmozнego pana [...] Staniſława Kiſzki Woiewodzica Witebſkie(go)[2] [...]“. Šaltinį sudaro 31 lapas. Jame suregistruoti ne tik Kėdainių miesto, bet ir valsčiaus gyventojai. Labai įdomus nedidelės apimties 1622 m. Kėdainių klebonijos činšo inventorius, kuriame surašyti kėdainiečiai ir įvairūs duomenys apie klebonijos turtą. Šį šaltinį, rašytą lenkų kalba, sudaro tik 3 lapai. 1624 m. Kėdainių inventoriuje užfiksuoti Kėdainių miesto ir valsčiaus gyventojai. Trūksta titulinio lapo ir maždaug šešių pradžios lapų, nes pradėta numeruoti tik nuo septintojo. Inventorių iš viso sudaro 34 lapai. Vėlesnis 1666 m. miesto inventorius turi lenkišką originalią antraštę „Inwentarz miasta Kieydanskiego 1666“. Tai lenkų kalba rašytas šaltinis, kurį sudaro 16 lapų. Veikiausiai šis inventorius rašytas kelių raštininkų: nuo pirmojo iki dešimtojo lapo rašmenys labiau išblukę, sunkiau įskaitomi, o nuo vienuoliktojo iki paskutiniojo lapo – ryškesni rašmenys, aiškesnis braižas.

Svarbu aiškiai apibrėžti, kokie istorijos dokumentuose užrašyti antroponimai priskirtini Kėdainių gyventojams. Apie miestiečių asmenvardžių atrankos kriterijus jau yra rašyta (Ragauskaitė 1999: 146; 2000: 94; 2003: 82; 2004: 8–9; 2005: 18–23; 2006: 81–82; 2014: 9; 2015: 59–61; 2016: 48–49; 2017: 115–116; 2017a: 54–55; Рагаускайте 2012: 214). Kėdainių vietinės bendruomenės nariai pažymėti nuoroda le. *mieszczanin*, pvz.: 1624 *Vrban Jomantyszkis Mieſzczanin*

[1] Istorijos šaltinių sąrašas pateiktas straipsnio pabaigoje.

[2] Rankraščiuose užfiksuotos abreviatūros pildomos. Prierašas pateikiamas skliaustuose.

KI_2 13[3], 1622 *mieſzczanie* [...] *Tomaſz Katiniſzkis* KKČI 3, 1622 [...] *mieſzczanie Woyciech Kiemeras* KKČI 2v, 1624 *Maciey Pawesis Mieſzczanin* KI_2 16v, 1622 [...] *mieſzczanie Stas Raynaitis* KKČI 2v.

Tiriamuose XVII a. inventoriuose kėdainiečiai surašyti pagal jų gyvenamąją vietą mieste, pvz.: 1666 *Wilenskiey Ulicy Piotra Dziugayły* gen. sg. KI_3 15v, 1666 *Ulica Wilenska Bartłomieia Kiamierziencia* gen. sg. KI_3 13v, 1666 *Wilenskiey Ulicy Piotra Kiausiaka* gen. sg. KI_3 15, 1624 *Vlica Stara Woyciech Kiewlekienis* KI_2 2, 1604 *Ulica od rynku prawa ſtrona Sczęsnego Kunkulzęcia* gen. sg. KI_1 9v, 1624 *Ulica nad Eŷsmilgą* [...] *od Niewiazy Paweł Pakszteli*s KI_2 3, 1666 *Ulica Wilenska Jerzego Puodeluna* gen. sg. KI_3 13v, 1624 *Vlica Szatska Druga Strona Adam Smulkis* KI_2 6v, 1604 *Ulíca Wíelka do dworu ŷdąc z rŷnku prawa ſtrona Adam Sruogis* KI_1 5, 1604 *Míaſto Kíeŷdaný Rŷnek prawa ſtrona od moſtŭ Matŷs Surwilo* KI_1 4, 1604 *Drŭga ſtrona Rŷnku Urbana Zagora* gen. sg. KI_1 4, 1604 *Miaſta Kieŷdany za rzeką niewiazą jakub Zuzlis* KI_1 14v.

Vėlesniame 1666 m. Kėdainių miesto inventoriuje surašytos ne tik gatvės, bet ir kėdainiečių namai[4], pvz.: 1666 *Ulica Skomgolska Symona Digima Domek* gen. sg. KI_3 11v, 1666 *Ulica Skomgolska Symona Labęcia Domek* gen. sg. KI_3 11, 1666 *Wilenskiey Ulicy Woyciecha Podegaycia Dom* gen. sg. KI_3 16, 1666 *Druga strona* [...] *ulicy zamkowey Domek Macieia Rymsziewicza* gen. sg. KI_3 3v, 1666 *Ulica Skomgolska Macieia Rudzęcia Domek* gen. sg. KI_3 12, 1666 *Ulica Skomgolska Piotra Ziraycia Domek* gen. sg. KI_3 11 ir kt. Surašant namus apibūdinamas jų statybos tipas (mūrinis, medinis namas ir pan.), atidžiai sužymimi sklypai mieste, pvz.: 1666 *Ulica Rosieynska Plac Jana Rudaycia* gen. sg. KI_3 8v, 1666 *Ulica Skomgolska Jerzego Srebeyki Kamienica za wolnosciami* gen. sg. KI_3 11 ir kt.

Kėdainių gyventojų įvardijimo sistema įvairavo. Dažniausiai jie įvardyti dviem asmenvardžiais, pvz.: 1604 *Maczul Giedrazętis* KI_1 15v, 1624 *Stanisław Oszkakis* KI_2 2v, 1604 *Jakub Ozielewicz* KI_1 8, 1666 *Jerzego Spolia* gen. sg. KI_3 4, 1666 *Jozepha Sziarna* gen. sg. KI_3 9v, 1666 *Jerzego Sznypsłaycia* gen. sg. KI_3 13, 1666 *Marcina Werszela* gen. sg. KI_3 6, 1622 *Jozef Zukliz*entis KKČI 1. Mažiau pastebėta įvardijimų trimis antroponimais, pvz.: 1624 *Maciey Ambrozewicz Bedewis* KI_2 3, *Jozeph Stanisławowicz Rauba* KI_2 1v, 1624 *Adam Janſzaytis Rudis* KI_2 8v, 1604 *Abram Adamowicz Wergielis* KI_1 11v. Greičiausiai dėl trumpumo

[3] Visi pateikiami antroponimai yra metrikuoti. Prie kiekvieno jų pažymimi metai, kuriais asmenvardis buvo užfiksuotas, istorijos šaltinio santrumpa ir lapo (puslapio) numeris. Perteikiant antroponimus stengiamasi išsaugoti originalias, rankraščiuose fiksuotas lytis.

[4] 1666 m. Kėdainiuose buvo Josvainių, Dvaro, Žydų gatvės, Jonušavos turgaus aikštė ir kt. (Šinkūnas 1928: 21). Šis šaltinis gali būti naudingas ne tik tiriant istorinę antroponimiją, bet ir istorinių gatvėvardžių raidą, miesto architektūros istoriją.

pasitaiko kėdainiečių užrašymų vienu asmenvardžiu, pvz.: 1666 *Garnela* gen. sg. KI_3 2v, 1604 *Niauniſʒkis* KI_1 6v, 1622 *Pawalkius* KKČI 1, 1622 *Płaciakis* KKČI 1, 1624 *ʒ Raudonikiem* abl. sg. KI_2 3v, 1666 *Szierela* gen. sg. KI_3 11, 1624 *Szukiſʒkis* KI_2 5v, 1624 *s Treygaÿciem* abl. sg. KI_2 2.

Iš aptartų XVII a. istorijos dokumentų surinkta 180 kėdainiečių dvinarių užrašymų (skaičiuoti įvairūs antroponimų variantai – priesaginiai, su skirtingomis galūnėmis ir kt.). Kaip tik antrieji dvinario įvardijimo nariai (pavardės ar jas pavaduojantys asmenvardžiai) yra tiriamasis objektas.

Kėdainių inventorius rašė raštininkai, kurių gimtoji kalba, matyt, buvo ne lietuvių. Todėl užfiksuodami lietuviškos kilmės antroponimus, jų lytis jie perteikė nevienodai. Kai kurie asmenvardžiai užrašyti gana autentiškai (su galūnėmis, lietuviškomis priesagomis ir pan.), pvz.: 1666 *Andrzeia Birbiſzkia* gen. sg. KI_3 16. Dėl *birb-* plg. db. pvd. *Biřbalas*, *Birbilà*, *Biřbilas* (LPŽ I 262); 1604 *Maczul Burnaytis* KI_1 7. Plg. db. pvd. *Burnáitis* (LPŽ I 358); 1666 *Jana Jomantiszkia* gen. sg. KI_3 12. Dėl *jomant-* plg. db. pvd. *Jómantas*, *Jõmantas* (LPŽ I 840–841); 1604 *Adam Szukiſʒkis* KI_1 10. Dėl *šuk-* plg. db. pvd. *Šùkas*, *Šùkis* (LPŽ II 986) ir kt.

Tačiau didesnė dalis antroponimų buvo įvairiai pakeisti. Tam įtakos turėjo ir lingvistinės priežastys, o ypač lietuvių ir lenkų kalbų sąveika. Minėtini dažniausi garsų pakaitos atvejai:

a keičiama į *o*: **Padegaitis*: 1666 *Woyciecha* <u>*Podegaycia*</u> gen. sg. KI_3 16. Dėl *padeg-* plg. db. pvd. *Padegìnskis* (LPŽ II 363); **Pavasaris*: 1624 *Mikołay* <u>*Powaseris*</u> KI_2 6v. Plg. db. pvd. *Pavãsaris* (LPŽ II 413); **Pavinkšnis*: 1604 *Grehorỳ* <u>*Powinkſʒnis*</u> KI_1 14. Plg. db. pvd. *Pavìnkšnis* (LPŽ II 414–415); **Spalis*: 1666 *Jerzego* <u>*Spolia*</u> gen. sg. KI_3 4. Plg. db. pvd. *Spãlis* (LPŽ II 780).

au keičiama į *ow*: **Daukša*: 1666 *Jana* <u>*Dowkszy*</u> gen. sg. KI_3 9. Plg. db. pvd. *Daukšà* (LPŽ I 472); **Gintautas*: 1624 *Marcin* <u>*Gintowt*</u> KI_2 3. Plg. db. pvd. *Gìntautas*, *Giñtautas*, *Gintautas* (LPŽ I 671).

e keičiama į *ie*: **Keraitis*: 1624 *Adam* <u>*Kieraytys*</u> KI_2 4. Plg. db. pvd. *Keráitis* (LPŽ I 974); **Keršis*, **Keršys*: 1666 *Adama* <u>*Kierszia*</u> gen. sg. KI_3 8. Plg. db. pvd. *Kéršis*, *Keršỹs* (LPŽ I 977); **Ketvirtis*: 1623 *Urbana* <u>*Kietwircia*</u> gen. sg. KAK_1 1. Plg. db. pvd. *Ketvìrtis*, *Ketvirtis* (LPŽ I 981).

uo keičiama į *o*: **Juodelis*: 1604 *jan* <u>*Jodelis*</u> KI_1 8. Plg. db. pvd. *Juodẽlis* (LPŽ I 857); **Sruogis*: 1624 *Jan* <u>*Srogiewicz*</u> KI_2 1v. Plg. db. pvd. *Sruogis* (LPŽ II 789).

ž keičiama į *z*: **Dargužas*: 1666 *Adama* <u>*Dorguza*</u> gen. sg. KI_3 15, 1666 *Jakuba* <u>*Dorguza*</u> gen. sg. KI_3 12v. Plg. db. pvd. *Dárgužas*, *Dargùžas* (LPŽ I 462); **Oželis*: 1624 *Gryg* <u>*Ozelewicz*</u> KI_2 10. Plg. db. pvd. *Ožẽlis* (LPŽ II 356); **Vėželis*: 1604 *jurỳ* <u>*wezelis*</u> KI_1 7. Plg. db. pvd. *Vėžẽlis* (LPŽ II 1201); **Žigaitis*: 1666 *Macieia* <u>*Zygaicia*</u> gen. sg. KI_3 16v. Plg. db. pvd. *Žigáitis* (LPŽ II 1331).

Turimi duomenys rodo, kad XVII a. gali būti pridedamos slaviškos priesagos *-evič* ir *-ovič*, pvz.: 1666 *Jana Kunkulewicza* gen. sg. KI_3 11v; 1666 *Woyciecha Montwida* gen. sg. KI_3 14 ‖ 1666 *Woyciecha Montwidowicza* gen. sg. KI_3 13v; 1666 *Lukasza Perkunewicza* gen. sg. KI_3 13.

Kilmės požiūriu išskirtos šios pagrindinės XVII a. kėdainiečių antroponimų grupės: 1) lietuviškos kilmės asmenvardžiai ir 2) nelietuviškos kilmės asmenvardžiai. Ši klasifikacija turi seną tradiciją. Kazimieras Būga 1911 m. parašytoje studijoje „Apie lietuvių asmens vardus“ skyrė lietuviškosios kilmės ir skolintines pavardes, minėjo neaiškios kilmės pavardes (Būga I 205). Pavardžių skirstymo tradicijos į dvi grupes (lietuviškos kilmės pavardės ir nelietuviškos kilmės pavardės) daugiau ar mažiau laikėsi ir kiti lietuvių istorinės antroponimijos tyrėjai: Petras Jonikas (1968: 558–561), Antanas Salys (II 64), Aleksandras Vanagas (1982; 1999: 466–472), Vitalija Maciejauskienė (1991: 243; 1992: 1–2; 1993: 36–40; 1994: 10–15; 1997: 112; 1997a: 102–104), Alma Ragauskaitė (1999: 47–49; 2000: 95–97; 2005: 141–142), Aušra Žemienė (2002: 17–18; 2016: 125; 2017: 37–40), Asta Urbonavičiūtė (2005: 86–87; 2005a: 234–238; 2011: 28–31) ir kt. Kiek kitaip manė Zigmas Zinkevičius. Pasak jo, ši asmenvardžių klasifikacija yra formali, nes „kiekviena, kad ir pati nelietuviškiausia mūsų pavardė paprastai turi lietuviškų elementų, bent jos galūnė yra lietuviška“ (Zinkevičius 1988: 95–96). Taigi lietuviškų asmenvardžių fonetika yra lietuviška, jie turi lietuviškas galūnes, lietuviškas priesagas ir kt. (Zinkevičius 2008: 55). Vadinasi, pirmiausia XVII a. pradžios vilniečių asmenvardžiuose buvo ieškota „lietuvių kalbos elementų“ (Zinkevičius 1977: 66–67). Panašiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijų antroponimikoną kilmės požiūriu vertino Jūratė Čirūnaitė. Ji aptarė lietuviškų ir nelietuviškų asmenvardžių grupes (Čirūnaitė 1999: 71–75; 1999a: 13–15). Jonas Palionis pagal pasirinktą kriterijų – etninę priklausomybę – Punios parapijos pavardes suklasifikavo į dvi grupes: lietuviškosios pavardės ir nelietuviškosios pavardės. Lietuviškomis pavardėmis čia laikomos ne tik tos, kurios turi lietuvišką šaknį, bet ir tos, kuriose yra koks nors lietuviškas darybos formantas (galūnė, priesaga ir pan.). Nelietuviškomis pavardėmis vadinamos tokios, kurių ir šaknis, ir darybos afiksas yra skolintiniai (Palionis 2003: 40–42; 2008: 99–110; dar žr. Ragauskaitė 2005a: 156; Sinkevičiūtė 2008a: 503–508). Daiva Sinkevičiūtė pritarė Z. Zinkevičiaus pavardžių klasifikavimo būdui – diferencijuoti pavardes pagal jų pamato pobūdį bei skirti asmenvardinės ir apeliatyvinės kilmės pavardes (Sinkevičiūtė 2006c: 141).

Šiuo atveju yra tiriami ne tik kėdainiečių lietuvių, bet ir kitų etninių grupių (lenkų, škotų, vokiečių ir kt.) antroponimai. Todėl atrodo nelogiška ieškoti lietuvių kalbos elementų kitataučių pavardėse. Ne visuomet nagrinėjamus kėdainiečių antroponimus įmanoma priskirti vienai ar kitai grupei. Todėl buvo išskirta dar viena asmenvardžių grupė – 3) neaiškios ar ne visai aiškios kilmės

asmenvardžiai. Apie jų kilmę dėl autentiškos formos nustatymo sunkumų, kai lietuvių antroponimų grafinė struktūra smarkiai paveikta lenkų kalbos ar dėl kitų priežasčių nieko aiškaus neįmanoma pasakyti.

Analizuojami kėdainiečių lietuviškos kilmės antroponimai yra rekonstruojami iš patronimų ir nepatroniminės kilmės asmenvardžių. Atstatytos jų formos pažymimos žvaigždute ir surašomos pagal abėcėlę. Po to nurodomi rankraščiuose užfiksuoti asmenvardžiai (pagal jų lyčių abėcėlę ir pagal chronologiją), kuriais remiantis buvo rekonstruota antroponimo lytis. Šios formos lyginamos su dabartinėmis lietuvių pavardėmis. Kai kuriais atvejais palikti keli teoriškai galimi variantai. Nesuradus tikslių atitikmenų mūsų dienų vardyne, pateikiama keletas būdingesnių atitinkamos šaknies asmenvardžių. Iš šaltiniuose užfiksuotų antroponimų atstatomos formos be patroniminių priesagų. Suslavintose asmenvardžių lytyse dažnai rašomos slaviškos patroniminės priesagos *-evič*, *-ovič*, bet teigiama, jog lietuviai gyvojoje kalboje galėjo vartoti lietuviškas patronimines priesagas (*-aitis*, *-ėnas*, *-onis*, *-ūnas*) (Maciejauskienė 1994: 25–30; Ragauskaitė 1999: 148–149). Rekonstruotos formos be patroniminių priesagų atrodo tinkamesnės ir todėl, kad neretai tie patys kėdainiečiai tiriamuose inventoriuose buvo užrašomi skirtingai, pvz.: 1624 *Maciey Girniewicz* KI_2 7 – 1604 *Macieỳ Girnius* KI_1 16 – 1622 *Maciey Girnius* KKČI 1 – 1624 *Maciey Girnius* KI_2 9; 1604 *Jakub Kiaukie* KI_1 12v – 1604 *jakub Kiaukiewicz* KI_1 11.

Aptariami lietuviškos kilmės antroponimai suskirstyti į tris pogrupius: 1) lietuvių senieji dvikamieniai asmenvardžiai, 2) dvikamienių asmenvardžių trumpiniai bei jų priesaginiai vediniai ir 3) pravardinės kilmės (plačiąja prasme) asmenvardžiai. Tokia tvarka jie ir pateikiami.

1. LIETUVIŲ SENIEJI DVIKAMIENIAI ASMENVARDŽIAI

Tarp nagrinėjamų 180 XVII a. kėdainiečių lietuviškos kilmės antroponimų 16 yra tokių, iš kurių galima rekonstruoti lietuvių senuosius dvikamienius asmenvardžius. Atstatant jų galūnes, remiamasi K. Būgos nuomone, kad kai kuriais atvejais „dvikamienės pavardės lygiomis teisėmis gali turėti galūnėmis vienaskaitos vardininke ir *-as* arba *-a*, ir *-is*“ (Būga I 224). Toliau pateikiamos 6 tokios rekonstrukcijos (tai sudaro 5,4 % visų atstatytų antroponimų): ***Gintaut-as***: 1624 *Marcin* <u>*Gintowt*</u> KI_2 3. Plg. db. pvd. *Gìntautas*, *Giñtautas*, *Gintautas* (LPŽ I 671); ***Gird-vil-as***: 1624 *Ławryn* <u>*Gierdwił*</u> KI_2 1, 1v, 4, 4v – 1624 *Ławryn* <u>*Girdwil*</u> KI_2 5v – 1624 *Ławrỳn* <u>*Girdwil*</u> KI_2 11, 1666 *Andrzeia* <u>*Girdwiła*</u> gen. sg. KI_3 11v. Plg. db. pvd. *Girdvìlas* (LPŽ I 674); ***Jo-kant-as***: 1624 *Marcin* <u>*Jokant*</u> KI_2 7v. Plg. db. pvd. *Jókantas* (LPŽ I 838); ***Mant-vyd-as***: 1666 *Woyciecha*

Montwida gen. sg. KI_3 14 – 1666 *Woyciecha Montwidowicza* gen. sg. KI_3 13v. Plg. db. pvd. *Mañtvydas*, *Mantvydas* (LPŽ II 155); ***Nor-vyd-as***: 1604 *Sebestian Narwid* KI_1 13 – 1624 *Sebestỳan Narwid* KI_2 8v. Plg. db. pvd. *Nórvydas* (LPŽ II 336); ***Sur-vil-a***: 1624 *Maciey Surwił* KI_2 4v, 11 – 1624 *Macieÿ Surwił* KI_2 10 – 1604 *Matỳs Surwilo* KI_1 4, 6v, 7v – 1624 *Maciey Surwiło* KI_2 3, 1666 *Mikołaia Surwily* gen. sg. KI_3 3v, 1666 *Stanislawa Surwiły* gen. sg. KI_3 3v. Plg. db. pvd. *Survilà* (LPŽ II 861).

Kaip matyti, pateikti senieji lietuvių dvikamieniai asmenvardžiai sudaryti iš dešimties skirtingų sandų: *gin-*, *gird-*, *jo-*, *kant-*, *mant-*, *nor-*, *sur-*, *taut-*, *vyd-*, *vil-*. Antroponimų, sudarytų su tokiais ar panašiais kamienais esama ir XVII a. Kėdainių aktų kygose (Paraускайте 2012: 214–216). Vėlesniuose XVIII a. Kėdainių dokumentuose užfiksuota dvikamienių asmenvardžių, bet juos sudarančių sandų įvairovė palaipsniui mažėjo.

2. DVIKAMIENIŲ ASMENVARDŽIŲ TRUMPINIAI IR JŲ PRIESAGINIAI VEDINIAI

Šių asmenvardžių kiekis ir vieta lietuvių vardyne vertinami nevienareikšmiškai. Lietuvių istorinėje antroponimikoje egzistuoja senųjų dvikamienių antroponimų trumpinių išskyrimo atskira grupe problema. Z. Zinkevičius manė, kad XVI–XVII a. dvikamienių asmenvardžių trumpinių ir jų priesagų vedinių funkcionavo gana daug (Zinkevičius 1988: 100). V. Maciejauskienė teigė, kad „didesnio svorio XVI–XVII a. antroponimijoje šie asmenvardžiai tikrai neturėjo. Vadinasi, negalėjo padaryti pastebimesnės įtakos bendram mūsų pavardžių kilmės vaizdui“ (Maciejauskienė 1991: 248; 1997a: 130; 2008: 125–130).

Išnagrinėjus XVI a. antrosios pusės Kauno miestiečių antroponimus buvo nustatyta, kad dvikamienių asmenvardžių trumpiniai sudarė 7 % visų rekonstruotų lietuviškos kilmės antroponimų (Ragauskaitė 1999: 150). XVII a. pirmojoje pusėje tokių asmenvardžių buvo apie 8 % (Ragauskaitė 2000: 99). D. Sinkevičiūtės teigimu, lietuvių pavardėse išlikusių hipokoristinių kamienų inventorių sudaro 171 kamienas. Remiantis formaliuoju ir arealiniu kriterijais buvo prieita prie išvados, kad trumpinių kilmės dabartinių pavardžių iš viso yra 5 950 (Sinkevičiūtė 2006: 246–247). Lietuvių dvikamienių vardų trumpinių kilmės asmenvardžių užfiksuota Vilniaus naujųjų miestiečių ir laiduotojų 1661–1795 m. sąraše (Sinkevičiūtė 2016: 221–254). Tai pagrindžia Z. Zinkevičiaus teiginį: „senovinių dvikamienių vardų trumpiniai ir tolesni vediniai davė pradžią daugybei mūsų dabartinių pavardžių“ (Zinkevičiaus 1988: 100).

Kalbamųjų antroponimų kilmė ir daryba tyrinėtojams nekelia abejonių (Zinkevičius 1977: 229; Ragauskaitė 1999: 151; Sinkevičiūtė 2003: 117–119; 2003a: 319–326; 2005: 100–104; 2005a: 217–220; 2006a: 274–276; 2008: 264–270; 2009: 348–350; 2010: 326–330: 2014: 165–170). Teigiama, kad šie asmenvardžiai yra sutrumpėję iš lietuvių senųjų dvikamienių antroponimų, „pasilikdami dažniausiai pirmojo vardo sando kamieną“ (Salys IIa 270). Pranas Skardžius nurodo du šio tipo antroponimų sudarymo būdus: 1) vartotas vienas dvikamienio asmenvardžio sandas, pvz.: *Noras*: *Nor-butas*; 2) prie vieno kamieno pridedama ir dalis antrojo, pvz.: *Knystas*: *Knys-tautas* (Skardžius 1943: 440–441). Iš senųjų dvikamienių asmenvardžių trumpinių buvo sudaromi įvairūs priesagų vediniai, pvz.: *Ginelis* šalia *Ginas* (: *Gin-tautas*), *Darulis* šalia *Daras* (: *Dar-gaila*) ir kt. (Zinkevičius 1977: 230, 237).

Šaltiniuose surasti 5 (4,5 %) Kėdainių gyventojų antroponimai, kuriuos bent jau teoriškai galima sieti su lietuvių senųjų dvikamienių asmenvardžių trumpiniais ir jų priesaginiais vediniais. Jie rekonstruoti iš 8 dokumentuose užfiksuotų antroponimų, pvz.: ****Dargužas***: 1666 *Adama Dorguza* gen. sg. KI_3 15. Plg. db. pvd. *Dárgužas*, *Dargùžas*, *Dargužas* (LPŽ I 462); ****Norušas***, ****Norušis***, ****Norušys***: 1604 *Pawla Naruſzewiczа* gen. sg. KI_1 8. Plg. db. pvd. *Nõrušas*, *Norùšis*, *Norušỹs* (LPŽ II 335); ****Norutis***: 1624 *Jan Narutis* KI_2 7. Plg. db. pvd. *Norùtis* (LPŽ II 335); ****Rimdeika***: 1604 *Bartlomiey Rỳmdeyko* KI_1 7, 1624 *Maciey Rymdeyko* KI_2 2v. Plg. db. pvd. *Rimdeikà* (LPŽ II 608); ****Vaida***: 1604 *Mikołaỳ Wayda* KI_1 4, 5, 11, 12 – 1624 *Mikołay Wayda* KI_2 2v, 5 – 1624 *Mikołay Waÿda* KI_2 10v. Dėl *vaid-* plg. db. pvd. *Vaidas* (LPŽ II 1131). Lietuvių senųjų dvikamienių asmenvardžių trumpinių ir jų priesaginių vedinių inventorius labai įvairuoja skirtingų miestų – Vilniaus, Kauno, Kėdainių istoriniuose vardynuose (Zinkevičius 1977: 229–230; Ragauskaitė 1999: 150–151; 2005: 118, 123, 132; Sinkevičiūtė 2006b: 341–351; 2016: 252–253; Sinkevičiūtė, Račickaja 2014a: 298, 320).

3. PRAVARDINĖS KILMĖS ASMENVARDŽIAI

Tarp tiriamų lietuviškos kilmės kėdainiečių asmenvardžių daugiausia yra pravardinės kilmės (plačiąja prasme) antroponimų. Jie sietini su konkrečiais lietuvių kalbos daiktavardžiais, būdvardžiais bei veiksmažodžiais. Toliau pateikiami 95 (90,1 %) kalbamosios grupės asmenvardžiai, atstatyti iš 156 šaltiniuose užfiksuotų antroponimų lyčių: ****Barzdaženti***[5]: 1624 *ʒ Mikołaiem Barʒdoʒęciem*

[5] Siekiant tikslumo lietuviškos kilmės antroponimų etimonų reikšmių dar buvo ieškota Ernsto Fraenkelio ir Wojciecho Smoczynskio etimologiniuose žodynuose (Fraenkel 1962; 1965; Smoczynski 2007).

abl. sg. KI_2 6v. Sudurtinis avd. Dėl pirmojo sando *barzd-* plg. db. pvd. *Barzdà*, *Bařzdis*, *Barzdỹs* (LPŽ I 207), dėl antrojo sando *žent-* plg. lie. *žéntas* 'dukters vyras; vyras, nuėjęs gyventi į žmonos namus, užkurys' (LKŽe); ***Barzdžius***: 1624 *Woyciech Barzdzius* KI_2 6v. Plg. db. pvd. *Bařzdžius* (LPŽ I 208); ***Birbiškis***: 1624 *Grygier Birbiſzkis* KI_2 6v. Dėl *birb-* plg. db. pvd. *Biřbalas*, *Birbilà*, *Biřbilas*, *Birbiňčius* (LPŽ I 262, 263); ***Bizdelė***: 1604 *Mikolay Bizdiela* KI_1 10. Plg. lie. *bìzdas* 'kas greit dėl niekų karščiuojasi, pyksta, karštuolis', *bizdelióti* 'be reikalo, greitai lakstyti, zylioti' (LKŽe); ***Budrys***: 1624 *Paweł Budrys* KI_2 7v. Plg. db. pvd. *Budrỹs* (LPŽ I 330); ***Burnaitis***: 1624 *Adam Burnaic* KI_2 10v – 1624 *Adam Burnaẏc* KI_2 10v – 1604 *Adam Burnaytis* KI_1 8, 1624 *Krzyſztoph Burnaic* KI_2 11 – 1624 *Krzysztoph Burnaic* KI_2 11 – 1624 *Krzyſztoph Burnaić* KI_2 11 – 1624 *Krzyszztoph Burnaycis* KI_2 1v, 1624 *Abram Burnayc* KI_2 2v, 1624 *Jan Burnayć* KI_2 2v – 1624 *Jan Burnaytis* KI_2 3, 1624 *Stanisław Burnayć* KI_2 2, 3, 1624 *Stefan Burnayć* KI_2 1, 3 – 1624 *Szczepan Burnaytys* KI_2 4, 1604 *Maczul Burnaytis* KI_1 7, 1604 *Mikolay Burnaytis* KI_1 7. Plg. db. pvd. *Burnáitis* (LPŽ I 358); ***Daržgalis***: 1604 *Maciey Darzgalis* KI_1 10, 1604 *Mikolay Darzgalis* KI_1 10. Sudurtinis avd. Dėl pirmojo sando *darž-* plg. db. pvd. *Daržỹs* (LPŽ I 464), dėl antrojo sando *gal-* plg. lie. *gãlas* 'vieta, kur baigiasi koks ilgesnis daiktas; daikto kraštinė dalis (pradžia, pabaiga); mažas kokio daikto gabalas' (LKŽe); ***Degenaitis***: 1624 *Grzegorz Degenaytys* KI_2 8. Dėl *degen-* plg. db. pvd. *Degẽnis* (LPŽ I 478); ***Dievažodelis***: 1624 *Jan Diewozodelis* KI_2 2. Sudurtinis avd. Dėl pirmojo sando *diev-* plg. db. pvd. *Dievàitis*, *Diẽvinas*, *Dievùlis* (LPŽ I 494), dėl antrojo sando *žodel-* plg. lie. *žodẽlis*, toliau plg. *žõdis* 'svarbiausias reikšminis kalbos vienetas, bet kokios sąvokos išraiška; šneka, kalba; šnekėjimas, kalbėjimas; pasakymas, posakis, teiginys, sprendimas' (LKŽe); ***Diržis***, ***Diržys***: 1624 *Piotr Dyrzỳs* KI_2 8. Plg. db. pvd. *Diržis*, *Diržỹs* (LPŽ I 504); ***Diržiškis***: 1604 *Jus Dýrzỳskis* KI_1 15. Dėl *dirž-* plg. db. pvd. *Diržis*, *Diržỹs*, *Diřžius* (LPŽ I 504); ***Garnelis***: 1666 [...] *Garnela* gen. sg. KI_3 2v. Plg. db. pvd. *Garnẽlis* (LPŽ I 626); ***Giedražentis***: 1604 *Maczul Giedrazętis* KI_1 15. Sudurtinis avd. Dėl pirmojo sando *giedr-* plg. db. pvd. *Giedrà*, *Gíedra* (LPŽ I 663), dėl antrojo sando *žent-* plg. lie. *žéntas* 'dukters vyras; vyras, nuėjęs gyventi į žmonos namus, užkurys' (LKŽe); ***Girnius***: 1604 *Matỳs Girniewicz* KI_1 16 – 1624 *Maciey Girniewicz* KI_2 7 – 1604 *Macieẏ Girnius* KI_1 16 – 1622 *Maciey Girnius* KKČI 1 – 1624 *Maciey Girnius* KI_2 9 – 1624 *Macieÿ Girnius* KI_2 9. Plg. db. pvd. *Gìrnius*, *Giřnius*, *Girnius* (LPŽ I 676–677); ***Gumbas***: 1666 *Adama Gumba* gen. sg. KI_3 16. Dėl *gumb-* plg. db. pvd. *Gumbis* (LPŽ I 742); ***Juodelis***: 1604 *jan Jodelis* KI_1 8. Plg. db. pvd. *Juodẽlis* (LPŽ I 857); ***Katinaitis***: 1624 *Jan Katynaytys* KI_2 7. Plg. db. pvd. *Katináitis* (LPŽ I 946); ***Katinėlis***: 1604 *Macieẏ Katỳnelis* KI_1 13v, 16 – 1624 *Maciey Katynelis* KI_2 2. Plg. db. pvd. *Katinẽlis* (LPŽ I 947); ***Katiniškis***: 1622 *Tomaſz Katiniſzkis* KKČI 3 – 1624 *Tomaſz Katÿniſzkis* KI_2 6. Dėl

katin- plg. db. pvd. *Kãtinas* (LPŽ I 947); ***Kaupas**: 1624 *Jan Kaupas* KI_2 5v. Plg. db. pvd. *Kaũpas* (LPŽ I 951); ***Keraitis**: 1624 *Adam Kieraytys* KI_2 4. Plg. db. pvd. *Keráitis* (LPŽ I 974); ***Keršis**, ***Keršys**: 1666 *Adama Kierszia* gen. sg. KI_3 8. Plg. db. pvd. *Kéršis*, *Keršỹs* (LPŽ I 977); ***Ketvirtis**: 1604 *Urban Kietwirtis* KI_1 10. Plg. db. pvd. *Ketvìrtis*, *Ketvířtis* (LPŽ I 981); ***Kiaukė**: 1604 *Jakub Kiaukie* KI_1 12v – 1604 *jakub Kiaukiewicz* KI_1 11. Plg. db. pvd. *Kiáukė* (LPŽ I 983); ***Kiškelis**: 1604 *Adam Kiſzkielis* KI_1 15v. Plg. db. pvd. *Kiškẽlis* (LPŽ I 100); ***Klišas**, ***Klišis**, ***Klišys**, ***Klišius**: 1604 *Stanislaw Kliſzewicz* KI_1 7, 1604 *Marcin Klyſzewicz* KI_1 7. Plg. db. pvd. *Klìšas*, *Klìšis*, *Klìšỹs*, *Klìšius* (LPŽ I 1025, 1026); ***Knipčius**: 1624 *Urban Knipcius* KI_2 3. Plg. lie. *knìpčius* 'kas į smulkmenas, į savo darbą labai gilinasi; vagiliukas, sukčius' (LKŽe); ***Krumplis**: 1624 *Maciey Krumplis* KI_2 2. Plg. db. pvd. *Krumplis* (LPŽ I 1091); ***Kunkulis**, ***Kunkulys**: 1604 *Adam Kunkulewicz* KI_1 9v, 1624 *Abram Kunkulewicz* KI_2 4, 5, 1604 *Andrzeÿ Kunkulewicz* KI_1 9v, 1624 *Jan Kunkulewicz* KI_2 3, 5, 1624 *Maciey Kunkulewicz* KI_2 4 – 1624 *Macieÿ Kunkulewicz* KI_2 5v. Plg. db. pvd. *Kuñkulis*, *Kunkùlis*, *Kunkulỹs* (LPŽ I 1124); ***Kunkulžentis**: 1604 *Sczęsnego Kunkulzęncia* gen. sg. KI_1 9v. Sudurtinis avd. Dėl pirmojo sando *kunkul-* plg. db. pvd. *Kuñkulis*, *Kunkùlis*, *Kunkulỹs* (LPŽ I 1124), dėl antrojo sando *žent-* plg. lie. *žéntas* 'dukters vyras; vyras, nuėjęs gyventi į žmonos namus, užkurys' (LKŽe); ***Kutnagis**: 1624 *Stanisław Kutnagis* KI_2 9. Sudurtinis avd. Dėl pirmojo sando *kut-* galbūt plg. lie. *kùtas* 'susivėlusių pasukų, pakulų, vilnų kuokštas' (LKŽe), dėl antrojo sando *nag-* plg. lie. *nãgas* 'raginė antauga žmogaus, gyvulio ar paukščio piršto gale; pirštai, rankos' (LKŽe); ***Laukis**: 1624 *Maciey Łaukis* KI_2 5. Plg. db. pvd. *Laũkis* (LPŽ II 32); ***Mažutaitis**: 1624 *Paweł Mazutaytis* KI_2 10v. Dėl *mažut-* plg. db. pvd. *Mažuta*, *Mažutãvičius*, *Mažùtis* (LPŽ II 193); ***Mėšliasubinis**: 1604 *Gryg Meſzliasubinis* KI_1 16. Sudurtinis avd. Dėl pirmojo sando *mėšl-* plg. lie. *mė́šlas* 'su šiaudais sumintos gyvulių išmatos, naudojamos trąšoms; išmatos; prk. apie apsileidėlį, netikėlį, tinginį' (LKŽe), dėl antrojo sando *subin-* plg. lie. *sùbinė*, *subinẽ*, *subìnė* 'užpakalis, sėdmenys' (LKŽe); ***Mielis**: 1604 *Bartlomiey Mielis* KI_1 7. Plg. db. pvd. *Miẽlis* (LPŽ II 222); ***Mielžentis**: 1604 *Pawel Mielzęntis* KI_1 8. Sudurtinis avd. Dėl pirmojo sando *miel-* plg. db. pvd. *Miẽlis*, *Mielỹs* (LPŽ II 222), dėl antrojo sando *žent-* plg. lie. *žéntas* 'dukters vyras; vyras, nuėjęs gyventi į žmonos namus, užkurys' (LKŽe); ***Naudžiūnas**: 1624 *Jan Naudziun* KI_2 5 – 1624 *Jan Naudziun* KI_2 8v, 1604 *Gryg Naudziunas* KI_1 10v. Plg. db. pvd. *Naudžiū́nas* (LPŽ II 306); ***Oželis**: 1624 *Gryg Ozelewicz* KI_2 10 – 1624 *Gryg Ozelewicz* KI_2 4v – 1624 *Gryg Ozelewicz* KI_2 10 – 1624 *Grzegorz Ozelewicz* KI_2 4 – 1624 *Grzegorz Ozielewicz* KI_2 3v – 1604 *Gryg Ozielewicz* KI_1 12. Plg. db. pvd. *Ožẽlis* (LPŽ II 356); ***Paršaitis**: 1624 *Jan Parſzaytis* KI_2 8v. Plg. db. pvd. *Paršáitis* (LPŽ II 397); ***Pavasaris**: 1604 *jan Pawasaris* KI_1 15v, 1624 *Adam Powaseris* KI_2 8, 1624 *Mikołay Powaseris* KI_2 6v. Plg. db. pvd.

Pavãsaris (LPŽ II 413); ***Pavėsis***: 1624 *Paweysis Maciey* KI_2 3 – 1624 *Maciey Pawesis* KI_2 2 – 1624 *Maciey Pawesis Mieſzczanin* KI_2 16v, 1604 *juria Pawesia* gen. sg. KI_1 8. Plg. db. pvd. *Pavésis* (LPŽ II 414); ***Pavinkšnis***: 1666 *Jana Pawinksznia* gen. sg. KI_3 7v, 1604 *Grehorỳ Powinkſznis* KI_1 14. Plg. db. pvd. *Pavìnkšnis* (LPŽ II 414–415); ***Pempelė***: 1624 *Bałtromiey Pempel* KI_2 7. Dėl *pemp-* plg. db. pvd. *Pémpė* (LPŽ II 427); ***Perkūnas***: 1624 *Jakub Perkun* KI_2 5, 1624 *Adam Perkunas* KI_2 3v, 1624 *z Mikołaiem Perkunem* abl. sg. KI_2 4, 1624 *Jan Perkunos* KI_2 5v. Plg. db. pvd. *Perkū́nas* (LPŽ II 429); ***Pigaitis***: 1624 *z Walem Pigaỳciem* abl. sg. KI_2 10. Dėl *pig-* plg. db. pvd. *Pigénas* (LPŽ II 450); ***Pilvelžentis***: 1624 *Jan Piłwelzętis* KI_2 7. Sudurtinis avd. Dėl pirmojo sando *pilvel-* plg. db. pvd. *Pilvẽlis* (LPŽ II 458), dėl antrojo sando *žent-* plg. lie. *žéntas* 'dukters vyras; vyras, nuėjęs gyventi į žmonos namus, užkurys' (LKŽe); ***Plačiakis***: 1624 *Woyciech Płacieka* gen. sg. KI_2 6v. Plg. db. pvd. *Plãčiakis* (LPŽ II 466); ***Plaktinis***: 1604 *jakuba Plaktinia* gen. sg. KI_1 13v. Dėl *plakt-* plg. db. pvd. *Plaktỹs*, *Plaktónis* (LPŽ II 466, 467); ***Plauskas***: 1604 *Marcin Płauſkas* KI_1 10. Dėl *plausk-* plg. db. pvd. *Plauskà*, *Pláuskis* (LPŽ II 469); ***Plauškis***, ***Plauškys***, ***Plauškius***: 1666 *Macieia Plauſzkiewicza* gen. sg. KI_1 11. Dėl *plaušk-* plg. db. pvd. *Plauškà* (LPŽ II 469); ***Plikaitis***: 1624 *Jan Plikaytis* KI_2 3v. Plg. db. pvd. *Plikáitis* (LPŽ II 476); ***Plikis***: 1624 *Pawłem Plikiem* abl. sg. KI_2 8 – 1624 *Paweł Plikis* KI_2 6v, 1604 *jan Plikis* KI_1 12v. Plg. db. pvd. *Plìkis* (LPŽ II 476); ***Puknius***: 1624 *Grzegorz Puknius* KI_2 5v. Plg. db. pvd. *Pùknius* (LPŽ II 529); ***Puržentis***: 1604 *Pawel Purzęntis* KI_1 11. Sudurtinis avd. Dėl pirmojo sando *pur-* plg. db. pvd. *Pùras*, *Puris*, *Purỹs* (LPŽ II 537, 538), dėl antrojo sando *žent-* plg. lie. *žéntas* 'dukters vyras; vyras, nuėjęs gyventi į žmonos namus, užkurys' (LKŽe); ***Rainaitis***: 1622 *Stas Raynaitis* KKČI 2v. Dėl *rain-* plg. db. pvd. *Rainãvičius*, *Raĩnis*, *Rainỹs* (LPŽ II 562, 563); ***Rimša***, ***Rimšas***, ***Rimšis***: 1666 *Jana Rymszìewicza* gen. sg. KI_3 3v, 1666 *Macieia Rymszìewicza* gen. sg. KI_3 3v. Plg. db. pvd. *Rìmša*, *Rimšas*, *Rimšis* (LPŽ II 611); ***Rudaitis***: 1624 *Maciey Rudaitis* KI_2 5, 1624 *Jan Rudaytis* KI_2 5. Plg. db. pvd. *Rudáitis* (LPŽ II 629); ***Rudis***: 1604 *Mikolaỳ Rudis* KI_1 13v – 1666 *Mikołaia Rudzia* gen. sg. KI_2 11, 1604 *stanislaw Rudis* KI_1 9v – 1624 *Stanisław Rudys* KI_2 5. Plg. db. pvd. *Rùdis* (LPŽ II 630); ***Rudžentis***: 1666 *Macieia Rudzięcia* gen. sg. KI_3 12. Sudurtinis avd. Dėl pirmojo sando *rud-* plg. db. pvd. *Rùdis* (LPŽ II 630), dėl antrojo sando *žent-* plg. lie. *žéntas* 'dukters vyras; vyras, nuėjęs gyventi į žmonos namus, užkurys' (LKŽe); ***Ruibelis***: 1604 *Adama Ruibelia* gen. sg. KI_1 6. Dėl *ruib-* plg. db. pvd. *Rùiba*, *Ruibis*, *Ruibỹs* (LPŽ II 634); ***Ruibis***: 1624 *Paweł Ruybis* KI_2 1v. Plg. db. pvd. *Ruibis* (LPŽ II 634); ***Rūkštelė***: 1624 *Vrban Ruksztela* KI_2 5v. Plg. db. pvd. *Rūkštẽlė* (LPŽ II 636); ***Ruzgas***, ***Ruzgis***, ***Ruzgys***, ***Ruzgus***: 1604 *Tomul Ruzgiewicz* KI_1 6v. Plg. db. pvd. *Ruzgà*, *Rùzgas*, *Rùzgis*, *Ruzgỹs*, *Rùzgus* (LPŽ II 649–650); ***Skribžentis***: 1624 *Gryg Skrybzętis* KI_2 2v. Sudurtinis avd. Dėl

pirmojo sando *skrib-* plg. avd. **Skribas* ar pan., toliau plg. db. pvd. *Skribìckas* (LPŽ II 748), dėl antrojo sando *žent-* plg. lie. *žéntas* 'dukters vyras; vyras, nuėjęs gyventi į žmonos namus, užkurys' (LKŽe); ***Smulkis**: 1624 *Adam Smulkis* KI_2 6v. Plg. db. pvd. *Smùlkis* (LPŽ II 773); ***Spalis**: 1624 *Andrzey Spolis* KI_2 8v. Plg. db. pvd. *Spãlis* (LPŽ II 780); ***Srėbeika**: 1666 *Jerzego Srebeyki* gen. sg. KI_3 11. Dėl *srėb-* plg. db. pvd. *Srėbãlis*, *Srėbãlius* (LPŽ II 788); ***Sruogis**: 1624 *Jan Srogiewicz* KI_2 1v – 1604 *jan ſruogis* KI_1 6, 11, 1604 *Adam Sruogiewicz* KI_1 11 – 1604 *Adam Sruogis* KI_1 5. Plg. db. pvd. *Sruogis* (LPŽ II 789); ***Šarka**: 1624 *Stefan Szarka* KI_2 7v. Plg. db. pvd. *Šárka* (LPŽ II 889); ***Šernas**: 1666 *Jozepha Sziarna* gen. sg. KI_3 9v. Plg. db. pvd. *Šérnas* (LPŽ II 914); ***Šešpirštis**: 1624 *Woyciech Szeſzpirstys* KI_2 7v – 1624 *z Woiciechem Szeszpirsztim* abl. sg. KI_2 9. Plg. lie. *šešpiršti*s 'kieno ranka su šešiais pirštais' (LKŽe); ***Šilaitis**: 1624 {...}[6] *Szylaytys* KI_2 2v. Plg. db. pvd. *Šiláitis* (LPŽ II 924); ***Šiurpa**: 1624 *Jan Szurpa* KI_2 8. Dėl *šiurp-* plg. db. pvd. *Šiurpìnskas* (LPŽ II 943); ***Šlevaitis**: 1604 *Grỳg ſzlewaytis* KI_1 13. Dėl *šlev-* plg. db. pvd. *Šlevà*, *Šlẽvas*, *Šlevis*, *Šlevỹs* (LPŽ II 952, 953); ***Šukis**: 1624 *Maciey Szukis* KI_2 7v. Plg. db. pvd. *Šùkis* (LPŽ II 986); ***Šukiškis**: 1604 *Adam szukiſzkis* KI_1 11v – 1624 *Adam Szukiſzkis* KI_2 5v, 9 – 1624 *Adam Szukiszkis* KI_2 7v, 1624 *Stanisław Szukiszkis* KI_2 3v – 1624 *Stanisław ſzukiszkis* KI_2 9. Dėl *šuk-* plg. db. pvd. *Šùkis*, *Šukỹs* (LPŽ II 986–987); ***Švelnis**, ***Švelnys**, ***Švelnius**: 1604 *Ławrzỳn Szwelniewicz* KI_1 8v. Plg. db. pvd. *Švélnis*, *Švelnis*, *Švelnỹs*, *Švel̃nius* (LPŽ II 1002); ***Šveplis**: 1624 *Jakub Szweplis* KI_1 7. Dėl *švepl-* plg. db. pvd. *Šveplénas* (LPŽ II 1004); ***Tekelis**: 1604 *Masis Tekielis* KI_1 6. Dėl *tek-* plg. db. pvd. *Tekùtis*, *Tẽkužis* (LPŽ II 1034); ***Treigaitis**: 1624 *Abram Treygaytis* KI_2 2v. Dėl *treig-* plg. db. pvd. *Treigỹs* (LPŽ II 1064); ***Užkuraitis**: 1624 *Stanisław Vszkuraitis* KI_2 5, 1624 *Samuel Vszkuraytis* KI_2 7. Plg. db. pvd. *Ùžkuraitis*, *Užkuráitis*, *Užkuraitis* (LPŽ II 1121); ***Velniaragis**: 1666 *Grzegorza Welneragia* gen. sg. KI_3 15, 1624 *Piotr Welneragis* KI_2 6, 6v, 1622 *Paweł welniaragis* KKČI 1. Plg. lie. *vélniaragis* 'toks keiksmas' (LKŽe); ***Vergelis**: 1604 *Adam Wergiel* KI_1 11, 14. Dėl *verg-* plg. db. pvd. *Vergùtis* (LPŽ II 1194); ***Vėžaitis**: 1624 *Jozeph Wiezayc* KI_2 6v. Dėl *vėž-* plg. db. pvd. *Vėžáuskis*, *Vėžẽlis*, *Vėžẽvičius*, *Vėžỹs* (LPŽ II 1201); ***Vėželis**: 1604 *jurỳ wezelis* KI_1 7. Plg. db. pvd. *Vėžẽlis* (LPŽ II 1201); ***Vilbikas**: 1666 *Krzysztopha Wilbika* gen. sg. KI_3 11. Plg. db. pvd. *Vìlbikas*, *Vil̃bikas*, *Vilbikas* (LPŽ II 1210); ***Žagaras**: 1604 *Urbana Zagora* gen. sg. KI_1 4, 5. Plg. db. pvd. *Žãgaras* (LPŽ II 1307); ***Žarnagalis**: 1624 *Mikołay Zarnogalis* KI_1 6v. Sietina su lie. *žarnagalỹs*, *žarnãgalis* 'žarnos neilgas gabalas; šio organo gabalas kaip skerdienos dalis' (LKŽe); ***Žemaitėlis**: 1604 *Bartłomieỳ Zemaỳtelis* KI_1 13. Plg. db. pvd. *Žemaitẽlis* (LPŽ II 1322); ***Žiemkintys**: 1624 *Woyciech Zemkintys* KI_2 7v. Plg. lie. *žiemkentỹs*, *-ẽ*,

[6] Neaiškiai istorijos šaltiniuose perteikti įrašų fragmentai nurodomi figūriniuose skliaustuose.

žiemkeñtis, *žiẽmkentis* 'vienergis, žiemmitys; rudenį sėjamas ir derlių duodantis kitais metais; išsilaikantis per žiemą; patiriamas žiemą; laikomas per žiemą' (LKŽe); ***Žilaitis***: 1624 *Mikołay Zyłaytis* KI_2 7 – 1624 *Mikołay Zyłaytys* KI_2 7. Plg. db. pvd. *Žiláitis* (LPŽ II 1322–1333); ***Žiraitis***: 1666 *Piotra Ziraycia* gen. sg. KI_3 11. Dėl *žir-* plg. db. pvd. *Žiráuskas*, *Žirìnskas* (LPŽ II 1337); ***Žūkliažentis***: 1622 *Jozef Zukliʒentis* KKČI 1. Sudurtinis avd. Dėl pirmojo sando plg. db. pvd. *Žūklỹs* (LPŽ II 1348), dėl antrojo plg. lie. *žéntas* 'dukters vyras; vyras, nuėjęs gyventi į žmonos namus, užkurys' (LKŽe); ***Žūklys***: 1624 *Jan Zuklewicz* KI_2 11. Plg. db. pvd. *Žūklỹs* (LPŽ II 1348).

Kaip matyti, tarp lietuviškos kilmės antroponimų dominuoja pravardiniai asmenvardžiai. Kalbamasis gausus pravardinės kilmės asmenvardžių sluoksnis nėra fenomenalus, tik kėdainiečių istorinėje antroponimijoje pastebėtas reiškinys. XVII a. Vilniaus ir Kauno vardynuose taip pat vyrauja šios rūšies asmenvardžiai (Zinkevičius 1977: 231; Ragauskaitė 2005: 124–125).

Iš 180 kėdainiečių įvardijimų antrųjų narių atstačius 106 XVII a. lietuviškos kilmės asmenvardžius ir palyginus juos su dabartinėmis lietuvių pavardėmis, paaiškėjo, jog 63 (60 %) jų funkcionuoja ir šiomis dienomis. Dalis, t. y. 24 (23 % visų rekonstruotų) pravardinės kilmės antroponimai, turi tos pačios kilmės, tik skirtingos darybos pavardžių atitikmenis. Tai **Birbiškis* (KI_2 6v) – db. pvd. *Biřbalas* (LPŽ I 262); **Degenaitis* (KI_2 8) – db. pvd. *Degẽnis* (LPŽ I 478); **Diržiškis* (KI_1 15) – db. pvd. *Diržis* (LPŽ I 504); **Gumbas* (KI_3 16) – db. pvd. *Gumbis* (LPŽ I 742); **Katiniškis* (KKČI 3) – db. pvd. *Kãtinas* (LPŽ I 947); **Mažutaitis* (KI_2 10v) – db. pvd. *Mažùtis* (LPŽ II 193); **Pempelė* (KI_2 7) – db. pvd. *Pémpė* (LPŽ II 427); **Pigaitis* (KI_2 10) – db. pvd. *Pigénas* (LPŽ II 450); **Plaktinis* (KI_1 13v) – db. pvd. *Plaktỹs* (LPŽ II 466); **Plauskas* (KI_1 10) – db. pvd. *Plauskà* (LPŽ II 469); **Plauškis*, **Plauškys*, **Plauškius* (KI_1 11) – db. pvd. *Plauškà* (LPŽ II 469); **Rainaitis* (KKČI 2v) – db. pvd. *Rainỹs* (LPŽ II 563); **Ruibelis* (KI_1 6) – db. pvd. *Ruibỹs* (LPŽ II 634); **Srėbeika* (KI_3 11) – db. pvd. *Srėbãlis* (LPŽ II 788); **Šiurpa* (KI_2 8) – db. pvd. *Šiurpìnskas* (LPŽ II 943); **Šlevaitis* (KI_1 13) – db. pvd. *Šlẽvas* (LPŽ II 952); **Šukiškis* (KI_1 11v) – db. pvd. *Šukỹs* (LPŽ II 987); **Šveplis* (KI_1 7) – db. pvd. *Šveplénas* (LPŽ II 1004); **Tekelis* (KI_1 6) – db. pvd. *Tekùtis* (LPŽ II 1034); **Treigaitis* (KI_2 2v) – db. pvd. *Treigỹs* (LPŽ II 1064); **Vaida* (KI_1 4) – db. pvd. *Vaidas* (LPŽ II 1131); **Vergelis* (KI_1 11) – db. pvd. *Vergùtis* (LPŽ II 1194); **Vėžaitis* (KI_2 6v) – db. pvd. *Vėžỹs* (LPŽ II 1201); **Žiraitis* (KI_3 11) – db. pvd. *Žiráuskas* (LPŽ II 1337).

Kiti 19 (17 %) atstatytų Kėdainių gyventojų antroponimų neturi jokių atitikmenų dabartiniame lietuvių vardyne: **Barzdaženti*s (KI_2 6v), **Bizdelė* (KI_1 10), **Daržgalis* (KI_1 10), **Dievažodelis* (KI_2 2), **Giedražentis* (KI_1 15), **Knipčius* (KI_2 3), **Kunkulžentis* (KI_1 9v), **Kutnagis* (KI_2 9), **Mėšliasubinis* (KI_1 16), **Mielžentis* (KI_1 8), **Pilvelžentis* (KI_2 7), **Puržentis* (KI_1 11), **Rudžentis* (KI_3 12),

**Skribžentis* (KI_2 2v), **Šešpirštis* (KI_2 7v), **Velniaragis* (KKČI 1), **Žarnagalis* (KI_1 6v), **Žiemkintys* (KI_2 7v), **Žūkliažentis* (KKČI 1).

4. IŠVADOS

1. Išnagrinėjus XVII a. istorijos dokumentuose (1604 m., 1624 m., 1666 m. Kėdainių inventoriuose ir 1622 m. Kėdainių klebonijos inventoriuje) suregistruotus kėdainiečių dvinarius įvardijimus, nustatyta, jog 180 antroponimų (pavardžių ar jų funkciją atliekančių asmenvardžių) yra lietuviškos kilmės.
2. Ištirtuose inventoriuose pastebėta asmenvardžių slavinimo reiškinių: garsų pakaitos, slaviškų priesagų vartosenos lietuviškos kilmės antroponimuose, galūnių numetimo ir kt. atvejų.
3. Iš aptartų 180 lietuviškos kilmės asmenvardžių atstatytos 106 antroponimų lytys. Tarp jų lietuvių senųjų dvikamienių asmenvardžių – 6 (5,4 %), dvikamienių antroponimų trumpinių bei jų priesaginių vedinių – 5 (4,5 %), pravardinės kilmės – 95 (90,1 %).
4. Sugretinus 106 rekonstruotus asmenvardžius su dabartinėmis lietuvių pavardėmis, pastebėta, jog 63 (60 %) jų funkcionuoja ir šiandien. Dalis, t. y. 24 (23 % visų atstatytų), turi tos pačios kilmės, tik skirtingos darybos atitikmenis tarp dabartinių pavardžių. Kiti 19 (17 %) neturi atitikmenų šių dienų vardyne.

PRIEDAI

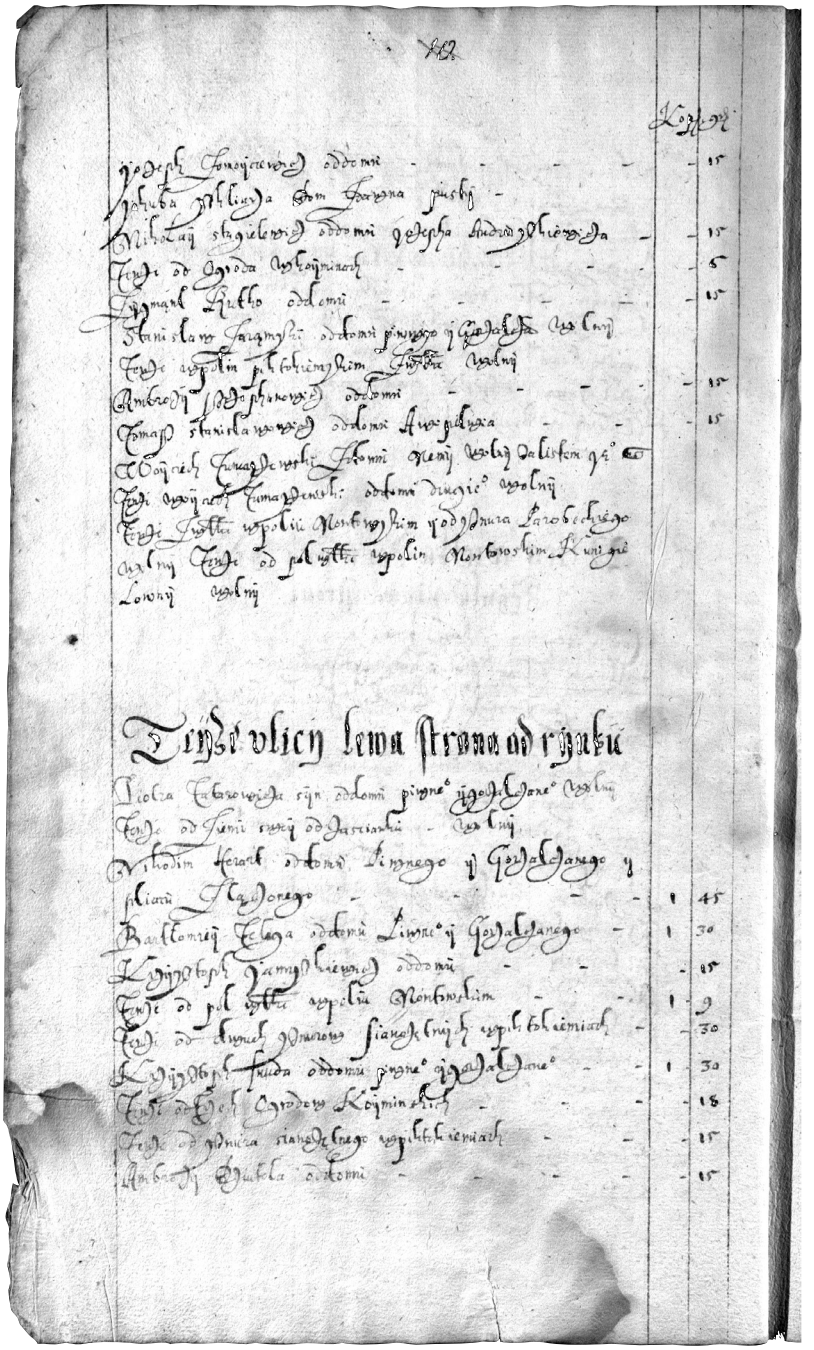

1 PAV. 1604 m. fragmentas iš 1604 m. Kėdainių inventoriaus (l. 4)

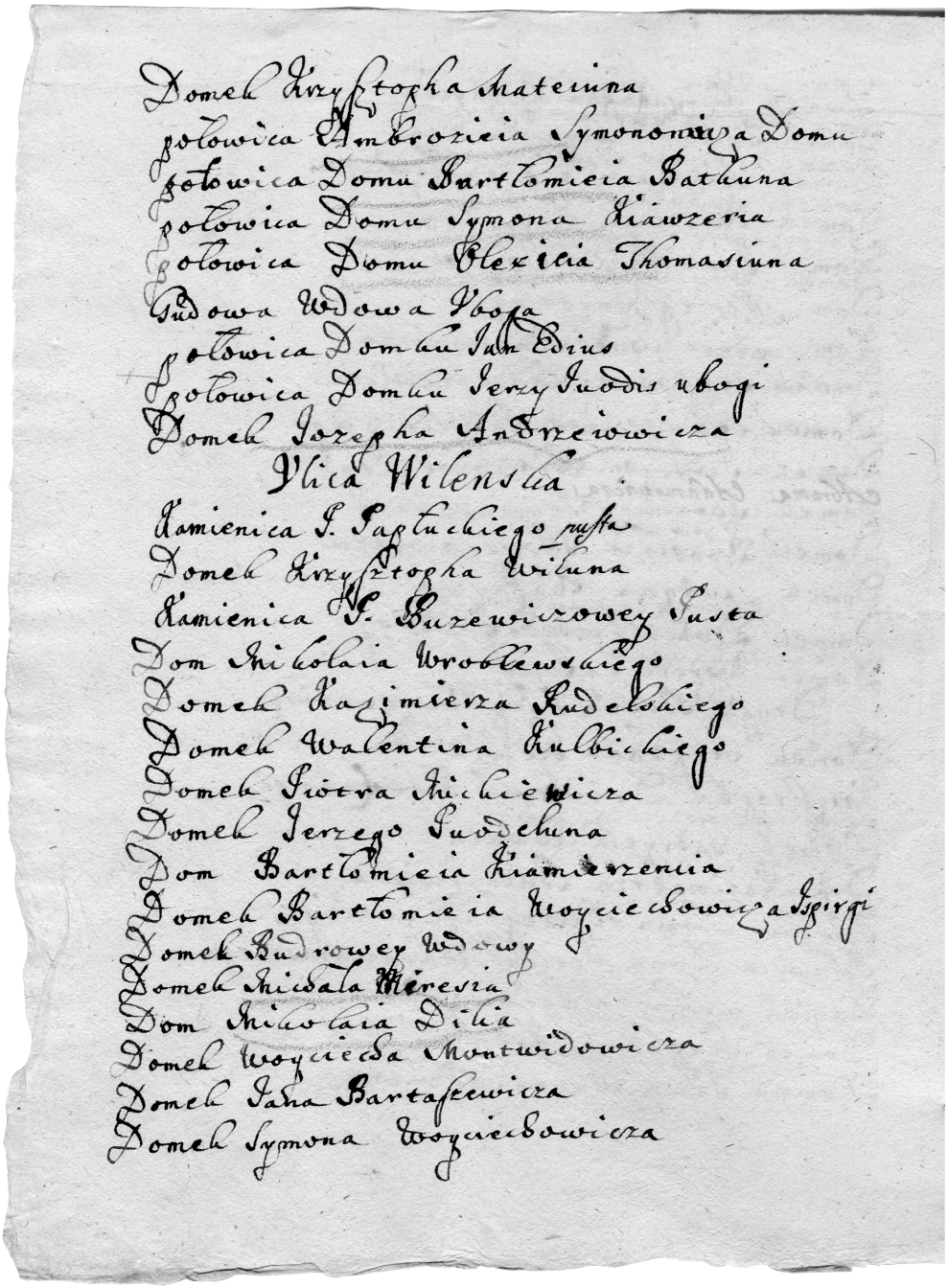
Domek Krzysztopha Mateiuna
połowica Ambrozieia Symonowiczа Domu
połowica Domu Bartłomieia Batkuna
połowica Domu Symona Kiawzeria
połowica Domu Olexieia Thomasiuna
Budowa Wdowa Ubogа
połowica Domku Jan Edius
połowica Domku Jerzy Iudois ubogi
Domek Jozepha Andrzeiowicza
Ulica Wilenska
Kamienica P. Paptuchiego pusta
Domek Krzysztopha Wiluna
Kamienica P. Buzewiczowey Pusta
Dom Nikolaia Wroblewskiego
Domek Kazimierza Kudelskiego
Domek Walentina Kulbickiego
Domek Piotra Nichiewicza
Domek Jerzego Pudchuna
Dom Bartłomieia Kiamierzenia
Domek Bartłomieia Woyciechowicza Igirgi
Domek Budrowey Wdowy
Domek Nicdala Mereseia
Dom Nikołaia Dilia
Domek Woyciecha Montwidowicza
Domek Jana Bartaszewicza
Domek Symona Woyciechowicza

2 PAV. 1666 m. fragmentas iš 1666 m. Kėdainių inventoriaus (l. 13v)

ISTORIJOS ŠALTINIAI

KI_1 – Kėdainių 1604 m. inventorius. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUBRS). F. 4. A1723. B. 34308a.

KI_2 – Kėdainių 1624 m. inventorius (*Inwentarz spſſanÿ ÿmſenia Kſeÿdanſkiego wſelmozſnego pana* [...] *Staniſława Kiſzki Woiewodzica Witebſkie(go)* [...]). VUBRS. F. 4. A1724. B. 34308b.

KI_3 – Kėdainių 1666 m. inventorius (*Inwentarz miasta Kieydanskiego 1666*). VUBRS. F. 4. A215. B. 16891.

KKČI – Kėdainių klebonijos 1622 m. činšo inventorius. VUBRS. F. 4. A207. B. 16292.

LITERATŪRA

Būga I – Apie lietuvių asmens vardus. – *Rinktiniai raštai* 1. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 201–269.

Čirūnaitė Jūratė 1999: Baltiški LDK kariuomenės dokumentų antroponimai. – *Darbai ir dienos* 10(19), 69–78.

Čirūnaitė Jūratė 1999a: Nelietuviškų LDK teritorijų antroponimikono baltizmai XVI amžiuje. – *Acta Baltica*, 12–18.

Fraenkel Ernst 1962–1965: *Litauisches Etymologisches Wörterbuch* 1–2. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag. Göttingen: Vandenhoeck& Ruprecht.

Jonikas Petras 1968: Asmenvardžiai ir vietovardžiai. – *Lietuvių enciklopedija* 15. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 555–571.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20, 1941–2002, elektroninis variantas (antras elektroninis leidimas), red. kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013.

LPŽ I–II – *Lietuvių pavardžių žodynas* 1–2, autoriai: Vitalija Maciejauskienė, Marija Razmukaitė, Aleksandras Vanagas, ats. red. Aleksandras Vanagas. Vilnius: Mokslas, 1985–1989.

Maciejauskienė Vitalija 1991: *Lietuvių pavardžių susidarymas XIII–XVIII a.* Vilnius: Mokslas.

Maciejauskienė Vitalija 1992: Lietuvių pavardės. – *Gimtasis žodis* 2, 1–3.

Maciejauskienė Vitalija 1993: Kriaunų parapijos XVII–XVIII a. asmenvardžiai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 32: *Baltų onomastikos tyrinėjimai*, 34–99.

Maciejauskienė Vitalija 1994: *Lietuvių pavardės*: *raida ir kilmė* (*habilitacinis darbas*). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Maciejauskienė Vitalija 1997: Vienkamieniai lietuviškos kilmės vardai XVI amžiuje. – *Darbai ir dienos* 4(13), 111–133.

Maciejauskienė Vitalija 1997a: Dėl lietuvių pavardžių (asmenvardžių) klasifikavimo. – *Baltistica* 32(1), 101–109.

Maciejauskienė Vitalija 2008: [Rec.] Daiva Sinkevičiūtė. Lietuvių dvikamienių asmenvardžių trumpiniai ir jų kilmės pavardės. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. – *Baltistica* 43(1), 123–140.

Palionis Jonas 2003: *XVII a. Punios parapijos asmenvardžiai ir vietovardžiai.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Palionis Jonas 2008: *XVII a. pabaigos – XVIII a. pirmosios pusės Punios parapijos asmenvardžiai ir vietovardžiai.* Vilnius: Vilniaus universitetas.

Ragauskaitė Alma 1999: XVI a. II pusės Kauno miestiečių lietuviškos kilmės asmenvardžiai. – *Acta Linguistica Lithuanica / Lietuvių kalbotyros klausimai* 41, 145–158.

Ragauskaitė Alma 2000: XVII a. pirmosios pusės Kauno miestiečių asmenvardžių kilmė. – *Acta Linguistica Lithuanica / Lietuvių kalbotyros klausimai* 43, 93–110.

Ragauskaitė Alma 2001: Kauno miestiečių pavardžių formavimasis XVI–XVIII a. – *Acta Linguistica Lithuanica / Lietuvių kalbotyros klausimai* 45, 123–143.

Ragauskaitė Alma 2002: XVII–XVIII amžių kauniečių (vyrų) pavardžių variantai. – *Acta Linguistica Lithuanica / Lietuvių kalbotyros klausimai* 47, 31–40.

Ragauskaitė Alma 2003: XVI–XVIII a. kauniečių moterų asmenvardžių daryba. – *Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rākstu krājums* 7. Liepāja: Liepājas pedagoģijas akademija, 82–92.

Ragauskaitė Alma 2004: XVI–XVII a. joniškiečių asmenvardžiai. – *Istoriniai tekstai ir vietos kultūra.* Šiauliai, Ryga: Lucilijus, 8–18.

Ragauskaitė Alma 2005: *XVI–XVIII a. kauniečių asmenvardžiai.* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Ragauskaitė Alma 2005a: [Rec.] Jonas Palionis. XVII a. antrosios pusės Punios parapijos asmenvardžiai ir vietovardžiai. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003. – *Baltu filoloģija* 14(1), 155–158.

Ragauskaitė Alma 2006: Vietovardinės kilmės asmenvardžiai ir prievardžiai XVI a. Kauno aktų knygose. – *Baltu filologija* 15(1/2), 81–94.

Ragauskaitė Alma 2007: Scottish Personal Names in the Act Books of the City of Kėdainiai in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. – *Tarptautinė Aleksandro Vanago konferencija „Vardas kalboje, istorijoje ir savimonėje". 2007 m. spalio 24–26 d.* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 63–64.

Ragauskaitė Alma 2008: Tendencies in the Evolution of Hereditary Surnames of Townspeople in Lithuania from the Sixteenth to Eighteenth Centuries. – *Zunamen / Surnames* 3, 29–37.

Ragauskaitė Alma 2009: Kada susidarė kauniečių pavardės? – *Kalba ir žmonės*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 226–232.

Ragauskaitė Alma 2011: Dėl lietuvių ir lenkų kalbų kontaktų XVII–XVIII a. Kėdainių miesto vardyne. – *Tarptautinė mokslinė konferencija „Regioninė onomastika: ką sužinome iš vardyno". 2011 m. lapkričio 10–11 d.* Kaunas: Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, 21–22.

Ragauskaitė Alma 2014: Kauno moterų asmenvardžiai XVI–XVII a. lietuvių istorinės antroponimijos kontekste. – *Kauno istorijos metraštis* 14. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas; Versus aureus, 7–17.

Ragauskaitė Alma 2014a: Lietuvoje sudarytas rankraštinis tikrinių vardų registras (apie 1840–1843). – *Archivum Lithuanicum* 16, 323–340.

Ragauskaitė Alma 2015: Seniausios Lietuvoje 1599–1621 metų Joniškio krikšto metrikų knygos joniškiečių moterų asmenvardžiai lietuvių istorinės antroponimijos kontekste. – *Acta Linguistica Lithuanica* 73, 55–81.

Ragauskaitė Alma 2016: Škotų pavardžių užrašymo tendencijos XVII–XVIII a. Kėdainių miesto istorijos šaltiniuose. – *Acta Linguistica Lithuanica* 75, 39–61.

Ragauskaitė Alma 2017: Germaniškos kilmės kėdainiečių antroponimai XVII–XVIII a. Kėdainių miesto istorijos šaltiniuose. – *Baltu filologija* 25(2), 111–128.

Ragauskaitė Alma 2017a: Kėdainiečių (lietuvių, lenkų) pavardžių formavimosi tendencijos XVII–XVIII amžiuje. – *Acta Linguistica Lithuanica* 77, 53–77.

Salys II – Pavardžių problema. – *Raštai* 2. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1983, 63–65.

Salys IIa – Mūsų lietuviškieji vardai. – *Raštai* 2. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1983, 267–284.

Sinkevičiūtė Daiva 2003: Dvikamienių asmenvardžių trumpinių kilmė ir sandara: lie. *dau*(*C*)-. – *Baltistica* 37(1), 115–131.

Sinkevičiūtė Daiva 2003a: Lietuvių dvikamienių vardų trumpinimo tendencijos šnekamojoje kalboje. – *Baltistica* 37(2), 317–341.

Sinkevičiūtė Daiva 2005: Vienkamieniai asmenvardžiai su lie. *darg*-: jų pamatas ir ryšiai su dvikamieniais asmenvardžiais. – *Baltistica* 40(1), 99–111.

Sinkevičiūtė Daiva 2005a: Vienkamieniai asmenvardžiai su bl. *but*-(*C*)- ir jų kilmė. – *Baltistica. VI priedas*, 215–228.

Sinkevičiūtė Daiva 2006: *Lietuvių dvikamienių asmenvardžių trumpiniai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Sinkevičiūtė Daiva 2006a: Dėl vardyno plėtimo dvikamieniais vardais ir jų variantais. – *Kalbos kultūra* 79, 273–278.

Sinkevičiūtė Daiva 2006b: Dvikamienių vardų trumpinių paveldas vilniškių areale. – *Baltistica* 41(2), 341–351.

Sinkevičiūtė Daiva 2006c: [Rec.] Zigmas Zinkevičius. Krikščionybės ištakos Lietuvoje. Vilnius: Katalikų akademija, 2005. – *Baltistica* 41(1), 138–145.

Sinkevičiūtė Daiva 2008: Lietuvių dvikamienių vardų su pirmuoju dėmeniu *vaiš*- raidos bruožai. – *Baltistica* 43(2), 263–274.

Sinkevičiūtė Daiva 2008a: [Rec.] Jonas Palionis. XVII a. Punios parapijos asmenvardžiai ir vietovardžiai. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003; XVII a. pabaigos – XVIII a. pirmosios pusės Punios parapijos asmenvardžiai ir vietovardžiai. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2008. – *Baltistica* 43(3), 501–511.

Sinkevičiūtė Daiva 2009: Pastabos dėl žemaičių trumpinių kilmės pavardžių, kilusių iš avd. *Gedrimas*. – *Baltistica* 44(2), 347–353.

Sinkevičiūtė Daiva 2010: Dėl lietuvių dvikamienių asmenvardžių kamieno *dal*- atsiradimo. – *Baltistica* 45(2), 325–340.

Sinkevičiūtė Daiva 2014: Dvikamienių vardų su kamienu *vaid*- raidos bruožai lietuvių kalboje. – *Baltistica* 49(1), 163–175.

Sinkevičiūtė Daiva, Račickaja Veslava 2014a: Lietuvių dvikamienių vardų kilmės asmenvardžiai ir jų kamienų užrašymo ypatybės Vilniaus naujųjų miestiečių ir laiduotojų 1661–1795 metų saraše. – *Archivum Lithuanicum* 16, 295–322.

Sinkevičiūtė Daiva 2016: Lietuvių dvikamienių vardų trumpinių kilmės asmenvardžiai ir jų kamienų užrašymo ypatybės Vilniaus naujųjų miestiečių ir laiduotojų 1661–1795 metų sąraše. – *Archivum Lithuanicum* 18, 221–254.

Skardžius Pranas 1943: *Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Smoczyński Wojciech 2007: *Słownik etymologiczny języka litewskiego. Indeks wyrazow litewskich*. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Šinkūnas Peliksas 1928: *Kėdainių miesto istorija*. Kaunas: „Spindulio" B-vės spaustuvė.

Urbonavičiūtė Asta 2005: Klaipėdos krašto lietuviškos ir vokiškos profesinės kilmės pavardės etnolingvistiniu požiūriu. – *Filologija* 10, 84–88.

Urbonavičiūtė Asta 2005a: Klaipėdos krašto lietuvių pavardės iš sudurtinių asmenvardžių. – *Baltai ir jų giminaičiai. Tiltai* 26, 231–243.

Urbonavičiūtė Asta 2011: Patronimų su priesagomis *-aitis*, *-(i)ūnas* vartojimas ir paplitimas XVI a. Prūsijos kunigaikštystės Sembos vardyne. – *Res humanitariae* 10, 28–53.

Vanagas Aleksandras 1982: *Mūsų vardai ir pavardės*. Vilnius: Mokslas.

Vanagas Aleksandras 1999: Pavardės. – *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 466–472.

Zinkevičius Zigmas 1977: *Lietuvių antroponimika. Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje*. Vilnius: Mokslas.

Zinkevičius Zigmas 1988: [Rec.] Lietuvių pavardžių žodynas 1: A–K, autoriai: Vitalija Maciejauskienė, Marija Razmukaitė, Aleksandras Vanagas, ats. red. Aleksandras Vanagas. Vilnius: Mokslas, 1985. – *Baltistica* 24(1), 94–105.

Zinkevičius Zigmas 2008: *Lietuvių asmenvardžiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Žemienė Aušra 2002: *XVIII–XIX a. Ragainės apskrities lietuvininkų pavardžių daryba ir kilmė. Daktaro disertacijos santrauka*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.

Žemienė Aušra 2016: *Germanizavimo įtaka Mažosios Lietuvos asmenvardžiams XVIII–XIX a*. – *Žmogus ir žodis* 18(1), 106–131.

Žemienė Aušra 2017: *Mažosios Lietuvos asmenvardžiai (XVIII–XIX a.)*. Vilnius: Technika.

Рагаускайте Алма 2012: О литовско–польских языковых контактах по данным фамилий жителей города Кедайняй в XVII–XVIII веках. – *Студії з ономастики та етимології. 2011–2012*. Київ: Інститут українськоі мови НАН України, 213–221.

Personal Names of Lithuanian Origin among Kėdainiai Residents in the 17th Century

SUMMARY

The analysis of personal names of Kėdainiai residents recorded in the 17th century (Kėdainiai inventories of 1604, 1624, 1666 and Kėdainiai rectory land rent inventory of 1622) led to the conclusion that 180 second components of binary nominations are of Lithuanian origin. Certain facts of Slavicization of personal names were distinguished in the historical documents under analysis: sound substitution, use of Slavic suffixes in the anthroponyms of Lithuanian origin, omission of endings, etc. Out of 180 anthroponyms of Lithuanian origin analysed in the study, 106 personal name forms were reconstructed. Among them, there are 6 (5.4 per cent) Lithuanian old two-stem anthroponyms, 5 (4.5 per cent) abbreviations of two-stem personal names and their suffixal derivatives and 95 (90.1 per cent) anthroponyms of nickname origin. The comparison between reconstructed anthroponyms and present-day Lithuanian surnames shows that 63 (60 per cent) of them still function today. A part of them, i.e. 24 (23 per cent of all the reconstructed anthroponyms), have the equivalents of surnames of the same origin but different formation. The remaining 19 (17 per cent) anthroponyms have no equivalents among the present-day personal names.

Įteikta 2018 m. balandžio 11 d.

ALMA RAGAUSKAITĖ
Lietuvių kalbos institutas
Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva
alma.ragauskaite@lki.lt

DALIA KISELIŪNAITĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: lyginamoji baltų kalbotyra, geolingvistika, etnolingvistika.

NIDOS KORTELĖ NR. 30084 MARBURGO PILYPO UNIVERSITETO VOKIEČIŲ KALBOS ATLASO ARCHYVE: KALBOS ANALIZĖ

Language Analysis of Nida Questionnaire № 30084 in the Archive of the Linguistic Atlas of Germany at the Phillips University, Marburg

ANOTACIJA

Straipsnyje analizuojamas vienas iš nedaugelio rašytinių nykstančios kuršininkų kalbos paminklų – vadinamoji Wenkerio kortelė Nr. 30084, kuri buvo įtraukta į Georgo Wenkerio pradėto „Vokiečių kalbos atlaso“ (Deutscher Sprachatlas arba DSA) kartoteką. Pats šios kortelės rankraštis, jo sukūrimo aplinkybės ir rašybos sistema buvo jau pristatyti autorės kartu su Christiane Schiller publikuotame straipsnyje. Vienintelę kartotekoje kuršininkų kalbos kortelę sudarė Nidos mokytojas Otto Pohlmanas, remdamasis vietinio pateikėjo žvejo Mikelio Peleikio informacija. Šiame straipsnyje įvairiais lygmenimis (rašybos, fonetikos, morfologijos, leksikos ir sintaksės) analizuojama šio rankraščio kalba. Daugiausia dėmesio skiriama kalbos autentiškumui – kaip užrašytasis tekstas atspindi realią to meto kuršininkų kalbos situaciją, o kurie faktai vertintini kaip dokumentavimo metodo (vertimo) trūkumai. Pastebėtieji kalbos ypatumai lyginami su keleriais metais vėliau paskelbtõs Adalberto Bezzenbergerio bei kitõs, po pussimčio metų publikuotos, Jurio Plakio studijos medžiaga. Pastaruoju metu Vokietijoje vykdomas DSA skaitmeninimo projektas (DiWA), todėl manytina, kad išsami kiekvienos kortelės lingvistinė analizė pasitarnaus ir šiam uždaviniui.

ESMINIAI ŽODŽIAI: Georgas Wenkeris, „Vokiečių kalbos atlasas“, kalbos dokumentavimas, nykstanti kalba, kuršininkų kalba, kalbų sąveika, lingvistinė teksto analizė.

Nidos kortelė Nr. 30084 Marburgo Pilypo universiteto vokiečių kalbos atlaso archyve: kalbos analizė

ANNOTATION

The article analyses one of the few written monuments of the endangered Kursenieku language, Card No. 30084 from Nida/Nidden, which, along with other analogues from the 19th century German regions, was included in the file of the German language atlas (Deutsche Sprachatlas, or DSA) launched by Georg Wenker. The manuscript of this card, the circumstances of its creation and the orthography system were already presented by the author and co-author Christiane Schiller in the article published in 2015. The only Kursenieku language card in Wenker's project was filled by Nida's teacher Otto Pohlman. It was based on the information provided by local fisherman Mickel Peleikis. The article analyses the language of this manuscript on various levels (orthography, phonetics, morphology, lexis, and syntax). The author focuses on the authenticity of the language – how the written text reflects the real situation of the Kursenieku language at the time, and which facts are to be considered as weaknesses of the documentation method (translation). The observed language peculiarities are compared with the study by Bezzenberger published a few years later and another study by Plakis published fifty years later. In Germany, the DSA digitization project (DiWA) has recently been implemented, and it is therefore thought that a comprehensive linguistic analysis of each card will also serve its purpose.

KEYWORDS: Georg Wenker, German language atlas, language documentation, endangered language, Kursenieku language, language interaction, linguistic text analysis.

ĮVADAS

Kuršininkų kalbos[1] rašytiniai paminklai nėra labai seni. Pavienių leksemų fiksavimai sietini su Mato Pretorijaus, Povilo Ruigio vardais (plačiau žr. Schiller, Kiseliūnaitė 2015: 444). Turimomis žiniomis, pirmuoju publikuotu kuršininkų kalbos paminklu laikytinas nedidelis žodynėlis Peterio Simono Pallaso kalbų atlase *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa* (Pallas 1786: 89), kuris pristatytas Victoro Diedericho (Diederichs 1883: 44–46), Dainos Zemzarės (Zemzare 1961: 164–174), Vandos Kazanskienės (Казанскене 2013) ir Arinos Ivanickajos (Ivanickaja 2017) darbuose. Pastarajame straipsnyje skelbiamas ankstyviausias žinomas kuršininkų kalbos rašytinis paminklas – minėtojo P. S. Pallaso žodyno rankraštinis registras, datuojamas apie 1773 m. Keletas kuršininkų kalbos žodžių pateko į vadinamąjį Richterio žodyną (Schiller 2014).

[1] Šiame straipsnyje laikomasi nuostatos, kad Kuršių nerijos gyventojų kuršininkų kalbai taikytinas terminas *kalba*, vartojant jį sociolingvistine prasme, tačiau tais atvejais, kai jos ypatybės lyginamos su bendrine latvių kalba ar jos tarmėmis, remiantis genealogine nuostata, vartojamas terminas *kuršininkų tarmė*.

Šiame straipsnyje aptariamas šaltinis yra vadinamoji Wenkerio kortelė – rankraštinė kortelė Nr. 30084 Georgo Wenkerio rengtame „Vokietijos kalbų atlaso“ (*Sprachatlas des Deutschen Reiches*) archyve[2], datuojama 1879 m., t. y. keleriais metais anksčiau už Adalberto Bezzenbergerio studiją (Bezzenberger 1888). Pastarojoje, be pavienių pavyzdžių, iliustruojančių kuršininkų kalbos ypatybių aprašą, yra pridėti ir keletas rišlių tekstų, kuriuos vėliau latvių bendrinės kalbos rašyba perpublikavo Juris Plakis studijoje *Kursenieku valoda* (Pl).

Wenkerio nidiškių kortelės teksto faksimilė, jo sukūrimo aplinkybės bei rašybos ypatumai kartu su nuorašu pristatyti autorės kartu su Christiane Schiller straipsnyje (Schiller, Kiseliūnaitė 2015), tačiau ten beveik nebuvo analizuojama pati kalba. Čia pateikiama svarbiausių kuršininkų kalbos ypatybių, atsispindinčių Wenkerio atlaso kartotekos nidiškių kortelėje, analizė. Jos tikslas – nustatyti tiek senąsias, iš Kuršo atneštas, tiek tolesnėje raidoje susiformavusias kuršininkų kalbos ypatybes, atskleisti kalbų sąveikos požymius ir tendencijas bei išskirti tik šiam šaltiniui būdingus bruožus, kurie nebūtinai tinka visiems kalbėtojams. Priede sunumeruotais sakiniais pateikiamas rankraščio nuorašas, antroje eilutėje – tas pats nuorašas latviškais rašmenimis sunorminta kuršininkų kalba[3], trečioje eilutėje pažodinis vertimas į latvių kalbą[4] su teksto redakcija bendrine latvių kalba išnašose, ketvirtoje eilutėje – pateikto vertimui vokiško sakinio nuorašas.

Šaltinio kalbos analizė suskirstyta kalbos lygmenimis, taikomi tekstologinės ir lyginamosios analizės metodai.

Wenkerio kortelėje Nr. 30084 yra nidiškio mokytojo Otto Pohlmano[5] ranka užrašyti vadinamųjų „40 Wenkerio sakinių“ vertimai į kuršininkų kalbą, naudojant vokiškus ir lietuviškus rašmenis. Antroje lapo pusėje užpildyti anketos duomenys; ten 1-oje eilutėje į klausimą „Geschah die Uebersetzung durch Schüler oder durch den Lehrer?“ eilutės dalis „durch Schüler“ yra ranka išbraukta ir toliau prirašyta: „mit Hilfe eines Eingeborenen (Mickel Pelèikis)“ (su gravio ženkliuku pavardėje virš *e*, greičiausiai rodančiu kirtį).

Kuris Mikelis Peleikis padėjo mokytojui, dabar sunku pasakyti. Išbraukta eilutė rodo, kad, priešingai Wenkerio rekomendacijoms, greičiausiai tai buvo ne

---

[2] Plačiau apie lietuvišką šios kartotekos medžiagą žr. Fleischer, Sommer 2012.

[3] Šį nuorašą parengė autorė, laikydamasi rašybos ir fonetikos santykio rekonstrukcijos taisyklių, tačiau netaisydama teksto kalbos; esant reikalui (abejotinu fonetinės realizacijos atveju) skliaustuose pateikiami galimi variantai, o išnašose pastabos.

[4] Autorė dėkinga kolegei dr. Lienei Markus-Narvilai už pagalbą redaguojant latvišką nuorašo dalį.

[5] Otto Pohlman, kilęs iš Prūsų Ylavos apskrities, Nidos mokykloje dirbo nuo 1878 iki 1883 m. (Chronik 2013: 75, 137).

mokinys. Genealoginių duomenų bazėje[6] keli asmenys užfiksuoti kaip *Michel Peleikis*, anketos pildymo laikotarpiu gyvenę ar susilaukę vaikų Nidoje, tačiau labiausiai tikėtina, kad mokytojas pasinaudojo jam butą nuomojusio M. Peleikio pagalba[7].

Kuršininkų kalba užrašytas Wenkerio sakinių vertimas atspindi to meto kalbos ypatybes. Tiek fonetinėmis, tiek morfologinėmis, tiek didžiąja dalimi leksinių ypatybių Nidos kuršininkų kalbą reikėtų laikyti Kuršo latviškų tarmių geolektu, susiformavusiu nerijoje iki XVII a.[8], tačiau reikia pabrėžti, kad tai nėra vienos kurios latvių patarmės tęsinys, o įvairių dialektų sąveikos rezultatas su progresavusia lietuvių ir vokiečių kalbų įtaka.

RAŠYBOS YPATYBĖS

Nidiškių anketos sakiniuose naudojami vokiški rašmenys[9], kuriais autorius bando atspindėti baltiškos fonetikos ypatumus, tačiau nuosekliai tai padaryti nepavyksta.

Vokalizmas. Dažnai balsio trumpumas atspindimas priebalsių geminatomis: *e, a + dd* (*is leddus* ‘į ledą, lede’, *pradda snikti* ‘pradeda snigti’, *praddim* ‘staiga’[10]), *i + tt* (*krittis* ‘kritęs’), *a + nn* (*par manni* ‘man’), *i + bb* (*gribb* 3 praes. ‘nori’), *a + mm* (*nammus* ‘namus’), *u + rr* (*eß turru dikti saukti* ‘aš turiu stipriai

[6] http://www.online-ofb.de/namelist.php?nachname=PELEIKIS&ofb=memelland&modus=&lang=de.

[7] Pavardė *Peleikis* labai paplitusi Kuršių nerijoje, tačiau genealogų portalai nurodo ne visų gimimo ar palaidojimo vietą, galimų informantų dairytis vertėtų tik tarp tų, kurie tuo metu gyveno Nidoje, nors galėtų būti kilę ir iš kitos vietovės. Sunku pasakyti, ką turėjo omenyje mokytojas, rašydamas „vietinis“. Nidos mokyklos kronikoje 1887 m. tarp Nidos bažnyčios tarybos narių minimas *Michel Peleikis* iš Preilos (Chronik 2012: 142). Tačiau labiausiai tikėtina, kad mokytojas pasinaudojo artima pažintimi su jam gyvenamąją patalpą nuo 1878 m. savo name nuomojusiu M. Peleikiu (ten pat, 137). Greičiausiai tas pats *Michel Peleikis*, kaip patalpų mokyklai nuomotojas, istoriniuose šaltiniuose nurodomas ir vėliau (ten pat, 149).

[8] Nors esama duomenų, kad pirmieji atsikėlėliai iš Kuršo neriją pasiekė jau XV a., tačiau istoriniuose šaltiniuose pirmąjį šimtmetį jų asmenvardžių dar negausu ir sunku pasakyti, ar būtent šie naujakuriai padėjo vėliau susiformavusios ir įsitvirtinusios kalbos pagrindą. Gausesnė migracija iš Kuršo neriją pasiekė XVI a. ir ypač sustiprėjo nuo XVII a. (plačiau žr. Elertas 2014).

[9] Lietuviškos rašybos įtaka galima laikyti ne visai nuoseklų priebalsių minkštumo žymėjimą raide *i*; raide *ź* nuosekliai žymimas vokiško atitikmens neturintis *ž*; pasitaikė *ā* ir *ū* su diakritiniais ženklais, tačiau, regis, tik žodyje *bedschān* ‘beždžionė’, vo. Affe) diakritiką patikimai galima laikyti ilgumo ženklu.

[10] Dėl reikšmės žr. „Leksikos ypatybės“.

šaukti') ir kt. Kartais toks balsio trumpumo žymėjimas liudija dėsningas tarmės fonetines ypatybes, tokias kaip veiksmažodžių priesagų balsių trumpumas *gaidetti* (la. b. k. *gaidīt* 'laukti'), *darette* (la. b. k. *darīt* 'daryti'), *nedarres* (la. b. k. *nedarīs* 'nedarys') ar žodžių darybos priesagų specifiką, pvz.: *ar abolennis* 'su obuoliais', *awennu* (gen. pl. demin. iš tarm. *ave*, la. b. k. *aita,* 'avis').

Pasitaiko ir nepažymėto ilgumo (tiksliau – trumpumo): *raduschi* (la. b. k. *raduši* 'radę'), arba dvejopai užrašytų: *es neparmanu jummies* 'aš nesuprantu jūsų', bet *wintsch numis*[11] *neparmanne* 'jis mūsų nesupranta'. Esama ir abejotinų atvejų: pavyzdžiui, du kartus užrašytas *taddus, taddi* (*taddus niäkus* 'tokius niekus'; *mußu kalni nau taddi diźi* 'mūsų kalnai nėra tokie dideli'), plg. la. b. k. *tāds* 'toks'.

Balsio *ī* ilgumas žodyje *wiers* = *vīrs* 'vyras' pažymėtas vokišku būdu su *ie*, tačiau tik vieną kartą, kitur *ī* rašyba įvairuoja: *czijsti* = *čīsti* 'švariai', *ziti* = *dzīti* 'ginti, varyti'.

Kitų kirčiuotų balsių ilgumas atspindimas retai: *udingi* = *ūdiņa* 'vandens', *jußu* 'jūsų', *buri* = *būri* 'būrai, ūkininkai', *kajas* = *kājas* 'kojos'; vieną kartą pavartotas diakritinis ženklelis *bedschān* = *bedžāne* 'beždžionė' (plg. *bezdžãnę* 'pėrtiķis' (Plāķis 1927: 50) ir *beždžāns*, m. (Pietsch 1991: 36)) ir ac. sg. *būddelki*[12] 'butelį'.

Nekirčiuoti latvių kalbos ilgieji balsiai, kaip ir reikėjo tikėtis, šiame dokumente neatspindimi, nes kuršininkų kalboje jie paprastai trumpinami iki trumpųjų, tam tikrais atvejais iki pusilgių, rečiau išlaikomi ilgi, pavyzdžiui, priešdėlinių šaknyse *iegāja* 'įėjo', lokatyvo galūnėse (*mežā* 'miške'), lokatyvo kilmės prieveiksmiuose (*pakaļā* 'užpakalyje'), kai kurių linksnių įvardžių formose (*tā* 'ta').

Kirčiuotas dvibalsis *ie* dažniausiai rašomas *iä*: *iäkritis* = *iekritis* 'įkritęs', taip žymimi ir kirčiuoti *ē ir ę*: *iäd*= *ęd* 'ėda, valgo', *βiäź* = *sēž* 'sėdi', *miäs iäßam* = *mēs iesam* 'mes eisim', bet esama ir kitaip: *pi tas sewos* = *pie tās sievas* 'prie tos moters / pas tą moterį'. Pasitaiko net viename sakinyje dvejopų užrašymų toje pačioje pozicijoje: *kur tu iëtti wa meß ar tewi eßam?* (*kur tu ieti, va mes ar tevi iesam?* 'kur tu eini, ar mes su tavim eisim?'). Apie galimą nekirčiuoto *ie* monoftongizaciją žr. skyrių „Fonetinės tarmės ypatybės".

Dvibalsis *uo* kirčiuotoje pozicijoje dažniau žymimas *oa*: *doamajo* = *duomaju*, la. b. k. *domāju* 'galvoju', *koaki* = *kuoki*, la. b. k. *koki* 'medžiai', *goawes* ac. pl. *guoves*, la. b. k. *govis* 'karves', *soasis koasch* (*zuoses kuož*, la. b. k. *zosis kož* 'žąsys kanda'), kartais *uo*: *uoglis,* la. b. k. *ogles* 'anglys' arba *o*: *kiozi* = *ķuoci* 'krepšį'.

[11] Korektūros klaida, turi būti *mumis*.

[12] Sprendžiant iš geminatos, greičiausiai taip rankraštyje pažymėtas *ŭ*.

Konsonantizmas. Pučiamieji ir afrikatos: latviškas *c* dažniausiai užrašomas *tz* (*wetzaisch* = *vecaiš*, la. b. k. *vecais* 'senasis'), pasitaikė *ts* (*läts* = *lec* 'lekia') ir vieną kartą *dz* (*dziäma* = *ciema* 'kiemo'); *dz* dažniau užrašomas *ds* (*isdserti* = *izdzerti* 'išgerti', *paßadsis* = *pazadzis* 'pavogęs', *kadauds* = *kā daudz* 'kiek'[13]), bet *ziti* = *dzīti* 'ginti, varyti'[14]; *z* – *s* (*ar sirgu* = *zirgu* 'su arkliu'), *š* – *sch* (*sadeguschi* = *sadeguši* 'sudegę'), bet pasitaikė ir kitaip, pvz.: *wirzchus* = *veršus* (la. b. k. *vēršus*), *č* – *cz* (*czijsti* = *čīsti,* la. b. k. *tīri* 'švariai'), *ž* – lietuvių raštų *ź* (*βiäź* = *sēž* 3 praes. 'sėdi', *laužiti* = *ļauži,* la. b. k. *ļaudis* 'žmonės'), bet yra ir *sch (koasch* = *kuož* 'kanda'). Raide *β* žymimas *s*: *isch kraβnis* (= *iš krāsnes*, la. b. k. *krāsnī* 'į krosnį, krosnyje'), *βauβas lapas* (= *sausas lapas* 'sausi lapai'), *es eβu* (= *esu*, la. b. k. *esmu*, 'esu'), tačiau nenuosekliai – plg. *is gaisa* (= *iz gaisa*, la. b. k. *gaisā* 'ore') ir *gaiβas* (*gaisas*, la. b. k. *gaiss* ir *laiks* 'oras'). Pasitaikė taip žymimas ir *z*: *paβadsis* (*pazadzis* 'pavogęs'), *uβ*[15] *to lauku* (*uz tuo lauku* 'į tą lauką'), tačiau tai reti atvejai.

Istoriniai priebalsių junginiai su *i̯*: **ni̯* junginys atspindimas vokiškai *ng*: *is ta udingi* = *iz tā ūdiņa* 'į vandenį', *winga* = *viņa* 'ji'; kiti latvių minkštieji priebalsiai užrašomi kaip dabartinėje lietuvių kalboje, žymint minkštumą raide *i*: *niedeli̲o̲* = *nediļu* (Plāķis 1927: 69), la. b. k. *nedēļu* 'savaičių', *pli̲au̲ti* = *pļauti*, la. b. k. *pļaut* 'pjauti', *galli̲u̲* = *gaļu* 'mėsą', *ki̲au̲schis* = *ķaušis*, la. b. k. *ola*, 'kiaušinis', *ki̲o̲zi* = *ķuoci*, la. *ķocis, grozs* 'krepšys'. Žodyje *wurschzu* (= gen. pl. *vuršķu*, nom. *vuršķis* 'dešra') šaknies gale greičiausiai ištariamas latviškas *ķ*, iš klausos panašus į *c*. Palatalizuoto *l* < *li̯* atveju visiško nuoseklumo nėra: pavyzdžiui, *tiä lauźi* = *tie ļauži* 'tie žmonės'; kitame sakinyje yra trys pozicijos, kuriose tikėtini palatalizuoti *ļ*, bet būtent žodyje *ļauži* minkštumas nepažymėtas: *Es eβu ar tes la̲uźis tiä pakalli̲a̲ par pli̲a̲wam iβ graudu iäjajiβ*. 'Aš esu su tais žmonėmis ten (?) iš paskos per pievas į rugius įvažiavęs'. Priebalsių palatalizacija yra vienas iš įdomesnių kuršininkų kalbos raidos klausimų, apie tai plačiau žr. skyrių „Fonetinės tarmės ypatybės".

Priebalsis *j* paprastai rašomas *j* (*jau, kajas* = *kājas* 'kojos'), tačiau tarp balsių pasitaiko ir *g*: *satsegu* = *saciju*, la. b. k. *sacīju* 'sakiau', *pakagings* = *pakajings* 'ramus, mandagus', *mazigis* = *mācijis*, la. b. k. *mācījis* 'mokęs'.

Asimiliacijos atvejai dažniausiai rašomi fonetiškai: *sni̲kti* = *snigti*, *au̲kti* = *augti, la̲ps* = *labs, jodi̲sch̲* = *juo dižs* ir pan. Bet pasitaiko ir morfologinės rašybos atvejų, pavyzdžiui, *ta̲ds* = *tāds* 'toks', ir klaidų: *pu̲dnenni* = dem. *putneni* (la. b. k. *putni* 'paukščiai').

---

[13] Žr. „Leksikos ypatybės".

[14] Šis atvejis gali atspindėti fonetinę ypatybę, plg. *fiedat* 'giedate', *firdi* 2 praes. 'girdi' (Bezzenberger 1888: 37).

[15] Greičiausiai reikėtų laikyti fonetiniu žymėjimu, žr. toliau.

Proklitikai kartais parašomi kartu: *ista* = *is tā* (la. *iz tā*), *kadauds* = *kā daudz* ‘kiek (daug)’, *nußirdis* = *nu*(*o*) *sirdes*, la. b. k. *no sirds* ‘iš širdies’, *jodisch* = *juo dižs*, la. b. k. *lielāks* ‘didesnis’.

FONETINĖS TARMĖS YPATYBĖS

Wenkerio atlaso nidiškių kalbos kortelėje, užpildytoje baltų kalboms nepritaikytais vokiškais rašmenimis, matome svetimkalbio mokytojo pastangas atspindėti girdimo teksto garsyną, ir tai leidžia atpažinti kai kurias (tikrai ne visas) to meto kuršininkų kalbos ypatybes. Dalis jų paveldėta iš Kuršo tarmių, tačiau čia randame įvairių patarmių elementų, todėl skyriaus pavadinimas sąlygiškas, taikytinas kuršininkų kalbai kaip latvių kalbos geolektui.

Galūnių redukcija. Dabartinei kuršininkų kalbai būdinga toli pažengusi galūnių redukcija. Tačiau šio šaltinio medžiaga rodo, kad XIX a. antroje pusėje dauguma galūnių dar buvo palyginus gerai skiriamos, nors ilgosios sutrumpėjo tikriausiai seniai. Daugeliu atvejų galūnių rašyba dar leidžia skirti linksnių formas:

Kas turr mane kiozi ar galliu paßadsis? = *kas tur mana ķuoci ar gaļu pazadzis?*, la. pžd. *kas tur* (*ir*) *manu ķoci* (*grozu*) *ar gaļu pazadzis?*, ‘kas turi mano krepšį su mėsa pavogęs, t. y. kas [...] pavogė’; *wingai*[16] *turr tas dranas par sawa mati gatawas schuti* = *viņa tur tas drānas par sava māti gatavas šūti*, la. pžd. *viņa tur tās drānas priekš savas mātes gatavas šūt* (*viņai ir jāuzšuj*) ‘ji turi tuos drabužius savo motinai (gatavus) pasiūti’; *ar to werdamo* = *leppili* (*ar tuo verdamuo lepili*), la. *ar to vārāmo karoti* ‘su verdamuoju šaukštu’ ir kt.

Skirtinga tos pačios galūnės rašyba rodo, kad dėl redukcijos balsiai ne visada aiškiai skiriami: ac. sg. *mane kiozi* (= *mana ķuoci*), plg. la. b. k. *manu grozu*; ac. *tewe* / *tewi* (= *tevi*), prt. act. nom. pl. *eßam pawargusch* (= *pavarguši*) / (*ir*) *sadaguschi*, voc. sg. *be*(*ž*)*džān* (*be*(*ž*)*džāne*) / *miälaisch waikili* (= *mielaiš vaikili*). Tačiau tokių atvejų palyginti nedaug. Pasitaikantys galūnių užrašymo variantai susiję ir su kitais fonetiniais pokyčiais (balsių platinimu), o kartais yra gramatikos klaidos: *kad tu winga but pasinnis* (= *kad tu viņu būt*(*u*) *pazinis*) ‘jei tu jį būtum pažinęs / -usi’.

Kuršininkų kalbos galūnių redukcija buvo pastebėta ir A. Bezzenbergerio, kuris teigia, kad nekirčiuotų *a* ir *u* vietoje girdėjęs redukuotą *e*, tačiau prieš jį priebalsiai nepalatalizuojami: *galde* ‘des Tisches’, *mane meit‘* (*mana meita*) ir pan. (Bezzenberger 1888: 24–25). Apie trumpinamas galūnes kalba ir J. Plakis

[16] Galūnėje greičiausiai klaida.

(Plāķis 1927: 17). Kuršininkų kalboje galūnės balsis *a* neišmetamas, jeigu susidaro priebalsių samplaikos *s+s, z+s, sn+s* ir pan. Kortelėje toks pavyzdys yra *gaißas*, la. b. k. *gaiss* 'oras', plg. *svešas*, la. b. k. *svešs* 'svetimas', *tîesnas*, la. b. k. *taisns* 'tiesus' ir kt. (Plāķis 1927: 83, 86).

XX a. antrosios pusės rašytiniai kuršininkų tekstai rodo, kad galūnių redukcija labai ryški ir sukelia linksnių formų niveliaciją: *Kad tie zvejes par labes saguvumes juoa dauge āspelnij, tap pīrages cêpte* [...] (Pietsch 1983: 116) (= *kad tie zveji par labis saguvumis juo daug āzpelnija, tapa pīragi cepti*), la. *kad tie zveji par labiem saguvumiem* (*lomiem*) *vairāk nopelnīja, tika pīrāgi cepti* 'kai tie žvejai už gerus laimikius daugiau (nu)pelnė, tapo pyragai kepti (buvo kepami)'. Plačiau apie XX a. kuršininkų kalbos galūnių niveliaciją ir linksniavimo sistemos irimą žr. Ivanickaja, Kiseliūnaitė 2015.

Nekirčiuotų balsių trumpinimas. Nekirčiuotų balsių trumpinimas nešakninėse morfemose pastebėtas visų kuršininkų kalbos tyrinėtojų (Plāķis 1927: 17; Bezzenberger 1888: 24–26), tačiau Wenkerio kortelėje šią savybę iliustruoja tik tie atvejai, kurie pasireiškia rašyboje, t. y. priebalsių geminatomis. Ypač akivaizdu, kad trumpinami veiksmažodžių priesagų balsiai: *darette* (= *dareti / dariti*, la. b. k. *darīt* 'daryti'), *gaidetti* (= *gaideti / gaiditi* la. b. k. *gaidīt* 'laukti').

Balsių platinimas. Kuršininkų kalboje trumpieji balsiai *i* ir *u* nekirčiuotoje pozicijoje platinami, tačiau kortelėje tai atspindima nenuosekliai: *darettē* (= *dariti*, la. b. k. *darīt* 'daryti'), *wiänō* (= *vienu* 'vieną'), *nedarrēs* (= *nedaris*, la. b. k. *nedarīs* 'nedarys'), *priäksch schiëschō niedeliō miërrēs* (= *priekš šešū nediļū mirīs*, la. b. k. *pirms sešām nedēļām miris* 'prieš šešias savaites miręs', *iämēgusch* (= *iemiguši* 'įmigę'), *ei und stawē* (= *ej un stāvi* 'eik ir stovėk'), *pulätzis*[17] (= *palicis* 'palikęs'); *wingā* [...] *paschi* (= *viņi paši*), *jummies* = *jumēs* < *jumis* 'jus', bet *snikti* 'snigti', *eß turrū diktī saukti* (= *es turu dikti saukti*, la. b. k. *man ir dikti jāssauc*) 'aš turiu smarkiai šaukti' ir kt. Kituose rašytiniuose kuršininkų šaltiniuose ši ypatybė (jeigu neskaičiuosime galūnių, kuriose ženklu *e* gali būti žymima galūnės redukcija) pasireiškia tik tam tikrais atvejais, pavyzdžiui, dalelytės *si / se* formose, veiksmažodžio priesagoje *-inat* (la. b. k. *-ināt*): *ziema sasērinkas* (= *ziemā sasirinkās*, la. b. k. *ziemā salasījās* 'žiemą susirinkdavo'); *iemacēnate* (= *iemācinati*, la. b. k. *iemācīt* 'išmokyti') (Pietsch 1983: 82). Pastebėtina, kad iki šiol kuršininkų kalbos tyrinėtojai, išskyrus Christliebe El Mogharbel (Mogharbel 1993: 66, 68), šiai ypatybei mažai skyrė dėmesio ir ji laukia atskiros analizės[18].

Balsių siaurinimas. Kita ryški ypatybė pastebėta paveik visų: siaurasis *e* nekirčiuotose pozicijose, ypač po sonantų, suartėja su *i* (Bezzenberger 1888: 33,

---

[17] Priešdėlyje klaida.

[18] J. Plakio studijoje priesagų *-īt* ir *-ināt* perėjimas į *-ēt* ir *-enāt* minimas gramatikos skyriuje (Plāķis 1927: 33).

34; Plāķis 1927: 16; Endzelīns 1931: 574). Wenkerio kortelėje tokie atvejai neretai užrašomi raide *i*: ak. sg. *uoglis* = *uogles*, *isch kraßnis* = *iš krāsnes*, la. b. k. *krāsnī*, *ta ugni* (= *tā ugne*); galbūt dėl šios savybės priesaga **-el(i̯a)s / -ele* perėjo į *-ils*: *merģils, vaikils, stukils*, plg. dar *stiģiles* < vo. *Ziegel*, *mentilis* < vo. *Mantel* (Bezzenberger 1888: 33–34).

Diftongizacija kuršininkų tarmėje nėra reguliari ir dėl lietuvių tarmių įtakos dažniau pasitaiko bendruose žodžiuose: *vielu*, la. b. k. *vēlu* 'vėlai'; *viel* 'vėl' ir kt. (Plāķis 1927: 16). Wenkerio kortelėje tokia ypatybė paliudyta tiktai žodyje *tie*, la. *te* 'ten' (Plāķis, ten pat), tačiau *wel* = *vēl* 'vėl'.

Dvibalsių atliepimai. Monoftongizacija. Rasta tik pora atvejų su nekirčiuotu *ie*, kurie užrašyti kaip *i* (*schoadin* = *šuodien* 'šiandien', *ti* < *tie* 'ten') ir *e* (*ar tes laužis* = *ar ties ļaužis*, plg. la. b. k. a*r tiem ļaudīm*, kur įvardžio *tie* instr. *ties* (Plāķis 1927: 27), žr. „Morfologinės ypatybės"). Tačiau tiek nepakanka nustatyti, ar tokia monoftongizacija buvo reguliari. Vėliau dokumentuotoje tarmėje nekirčiuoto *ie* monoftongizacija pasireiškia gana dažnai (Mogharbel 1993: 85)[19]. Kaip ir kitose latvių tarmėse, natūraliai monoftongizuojami proklitikai prielinksniai: *nußirdis* = *nuo sirdes*, la. b. k. *no sirds* 'iš širdies'.

Kitas tarmėje pastebimas monoftongizacijos atvejis yra *ei* artėjimas prie siaurojo *ē*[20], kuris mūsų dienomis kartais užrašomas lietuviška raide *ė*: *grėt* < *greit* < *greitai*, *mėte* < *meita* 'mergina', *vėds* < *veidas* 'veidas', *rėz*< *reiz* 'kartą' ir pan. (Pietsch 1991: 126, 142, 261; Mogharbel 1991: 72), bet Wenkerio kortelėje šios ypatybės nematome: *graiti* 'greitai'.

Išsaugotas Kuržemės tarmėms būdingas junginys *uv* žodyje *dui* (la. b. k. *divi*) 'du', bet tokių iliustratyvių žodžių kaip 'žuvis' ir 'dugnas' šiame šaltinyje nėra, plg.: *zuve* (la. b. k. *zivs* 'žuvis'), *dubens* (la. b. k. *dibens* 'dugnas'), *suvęns* (la. b. k. *sivēns* 'paršas') (Plāķis 1927: 16; Ābele 1927: 119).

Priebalsių palatalizacija. Kuršininkų kalbos tyrinėtojai pabrėžia, kad priebalsio *l* palatalizacija yra nereguliari – žodyje *ļauži*, pasak jų, buvo dažnai tariamas ir nepalatalizuotas *l* (Bezzenberger 1888: 38; Plāķis 1927: 17), taigi mūsų pastebėtas „rašybos nenuoseklumas" *ar tes laužis* Wenkerio kortelėje tikriausiai nėra klaida. Janis Endzelynas tarpukaryje pastebėjo (Endzelīns 1931: 574), o autorė, ištyrusi dabartinių informantų kalbą, gali patvirtinti, kad vėlyvajame kalbos periode *l* ir *ļ* opozicija visose pozicijose niveliuojama iki alveolinio (greičiausiai dėl vokiečių kalbos įtakos); iš klausos atskirti palatalizacijos lygį tokiais atvejais kaip *valuoda, lēkt* ir *ļauži* yra sunku. Wenkerio kortelės medžiaga leidžia pastebėti, kad XIX a. priebalsio *l* palatalizacija pozicijose prieš istorinį *i̯* vis dėlto

[19] Prielinksnio *pi* < *pie* su dėsninga monoftongizacija sieti nevertėtų, nes tokia forma jis vartojamas daugelyje latvių tarmių, kur reguliarios monoftongizacijos nėra (Endzelīns 1951: 679).

[20] Ši ypatybė būdinga Ventspilio apylinkių tarmėms (Šmite 1928: 116).

buvo išskirtinė, kitaip nepaaiškintume pastangų ją žymėti. Vis dėlto kai kurie užrašymai kelia įvairių svarstymų, pavyzdžiui, ar *e* žodžių junginyje *abole koaki* 'Apfelbaum' reiškia palatalizuotą *l*, ar neaiškios artikuliacijos redukuotą galūnę, kuri greičiausiai netenka savo funkcijos dėl dviejų žodžių suaugimo į vieną pagal vokiečių darybos modelį. Tačiau pasekę priebalsio *l* ir junginio *lį* raidą nuo pirmųjų rašytinių šaltinių iki mūsų dienų, galėtume spėti progresuojančią šių fonemų niveliaciją dėl vokiečių kalbos įtakos[21].

Nors J. Plakis rašo tik apie veiksmažodžių kamiengalį (Plāķis 1927: 32), tačiau ir vardažodžiai, kurių kamienas baigiasis istoriniais *bį, pį*, rodos, jau XIX a. nebuvo jų išsaugoję – kortelėje tai liudija *źepu* = *ziepu,* la. b. k. *ziepju* 'muilo'.

Čia verta pastebėti ir kitą ypatybę: Wenkerio kortelėje *i* kaip minkštumo žymeklis pasitaikė ir kitose pozicijose (*priäksch* [...] *schiëscho niedelio miërres* (*priekš* [...] *šešu nedeļu miris*); *jummies* = *jumes* < *jumis* 'jus', *tos kiauschis* 'kiaušius'). Ši rašyba galėtų rodyti, kad minkštėja priebalsiai ir prieš priešakinės eilės balsius, t. y. vyksta „lietuviška" palatalizacija. Šis reiškinys greičiausiai taip pat progresavo priklausomai nuo kalbėtojo kontakto su lietuvių kalba (ypač jeigu motinos buvo lietuvės).

Palatalizuotų priebalsių, *j* ir istorinio *į* poveikis tolesniam vokalizmui: balsiai *a* ir *o* žodžio gale po *j, ļ, ņ* kortelėje užrašomi kaip *e*, kartais netgi kaip *i*. Greičiausiai tai atspindi tarimą: *ista auksta udingi* (*iz tā auksta ūdiņa*), la. *iz tā auksta ūdeņa / tajā aukstā ūdenī* 'į tą šaltą vandenį', *darië* = *darija*, la. b. k. *darīja*, 'darė', *biji* = *bija* 'buvo', *pargajem* = *pargājam*, la. b. k. *pargājām* 'parėjome', plg. lie. žem. *turieję* (*turėjo*), *peilę* (*peilio*).

Įvardžiuotinių formų galūnės nom. sg. reguliariai turi *-aiš*: *miälaisch* = *mielaiš,* la. b. k. *mīļais* 'mielasis', *brunaisch* = *brūnaiš*, la. b. k. *brūnais* 'rudasis', *tas labaisch wetzaisch wiers* = *tas labaiš, vecaiš vīrs*, la. b. k. *tas labais, vecais vīrs* 'tas gerasis, senasis vyras'. Ši tarmės ypatybė išlaikyta iki mūsų dienų, J. Plakis ją sieja su *j* įtaka tolesniam skiemeniui (*vējš, zvejš*), kuršininkų kalboje ji pasireiškia ir priesagose *–ājs* > *-aiš, -ējs* > *-īš* (*plāvīš* 'pjovėjas' ir pan.) (Plāķis 1927: 17).

Balsių įterpimas. Nidiškių tarmėje balsiai įterpiami TR ir SR pozicijose prieš nulinį balsį turintį žodžio galą, tačiau kai tolesnis skiemuo turi balsį, neįterpiama (nom. *tīk*^{i}*ls* 'tinklas', bet gen. *tīkla*) (plačiau žr. Kiseliūnaitė 2005). Wenkerio kortelėje ši ypatybė paliudyta žodyje *agirs* = *agrs, jo āgirri*[22] (= *juo agiri*, la. b. k. *agrāk* 'anksčiau'). Kitas balsių įterpimo būdas – anaptiksė (balsių įspraudimas po dvigarsių) – savybė, kurią išsamiai aprašo A. Bezzenbergeris

[21] Apie tai, kad priebalsio *l* palatalizacija skiriasi priklausomai nuo informantų amžiaus, rašo Chr. El Mogharbel (1993: 32).

[22] Diakritikas virš *a* greičiausiai yra klaida.

(Bezzenberger 1888: 28–29), paliudyta žodyje *pi smerrītshes* = *pi smerčes*[23] < lie. sl. *smerties* / *smerčio* 'mirties'. Apie anaptiksės nykimą po pusės amžiaus užsimena J. Plakis (Plāķis 1927: 15, 23).

Priebalsių išmetimas. Priebalsiai *v, n* po tautosilabinių išmetami. Ši ypatybė kuršininkų kalboje reiškiasi reguliariai, ji būdinga beveik visai latvių vidurinei tarmei, tačiau analizuojamame tekste pasitaikė tik vienas pavyzdys *mells* (la. b. k. *melns*) 'juodas'; plg. kituose šaltiniuose: *vêls*, la. b. k. *velns* 'velnias' (Pietsch 1991: 291), *cilēks,* la. b. k. *cilvēks* 'žmogus', *cirris,* la. b. k. *cirvis* 'kirvis', *galla,* la. b. k. *galva* 'galva', *tēs* la. b. k. *tēvs* 'tėvas' ir pan. (Bezzenberger 1888: 39; Plāķis 1927: 17).

MORFOLOGINĖS YPATYBĖS

Wenkerio kortelėje pateikti sakiniai nėra nepriekaištingi gramatikos požiūriu, tačiau kai kurios kuršininkų kalbos morfologijos ypatybės, aprašytos kituose tyrimuose, juose atsispindi.

Vardažodžiai. Išlaikytos senosios *o*-kamieno vardažodžių vyr. g. instr. pl. formos: *ar sarkanis abolennis*, la. b. k. *ar sarkaniem āboliem* 'su raudonais obuoliais', *ar tes (= ties) lauźis*, la. b. k. *ar tiem ļaudīm* 'su tais žmonėmis'. Tokios formos reguliariai vartojamos ir XX a. (Plāķis 1927: 21–23; Mogharbel 1993: 127), tačiau dabartinėse pietvakarių Kuržemės tarmėse jos dažniau keičiamos bendrinės kalbos formomis (Ozola 2007: 383).

Kuršininkų kalboje *i* kamieno daiktavardžiai perėję į *ē* kamieną. Kortelėje randame tokių pavyzdžių: *isch kraßnis* = *iš krāsnes*, la. b. k. gen. *krāsns* 'krosnies'; *ta ugni* = *tā ugune,* la. b. k. *tā uguns* 'ta ugnis'; *bi ßales* = *be sāles,* la. b. k. *bez sāls* 'be druskos', *nußirdis* = *nu*(*o*) *sirdes,* la. b. k. *no sirds* 'iš širdies'; *tur* [...] *dewinges goawes* = *tur deviņas guoves*, la. b. k. ac. pl. *deviņas guovis* 'turi devynias karves'. Kai kuriais atvejais iš rašybos tai nustatyti sunku, nes nekirčiuoti *e* ir *i* dažnai painiojami (*tas piktas soasis* = *tās piktas zuoses*, la. b. k. *tās piktas zosis* 'tos piktos žasys'), tačiau pakanka įrodymų kituose to meto šaltiniuose, plg. *ause, aze, awe, smilkte, suwe* ir kt. (Bezzenberger 1888: 65).

Lokatyvo (inesyvo ir iliatyvo, plg. la. b. k. *mežā dzīvot* ir *mežā braukt*) reikšme vartojamos prielinksninės konstrukcijos su *is* / *iš* + gen.: *is gaisa* (la. b. k. *gaisā*) 'ore', *is leddus* (la. b. k. *ledū* 'į ledą, lede'), *iß graudu* (la. b. k. *graudos* 'rudzos' 'į rugius'), *isch kraßnis* (la. b. k. *krāsnī* 'į krosnį'), *is mußu darźa budawati* (la. b. k. *mūsu dārzā būvēt* 'mūsų sode statyti') ir pan. Lokatyvas vartojamas

[23] *smęřtis, -ča* (Plāķis 1927: 81).

rečiau: inesyvo reikšme *gullejo* [...] *jau gulta* (la. b. k. *gulēja gultā* 'gulėjo lovoje'), suprieveiksmėjusiose formose: *apakscha* (la. b. k. *apakšā* 'apačioje'). Apie lokatyvo ir prielinksninių konstrukcijų konkurenciją dar žr. Bezzenbeger 1888: 48–49. XX a. stiprėjant vokiečių kalbos įtakai, analitinės formos dar labiau įsigalėjo.

Vartojamos analitinės būdvardžių laipsnių formos su *juo*: *tu turri* [...] *jodisch but* (= *juo dižs*, la. b. k. *lielāks* 'didesnis'), *mußu kalni* [...] *daug jo diži* (la. b. k. *lielāki* 'didesni'). Taip pat sudaromas aukštesniojo laipsnio prieveiksmis: *tu warri jo āgirri pits maju iät,* la. b. k. *tu vari agrāk mājas iet* 'tu gali anksčiau namo eiti'. Tokios laipsnių formos fiksuojamos ir Kuržemės tarmėse (Ozola 2007: 387). Aukščiausiojo laipsnio forma pasitaikė tik prieveiksmio funkciją atliekančioje konstrukcijoje su daiktavardžiu: *Tu eßi schoadin wißu daugummu mazigis* = *tu esi šuodien visu daugumu mācijis*, la. b. k. *tu esi šodien visvairāk mācījies* 'tu šiandien daugiausiai mokeisi'.

Skaitvardis *dui* turi dviskaitos formos refleksų: *gribb dui* (ac.) *puikus jaunus nammus* [...] *budawati*, plg. la. b. k. *grib divas skaistas mājas būvēt,* 'nori du puikius namus statyti', bet daiktavardžiai su juo vartojami daugiskaitos forma[24]. Pasitaikė kontaminacinė skaitvardžio 'keturi' forma: gen. *tschetturri* (= *čet*(*u*)*ru,* Plāķis 1927: 29 nom. *četri*, la. *četri*, plg. lie. *keturi*), redukuotos galūnės užrašymas gali atspindėti minkštąjį *ŗ,* kurį A. Bezzenbergeris dar girdėjęs (Bezzenberger 1888: 38; Plāķis 1927: 17). Kuršininkų kalboje skaitvardžių nuo 12 iki 19 formos perimtos iš lietuvių, kortelėje yra vienas pavyzdys: *dewilika* 'dvylika', žr. „Leksikos ypatybės".

Tarmei būdingos įvardžių linksnių formos: ac. ir dat. pl. *mumis, jumis* (Plāķis 1927: 26) kortelėje liudijamos pavyzdžiais: *neparmanu jummies* (la. b. k. ak. *jūs*) 'nesuprantu jus (jūsų)', *wintsch numis* (= *mumis*) *neparmanne* 'jis mus (mūsų) nesupranta', *uſmumis gaideti* (*uz mumis gaiditi*), la. b. k. *mūs gaidīt* 'mus (mūsų) laukti', kurias J. Plakis laiko perimtas iš vakarų žemaičių (Plāķis 1927: 26)[25]. Tačiau kortelėje yra formų, nesutampančių su J. Plakio nurodytomis: instr. *ar jums* (plg. instr. *jumis* Plāķis 1927: 26), *suns tewi niëka nedarres* (*tev* – Plāķis 1927: 26), la. b. k. *suns tev nekā nedarīs.* Kitos vienaskaitos formos yra tokios kaip la. b. k.: *koasch tewi* (la. b. k. *kož tevi*) 'kanda tave', *ar tewi* (la. b. k. *ar tevi*) 'su tavimi', *par manni* (la. b. k. *par mani*) 'dėl manęs, man'.

Savybiniai įvardžiai vartojami nekaitoma forma: *Mana miälaisch waikili*; *us manna galdu; saki tawa maßai.* Tokios formos fiksuojamos ir pietvakarių

[24] J. Plakis nurodo ac. *dui sievu,* bet nekomentuoja (Plāķis 1927: 29). Tokia daiktavardžių dviskaitos forma galėtų atsirasti dėl kaimynų lietuvių tarmių įtakos, tačiau iki šiol daugiau pavyzdžių neteko užfiksuoti.

[25] J. Endzelynas nurodo, kad formos *jumis, mumis* Kuržemėje buvo vartojamos datyvo reikšme (Endzelīns 1951: 514).

Kuržemėje, kalbininkai linkę laikyti jas lietuvių kalbos įtaka (Ozola 2007: 387). Pasitaikė, kad dėl vokiško originalo įtakos savybiniai įvardžiai *mano, tavo* vartojami vietoje savybinio *savo*: *saki tawa maßai* (la. b. k. *saki savai māsai* 'sakyk savo seseriai'), tačiau ne visada: *par saw*a *mati* 'savo motinai', *winga gribbeja sawo maita* (= *meitai*) *satseta* (= *saceti*), la. b. k. *viņa gribēja savai meitai sacīt* 'ji norėjo savo dukteriai sakyti'. Įvardis *viņš, viņa* vartojamas ir asmenims, ir neasmenims reikšti: *Tas sniäks*[...], *wintsch satirpis* (la. b. k. *tas sniegs*[...] *tas iskusis*) 'tas sniegas [...] jis ištirpęs'.

Veiksmažodžiai. Struktūra. Bendraties forma Wenkerio kortelėje įvairuoja: *-ti* // *-t* (*snikti* 'snigti', *saswirti* 'su(si)virti, t. y. užvirti', *satseta* = *saceti*, la. b. k. *sacīt* 'sakyti', *darette* = *dareti*, la. b. k. *darīt* 'daryti', bet *stawed* = *stāvet*, la. b. k. *stāvēt* 'stovėti', *iät* = *iet* 'eiti'; įvairavimo esama net tame pačiame sakinyje: *isdserti, tu turri* [...] *aukti* ir *jodisch but* = *izdzerti, augti, būt* 'išgerti, augti, būti', panašiai *schuti* = *šūti* 'siūti' ir *pataisit* = *pataisit* 'pataisyti, padaryti' ir kt. Įvairuojančios formos vartojamos iki šių dienų. J. Plakis visur atstato su *-ti* (Plāķis 1927: 37), Ch. E. Mogharbel formas su *-i* laiko retai pasireiškiančiu fakultatyviu variantu (Mogharbel 1993: 159).

Atematinių veiksmažodžių grupėje *ieti* 'eiti' turi kontaminuotą 2. praes. sg. formą: *kur tu iëtti*, plg. *iēti* greta *ēji* (Plāķis 1927:31); ji gali būti kilusi ir iš Kuržemės lybiškųjų patarmių, o įsitvirtinti galėjo padėti lietuvių vakarų žemaičių įtaka (žr. dar Kiseliūnaitė 1998: 130). Sena reikšme pavartota ir 1. praet. pl. forma *pargajem* = *pārgājām* 'parėjome', plg. la. b. k. *atnācām*.

Nepriesaginių veiksmažodžių praes. ir imp. sg. struktūra dažniausiai nesiskiria nuo latvių bendrinės kalbos arba Kuržemės tarmių: *iäd* = *ēd* 'valgo', *liäts* = *liec* 'dėk', *läts* = *lec* 'lekia, skraido', *koasch* = *kuož* 'kanda', *eßi* = *esi* 'esi'. Tačiau esama ir skirtingos struktūros: *virti* turi *da-* kamieno praes. formą: *ar to werdamo* = *leppili* = *ar tuo verdamuo lepili,* la. b. k. *ar vārāmo karoti* 'su verdamu(oju) šaukštu', tokia pati forma fiksuojama A. Bezzenbergerio ir J. Plakio (Bezzenberger 1888: 83; Plāķis 1927: 32) ir vartojama iki mūsų dienų.

Nežinia, ar dėl vokiečių teksto įtakos 11 sakinyje pavartota praes. forma *sišu*[26] būsimojo laiko reikšme (plg. la. b. k. *situ* 'mušu, tvoju'), tačiau tai gali būti ir būsimojo laiko forma, kurioje po *t* neįterpiamas balsis kaip latvių kalboje (*sitīšu*), bet šaknies galas susilieja su priesaga kaip lietuvių kalboje[27]: *Es sischa tewe* tujau *ar to* werdamo = leppili (= *es sišu tevi tujau ar tuo werdamuo-lepili*), plg. vo. *ich schlage Dich gleich mit dem Kochlöffel*. Kad vertėjas galėjo ir nekopijuoti vokiškos gramatikos, rodo 39 sakinyje vo. *Hund thut Dir nichts* išversta būsimuoju

[26] Šis veiksmažodis turi *ia* kamieno praes. formą, žr. Kiseliūnaitė 1998: 133.

[27] Ch. El Mogharbel tokias formas laikė reta išimtimi (Mogharbel 1993: 174), tačiau autorės pastebėjimu, dabartinių kuršininkų kalboje jos nėra retenybė.

laiku *suns tewi niëka nedarres* (*tevi nieka nedaris,* la. b. k. *tev neka nedaris)* 'šuo tau nieko nedarys'.

Kuršininkų kalboje, kaip ir dalyje latvių tarmių, buvo vartojamos *ē* kamieno būtojo laiko formos[28] (plačiau žr. Kiseliūnaitė 1998: 136–138). Tačiau, matyt, dar prieš iškeliaujant į Kuršių neriją jau buvo įsibėgėjęs jų perėjimas į *ā* kamieną, nes tik priebalsių palatalizacija ir sporadiškai pavartojamos 3 a. formos liudija senosios struktūros pėdsaką. Wenkerio kortelėje galima hipotetiškai spėti ją paliudytą *nazi* = *nāce*, la. b. k. *nāca* 'atėjo'.

Visų veiksmažodžių priesagų balsiai yra trumpinami, o priesagos *-eti* < *-ēt* ir *-iti* < *-īt* niveliuojamos, tačiau tai dažniausiai vyksta būtojo laiko formose (*saciju, turiju, gribiju,* net *runaju* // *runiju* – Plāķis 1927: 34). Wenkerio sakiniuose priesaginių būtojo laiko formų esama nedaug. Įvairuojanti *sacit* (la. b. k. *sacīt*) 'sakyti' rašyba rodo, kad šio reiškinio pradžia gali būti fonetinė (*i* platinimas): *es wingu satsegu und winga satsega, winga gribbeja sawo maita satseta* = *es viņu* (*viņai*) *saceju un*(*d*) *viņa saceja, vina gribeja sava maita* (*meitai*) *saceti*, la. b. k. *es viņai sacīju un viņa sacīja,* (*ka*) *viņa gribēja savai meitai sacīt* 'aš jai sakiau, ir ji sakė, (kad) ji norėjo savo dukrai sakyti'; bet *paßakes paßaziga* = *pasakas pasacija,* la. b. k. *pasakas pasacīja* 'pasakas pasakojo'; *mazigis* = *māciji*(*e*)s, la. b. k. *mācījies* 'mokęsis' *wintsch darië* = *viņš darija*, la. b. k. *viņš darīja* 'jis darė', *gribbeja* = *gribeja*, la. b. k. *gribēja* 'norėjo'.

Kadangi *i-* kamieno (*turet*, la. b. k. *turēt*) praes. 2. pl. formose gali atsispindėti *i* platinimas arba priebalsio palatalizacija, tokiu atveju kortelės pavyzdžiuose galbūt galima įžvelgti galūnių su *i* arba *-ia* refleksus: *newarret, turret* < **varit / variat, *turit / turiat* plg. la. b. k. *nevarat, turat*. Kadangi Kuržemės tarmėse *i*-kamieno pėdsakai išliko iki XX a. (Endzelīns 1951: 790–800), tikėtina, kad jų refleksų galėjo būti ir kuršininkų kalboje, nors dėl kontaktų su vakarų žemaičių tarme, ypač vartojant bendros kilmės žodžius, jie greitai nyko.

Wenkerio kortelėje užfiksuota fut. 1 pl. forma su *-am*: *eßam* (*iesam*, la. b. k. *iesim*) 'eisim', tokios formos vartojamos reguliariai ir dabartinėje kalboje, nors J. Plakis teigia girdėjęs dar formų su *-i-* (Plāķis 1927: 34).

Priešdėliniai veiksmažodžiai sangrąžos dalelytę turi po priešdėlio, kartais vartojamos dvi (Plāķis 1927: 36). Sangrąžos dalelytės forma po priešdėlio kuršininkų kalboje įvairuoja – dažniau vartojama *sa*, kiek rečiau *si*. Wenkerio kortelėje užfiksuotos tokios sangrąžinės formos: *saswirti* = *sasavirti* / *sasivirti*, la. b. k. *uzvārīties* 'užvirti', *parsiskrejis* = *parsiskrējis*, la. b. k. *par daudz skrējis* 'per daug bėgęs', *mazigis*[29] = *māciji*(*e*)s, la. b. k. *mācījies* 'mokęsis'.

---

[28] Daugiau apie *ē* kamieno pėdsakus Kuržemėje žr. Ābele 1928: 136; Ozola 2007: 389.

[29] Ši dalyvio forma nelabai aiški, pagal reikšmę turėtų būti sangrąžinė.

Formų daryba. Kadangi kuršininkų tarmėje nebuvo vartojamos debityvo formos (Endzelīns 1931: 574; Bezzenberger 1888: 88), jo funkciją atlieka analitinės formos su veiksmažodžiu *turet* 'turėti, reikėti': *turr tas dranas par saw*a *mati schuti* = *tur tās drānas par sava māti šūti,* la. b. k. (*viņai*) *ir apģērbs savai mātei jāuzšuj* 'ji turi tuos drabužius savo motinai siūti'*; tu turri dar bischki aukti* = *tu turi dar bišķi augti,* la. b. k. *tev vēl bišķi* (*drusku*) *jāaug* 'tu turi dar truputį (pa)augti'. Kitų analitinių formų (su *vaidzeti* = la. b. k. *vajadzēt* ar lietuvišku *reikėti*, pavyzdžiui, *reik zvejuoti*)[30] Wenkerio kortelėje nepasitaikė. Formos su *tureti* paplitusios ir Šventosios latvių kalboje, fiksuojamos ir vakarų Kuržemėje bei ten sukurtoje XVII a. raštijoje (Ozola 2009). Tačiau veiksmažodžio *turet* vartosena tuo neapsiriboja – kaip pagalbinis veiksmažodis jis tarnauja sudurtinėms formoms sudaryti, kurios dažniausiai nukopijuojamos iš originalo vokiško sakinio (žr. toliau).

J. Plakis pateikia daug pavyzdžių, rodančių, kad kuršininkai tariamosios nuosakos formas vartoja „lietuviškas", t. y. kaito: *es bûčâu, tu bûtum* ir t. t. (Plāķis 1927: 34). Kortelėje rastas 2 cond. sg. to nepatvirtina: Kad *tu winga but pasinnis, buti zitadi nazis und but stawejis ar winga labi*. To paties laikotarpio A. Bezzenbergerio darbe nurodoma, kad tada lietuviškos ir latviškos tariamosios nuosakos formos konkuravo (Bezzenberger 1888: 96, 97), taigi lietuvių kalbos vaidmuo tariamosios nuosakos galūnėms stiprėjo.

Nors kuršininkų kalboje buvo vartojamos įvairios neasmenuojamosios veiksmažodžių formos, Wenkerio tekste beveik visi dalyviai pavartoti sudurtinėse formose, paprastai kopijuojant vokiško sakinio konstrukciją[31]: *ir ar sirgu is leddus iäkritis ir ista auksta udingi krittis* = *ir ar zirgu is ledus iekritis ir* (*un*) *is tā auksta udiņ*(*a*) *kritis,* la. b. k. *ir ar zirgu ledū iekritis* (*ielūzis*) *un* (*aukstaja ūdenī*) (*ie*)*kritis* 'yra su arkliu į ledą įkritęs ir į tą šaltą vandenį įkritęs'. Panašiai: *ir* [...] *miërres, ir* [...] *sadaguschi, eßu* [...] *parsiskrejis, eßu* [...] *bijis, eßi* [...] *mazigis, turr* [...] *paßadsis, ir* [...] *pulätzis ale scho rit ir wintsch satirpis, neturrat raduschi, tur* [...] *adwäduschu, eßu* [...] *iäjajiß*. Veiksmažodis *tureti* jungties vaidmenį atlieka sudurtinėse atliktinėse formose, tokios laikytinos kalke iš vokiečių kalbos (*Wer hat mir meinen Korb mit Fleisch gestohlen?*: *kas turr mane kiozi ar galliu paßadsis?* = *kas tur mana ķuoci ar gaļu pazadzis?*, pžd. 'kas turi mano krepšį su mėsa pavogęs, t. y. kas pavogė mano krepšį su mėsa'); panašiai *habt ihr* [...] *gefunden: wa jus neturrat* [...] *raduschi* = *neturat* [...] *raduši?* 'ar jūs neturit [...] radę, t. y. neradote'). Šioje situacijoje dabartinėje latvių kalboje taip pat vartojamos sudurtinės

[30] Žr. Plāķis 1927: 35.

[31] Plačiau žr. „Sintaksinės ypatybės".

formos, tačiau su pagalbiniu *būt*. Kiek čia esama vokiečių kalbos įtakos ir kokio ji senumo – tai kitas klausimas.

Atrodo, kad atvejų, kur dalyvis būtų pavartotas sudurtinėje formoje pagal baltų kalbų tradiciją, t. y. kai išlaikoma pagalbinio ir pagrindinio veiksmažodžio laikų ar modalumo koreliacija, nedaug: *but pasinnis* = *būtu pazinis* 'būtum pažinęs', *butu dräschali pastellajusch* = *būtu drešeli pastelajuši* 'būtų kūlėją pasamdę', *eßam pawargusch* = *esam pavarguši* 'esame pavargę', *bija* [...] *iämegusch*= *bija* [...] *iemiguši* 'buvo įmigę'.

Rasta vienintelė atributo funkcijas atliekanti dalyvinė forma – prt. praes. act. instr. sg. *ar werdamo leppili* '(su) verdamuoju šaukštu'.

Prieveiksmiai. Dalis prieveiksmių pavartoti įprastai: *apkarti* (Plāķis 1927: 47 *apkărt*) 'aplink', *bischki* = *bišķi*, la. tarm. *bišķi*, *bišķiņ* 'truputį', *zitadi* = *citādi* 'kitaip', *labi* 'gerai', *wacker* 'vakar', *scho rit* = *šuorīt*, la. b. k. *šorīt* 'šįryt' ir kt.

Užfiksuota tarminių, Kuržemei būdingų leksemų ir jų formų: *ne magg* = *nemaģ,* la. b. k. *nemaz* 'nėmaž', *nu* 'dabar'[32], *gana* 'gana', *dikti* 'smarkiai' < vo. *dicht*, la. b. k. *ļoti, stipri*, *aukschum* = *augšum*, la. b. k. *augšā* 'aukštai' (ME I 218).

Kortelėje galima rasti prieveiksmių („īpatnējus veidojumus" – Plāķis 1927: 38), kuriuos kuršininkai sudarė savitai: *sämui* = *zemui* 'žemai' (žr. „Leksikos ypatybės"). Prieveiksmio *daug* / *daudz* formos kortelės sakiniuose įvairuoja (EH I 310): *pardaug* 'per daug', *wißu daugumu* 'daugiausiai', bet *kadauds* = *kā daudz* 'kiek' (žr. „Leksikos ypatybės"). Kuršininkų kalboje prieveiksmio *daug* laipsnių formose nėra latviams įprastos leksemos *vairāk, visvairāk*, čia, kaip ir būdvardžiuose, vartojamos analitinės formos su *juo* ir *visu*. J. Plakis laiko latviška ir prieveiksmio formą *ciek* 'kiek' (Plāķis 1927: 38; ME I 392 tik iš raštų).

Esama iš lietuvių nužiūrėtų prieveiksmių ir jų konstrukcijų (žr. „Leksikos ypatybės"). Vieną kartą pasitaikė germanizmas *fasti*, kurį reikėtų laikyti atsitiktiniu, neradus atitikmens žodžių junginiui *fest am schlafen* 'giliai, kietai miegoti', nors kuršininkų kalboje *ciets* su žodžiu *miegs* yra vartojamas iki šiol.

Prielinksnių vartosena tik iš dalies sutampa su dabartine latvių kalba ar tradicine vartosena tarmėse: *ar sirgu* = *ar zirgu* 'su arkliu'; *bi ßales* = *be sāles*, la. b. k. *bez sāls* 'be druskos'; *pi tas sewos* = *pi tas siewas*, la. b. k. *pie tās sievas* 'pas (tą) moterį'; *pi smerritshes* = *pi smerče*(*s*), la. b. k. *līdz nāvei,* 'iki mirties, mirtinai'*; ar tewi* (= *ar tevi*) 'su tavim', *par* [...] *mati* = *par māti,* la. b. k. *mātei* 'motinai'*; par mani,* la. b. k. *man* 'man' ir kt. Ryškiausias pastebimas skirtumas – jau minėtas prielinksnio *is* / *iš* (la. tarm. *iz*) vartojimas inesyvo funkcija: *is mußu darza* = *is mūsu darza*, la. b. k. *mūsu dārzā* ir pan. Tai gali būti kontaminuota forma: plg. la. tarm. *iekš krāsns* = *krāsnī* ir la. *iz* (su gen. ME I 712), galima ir lietuvių *iš*

[32] Betontes nu 'jetzt' – ME II 752, 753.

įtaka. Esama ir daugiau skirtybių: latvių *aiz* 'už' kuršininkų monoftongizuojamas su strumpėjusiu *a* < āz (*as namma* = *az nama,* la. b. k. *aiz nama*)[33]; prielinksnis *uz* su ac. atlieka inesyvo funkciją (*ir* [...] *uß to lauku*, la. b. k. *uz tā lauka, laukā*. pžd. 'ant lauko', t. y. 'lauke'; *us to murenns,* la. b. k. *uz tā mūrena* 'ant mūrelio, akmeninės tvorelės'; *us manna galdu*, la. b. k. *uz mana galda* 'ant mano stalo'); prielinksnis *pic* < *pēc* greičiausiai dėl vokiečių kalbos įtakos vartojamas judėjimo krypčiai nusakyti (*pits maju iät* = *pic māju iet*, la. b. k. *majās iet*) (Endzelīns 1951: 677). Skirtingai negu dabartinėje latvių kalboje, prielinksniai vartojami su įvairiais daugiskaitos linksniais: *pits maju* = *pic māju* (gen. pl.), la. b. k. *mājās* greta ac. sg. *uz māju; priäksch schiëscho niedelio miërres* = *priekš šešu nedeļu miris* (gen. pl.), *pi mußu* (= *pi mūsu*, la. b. k. *pie mums*), *uz mumis* (ac. pl.) (plačiau Plāķis 1927: 40; Ivanickaja, Kiseliūnaitė 2015: 217). Vienintelis atvejis, kai daugiskaita prielinksnis pavartotas su instrumentaliu (dabartinėje kalboje vienaskaitoje su akuzatyvu), yra *gar außim* (vo. ac. *um die Ohren*)[34].

LEKSIKOS YPATYBĖS

Dauguma teksto žodžių pažįstami latvių bendrinėje kalboje arba tarmėse. Atskirai verta pastebėti keletą įdomesnių Kuržemės tarmėms būdingos leksikos pavyzdžių: archajiškų žodžių formų, tikrųjų ir semantinių dialektizmų, vakarinėms latvių tarmėms būdingų germanizmų. Tai šiose tarmėse vartojamos ar fiksuojamos leksemos: *magg* (= *maģ*), la. b. k. *maz* 'mažai' (ME II 548); *par didžu* = *par dižu*, la. b. k. *par lielu* 'per didelis', *jodisch* = *juo dižs*, la. b. k. *lielāks* 'didesnis' (ME I 475)[35]; *dikti*, la. b. k. *ļoti, stipri*, *skaļi* 'smarkiai, garsiai' (ME I 466); *dranas* = *drānas*, la. b. k. *drēbes* 'drabužiai' (ME I 494 *drāna* = *drēbes* bibl. u. in Kurl. 'Kleider'); *kiozi* = *ķuoci*, nom. *ķuocis* iš vo. dial. *kö*(*t*)*z* 'Korb' 'krepšys' (ME II 393; plg. lie. žem. *kiõcis* 'krežis, krepšys'); *uz murenns* = *mūrena* / *mūrenes* 'ant tvorelės' (*muris, mureniekš* – Plāķis 1927: 68) < vo. tarm. *mur*.

Iš deminutyvinių priesagų vedinių kortelėje užfiksuoti: *el* > *il* (*waikili,* 'vaikeli', *stukkila* 'gabalėlio'), kurie vartojami deminutyvine reikšme be menkinamojo atspalvio, kaip ir būdinga Kuržemės tarmėms (Markus-Narvila 2011: 98); nors pasitaikę pavyzdžiai yra lituanizmai, tačiau kuršininkų kalboje apstu ir autentiškų priesagos *el* > *il* vedinių (*puišilis* 'vaikinukas', *laivilis* 'laivelis', *ruoķile*

[33] Priešdėlis *āz-* ir prielinksnis *az* (Plāķis 1927: 39, ME I 233).

[34] *gar ausīm duot* 'einen um die Ohren krauen' (ME I 601).

[35] Kuršių nerijos kuršininkų kalboje žodis *liels* nepažįstamas, leksema *dižs, -a* atėjo iš Kuržemės (Ābele 1928: 142).

'rankelė' ir kt. – Plāķis 1927: 14). Kita kuršininkų mėgstama deminutyvinė priesaga yra *en*, skirtingai negu latvių bendrinėje kalboje, su trumpuoju balsiu (Plāķis 1927: 19): *ar abolennis* = *ar ābuolenis* 'su obuoliais'; *awennu* = *aveņu* 'avelių, ėriukų' (iš tarm. *ave*, la. b. k. *aita* 'avis'), *pudnenni* = *putneni* 'paukšteliai'; *uz murenns* = *mūrena* / *mūrenes* 'ant tvorelės'.

Patebėtinas kuršininkų polinkis abstraktų daryboje (iš ypatybės kilusios būsenos, rezultato ir kt. reikšmėmis) vartoti priesagą *-ums*: *slapumu* = *slāpumu*, la. b. k. *slāpes* 'troškulys', plg. *situms*, la. b. k. *sitiens* 'smūgis'; *nuorunajums*, la. b. k. *noruna* 'susitarimas' (Plāķis 1927: 19, 69) ir kt. Atrodo, šis darybos formantas pasitarnavo sudaryti prieveiksmio *daug* aukščiausio laipsnio formai *wißu daugumu* 'daugiausiai'.

Taip pat atkreiptinas dėmesys į jau minėtą savitą prieveiksmių darybą, kuri iš dalies panaši į Kuržemės tarmių: *aukschum* = *augšum,* la. b. k. *augšā* 'aukštai' (Paula 1926: 56); *sämui* = *zemui,* la. b. k. *apakšā* 'žemai, apačioje' (plg. *viêrsuõj* Paula, ten pat) greta *apakscha*= *apakšā* 't. p.'. Jau kitų tyrėjų pastebėta, kad kuršininkai reikšme 'labai' vartoja įvairias leksemas: *dikti, tā, tā daug, par daug* ir nepažįsta latviško *ļoti* (Plāķis 1927: 38); kortelėje vokiečių *sehr* 'labai' atliepia *pardaug* = *par daug, taddi diźi* = *tādi diži.* Vokiečių prieveiksmis *to*(*d*)*t* 'mirtinai' čia išverstas prielinksnine konstrukcija *pi smerritshes* = *pi smerča* plg. la. b. k. *līdz nāvei*.

Semantikos požymiai rodo, kad kai kurių žodžių reikšmės mažiau diferencijuotos, tačiau šiuo atveju tai nebūtinai pačios kalbos ypatybė, o greičiau vertėjo pasirinkimas: pavyzdžiui, vo. *erzehlen* 'pasakoti' dabartinių kuršininkų kalboje atliepiamas *rākuot* (la. b. k. *stāstīt*), kortelėje *paßaziga* = *pasacija* (la. b. k. *pasacīja*); taip pat ne visai aišku, ar žodis *pasakas* (vo. *Geschichte*) pavartotas stilistiškai neutraliai, ar norėta suteikti menkinamąjį atspalvį 'netikras, išgalvotas pasakojimas'. Nors kuršininkai turi žodį *tupeti* 'tupėti' (Plāķis 1927: 86), greičiausiai dėl vokiško originalo įtakos čia apie paukščius sakoma *ßiäž* = *sēž* 'sėdi'. Tačiau esama ir neabejotinai kuršininkų kalbai priskirtinų reikšmių skirtumų, fiksuojamų įvairiuose šaltiniuose iki mūsų dienų, kaip antai: *iäjajiß* = *iejājis* 'gefahren' 'įvažiavęs' (*jâti* la. *braukt*, 'važiuoti' – Plāķis 1927: 60), *nammus* = *namus*, la. b. k. *māja* 'namas'[36].

Kortelės sakinių leksikoje matome nemažą lietuvių kalbos, ypač kaimyninių tarmių, įtaką. Perimamos ir lietuviškos, ir per lietuvių kalbą iš kitų kalbų atėjusios leksemos, jos įvariai fonetiškai ir morfologiškai adaptuojamos:

graiti = *greiti* < lie. *greitai,* la. b. k. *ātri*

---

[36] Kuršininkų kalboje žodis *māja* vienaskaita vartojamas dažniausiai suprieveiksmėjusia lokatyvo forma *mā*(*jā*) 'namie, namõ' arba daugiskaita *mājās* 'namie'. Reikšme 'namas, troba, pastatas' vartojamas *nams*.

kiauschis = *ķauš'us* < lie. *kiaušis,* la. b. k. *ola*
waikili = *vaikilis* < lie. *vaikelis,* la. b. k. *bērniņš*
pradda = *prada,* inf. *pradēt* < lie. *pradėti,* la. b. k. *sākt*
wis praddim < lie. tarm. *pradėm* 'nuolat', la. b. k. *vienmēr*
dewilika < lie. *dvylika,* la. b. k. *divpadsmit*
miels < *mielas* (Plāķis 1927: 68 – *mīlš*), la. b. k. *mīļš*
schischi = *šiš*(*i*) < lie. tarm. *šiš* 'čia', la. b. k. *te, še*
tujau < žem. *tujau* 'tuojau', la. b. k. *tūlīt*
dar < lie. *dar*, la. b. k. *vēl*
arba < lie. *arba* (Plāķis 1927: 41 –*va*), la. b. k. *vai.*

Žodis *pradēt* 'pradėti' kuršininkų kalboje prisitaikęs prie mišriojo tipo asmenuotės: *pradēt, prada, pradija* (Kiseliūnaitė 1998: 128).

Kai kurios „lietuviškai" atrodančios leksikos ypatybės kitų tyrėjų gal ir ne visada pagrįstai priskirtos skoliniams, pavyzdžiui, *läts* = *lec* 'skraido, lakioja', la. b. k. *lido* buvo vartojamas Kuržemės tarmėse (ME II 458). Tradiciškai lituanizmams priskiriami žodžiai gali būti kuronizmai, pavyzdžiui, *puiki* 'puikūs, gražūs', kuris paplitęs lietuvių žemaičių plote, pažįstamas ir Kuršo tarmėse (ME 3: 403).

Slavizmai į kuršininkų kalbą atėjo daugiausia per lietuvių šnekamąją ir religinę kalbą. Senų, dar iš Kuršo atneštų (*baznīca, cil*(*v*)*ēks* ir pan.), yra tik vienas kitas, Wenkerio kortelėje prie jų skirtinas *doamajo* = *duomaju*, la. b. k. *domāt* 'galvoti'. Daugiau pasitaikė slavizmų, atsiradusių per lietuvių kalbą[37]: *pakagings* = *pakajings* < hibr. *pakajingas* 'ramus', la. b. k. *mierīgs*; *czijsti* = *čīsti* < lie. sl. *čystaĩ*, la. b. k. *tīri* 'švariai'; *smerritshes* = *smerča* / *smertes* < lie. sl. *smeřtis*, la. b. k. *nāve* 'mirtis'; *būddelki* = *budelki* (*budiļķę* 'butele' Plāķis 1927: 51) < lie. sl. *butélka* 'butelis'; *budawati* = *budavati* < lie. sl. *budavóti* 'statyti', la. b. k. *celt, būvēt*; *bedschān* = *bezdžāne* < lie. *beždžionė* / *beždžionė* < brus. *абязьяна*, la. b. k. *pērtiķis.*

Per lietuvių tarmes bus atėję ir kai kurie **germanizmai**: *stukkila* (= *stuķeļa*, plg. vak. žem. *stukēlis* 'gabaliukas' < vo. dial. *stuk*; *būri* 'būrai, valstiečiai' < vo. dial. *buhr*; *slekti*, plg. lie. tarm. *šlẽktas* < vo. *schlecht,* la. b. k. *slikts* 'blogas' (Plāķis 1927: 81); *wurschzu* (= *vuršķu*, nom. *vuršķis*) < lie. tarm. *vuršķis* / *vuršstas* < vo. *Wurst*, plg. la. b. k. *desa* 'dešra'; *pastellajusch* = *pasteļajuši* < lie. tarm. *steliúoti* 'kviesti', vo. *stellen; ar bärschtu* 'su šepečiu' (*běrštas* la. *birste, sukas* – Plāķis 1927: 50) < lie. tarm. *bérštas* < vo. *Bürste* 'šepetys, šukos'. Įdomus žodis ac. sg. *dräschali* = **drēšel*(*i*)s < vo. *Drescher* 'kūlėjas', neužfiksuotas kuršininkų žodynuose, o vo. *dreschen* verčiamas *kulte* 'kulti' (Pietsch 1991: 88). Kuršininkų leksiką, susijusią su žemės ūkiu, daugiau veikė lietuvių, o ne vokiečių kalba, ir

[37] Plačiau žr. Hinze 1993.

sunku pasakyti, ar žodis **drēšelis* kuršininkams apskritai buvo pažįstamas. Nepavyko aptikti jo ir Prūsijos lietuvių kalbos šaltiniuose, tačiau fonetiškai jis atrodo kaip lietuvių kalboje adaptuotas germanizmas, plg. *skrybėlẽ* < vo. tarm. *skriver* ir pan.

Esama ir daugiau žodžių vartosenos niuansų, kurie skatina galvoti apie lietuvių ir kuršininkų kalbų sąveiką: žodis *vel* = *vēl* kortelės sakiniuose vartojamas ne latviška reikšme 'dar', bet kaip lietuvių *vėl*; *lauku* < žem. *laũku*, plg. la. b. k. *laukā, ārā* 'lauke, laukan' (*lauku* J. Plakis priskyrė prie ypatingų kuršininkų vedinių (Plāķis 1927: 38), tačiau jam galėjo būti nepažįstamas žemaičių žodis); *satirpis*[38], la. b. k. *izkusis* 'ištirpęs'; *scha* = *šā*, vo. *sonst*, plg. lie. jungt. *šiaip* 'priešingu atveju, antraip, kitaip'; Gali būti, kad ir jungtuko *ir* vartojimas greta *un*(*d*) (*bi ßales ir bi pipparu* = *be sāles ir be piparu* 'be druskos ir be pipirų') yra lietuvių kalbos įtaka, nors latvių tarmėse jis taip pat fiksuojamas (ME I 708).

Tiesiai iš vokiečių kalbos atėjusios leksikos šiame tekste palyginti nedaug: *und* < vo. *und* 'ir', *ganz* < vo. *ganz* 'gerokai, visai', *fasti* < vo. *fest* 'tvirtas, kietas', kituose kuršininkų šaltiniuose vartojamas la. *ciets, -a* > adv. *cieti; lepilę* 'šaukštas' iš vo. *Löffel*, plg. la. b. k. *karote* 'šaukštas'; *brunaisch* = *brūnaiš* 'rudasis', pastarasis gali būti atsineštas dar iš Kuršo (ME I 341). Prie jų galbūt skirtinas ir *koki* 'pyragai', plg. la. tarm. *koka* < vo. tarm. *koke* (ME II, 342).

Kalbant apie leksikos vartojimą, atkreiptinas dėmesys į tai, kad šie tekstai yra vertimas, taigi taikyti visų leksikos vartojimo „keistenybių" to meto kuršininkų bendruomenei neturėtume. Akivaizdu, kad dažnai vertėjas laikėsi ne tik vokiškos sakinio struktūros, bet ir pažodinio leksemų vertimo, ne visada parinkdamas autentišką semantinį atitikmenį. Taip tekste atsirado semantinių kalkių tiek laisvuose junginiuose, tiek frazeologijoje. Ypač į akis krenta artroidinė įvardžių *tas, ta* ir *viens, -a* vartosena: *wieno bischki*= *vienu bišķi* 'ein Bischen'; *wintsch iäd tos kiauschis* = *viņš ēd tuos ķiaušus*, plg. *er ißt die Eier; tas kajas man pardaug ßap* = *tās kājas man pardaug sāp,* plg. *die Füße thun mir sehr weh*; *ta ugni bi par karsta, tiä koki ir* [...] *sadaguschi* = *ta ugne bi*(*ja*) *par karsta, tie kuoki ir* [...] *sadeguši,* plg. *das Feuer war zu stark / heiß, die Kuchen sind* [...] *gebrannt*; *Mußu kalni nau taddi diži tiä jußu daug jo diži* = *mūsu kalni nav tādi diži, tie jūsu daug juo diži,* plg. *Unsere Berge sind nicht sehr hoch, die euren sind viel höher* ir kt.

Pažodžiui verčiami kai kurie vokiečių kalbos žodžių junginiai: *rein machen*: *czijsti pataisit* = *čīsti pataisit* 'išvalyti'; *fertig nähen: gatawas schuti* = *gatavas šūti* 'pasiūti'; *recht von ihnen: labi no winga* = *labi nuo viņu* 'jie gerai padarė, pasielgė'. Panašiai elgiamasi ir pastoviųjų vokiškų junginių atveju: *wieviel*: *kadauds* = *kā daudz* 'kiek', *haben Durst* (žr. toliau).

[38] *tirpt* 'zerfliessen, schmelzen' iš literatūros (ME 4: 197), dar žr. Endzelīns 1931: 575.

Ne visada atidžiai paisoma žodžių reikšmių. Pavyzdžiui, vo. *durch´s Eis gebrochen* verčiama *is leddus iäkritis* = *is ledus iekritis* ‘į ledą įkritęs, po ledu įkritęs, įlūžęs’, nors kuršininkų kalboje vartojamas žodis *ielūzt* ‘įlūžti’.

Esama ir vertimo nesusipratimų. Pavyzdžiui, vo. *durchgelaufen* (apie kojas), matyt, buvo vertėjo nesuprastas (‘vaikštant pratrinti, sužeisti’) ir išverstas *parsiskrejis* = *parsiskrējis*, todėl iškreipta visa sakinio mintis. Panašiai ir sakinyje *Es hört gleich auf zu schneien* vertėjui sukėlė keblumų junginys *es hört* [...] *auf* ‘nustos, baigsis, liausis (snigti)’ ir išversta priešingai: *wel jau pradda snikti* = *vēl jau prada snigti* ‘vėl jau pradeda snigti’.

Įdomu pasekti veiksmažodžio *tureti* vartoseną. Kuršininkų kalboje jis įprastai vartojamas kaip lietuvių *turėti*, vo. *haben*. Tokia reikšmė nėra retenybė ir vakarinėse latvių tarmėse (Ozola 2007: 396–398). Atrodo, kad vokiečių veiksmažodžiui (*ihr*) *dürft* (*nicht*) kuršininkų kalboje sunku rasti atitikmenį (plg. la. b. k. (*ne*)*drīkstat*), vokiečių *dürfen* verčiamas *varêt* ‘galėti’ (Pietsch 1991), šiame tekste – (*ne*)*tureti* ‘(ne)turėti’. Be to, kad veiksmažodžiu *tureti* verčiamasi ten, kur gramatiškai latvių kalboje vartojamas debityvas, t. y. atitinka vokiečių modalinius *müssen, sollen* (žr. „Morfologinės ypatybės“), jis modaline reikšme tarnauja ir tikslo raiškai *kad tas piäns graiti* <u>*saswirti turr*</u> = *kad tas piens greiti* <u>*sas*(*i*)*virti tur*</u> ‘kad (tas) pienas greičiau užvirtų’. Veiksmažodis *tureti* pavartotas ir būsenai nusakyti: *turram slapumu* = *turam slāpumu* (pžd. ‘turime troškulį’); nors J. Plakis fiksuoja veiksmažodį *slâpti* (Plāķis 1927: 81), tačiau dabartinė kuršininkų karta dažniau vartoja būtent analitinę konstrukciją, o *slāpti* ‘trokšti’ pasitaiko situacijose, kur kalbama apie žuvis ‘*zuves slāpst*’. Be visų šių atvejų, veiksmažodis *tureti* jungties vaidmenį atlieka sudurtinėse atliktinėse formose, kurios laikytinos kalke iš vokiečių kalbos (žr. „Morfologinės ypatybės“).

Kai kurie perkeltinėmis reikšmėmis pavartoti vokiški žodžiai verčiami pažodžiui (pvz.: *Das war recht von ihnen*), tačiau esama ir tokių atvejų, kai vertėjas perteikia reikšmę natūraliau: *Augenblickchen: bišķi* ‘trumpai, truputį, akimirksnį’.

Kartais ne visai aišku, ar pasitaikę sutapimai su vokiečių kalbos konstrukcijomis yra šio vertėjo, ar visos kuršininkų bendruomenės kalbos ypatybė, ar vokiečių kalbos poveikis latvių kalbai. Pavyzdžiui, frazeologinė žodžio *stāvēt* reikšme ‘sutarti, sugyventi’ vartosena (*es thäte besser um ihn stehen*: *but stawejis ar winga labi* = *būtu stāvejis ar viņa* (*viņu*) *labi*): plg. vo. *stehen mit* [...] ‘sugyventi, sutarti’ ir *ar vieniem radiem saietas, ar citiem – stāv naidā* (EH II 574). Kai kada, regis, netgi persistengta, nes vokiškas originalas „neprašo“ žodžio *stāvēt* (*sei so gut*): *stawe tads laps* = *stāvi* (*esi*) *tāds labs* ‘būk toks geras’. Vokiečių kalbos įtaka frazeologijai taip pat nevienareikšmiškai vertintina. Pavyzdyje *ihr dürft nicht solche* <u>*Kindereien treiben*</u>*!: ius ne turret taddus niäkus ziti* = *jūs neturat tādus* <u>*niekus dzīti*</u> ‘niekus, kvailai kalbėti’ žodžio *dzīt* vartosena artima latvių frazeologijai,

plg. la. b. k. *jokus dzīt* 'juokauti', tačiau vokiško *Kindereien* vertėjas pažodžiui neperteikė, bet rado atitikmenį *niekus*.

SINTAKSĖS YPATYBĖS

Kortelės teksto sintaksės ypatybes įvertinti sunku ne tik dėl to, kad kuršininkų sintaksė mažai tirta, bet ir dėl to, kad šaltinyje trumpi sakiniai buvo verčiami iš vokiečių kalbos, ir toli gražu ne kiekvienas kalbos vartotojas geba ar supranta, kaip persakyti svetimos kalbos mintį savomis, įprastomis sintaksinėmis priemonėmis. Vertimui buvo pasinaudota tik vieno pateikėjo informacija, todėl ne kiekvieną čia esantį neįprastą sintaksės reiškinį reikėtų vertinti kaip autentišką visos bendruomenės kalbos ypatybę.

Kita vertus, XIX a. antroje pusėje visoje Vokietijoje buvo pereita prie dėstomosios vokiečių kalbos, kuršininkai buvo mokomi iš vokiškų vadovėlių ir kitų knygų, todėl tikėtina, kad kai kurios vokiečių kalbos sintaksės ypatybės jau tuo metu buvo prasiskverbusios ir į jų šnekamąją kalbą. Nepretenduojant į galutinius vertinimus ar išsamų tyrimą, čia bus pastebėta keletas ryškesnių šio teksto sintaksės ypatumų.

Sakinio konstravimas. Daugelis verčiamų sakinių savo konstrukcija mažai skiriasi nuo vokiškojo originalo, t. y. laikomasi ir vientisinio, ir sudėtinio sakinio vokiškos tvarkos.

Labiausiai į akis krenta vokiška tarinio vietos taisyklė, kuri akivaizdi perskaičius vos keletą sakinių, tačiau ypač pastebima ten, kur ji pažeidžia natūralią savos kalbos loginę tvarką: *Was sitzen da für Vögelchen oben auf dem Mäuerchen? kas ßiäž ti par pudnenni aukschum us to murenns = Kas sēž tie par putneni aukšum uz to* (*tā?*) *muren*(*e*)s?, plg. la. b. k. *kas par putniņiem sēž tur augšā uz mūrīša?,* lie. *kas per paukšteliai tupi ten aukštai ant mūrelio*? Šiuo atveju *kas par putnenni* yra nedalomas veiksnys, kuris vertime išskirtas tarinio ir aplinkybės.

Vientisiniuose sakiniuose, sudarytuose su sudurtinėmis formomis, jungtis ir vardinė tarinio dalis „klauso" vokiečių kalbos taisyklių[39]: 15. *eßi pakagings bijis = esi pakajings bijis* (panašiai 5, 28, 32, 33, 40); netgi tais atvejais, kai vokiečių sudurtinė forma išverčiama vientisine, vis tiek tarinys išlieka sakinio gale: *Wem hat er die neue Geschichte erzählt?*: *Kam wintsch tas jaunas paßakes paßaziga?,* la. *Kam viņš tās jaunas pasakas* (*pa*)*sacīja?*

Sudėtiniuose prijungiamuosiuose sakiniuose tarinys beveik visais atvejais paliekamas šalutinio sakinio gale (3, 9, 16, 17). Tokiuose sakiniuose trikdo ir

[39] Čia ir toliau pateikiami sakinių numeriai, pagal juos galima rasti pavyzdžius priede.

tai, kad šalutinis sakinys prijungiamas be jungtuko: [...] *sag Deiner Schwester, sie sollte* [...] *nähen*: [...] *saki tawa maßai, wingai turr* [...] *schuti = saki tava māsai, viņai* (*viņa*) *tur* [...] *šūti; ich glaube, ich habe sie durchgelaufen: es doamajo es eßu par daug parsiskrejis = es domāju, es esu par daug parsiskrējis.*

Sujungiamieji ir mišriojo tipo sudėtiniai sakiniai taip pat žodis žodin atkartoja vokiško sakinio tvarką (4, 6, 14, 20, 31).

Pasitaikė ir jungtukų įterpimo atvejų: 20. [...] *sie haben es aber selbst gethan: winga ale paschi darrië = viņa* (*viņi*) *ale paši darija.*

Tai, kad daugeliu atvejų sakinio žodžių tvarka nėra natūrali, rodo ir sakinių vertimas į dabartinę latvių kalbą (žr. priedą, vertė Liene Markus-Narvila), kur žodžių tvarka dažnai kitokia.

Vokiečių kalbos **prielinksninės konstrukcijos** taip pat paveikė verčiamų sakinių junginius. Tokiu poveikiu galima laikyti tuos atvejus, kur prielinksninių konstrukcijų atitikmenys baltų kalbose, ypač latvių, yra kitokie: *gar außim* = la. b. k. *pa ausīm, für mich: par manni = par mani*, la. tarm. *priekš manis*, la. b. k. *man*; *für eure Mutter*: *par sawa mati = par sava māti*, la. b. k. *savai mātei*; jau minėta prielinksnio *pic* vartosena*: pits maju = pic māju* (la. b. k. *majās*).

Dar viena kliūtis vertėjui buvo **neiginiai**, kurie vokiečių kalboje reiškiami dalelytėmis *nicht* ir *kein*, o baltų kalbose būtini veiksmažodžio priešdėlyje. Kortelėje iš trijų atvejų du išversti pagal savas taisykles, o viename sakinyje neiginio priešdėlio veiksmažodyje trūksta: *habt ihr kein Stückchen* [...]: *wa jus neturrat newiena stukkila = va jūs neturat neviena stukiļa*; *Hund thut Dir nichts: suns tewi niëka nedarres = suns tevi nieka nedaris*; bet: *Ich will es auch nicht mehr wieder thun!*: *Es gribbu ne magg to darette = Es* (*ne*)*gribu ne maģ to darīt.*

Galima konstatuoti, kad vokiečių sintaksė gerokai sukaustė natūralią baltų kalbų sakinio tėkmę ir sakinių, išverstų laisvesne tvarka, su savais gramatiniais atitikmenimis, kortelėje rasime vos vieną kitą:

12. *Wo gehst Du hin? Sollen wir mit Dir gehn? Kur tu iëtti wa meß ar tewi eßam? = Kur tu ieti, va mes ar tevi iesam?* (nesilaikoma vokiškos tarinio vietos).

29. *Unsere Berge sind nicht sehr hoch, die euren sind viel höher*: *Mußu kalni nau taddi diži tiä jußu daug jo diži = Mūsu kalni nav tādi diži, tie jūsu daug juo diži* (nekartojama tarinio jungtis).

30. [...] *wieviel Brod wollt ihr haben?*: *kadauds maifes jus gribat = kā daudz maizes jūs gribat?* (neverčiamas žodis *haben*).

7. *ohne Salz und Pfeffer*: *bi ßales ir bi pipparu = be sales ir be piparu* (kartojamas prielinksnis).

Natūralesnių vertimų randame tais atvejais, kai vokiečių ir baltų kalbų gramatinė raiška visiškai skiriasi: 18. *Hättest Du ihn gekannt!*: *Kad tu winga but pasinnis = kad tu viņa* (*viņu*) *būt*(*u*) *pazinis*. Panašiai „sukamasi iš padėties“, kai vokiečių beasmenis sakinys keičiamas asmeniniu: 22. *Man muß laut schreien*: *eß*

turru dikti saukti = *es turu dikti saukti*. Atrodo, kad vertėjas bus „supaprastinęs“ ir vokišką konstrukciją *liegen geblieben* sakinyje: 25. *Der Schnee ist* [...] *bei uns liegen geblieben* = *Tas sniäks ir* [...] *pi mußu pulätzis* = *Tas sniegs ir* [...] *pi mūsu palicis*. Ne visai aišku, kodėl 38-ame sakinyje vienas iš vienarūšių tarinių pakeistas tikslo aplinkybe: *sind* [...] *draußen auf dem Felde und mähen / hauen: Tä lauži ir schoadinni wißu lauku uß to lauku pliauti* = *Tie ļauži ir šuodien visi lauku uz to lauku plauti*.

Taigi, sintaksė bus bene labiausiai nuo metodo pasirinkimo nukentėjęs kuršininkų teksto kalbos sluoksnis, tačiau tik išsamesnė kitų šaltinių, o ypač garso įrašų kalbos analizė galėtų atsakyti, kaip kasdienė kuršininkų kalba iš tikrųjų buvo paveikta dvikalbystės.

IŠVADOS

Wenkerio atlaso kortelė Nr. 30084 yra vertingas rašytinis kuršininkų kalbos dokumentas. Per ją kuršininkų kalba pateko į didelį Europos lingvistikos projektą. Kortelėje kalba dokumentuota pagal galimybes gerai, kūrybiškai pritaikant vokiškus ir lietuviškus rašmenis rašto neturinčiai kalbai. Išstudijavus rašybos principus ir atlikus lingvistinę teksto analizę, galima konstatuoti, kad Nidos kortelė surašyta kruopščiai, jos lingvistinė informacija daugeliu atvejų atspindi autentišką savo meto kalbą. Lyginimas su profesionalių lingvistų atliktais kuršininkų kalbos tyrimais (A. Bezzenbergerio ir J. Plakio) parodė, kad XIX a. antroje pusėje kuršininkų kalba latvių dialektologijos požiūriu dar buvo sistemingas geolektas, liudijantis nevienalytį tarminį pagrindą. Kortelėje atsispindi ir kalbų sąveika Kuršių nerijoje.

Fonetikoje matomos sėnosios Kuršo tarmių ypatybės bei sąveikos su kaimyninėmis lietuvių tarmėmis rezultatai morfonologijoje (fonetiniai pakitimai tam tikrose morfemose), bet palyginti nežymi vokiečių kalbos įtaka (pavyzdžiui, dar matomi latviški priebalsio *l* palatalizacijos skirtumai, neįsibėgėjęs galūnių redukcijos procesas). Morfologijoje taip pat esama archajiško Kuršo tarmių palikimo (palyginti aiškios deklinacijos paradigmos, išlikusios senos daiktavardžių linksnių ir būdvardžių laipsnių formos, dar nesulietuvintos tariamosios nuosakos formos, paliudyta veiksmažodžio būtojo laiko *ē*- kamieno formų, prielinksniai vartojami su įvairiais daugiskaitos linksniais); tuo pat metu pastebėtinas lietuvių kalbos poveikis (įvardžių galūnės, veiksmažodžio *tureti* + inf. vartojimas ir kt.) ir prasidedanti vokiečių kalbos įtaka, kuri pasireiškia prielinksninių junginių ir sudurtinių veiksmažodžio formų vartosenoje. Tačiau ne visais atvejais vokiečių kalbos poveikis laikytinas tarmės ypatybe – pavyzdžiui, artroidinio įvardžių *tas*, *ta* arba veiksmažodžio *tureti* vartojimas sudurtinėse formose

vertintinas kaip vertimo trūkumas. Leksikoje greta senų Kuržemės žodžių ir darybos būdų konstatuotina ryški lietuvių kalbos įtaka, ypač kaimyninių žemaičių tarmių, iš kurių kuršininkai perėmė ne tik lietuviškos, bet ir vokiškos bei slaviškos kilmės leksemų, o kai kurie bendri baltų žodžiai pradėti vartoti lietuviškomis reikšmėmis. Tiesioginė vokiečių kalbos įtaka leksikai ne visais atvejais laikytina autentišku kuršininkų kalbos bruožu, nes kai kurių žodžių ar jų reikšmių nepatvirtina vėlesni šaltiniai. Tikėtina, kad dalis leksinių ir semantinių germanizmų šiame tekste atsirado dėl pažodinio vertimo. Kai kurios sąsajos su vokiečių kalbos atitikmenimis nėra lengvai interpretuojamos, nes panašių reiškinių esama ir latvių kalboje. Ypač tai pasakytina apie sintaksę. Didžioji dalis išverstų sakinių pažodžiui kartoja vokiško originalo sakinio konstrukciją, kuri neretai yra svetima baltų kalboms, o kartais daro sakinį sunkiai suprantamą. Tačiau esama ir išimčių – surandama įprastų, natūralių sintaksinių atitikmenų, laisviau persakoma mintis.

Dėl pasirinkto apklausos metodo (vertimo) būtent vokiečių kalbos poveikis kuršininkų kalbai šiame šaltinyje vertintinas atsargiai, nes naudojant šį metodą, pažodinis sekimas originalu beveik neišvengiamas.

LITERATŪRA

Ābele Anna 1927: Rucavas izloksne. – *Filologu biedrības raksti* 7, 112–128.

Ābele Anna 1928: Rucavas izloksne. – *Filologu biedrības raksti* 8, 135–144.

Bezzenberger Adalbert 1888: *Über die Sprache der preußischen Letten*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.

Chronik 2013: *Chronik der Schule zu Nidden*, sud. Gitanas Nausėda, Vilija Gerulaitienė. Vilnius: Petro ofsetas.

Diederichs Victor 1883: Die kurische Nerung und die Kuren in Preuszen. – *Magazin hrsg. von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*. 17. Bandes 1. Stück. Mitau, 1–97.

EH I–II – Endzelīns Jānis, Hauzenberga-Šturma Edīte. *Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha latviešu valodas vardnīcai* 1–2. Prieiga internetu: www.tezaurs.lv/mev.

Elertas Dainius 2014: XVI a. visuomenės siluetas šiaurinėje Kuršių nerijos dalyje. – *Res humanitariae* 15, 17–67.

Endzelīns Jānis 1931 (1979): Par kurseniekiem un viņu valodu. – *Darbu izlase* 3(1). Rīga: Zinātne, 571–578.

Endzelīns Jānis 1951: *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība.

Fleischer Jürg, Sommer Florian 2012: Litauische Materialien im Archiv Forschungszentrum Deutscher Sprachatlas Marburg. – *Archivum Lithuanicum* 14, 417–436.

Hinze Friedhelm 1993: Die slawischen lexikalischen Elemente im Nehrungskurischen Wortschatz, die das Alltagsleben der Nehrungskuren bezeichnen. Versuch einer Systematisierung. – *Contributions to Baltic linguistics. Linguistic and Oriental studies from Poznań*, hgr. von Michał Hasiuk. Monograph supplement series. 2. Poznań: UAM, 43–52.

Ivanickaja Arina 2017: XVIII a. kuršininkų kalbos žodžių rankraštinis registras. – *Res humanitariae* 21, 12–42.

Ivanickaja Arina, Kiseliūnaitė Dalia 2015: Kuršių nerijos kuršininkų tarmės nykimo požymiai: daiktavardžių linksniavimo pokyčiai rašytiniuose paminkluose. – *Baltiška, tautinė, regioninė savimonė baltų literatūrose ir kultūrose.* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. 207–227.

Kiseliūnaitė Dalia 2005: Balsių įterpimas Vakarų Lietuvos lietuvių ir latvių (kuršininkų) tarmėse. – *Baltai ir jų giminaičiai. Tiltai,* priedas: *Mokslo darbai* 26, 139–144.

Kiseliūnaitė Dalia 1998: Kai kurie kuršininkų tarmės veiksmažodžių bruožai nuo A. Bezzenbergerio iki šių dienų. – *Baltistica* 5, priedas, 127–140.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20, 1941–2002, elektroninis variantas (antras elektroninis leidimas), red. kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013.

Markus-Narvila Liene 2011: *Rucavas izloksnes vārdnīca: leksikogrāfiskais un leksiskais aspekts.* Promocijas darbs. Liepāja: Liepājas universitāte.

ME I–IV – Mühlenbachs Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca* 1–4, rediģējis, papildinājis, turpinājis Jānis Endzelīns. Rīga, 1923–1932. Elektroninis variantas. Prieiga internetu: www.tezaurs.lv/mev.

Mogharbel El Christliebe 1993: *Nehrungskurisch. Dokumentation einer moribunden Sprache*. Frankfurt am Main: Wissenschaftliche Buchhandlung Theo Hector GmbH&Co.

Ozola Ieva 2007: Gramatiskās īpatnības un to pārmaiņas rucavnieku valodā. – *Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklora, valoda.* Liepāja: LiePA, 379–400.

Ozola Ieva 2009: Vajadzības modalitāte Lejaskurzemē: par kādu reti dzirdamu konstrukciju. – *Vārds un tā pētīšanas aspekti* 13(1). Liepāja: LiePA, 292–297.

Pallas Peter Simon 1786: *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa*. Pars Prior. Petropoli, Typis Iohannis Caroli Schnoor, MD CCLXXXVI.

Paula Lizbete 1926: Īvandes izloksne. – *Filologu biedrības raksti* 6, 48–63.

Pietsch Richard 1983: *Fischerleben auf der Kurischen Nehrung*. Berlin: Camen.

Pietsch Richard 1991: Deutsch-kurisches Wörterbuch. – *Schriftenreihe Nordost-Archiv* 33. Lüneburg: Nordostdeutsches Kulturwerk.

Plāķis Juris 1927: *Kursenieku valoda*. Latvijas Universitātes raksti 16. Rīgā: Valstspapīru spiestuvē.

Schiller Christiane 2014: Kuronismen im Halleschen sog. Richter-Wörterbuch. – *Res Humanitariae* 15, 105–114.

Schiller Christiane, Kiseliūnaitė Dalia 2015: Ein nehrungskurischer Text im Forschungszentrum Deutscher Sprachatlas in Marburg. Das Blatt Nidden 30084. – *Archivum Lithuanicum* 17, 443-466.

Šmite Tekla 1928: Sarkanmuižas pagasta izloksne. – *Filologu biedrības raksti* 8, 108–134.

Zemzare Daina 1961: *Latviešu vārdnīcas* (līdz 1900. gadam). Rīga: Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība.

Казанскене Ванда 2013: Материалы балтийсих языков в словаре Петра Симона Палласа.– *Материалы семнадцатых чтений памяти И. М. Тронского «Индоевропейское языкознание и классическая филология – XVII»*. СПб: Наука.

PRIEDAS

DSA KORTELĖS NR. 30084 TRANSKRIPCIJA 1 PUSĖ[1]

1. Siäma läts ßaußas lapas is gaisa apkarti.
Ziemā lec sausas lapas is gaisa apkārti.
Ziemā lec (lido) sausas lapas gaisā apkārt.[2]
1. Im Winter fliegen die trocknen Blätter durch die Luft herum.

2. Wel jau pradda snikti, tad busu[3] gaißas wel laps.
Vēl jau prada[4] snigti, tad būs gaisas vēl labs.
Atkal sāk snigt, tad būs laiks atkal labs.
2. Es hört gleich auf zu schneien, dann wird das Wetter wieder besser.

3. Liäts Uoglis isch kraßnis, kad tas piäns graiti saswirti turr.
Liec ogles iš krāsnes, kad tas piens greiti sas(i)virti tur.
Liec ogles iekš krāsns, kad tas piens ātri savārītos.[5]
3. Thu Kohlen in den Ofen, daß die Milch bald an zu kochen fängt.

4. Tas labaisch wetzaisch wiers ir ar sirgu is leddus iäkritis ir ista auksta udingi krittis.
Tas labaiš vecaiš vīrs ir ar zirgu is ledus iekritis ir is tā auksta udiņ(a) kritis.
Tas labais vecais vīrs ir ar zirgu iekš ledus (ledū) iekritis (ielūzis) un iekš tā auksta ūdeņa (aukstaja ūdenī) (ie)kritis.
4. Der gute alte Mann ist mit dem Pferde durch´s Eis gebrochen und in das kalte Wasser gefallen.

5. Wintsch ir priäksch tschetturri arba schiëscho niedelio miërres.
Viņš ir priekš četuŗu arba (va) šešu nediļu miris.

---

[1] Antrosios pusės, užpildytos vokiškai, perrašą žr. Schiller, Kiseliūnaitė 2015.

[2] Ziemā gaisā lido sausas lapas.

[3] 3 a. galūnė *u* yra klaida.

[4] Vertimo klaida, turi būti ‘liausis, baigs’.

[5] Liec ogles krāsnī, lai piens ātrāk sāktu vārīties.

Viņš ir priekš (pirms) četrām vai sešām nedēļām miris.[6]
5. Er ist vor vier oder sechs Wochen gestorben.

6. Ta ugni bi par karsta, tiä koki ir apakscha gauz melli sadaguschi.
Tā ugne bij(a) par karsta, tie kuoki ir apakšā ganc melli sadeguši.
Tā uguns bija par karsta, tie pīragi ir apakšā ganc (ļoti) melli (melni) sadeguši.[7]
6. Das Feuer war zu stark/heiß, die Kuchen sind ja unten ganz schwarz gebrannt.

7. Wintsch iäd tos kiauschis wis praddim bi ßales ir bi pipparu.
Viņš ēd tos ķauš´us vis pradem be sāles ir be piparu.
Viņš ēd tos ķaušus (olas) vienmēr bez sāls un bez pipariem.
7. Er ißt die Eier immer ohne Salz und Pfeffer.

8. Tas kajas man pardaug ßap, es doamajo es eßu par daug parsiskrejis.
Tās kājas man par daug sāp, es domaju, es esu par daug parsiskrējis.
Tās kājas man par daug (daudz) sāp, es domāju, es esu (esmu) par daug (daudz) skrējis.
8. Die Füße thun mir sehr weh, ich glaube, ich habe sie durchgelaufen.

9. Es eßu pi tas sewos bijis und es wingu satsegu und winga satsega, winga gribbeja sawo maita satseta[8].
Es esu pi tās siewas bijis und es viņu[9] saciju und viņa sacija, viņa gribeja savo meita(i) saceti.
Es esu (esmu) pie tās sievas (sievietes) bijis un es viņu (viņai) (to) sacīju un viņa sacīja, (ka) viņa gribēja savai meitai sacīt.
9. Ich bin bei der Frau gewesen und habe es ihr gesagt, und sie sagte, sie wollte es auch ihrer Tochter sagen.

10. Es gribbu ne magg to darette.
Es gribu ne maǵ tuo darete.
Es (ne)gribu nemaǵ (nemaz) to darīt.

---

[6] Viņš ir miris pirms četrām vai sešām nedēļām.

[7] Uguns bija par karstu, pīragi apakšā ir sadeguši pavisam melni.

[8] Dėl *-ti* redukcijos gali būti ne visai tiksliai atstatytas balsis.

[9] Klaida, greičiausiai dėl redukcijos neteisingai užrašyta dat. galūnė, turi būti *viņai*.

10. Ich will es auch nicht mehr wieder[10] thun!

11. Es sischa tewe tujau ar to werdamo = leppili gar außim, tu bedschān[11].
Es sišu tevi tujau ar tuo werdamuo lepili gar ausem (-im?), tu bedžān.
Es sitīšu tevi tūlīt ar to vārāmo karoti gar ausīm, tu pērtiķi[12].
11. Ich schlage Dich gleich mit dem Kochlöffel um die Ohren, Du Affe!

12. Kur tu iëtti wa meß ar tewi eßam?
Kur tu ieti, va mes ar tevi iesam?
Kur tu ej, vai mēs ar tevi iesam (iesim)?
12. Wo gehst Du hin? Sollen wir mit Dir gehn?

13. Nu ir slekti laiki.
Nu ir slekti laiki.
Nu ir slikti laiki.
13. Es sind schlechte Zeiten.

14. Mana miälaisch waikili, paläd[13] schischi sämui stawed[14], tas piktas soasis koasch tewi pi smerritshes[15].
Mana mielaiš[16] vaikili, paliec šiši zemuj stāvet, tas piktas zuosis (-es?) kuož tevi pi smer(i)ča.
Mans mīļais bērniņ, paliec te apakšā stāvēt, tās piktas zosis kož tevi līdz nāvei.[17]
14. Mein liebes Kind, bleib hier unten stehn, die bösen Gänse beißen Dich todt (dt. zu Tode).

15. Tu eßi schoadin wißu daugummu mazigis und eßi pakagings bijis, tu warri jo āgirri[18] pits maju iät kad tä ziti.

---

[10] Kuršininkai vok. k. *nicht mehr wieder* su veiksmažodžiu paprastai atliepia morfologine forma *nibi-* < lie. *nebe-*: *es nibigribu* 'aš nebenoriu', plg. la. b. k. *vairs negribu*.

[11] Rankraštyje matyti *ā* (su diakritiku).

[12] Es sitīšu tevi ar pavārnīcu pa ausīm, tu pērtiķi!

[13] Greičiausiai klaida, turėtų būti *c*.

[14] Klaida, inf. turi būti *t*.

[15] Subraukyta, atstatyta *s* pagal sistemą *pi* su gen.

[16] Plg. *mīļš*, *-a* (Plāķis 1927: 68).

[17] Mans mīļais bērniņ, paliec te apakšā stāvēt, tās niknās zosis nokodīs tevi līdz nāvei.

[18] *ā* greičiausiai klaida vietoje *a*.

Tu esi šuodien visu daugumu mācijis und esi pakajings bijis, tu vari jo ag(i) ri pic māju iet ka(d) tie citi.

Tu esi šodien visvairāk mācījies un esi pieklājīgs (mierīgs) bijis, tu vari jo agri (agrāk) mājās iet (ne)kā tie citi.[19]

15. Du hast heute am meisten gelernt und bist artig gewesen, Du darßt früher nach Hause gehn als die Andern.

16. Tu dar ne eßi par didźu gana wiäno būddelki[20] wina isdserti, tu turri dar bischki aukti ir jodisch but.

Tu dar nesi par didžu gana vienu budelki vīna izdzerti, tu turi dar bišķi augti ir juo dižs būt.

Tu vēl neesi gana dižs (liels) (vienu) pudeli vīna izdzert, tev vēl bišķi (mazliet) jāaug un lielākam jātop[21].

16. Du bist noch nicht groß genug, um eine Flasche Wein auszutrinken, Du mußt erst noch ein Ende/etwas wachsen und größer werden.

17. Ei und stawe tads laps und saki tawa maßai, wingai turr tas dranas par sawa mati gatawas schuti und ar Bärschtu czijsti pataisit.

Ej und stāvi (esi) tāds labs und saki tava māsai, viņai[22] tur tas drānas par sava māti gatavas šūti und ar berštu čīsti pataisit.

Ej un stāvi (esi) tāds labs un saki tava (tavai) māsai, viņai tās drānas priekš savas mātes ir gatavas jāuzšuj un ar birsti jāiztīra.[23]

17. Geh, sei so gut und sag Deiner Schwester, sie sollte die Kleider für eure Mutter fertig nähen und mit der Bürste rein machen.

18. Kad tu winga but pasinnis buti zitadi nazis und but stawejis ar winga labai[24].

Kad tu viņa (viņu) būt(u) pazinis, būt(u) citādi nācis und būtu stāvejis ar viņa (viņu) labi.

Kad tu viņu būtu pazinis, būtu citādi iznācis un būtu stāvējis ar viņu labi.[25]

---

[19] Tu esi šodien visvairāk mācījies un esi bijis pieklājīgs (mierīgs), tu vari iet mājās agrāk nekā citi.

[20] *ū* su diakritiku yra užrašinėtojo klaida, nes po to einanti geminata *dd* turi reikšti trumpąjį balsį.

[21] Tu vēl neesi gana liels, (lai) vienu pudeli vīna izdzertu, tev vēl mazliet jāpieaug.

[22] Dat. forma čia nereguliari: jeigu reikiamybė reiškiama su *turet*, vartojamos nom. formos.

[23] Ej un esi tik labs, un saki savai māsai, ka viņai ir apģērbs savai mātei jāuzšuj un jāizbirstē.

[24] Rankraštyje raidė *a* išbraukta.

[25] Ja tu viņu būtu pazinis, būtu citādāk bijis, (tu) būtu labi ar viņu saticis.

18. Hättest Du ihn gekannt! dann wäre es anders gekommen, und es thäte besser um ihn stehen.

19. Kas turr mane kiozi ar galliu paßadsis?
Kas tur mana ķuoci ar gaļu pazadzis?
Kas ir manu ķoci (grozu) ar gaļu pazadzis?[26]
19. Wer hat mir meinen Korb mit Fleisch gestohlen?

20. Wintsch darië ta jaunas paßakes paßaziga[27] kad wingi butu dräschali pastellajusch, winga ale paschi darrië.
Viņš darija tā, kad viņi būtu drešeli pastelajuši, viņi ale paši darija.
Viņš darīja tā, ka viņi būtu kūlēju pastellējuši (pasūtījuši), bet viņi (to) paši darīja.
20 Er that so, als hätten sie ihn zum dreschen bestellt; sie haben es aber selbst gethan.

21. Kam wintsch tas jaunas paßakes paßaziga.
Kam viņš tas jaunas pasakas pasacija?
Kam viņš tās jaunas pasakas pasacīja (stāstīja)?[28]
21 Wem hat er die neue Geschichte erzählt?

22. Eß turru dikti saukti scha wintsch numis[29] neparmanne.
Es turu dikti saukti, šā viņš mumis neparmana.
Es turu (man ir) dikti (skaļi) saukt, citādi viņš mumis (mūs) nesaprot.[30]
22 Man muß laut schreien, sonst versteht er uns nicht.

23. Meß eßam pa wargusch und turram slapumu.
Mes esam pavarguš(i) un turam slāpumu.
Mēs esam pavārguši un turam (mums ir) slāpes[31].
23. Wir sind müde und haben Durst.

---

[26] Kurš ir manu gaļas grozu nozadzis?

[27] Rankraštyje išbraukta; matyt, per klaidą buvo įrašytas fragmentas iš kito sakinio, žr. toliau.

[28] Kuram viņš tās jaunās pasakas stāstīja?

[29] Klaida, turi būti *mumis* (Plāķis 1927: 26).

[30] Man ir ļoti skaļi jāsauc, citādi viņš mūs nesaprot.

[31] Mēs esam pavārguši un izslāpuši.

24. Kad mäß wacker wacker pargajem, ta gullejo ta zitti jau gulta und bija fasti iämegusch.

Kad mēs vakar vakar(ā?) pargājam, ta guleja tie (?) citi jau gultā und bija fasti (cieti) iemiguš(i).

Kad mēs vakar vakarā pārgājām, tad tie citi jau gulēja gultā un bija cieti iemiguši.[32]

24 Als wir gestern Abend zurück kamen, da lagen die Andern schon zu Bett und waren fest am schlafen.

25. Tas sniäks ir scho nakti pi mußu pulätzis[33] ale scho rit ir wintsch satirpis.

Tas sniegs ir šuo nakti pi mūsu palicis, ale šuorīt ir viņš satirpis.

Tas sniegs ir šo nakti pie mūsu (pie mums) palicis, bet šorīt viņš ir satirpis (izkusis).[34]

25. Der Schnee ist diese Nacht bei uns liegen geblieben, aber heute Morgen ist er geschmolzen.

26. As mußu namma staw tris puiki abole koaki ar sarkanis abolennis.

Az mūsu nama stāv trīs puiki ābol(ļ?)a (-u?) kuoki ar sarkanis ābuolenis.

A(i)z mūsu nama stāv trīs puiki (skaisti) ābolu koki ar sarkanis ābolēnis (ar sarkaniem āboliem).[35]

26. Hinter unserm Hause stehen drei schöne Apfelbäumchen mit rothen Aepfelchen.

27. Wa jus newaret wieno bischki uſmumis gaidetti tad miäs iäßam ar jums.

Vai jūs nevarat (nevaretu?) vienu bišķi uz mumis gaideti, tad mēs iesam ar jums.

Vai jūs nevarat (nevarētu?) bišķi uz mums (mūs) (pa)gaidīt, tad mēs iesim ar jums.

27. Könnt ihr nicht noch ein Augenblickchen auf uns warten, dann gehn wir mit euch.

28. Ius ne turret taddus[36] niäkus ziti.

---

[32] Kad mēs vakar vakarā pārnācām, tad tie citi jau bija gultā un bija cieti iemiguši.

[33] Priešdėlyje greičiausiai korektūros klaida.

[34] Sniegs ir šonakt pie mums saglabājies, bet no rīta tas ir nokusis.

[35] Aiz mūsu nama stāv trīs skaistas ābeles ar sarkaniem ābolīšiem.

[36] Mažai tikėtina, kad *tāds* būtų su trumpuoju, tačiau du kartus parašyta geminata *dd* (žr. Nr. 29), leidžia spėti, kad gali būti ir ne klaida.

Jūs neturat tādus niekus dzīt.
Jūs nedrīkstat tādus niekus dzīt.
28. Ihr dürft nicht solche Kindereien treiben!

29. Mußu kalni nau taddi diźi tiä jußu daug jo diźi.
Mūsu kalni nav tādi diži, tie jūsu daug juo diži.
Mūsu kalni nav tādi lieli, tie jūsu (ir) daudz lielāki.
29. Unsere Berge sind nicht sehr hoch, die euren sind viel höher.

30. Ziäk schwarru wurschzu ir kadauds maiſes jus gribat.
Ciek svaru (švaru?) wuršķu ir kā daudz maizes jūs gribat?
Cik svaru desas un cik (daudz) maizes jūs gribat?
30. Wieviel Pfund Wurst und wieviel Brod wollt ihr haben?

31. Es neparmanu jummies jus turrat wienu bischki dikti satziti.
Es neparmanu jumis, jūs turat (vienu) bišķi dikti saciti.
Es jumis nesaprotu, jums bišķi (mazliet) diktāk (skaļāk) jāsaka.[37]
31. Ich verstehe euch nicht, ihr müßt ein bißchen lauter sprechen.

32. Wa jus neturrat newiena stukkila baltu Źepu par manni us manna galdu raduschi.
Va jūs neturat (neesat) neviena stukiļa baltu ziepu par mani uz mana galdu (galda?) raduši?
Vai jūs neturat (neesat) nevienu gabaliņu baltu ziepju priekš manis uz mana galda atraduši?[38]
32. Habt ihr kein Stückchen weiße Seife für mich auf meinem Tische gefunden?

33. Winga bralis gribb dui puikus jaunus nammus is mußu darźa[39] budawati.
Viņa brālis grib dui puikus jaunus namus is mūsu darza budavati.
Viņa brālis grib dui (divus) puikus (skaistus) jaunus namus mūsu dārzā būvēt.
33. Sein Bruder will sich zwei schöne neue Häuser in eurem Garten bauen.

34. Tas warts nazi wingam nußirdis.
Tas vards nāce viņam nu(o) sirdes.

---

[37] Es jūs nesaprotu, jums jārunā mazliet skaļāk.

[38] Vai jūs neesat nevienu baltu ziepju gabaliņu uz mana galda man atraduši?

[39] Tikriausiai *ź* yra rašybos klaida, nes latvišką *darzs* kuršininkai vartoja iki šių dienų.

Tas vārds nāca viņam no sirds.
34. Das Wort kam ihm von Herzen!

35. Tas biji labi no winga.
Tas bija labi nuo viņu[40].
Tas bija labi no viņiem[41].
35. Das war recht von ihnen!

36. Kas ßiäž ti par pudnenni aukschum us to murenns.
Kas sēž tie par putneni aukšum uz tuo muren(e)s[42]?
Kas sēž tur par putniņiem aukšum (aukšā) uz mūr(en)a?[43]
36. Was sitzen da für Vögelchen oben auf dem Mäuerchen?

37. Tä buri tur piätzus wirzchus und dewinges goawes und dewilika awennu priäksch ta dziäma adwäduschu tos wingi gribbeja parduati.
Tie būri tur piecus veršus und deviņas goves und dvīlika aveņu priekš ta ciema atwedušu[44], tuos viņi gribēja parduoti.
Tie zemnieki ir piecus vēršus un deviņas goves (govis) un divpadsmit aitiņas priekš tā ciema atveduši, tos viņi gribēja pārdot.[45]
37. Die Bauern hatten fünf Ochsen und neun Kühe und zwölf Schäfchen vor das Dorf gebracht, die wollten sie verkaufen.

38. Tä lauźi ir schoadinni wißu[46] lauku uß to lauku pliauti.
Tie ļauži (lauži) ir šuodien visi lauku uz to lauku pļauti.
Tie ļauži (ļaudis) ir šodien visi ārā uz lauka pļaut[47].
38. Die Leute sind heute alle draußen auf dem Felde und mähen/hauen.

39. Ei nu tas brunaisch suns tewi niëka nedarres.
Ej nu, tas brūnaiš suns tevi nieka nedaris.

---

40 Vokiškas sakinys rodo daugiskaitą.

41 No viņu puses tas bija labi / taisnīgi (darīts).

42 Su *-en-* nuo *muris* (Plāķis 1927: 68), la. b. k. *mūris*, tačiau neaiškus vedinio linksniavimo tipas.

43 Kas par putniņiem sēž tur augšā uz mūrīša?

44 Greičiausiai klaida, turėtų būti *atveduši*.

45 Zemnieki atveda pie ciema piecus vēršus un deviņas govis, un divpadsmit aitiņas, tos viņi gribēja pārdot.

46 Galbūt klaida: turėtų būti *visi* (*ļauži*).

47 Tie ļaudis ir šodien visi ārā uz lauka pļaut.

Ej nu, tas brūnais suns tev nekā nedarīs.
39. Geh nur, der braune Hund thut Dir nichts.

40. Es eßu ar tes lauźis tiä pakallia par pliawam iß graudu iäjajiß.
Es esu ar ties ļaužis (laužis) tie pakaļā par pļavam(s) is graudu iejājis.
Es esmu ar ties ļaužis (tiem ļaudīm) tur pakaļā par pļavām graudos iejājis (iebraucis?).[48]
40. Ich bin mit den Leuten da hinten über die Wiese ins Korn gefahren.

[48] Es esmu ar tiem ļaudīm pāri pļavām graudu laukā iebraucis.

Language Analysis of Nida Questionnaire № 30084 in the Archive of the Linguistic Atlas of Germany at the Phillips University, Marburg

SUMMARY

The article presents a written source of the Kursenieku language – Card No. 30084 (Nida/Nidden) from Deutscher Sprachatlas (DSA) launched by Georg Wenker. The linguistic analysis led to the following conclusions:

The Nida card is carefully written, and its linguistic information in many cases reflects the authenticity of the language. The comparison with the research by professional linguists (Bezzenberger and Plakis) showed that in the nineteenth century the Kursenieku language was still a systematic geolect derived from a heterogeneous dialectal basis. The card also reflects the interaction of languages in the Curonian Spit.

Phonetic features reflect the dialects of Courland and the results of interaction with the neighbouring Lithuanian dialects in terms of phonomorphology and a relatively insignificant influence of the German language.

Morphology also contains archaic features of the dialects of Courland (the manifested declension paradigms, the old flections of nouns and the grades of adjectives, the preserved

preterit forms of verbs, prepositions with plural forms). At the same time, the influence of the Lithuanian language (pronoun flections, verb tureti + inf., etc.) and the beginning of the influence of the German language, which manifests itself in the use of prepositions and compound verb forms, is observed. However, the effect of the German language cannot always be regarded as a dialect feature - for example, the often-repetitive use of tas, or the verb tureti in compound verb forms looks more like a fault of translation.

In the lexis there is a strong Lithuanian influence, especially from the neighbouring Samogitian dialects, next to the lexis inherited from Courland. The Kursenieki also adopted German and Slavic lexemes from Western Lithuanian dialects, and some common Baltic words absorbed the Lithuanian meaning. The direct influence of the German language on lexis is not always considered to be an authentic feature of the Kursenieku language, since some words or their meanings are not confirmed by later sources; a part of lexical and semantic Germanisms in the text arose due to literal translation. Some similarities with German language equivalents are not easy to interpret, because analogical features can be found in Latvian. This makes the determination of the time of their occurrence in the Curonian Spit difficult.

This is most applicable to syntax. Most of the translated sentences literally repeat the construction of the German original sentence, which is often not typical of the Baltic languages and sometimes makes the sentence hard to understand. However, there are exceptions – some natural, creative syntactic equivalents are found.

Due to the chosen method of language documentation (translation), the effect of German on the Kursenieku language in the 19th century should be carefully considered in this source, because the use of this method makes the literal transfer of the original almost inevitable.

Įteikta 2018 m. birželio 8 d.

DALIA KISELIŪNAITĖ
Lietuvių kalbos institutas
Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva
dalia.kiseliunaite@gmail.com

NIJOLĖ TUOMIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: dialektologija, tarmių morfologija, leksika, sociolingvistika, kalbų sąveika.

NEVALDOMAS SKOLINIMASIS KAIP KALBOS NYKIMO POŽYMIS

Uncontrolled Borrowing as a Sign of Language Loss

ANOTACIJA

Straipsnyje, remiantis šiuolaikine – XX a. pabaigos – XXI a. pradžios – dialektologine medžiaga iš pietų aukštaičių patarmei priklausančių lietuviškų salų Baltarusijoje (Varanavo r., Gardino sr.), analizuojama dabartinė lietuvių kalbos būklė ir jos kaita. Darbo objektas yra leksikos skoliniai iš baltarusių, lenkų ir rusų kalbų. Siekiama nustatyti, ar slavizmų gausa yra natūralaus kalbos keitimosi, ar jos nykimo (mirties) padarinys. Kalbos procesai čia nagrinėjami stebimuoju laiku: tiriama ir lyginama dabartinė kelių kartų informantų kalba. Darbe taip pat apibūdinami tautos kalbą ir kultūrą keičiantys veiksniai. Iškeliami pagrindiniai aspektai, nulėmę ir paspartinę lietuvių kalbos nykimą. Šiuo tyrimu parodoma skolinimosi asimetrija: žodžiai lengvai pereina iš vienos kalbos į kitą, vienos kalbos elementai vis mažiau adaptuojami, tame pačiame diskurse pakaitomis vartojama ištisa kitos kalbos atkarpa. Straipsnyje išsamiai nagrinėjama aktyvioje kontaktų zonoje gyvenančių lietuvių šnektų vertinių ir skolinių semantinės raiškos adekvatumo problema, siekiama apčiuopti semantikos poslinkių kryptis.

ESMINIAI ŽODŽIAI: pietų aukštaičiai, lietuvių kalbos salos, stebimasis laikas, kalbos mirtis, kalbos nykimas, nevaldomas skolinimasis, semantinė raiška.

ANNOTATION

Based on contemporary – late 20th century–early 21st century – dialectological material from the Lithuanian islands in Belarus attributed to the Southern Aukštaitian subdialect (Voranava district, Grodno region), the article analyses the current situation of the Lithuanian language and its change. The research centres on lexical loanwords from Belarusian, Polish and Russian languages. It attempts to determine whether the abundance of Slavic

loanwords is the outcome of natural language change or its loss (death). Apparent-time language processes are analysed in the study: the present-day language of informants of several generations is studied and compared. The study also describes the factors changing the nation's language and culture. It points out the major aspects which determined and accelerated the decay of the Lithuanian language. The study shows the asymmetry of borrowing: words easily transition from one language to another; language elements are increasingly less adapted; an entire passage of another language is used in the same discourse alternately. The article presents an in-depth study of the problem of adequacy of semantic expression of loan translations and loanwords used in the subdialects of Lithuanians residing in the active contact zone; it is aimed to grasp the directions of semantic changes.

KEY WORDS: Southern Aukštaitian, Lithuanian islands, apparent time, language death, language loss, uncontrolled borrowing, semantic expression.

1. ĮVADAS

1.1. Visos kalbos keičiasi kartu su visuomenės gyvenimu. Šios kaitos padariniai yra naujų žodžių, gramatinių formų, kalbėjimo stilių, regioninių ar socialinių atmainų spartesnis ar lėtesnis plitimas, koreliuojantis su staigesniu ar tolygesniu senųjų raiškos formų nykimu. Kokios formos pakeis buvusias, priklauso ir nuo visuomenės gyvenimo pokyčių: vienalytėje kalbos vartojimo požiūriu visuomenėje ir kalbos pokyčiai nuosaikesni, tuo tarpu kardinalūs socialiniai pokyčiai gali sukelti didelių, netgi kardinalių kalbos pokyčių, pavyzdžiui, toje pačioje socialinėje erdvėje įsikūrus kitų kalbų vartotojams ir todėl atsiradus dvikalbių (ar net trikalbių) gyventojų. Kaip tik todėl kalboje tuo pačiu metu neišvengiamai greta viena kitos gyvuoja naujosios ir senosios formos, bet ne visiškai padrikai ir nenuspėjamai, nes jos visuomenėje būna pasiskirsčiusios pagal vartotojų amžių, lytį, socialinę padėtį ir profesiją.

1.2. Šio tyrimo tikslas – išanalizuoti paribio salų, kuriose buvo ar ir tebėra vartojama ne vien lietuvių kalba, dabartinę lietuvių kalbos būklę ir jos kaitą. Nustatyti, ar svetimos kalbos elementų – skolinių – gausa yra natūralaus kalbos keitimosi, ar jos nykimo (mirties) padarinys. Tyrime remiamasi šiuolaikine XX a. pabaigos – XXI a. pradžios dialektologine medžiaga iš pietų aukštaičių (PA) patarmei priklausančių kelių lietuviškų salų[1] Baltarusijoje: Varanãvo – (br.

[1] Straipsnyje vartojami *pietų aukštaičių paribio salų*, *Varanãvo salų šnektų* terminai, kurie dar nėra nusistovėję, tačiau, tyrėjų nuomone, yra labiau tinkami apibūdinti lietuvių kalbos plotus, dėl vienų ar kitų aplinkybių atsidūrusius už Lietuvos teritorijos ribų. Vytautas Kardelis straipsnyje „Lietuvių kalbos salos: probleminiai aspektai“ (2014) labai tiksliai suformulavo termino *kalbos sala* apibrėžtį: „nuo pagrindinio kalbos ploto geografiškai visiškai atsiskyrusi, konkrečias geografines

Вóроново, rajono centras); Ramaškonių̃ (br. Рамашка́нцы); Nevãšių (br. Нявóшы), Ródūnios (br. Ра́дунь), Plìkių (br. Пліки́), Žirmū́nų (br. Жырму́ны), Nočiõs (br. На́ча), Pãaradnės (br. Пагаро́дна), Asavõs (br. Асава́)[2]. *Lietuvių kalbos atlaso* duomenimis, tai yra VI (Varanãvas, Nevãšiai), VII (Nočià) ir VIII (Ródūnia, Plìkiai) punktai. Pagal naujausią punktų gyvybingumo laipsnių nustatymo metodiką šie trys punktai laikytini negyvybingais ir iš dalies arba visiškai sunykusiais (plačiau žr. Meiliūnaitė, Mikulėnienė 2014: 124–128).

Tiriant naudotasi įvairios trukmės ir turinio garso įrašais, saugomais Lietuvių kalbos instituto Tarmių archyvo duomenų bazėje, taip pat įrašais iš asmeninės autorės fonotekos (daugiausia tekstai vietinėmis slavų kalbų atmainomis), publikuotų tarminių tekstų rinkinių (žr. literatūros sąrašą).

1.3. „Kad salų kalbinėse sistemose yra tam tikrų savitų bruožų, kurie nebūdingi kontinentiniam šnektų plotui, yra suprantamas dalykas ir, galima sakyti,

---

ribas turinti kalbinė bendruomenė, gyvenanti kur kas didesnėje kitos šalies teritorijoje ir sudaranti čia kalbinę mažumą, apsupta svetimos kalbinės bendruomenės ir fiziškai, kalbiškai bei kultūriškai izoliuojama nuo pagrindinio ploto, asimiliuojama kalbiškai ir sociokultūriškai, turinti unikalią vidinę kalbos raidą, taip pat dinamiškais kalbiniais kontaktais susijusi su supančia kalba“ (plačiau žr. Kardelis 2014, 2015; Tuomienė 2014: 84–85). Lietuvių kalbos salų klasifikacinis – dialektologinio vieneto *gyvybingumo* – kriterijus aiškiai suformuluotas naujausiame lietuvių dialektologijos veikale *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai* (2014). Čia jis taikomas visam lietuvių kalbos plotui, tačiau kalbos salas – kaip specifinį kalbinį ir teritorinį vienetą – taip pat galima klasifikuoti remiantis *gyvybingumo* kriterijumi (žr. Meiliūnaitė, Mikulėnienė 2014: 124–128).

Varanãvo salų šnektų centrais laikytinos didesnės gyvenvietės, miesteliai ar kaimai, kuriems teritoriškai priklausytų kaimai ar vienkiemiai, kuriuose XX a. pabaigoje ir XXI a. pradžioje būta lietuvių, pavyzdžiui, Ramaškonių̃ salą sudarytų šie kaimai: Biliaĩ (br. Білі́), Bieliū́nai (br. Бялю́нцы), Dainavà (br. Дайнава́), Lašẽkai (br. Лашакі́), Navasõdai / Naujãsodis (br. Навася́ды), Pãrubiškės (br. Па́рубішкі), Tùsamonys (br. Тусама́нцы), Stanìšiai (br. Станішы́), Stilgū́nai (br. Сцілгу́ны), Šeškaĩ (br. Шашкі́); Ródūnios sala (būtų tiksliau – salos, nes likę lietuviški kaimai vieni nuo kitų smarkokai nutolę): Asavà (br. Асава́), Dubìniai (br. Дуби́нцы), Kargaudaĩ (br. Каргоўды́), Klaišiaĩ (br. Клайшы́), Kemeĩšiai (br. Кеме́йшы), Magū́nai (br. Магу́ны), Pìliakalnis (br. Гарадзі́шча), Plìkiai (br. Пліки́), Sklodónys (br. Склада́нцы), Smilgìniai (br. Смільгі́ні), Žirmū́nai (br. Жырму́ны), Žąsinaĩ (br. Жусіны́). Šie vietovardžiai lietuviškai užrašyti ir sukirčiuoti remiantis leidiniu *Lietuviški tradiciniai vietovardžiai Gudijos, Karaliaučiaus krašto, Latvijos ir Lenkijos* (2002), baltarusiškai – remiantis oficialiais Varanãvo rajono apylinkių kaimų vardų sąrašais, paskelbtais internete.

[2] Geolingvistiniu požiūriu šias pietų aukštaičių patarmei priklausančias smarkiai apnykusias šnektas būtų tikslinga jungti į vieną Varanãvo šnektą. Dar ir dėl to, kad pagal šnektoms būdingas ypatybes, ypač žodyno bruožus, jos yra labai panašios, kiek labiau skiriasi šių šnektų fonetikos ypatybės. Be to, šiuo metu šnektos smarkiai susitraukusios teritorijos atžvilgiu – iš kai kurių belikę 1 ar 2 kaimai, kuriuose gana gerai lietuviškai kalba vos du, trys arba tik vienas žmogus. Yra suprantančių, bet nešnekančių kategorija – jų įvairiuose kaimuose gali būti nuo 3 iki 8 vyriausiosios kartos žmonių.

vos ne privalomas kalbos salos požymis“, – viename iš savo mokslinių darbų teigia Vytautas Kardelis. Mokslininkas apgailestauja, kad „norint turėti išsamų sinchroninį vaizdą [lietuvių kalbos salų Baltarusijoje – patikslinta N. T.] reikia detalesnės analizės, kuri būtų paremta aktualiais šių dienų duomenimis“ (Kardelis 2015). Taigi šiuo darbu, taikant atitinkamą metodiką, siekiama (už)pildyti sinchroninių lietuvių kalbos salų struktūrų, šiuo atveju – leksinių, tyrimo spragą, kai kuriuos atvejus lyginant su didžiojo ploto patarmių ir šnektų kalbinėmis sistemomis.

Straipsnyje aprašomi kalbos procesai buvo nagrinėjami stebimuoju laiku[3], t. y. tiriama ir lyginama dabartinė kelių kartų informantų kalba: pagal kalbėjimą skiriamos sąlygiškai vyriausioji (80 ir daugiau metų) ir vidurinioji (daugiau kaip 60 metų) kartos (plačiau apie skiriamas Varanãvo šnektų kalbėtojų kartas žr. Tuomienė 2008: 38–45; 2010: 17–20; plg. Meiliūnaitė, Mikulėnienė 2014: 125; Aliūkaitė, Bakšienė, Jaroslavienė, Judžentytė, Leskauskaitė ir kt. 2014: 159–163; 168–173). Sąlygiškai jaunesnių vietinių gyventojų (apie 50 metų), šeimose ar viešojoje aplinkoje kalbančių lietuviškai, pastaruoju metu apylinkėse jau nėra. Vietinius seniausiuosius gimtąja lietuvių šnekta dažniausiai prakalbina juos iš Lietuvos aplankantys vaikai ir vaikaičiai.

Toks tyrimas leidžia stebėti kalbos virsmus ir kaitą, t. y. kalbos nykimą ir kalbos mirtį, čia ir dabar. Tiriant kalbą šiuo sociolingvistiniu metodu taip pat atsižvelgiama į pokalbių su informantais aplinkybes, įvertinami ir kiti nekalbiniai veiksniai (pavyzdžiui, ar kalbėtojas taikosi prie tyrėjo ir bando kalbėti „taisyklingai“). Analizuojami visi surinkti duomenys – visi kalbos įvairavimo variantai su „išimtimis“ ir „sistemos neatitinkančiais“ faktais. Tiriant medžiagą laikomasi tokios sociolingvistinės nuostatos, kad nuolatinis kalbos įvairavimas skatina kalbos pokyčius, todėl ji nuolat keičia savo sistemą (Kalėdienė 2015: 213–214). Pirmiausia pokyčiai išryškėja nepastoviausiose kalbos sistemos dalyse – fonetikoje, leksikoje. Be to, pasirinktas kalbos analizės metodas leidžia atskleisti per ilgesnį laikotarpį vykusio kalbos kitimo proceso rezultato priežastis, jas apibūdinti, numatyti galimą tolesnę pokyčių eigą.

[3] Pirmasis *stebimojo laiko* (an. *apparent time*) hipotezę suformulavo Williamas Labovas (1963: 207–309; 1975: 199–228 ir kt.): kad kalbos kitimas būtų fiksuotas vyksmo metu, turi būti stebima kelių tuo pačiu metu gyvenančių kartų kalba. Taikant stebimojo laiko metodą jau yra atliktas ne vienas lietuvių kalbos tarmių tyrimas. Šiuo metodu nuo 2001 m. autorės tiriamos Varanãvo rajone esančios (dauguma iš jų – jau buvusios) lietuvių šnektos (plačiau dėl metodo žr. Kalėdienė 2015: 213–214; Tuomienė 2014: 84–85).

2. SALOS KALBĄ IR KULTŪRĄ KEIČIANTYS VEIKSNIAI

2.1. Kalbos išnykimas ir galiausiai kalbos mirtis priklauso nuo daugelio tarpusavyje susijusių aplinkybių bei sąlygų. Pačios svarbiausios ir lemtingiausios sąlygos susijusios su vartotojais: izoliuotoje saloje kalba miršta išmirus visiems ja kalbėjusiems žmonėms, dėl vienų ar kitų aplinkybių neperdavusiems ateinančiai kartai savo kalbos. Taigi tiriamose apylinkėse kalbos mirtis tiesiogiai susijusi su žmonėmis, su jų gyvenimo, elgsenos pasikeitimais.

Pačių kalbėtojų ir jų kalbos likimą lemia permainingos ir nepalankios istorinės, kultūrinės aplinkybės, nuo kurių priklauso ekonominė padėtis, kartais net politinių ir geografinių valstybės ribų perbraižymas, o pakitusi politika bei ideologija neišvengiamai paveikia kalbos prestižą. Gyvendami nedidelėmis kaimo bendruomenėmis, Varanãvo apylinkių lietuviai nepajėgė atlaikyti didžiulio ir ilgalaikio kitakalbės daugumos spaudimo. Lietuvių kalbos nykimą čia paspartino nutrūkę ryšiai su didesnėmis vietos bendruomenėmis – Pelesõs, Gervéčių (Ãstravo r., br. Астравéц)[4]. Galų gale, mažumos interesų dešimtmečiais čia niekas nepalaiko ir negina. Ilgainiui lieka tik pavieniai entuziastai.

Mokslinėje literatūroje aprašyta nemažai atvejų, kai kalbos nykimas (į)vyko gana greitai, net neperėjęs visų tyrėjų skiriamų kalbos nykimo etapų (plačiau žr. Dressleris 1994: 84–90; Crystal 2005: 83–84). Toks spartus nykimas būdingas tiek ir šiame darbe tiriamų pietų aukštaičių patarmei priklausančių Baltarusijos salų lietuvių šnektoms – Nočiõs, Asavõs, Nevãšių, Ródūnios, Plìkių, Armõniškių, Ramaškoniū̃, tiek ir kitoms, ypač izoliuotoms ir labiausiai nutolusioms nuo pagrindinio lietuvių kalbos ploto: Ãpso, Brèslaujos, Lazū́nų, Zíetelos[5]. Čia

---

[4] Pelesà – didžiausia Baltarusijoje, Varanãvo rajone išlikusi lietuvių gyvenama pietų aukštaičių patarmės paribio sala. Apylinkių kaimuose dar esama nemažai šeimų, kurios ir mūsų dienomis namų aplinkoje bendrauja lietuviškai. Viešai lietuviškai daugiausia kalbama pačioje Pelesojè. Nuo 1992 m. čia veikia lietuviška mokykla. Tai pirmoji Baltarusijoje lietuvių pagrindinė mokykla – Pelesõs krašto kultūros ir švietimo centras. Vietinių lietuvių bendruomenė ir visuomeninis susivienijimas *Gimtinė* yra palaikomi ir remiami Lietuvos valstybės. Pelesõs kaimo apylinkių lietuvių šnektos raida pastebimai skiriasi nuo kitų Varanãvo rajone bei visame Lydõs (br. Лі́да) krašte esamų ir buvusių lietuvių šnektų. Šiame straipsnyje dėmesys labiau koncentruojamas į mažesnes, nykstančias ar ir visai sunykusias geografiškai į dabartinę Varanãvo rajono teritoriją patenkančias šnektas.

Gervéčiai – miestelis Baltarusijoje, Ãstravo rajone (apie 65 km į rytus nuo Vilniaus), kur šiuo metu gyvena nemažai lietuvių – gyvybingiausia ir didžiausia rytų aukštaičių vilniškių patarmės paribio sala (žr. Kardelis 2015; Vaitkevičius 2011: 17–34).

[5] Brèslaujos ir Ãpso lietuvių salų šnektas Baltarusijoje daugiausia tyrė ir aprašė Kazimieras Garšva (2005: 171–180). Jau išnykusias Zíetelos (priskiriama vakarų aukštaičių patarmei) ir Lazū́nų (rytų

lietuvių kalba ir apskritai kultūrinis savitumas, bendruomenės charakteris, perteikiamas per kalbą, dėl natūralios tąsos perspektyvos[6] nebuvimo nutrūko palyginti staiga (plačiau žr. Garšva 2005: 24–34; Tuomienė 2008: 25–41; Vidugiris 2004: 37–47; 2014: 40–47). Be abejonės, kartu prarandamos reikšmingos paveldėtos žinios: nebeteikiami ir gyvojoje kalboje nebevartojami savi vardai, nyksta kalbos įvairovė ir belieka vienas kalbos stilius – buitinis. Dar vienas aspektas, paspartinantis kalbos nykimą, šiame straipsnyje minimose vietovėse Baltarusijoje – lietuvių kalba ten nebuvo jokios oficialios raštvedybos.

2.2. Mažose, izoliuotose tiriamų apylinkių bendruomenėse nuo XX a. pradžios ėmė plisti ir galų gale įsigalėjo visavertė lietuvių ir baltarusių dvikalbystė, vėliau ji ėmė palaipsniui silpnėti. Pirmiausia dėl to, kad dviejų kalbų egzistavimo priežastys ir funkcijos buvo visiškai skirtingos. Dominuojančia kasdiene įvairaus amžiaus žmonių bendravimo kalba tapo vietinė baltarusių šnekta arba atmaina, o tam tikrais atvejais buvo imtos vartoti kelios kalbos: kaimuose – baltarusių, miestuose ir miesteliuose – rusų ir iš dalies lenkų (ji tapo religinių apeigų, bažnyčios kalba). Tai palengvino vietinės bendruomenės judėjimo ir susižinojimo galimybę bent jau Varanãvo, Benekáinių, Kaulẽliškių, Armõniškių, Ródūnios, Asavõs, Pãaradnės parapijų ribose. Apskritai supaprastino gyvenimą pagal priimtus standartus, nes dominuojanti baltarusių kalba (šiuo atveju – baltarusių ir lenkų arba / ir rusų kalbos) tapo tarpusavio susikalbėjimo ir suprantamumo tiltu.

Tuomet kitõs, nedominuojančios kalbõs ar tarmẽs – lietuvių – vaidmuo tapo visiškai kitoks: ji labai anksti neteko visų svarbiausių ir gyvybiškai svarbių savarankiškos plėtotės funkcijų, todėl buvo palikta likimo valiai, ji ėmė tiesiog skursti. Tokia kalba net pradėjo nebetikti tam tikroms kalbėjimo situacijoms (viešesnėms, iškilmingesnėms, nes būtent šiomis aplinkybėmis jos pirmiausia ir buvo pradėta iš viso atsisakyti). Dėl skirtingų kalbų vartojimo skirtingomis situacijomis ir palaipsnio traukimosi iš viešumos lietuvių kalba nebesugebėjo aptarnauti kai kurių visuomenės gyvenimo sričių, todėl nebegalėjo atlikti kai kurių funkcijų. Kaip minėta, aprašomose teritorijose lietuvių kalba daug metų gyvavo tik sakytine forma, ji niekada nebuvo turėjusi oficialiosios rašto kalbos teisių.

---

aukštaičių vilniškių paribio šnekta) lietuvių šnektas Baltarusijoje daugybę metų tyrė ir išsamiai aprašė Aloyzas Vidugiris (2004; 2014).

[6] Šios nuo pagrindinio Lietuvos ploto daugiau ar mažiau nutolusios esamos ir buvusios lietuviškos salos buvo aplankytos 2011–2013 m., išsamesnė informacija dėl natūralios tarmių tąsos nebuvimo, negyvybingų, sunykusių punktų faktiniai skaičiai ir procentinė išraiška pateikiama pirmuosius tyrimus apibendrinančiame leidinyje *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas* (sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė), 2014.

XX a. antrojoje pusėje lietuvių kalba jau tik išreiškė vietinių gyventojų tapatybę, buvo viena iš priemonių giminės (gyvenančios įvairiuose abiejų valstybių regionuose) ir šeimos santykiams palaikyti. Lietuvių kalba iki šių dienų lietuvių kalbos salų Baltarusijoje gyventojams padėjo išsaugoti istorinius ryšius su Lietuva, nes suteikė žmonėms savo „kilmės" jausmą. Tai ir yra kalbos psichologinė ir socialinė vertė, nes pati kalba išlaikoma tol, kol ji suteikia žmonėms tapatybės ženklą (plg. Russel 1992: 82; Dressleris 1994: 86–87; Crystal 2005: 41–43). Tačiau tiek tiriamų Varanãvo apylinkių, tiek kitų Baltarusijos regionų lietuviai pastaruoju metu savo tapatybę suvokia vis sunkiau, nes praranda kalbą.

2.3. Varanãvo apylinkių lietuvių saloms nuo XX a. pabaigos būdingas vadinamasis trečiasis kalbos nykimo etapas, daugumos tyrėjų nuomone, prasidedąs tada, kai jaunesnioji karta daug geriau moka naująją kalbą, o jauniausieji ją vartoja iš esmės visose srityse ir save tapatina labiau su ja, netgi mano, kad pirmoji kalba vis mažiau atitinka jų naujuosius poreikius. Nemažos dalies tirtųjų salų atstovų gyvenime tai įvyko prieš maždaug 50–70 metų. Be to, dalis gyventojų asimiliavosi per mišrias vedybas. Taigi nors bendruomenės nariai ir toliau gyveno savo įprastoje teritorijoje, daugelio jų prigimtinė – tėvų, senelių – lietuvių kalba vis tiek nyko ir galiausiai išnyko. Pavyzdžiui, Ramaškonysė tai įvyko per pastaruosius 50 metų. Be to, tiek čia, tiek tolimesniuose Ródūnios apylinkių lietuviškuose kaimuose būta daug šeimų, kuriose per vieną kartą, o kartais ir per dešimtmetį „svyruojanti" dvikalbystė yra perėjusi į sąmoningą *pusiaukalbystę*[7], o paskui – į vienkalbystę (situaciją rytų aukštaičių (RA) vilniškių patarmėje apibūdina V. Kardelis (2013)).

2.4. Kalbos kitimas bei nykimas stipriai susijęs su *kultūrine asimiliacija*, t. y. viena kultūra yra veikiama kitos, galingesnės, kultūros, todėl pirmoji ima prarasti savo bruožus, nes jos nariai vis labiau prisitaiko prie naujojo elgesio, kaip minėta, pereina nuo dvikalbystės, retesniais atvejais – net trikalbystės, prie vienkalbystės. Ramaškoniū ir kitose salose visų pirma tai vyko „iš viršaus" – per vietinės valdžios spaudimą, per švietimą ir bažnyčią. Sovietiniais laikais vietiniai lietuviai čia visiškai negalėjo leisti savo vaikų į lietuviškas mokyklas (paskutinės buvo uždarytos dar 1936 m.). Nebeliko galimybės atkurti lietuviškas skaityklas-bibliotekas, sekmadienines mokyklas, kuriose anksčiau lietuviai organizuodavo įvairius kultūrinius renginius, minėjimus, susitikimus. Ten paprastai rinkdavosi visas miestelis (pavyzdžiui, Varanãvas, Ródūnia), vienos gyvenvietės,

[7] Šis terminas apibūdina situaciją, kai tėvai savo pirmąja (gimtąja kalba) su vaikais ima kalbėti tik namų, šeimos privačioje aplinkoje. Kaimynystėje ir apskritai visuomenėje taip pat randasi vis mažiau žmonių (šeimų), su kuo viešai galima būtų bendrauti ta pirmąja kalba. Tad vidurinės kartos (tėvų) pirmosios jų kalbos vartojimas tampa intravertinis ir išskirtinis. Šiai situacijai apibūdinti iš esmės tinka ir kitas – pasyvaus kalbos vartojimo – terminas (plg. Crystal 2005: 80–85).

kaimo (ar kelių kaimyninių kaimų) bendruomenė. Į lietuvių renginius ateidavo ir kitakalbių žmonių.

Tų vietų katalikų bažnyčiose pamaldos vyko tik lenkų kalba, bet ir jų dauguma pokariu buvo uždarytos. Bažnyčių uždarinėjimo procesas vyko ir vėliau, truko iki maždaug 1986 m. Dėl vadinamosios atšilimo politikos Armõniškių bažnyčią parapijiečiams „atrakino“ 1987 m., pamaldos ir vėl vyko tik lenkų kalba, šiuo metu jau pakaitomis – bet ne su lietuvių, o su baltarusių kalba. Lenkų kalbos kaip konfesinės geriau ar prasčiau yra pramokę beveik visi gyventojai (žr. Čekmonas 1988: 37–54; Tuomienė 2008: 26–35).

Be to, vietinė administracija kolektyvizacijos laikotarpiu, o ir vėlyvesnės valdžios struktūros apskritai neigė lietuvių buvimą. Kai kurie vietiniai senoliai savo pasakojimuose tvirtino, kad dėl savo kilmės iki pat gilios senatvės jautė socialinę atskirtį, spaudimą, net persekiojimą.

Nuo maždaug 1976 m. išduodamuose asmens dokumentuose (Sovietų sąjungos pasuose) didžioji dalis lietuvių, ypač kaimo žmonių, buvo užrašyti esą lenkų tautybės (ypač tie, kurių gimimo liudijimuose nebuvo žymų apie jų tėvų tautybę – kad nereikėtų įrašyti lietuvių tautybės, juose būdavo tiesiog nubrėžtas brūkšnys). Kaip teigia patys gyventojai, juos tiesiog surašė ir tautybės niekas neklausė. Valstybiniu mastu buvo vykdomas organizuotas ir nuoseklus gyventojų slavinimas (plačiau žr. Čekmonas, Grumadienė 1993: 132–137; Gaučas 2004: 95–99; Zinkevičius 1993; plg. Zietelos, Lazūnų situaciją: Vidugiris 2004: 37–38; 2014: 41–42). Šiame tyrime aptariami lingvistiniai šio proceso rezultatai.

2.5. Taigi asimiliacijos procesą nepaprastai spartina ir kitos kalbos įsigalėjimas, dominuojančia tapusios kalbos mokymasis. Varanãvo apylinkių atveju tai yra rusų (iš dalies ir baltarusių) kalbos plitimas ir įsigalėjimas nuo sovietinių laikų iki dabar. Galutinai įsitvirtina šnekamoji tos kalbos atmaina – vietinė baltarusių šnekta – *poprostu*. Įsigali tik šios dvi slavų kalbos. Rusų kalbos oficialioji atmaina tapo miesto, viešųjų įstaigų, vietinės administracijos, televizijos ir radijo, visos raštvedybos pagrindine kalba ir susižinojimo priemone. Baltarusių kalbos variantas, vadinamas *poprostu,* tapo neoficialiąja, gatvės, ypač kaimo žmonių, kalba. Iš dalies pasiskirsčiusios funkciškai, jos viena kitą papildo arba pakeičia, todėl yra visiems suprantamos. Vis mažėjančios lietuvių bendruomenės poreikių nepaisoma ir bene trys slavų kalbos palaipsniui įsiskverbia visur, net į religines, tikėjimo apeigas (pavyzdžiui, poterių ir katekizmo knygelės vaikams spausdinamos lenkų kalba, bet rusiškomis raidėmis), namų ir šeimos aplinką. Jų pozicijos, be abejonės, nuolatos stiprėja.

3. LINGVISTINIAI KALBŲ SĄVEIKOS REZULTATAI

3.1. Nykstančiose kalbose, kokios šiuo atveju ir yra Varanãvo salų lietuvių šnektos, pokyčiai vyko ir vyksta sparčiau ir viena kryptimi, nes sklinda ir įsitvirtina vis daugiau joms įtaką darančių kalbų ypatybių. Skolinimosi intensyvumas priklauso nuo kalbų kontaktų intensyvumo, kuris Varanãvo apylinkėse nebuvo tolygus ir vienalytis visais aptariamais periodais. Kai kalbų kontaktai nėra intensyvūs, skolinamasi dažniausiai tik leksikos lygmeniu, o skoliniai būtinai adaptuojami, išverčiamas visas žodis arba jo dalis (plg. Birgelienė 2015: 28–32; DvŽ I 18–22).

Jau nustatyta (plg. Tuomienė 2006: 427–438; 2014: 98–99), kad visose išvardytose Varanãvo šnektose kalbų kontaktams intensyvėjant, gausėjo leksikos skolinių, jie mažiau buvo adaptuojami, todėl buvo imta skolintis ir kitų kalbos lygmenų, dažniausiai žodžių darybos ir žodžių kaitybos, elementų. Kai kurios morfologinės kategorijos, ypač archajiškos, tiesiog nunyko, pavyzdžiui, įvardžiavimas: buvo nustoti vartoti įvardžiuotiniai būdvardžiai ir įvardžiuotiniai įvardžiai. Visiškai sutriko kita archajiška sistema – skaitvardžių: ėmė nykti kuopiniai ir dauginiai skaitvardžiai. Dviskaita beveik išnykusi visoje dabartinėje lietuvių kalboje, todėl nekeista, kad taip atsitiko ir Varanãvo šnektose. Vietoj dalyvinių ir padalyvinių konstrukcijų įsitvirtina šalutiniai sakiniai. Ypač pagausėja semantikos, frazeologijos skolinių.

3.2. Be abejonės, kalbos struktūros pokyčiai pastebimi kalboje tų žmonių, kurie patys veikiami įvairių pokyčių. Pavyzdžiui, patys kalbėtojai vengia viešumoje vartoti savo pirmąją (gimtąją) kalbą, bijo būti nesuprasti ar kritikuojami, net smerkiami. Nesaugumo jausmas skatina sąmoningai atsisakyti gyvenimą varžančių ir komplikuojančių dalykų, verčia prisitaikyti. Ekspedicijose teko kalbinti nemažai vietinių vyresniosios kartos žmonių, kurie kalbėdami *poprostu* į savo kalbą įterpia pavienių lietuviškų žodžių, žodžių junginių, citatų, ir atvirkščiai – į lietuviškus sakinius įterpia baltarusiškų žodžių, pvz.: *bažnĩ·čọn gi^{e}dam pa pọ́lsku / pa̋.cærы tòža pa pọ́lsku kaL̃.bam* ‘bažnyčioje giedam lenkiškai, poterius taip pat kalbam lenkiškai’; *pàskeŕdẹm k̂åũ.lы. / ragì kọk̂ǎ slanìna / na trы pa̋.l̂сы* ‘paskerdėm kiaulę, regi, kokie lašiniai, per tris pirštus (tokio storumo)’ (Bieliūnai); *næmọ̄·ku anì / mìleńkija maj^{i}ẹ̄. / jǎ. vá.m lẹ̄.pei̯ papròstu raskažū. / vìsku. pazamiršåũ. ka(b) bū.s li.tū.viškai* ‘nieko nemoku, mielieji mano, aš jums geriau *paprostu* (baltarusiškai) papasakosiu, viską pamiršau, kaip bus lietuviškai’ (Ramaškónys); *su sa̋. mọ̄·cinu. cik li.tū.viškai ũ·tarыjåu / tọ́l̂ki pa litoū.sku. / a su sasíedais tọ́l̂ki papròstu* ‘su savo motina tik lietuviškai kalbėjau, tik lietuviškai, o su kaimynais tik *poprostu* (baltarusiškai)’ (Navasẽdai); *unũ·kai ma̋. næmọ̄·ka /*

ů.čacca pa rùsku / α cæ̀ ká.imi / ti. tǫ́Îki starьıkí. astȧ.lisæ ‘vaikaičiai mano nemoka, mokosi rusiškai, o čia kaime tik senukai liko’ (Plìkiai); *kat pabú·tu.t pas mùmi / papiᵉtúitu.t / gaspadьı́.næ navarьı́.lα usægò* ‘kad pabūtumėt pas mus, papietautumėt, šeimininkė visko prigamino (privirė)’ (Kargaudaĩ); *užkαÎbę̄·ĉ mǭ·ku / ȧ.le næmòžnα ni.kòmu sakí·ĉ / bǫ̨ næpamȧ.čьı.s* ‘užkalbėti moku, bet negalima niekam sakyti (pasakoti, kaip), nes nepadės’ (Klaišiaĩ).

Kalbinti žmonės teigė, kad savo gimtąją lietuvių kalbą, kurią mokėjo nuo vaikystės ir nuolatos ja buvo kalbėję su savo tėvais, giminėmis, kaimynais, be to, tarpukario lietuviškose mokyklose dar buvo spėję išmokti rašyti ir skaityti lietuviškai, beveik visiškai užmiršo per palyginti trumpą laiką – maždaug du dešimtmečius. Iš pateiktų sakinių matyti, kad vienos kalbos elementų nesistengiama adaptuoti, o tame pačiame diskurse pakaitomis pasakoma ištisa kitos kalbos atkarpa – toks reiškinys vadinamas *kodų kaita* (plačiau žr. Urnėžiūtė 1998: 131–140; Grumadienė 2005: 42–48; Tuomienė 2006a: 161–172). Toks pakaitinis dviejų ar kelių kalbų, dialektų ar kalbos registrų, t. y. kodų, vartojimas toje pačioje kalbėjimo atkarpoje – vienas iš dvikalbystės arba daugiakalbystės rezultatų.

Taigi skolinimosi asimetrija rodo bendrą socialinį, psichologinį, ekonominį ir politinį nykstančios kalbos žmonių priklausymą nuo vyraujančiosios kalbos ir tautos, atskleidžia kalbinį kolonizavimą (žr. Dressleris 1994: 84).

4. PASKUTINIO RAIDOS ETAPO YPATYBĖ: NEVALDOMAS LEKSIKOS SKOLINIMASIS

4.1. Identifikuojant pietų aukštaičių patarmės tęsinio Baltarusijoje lietuvių kalbos šnektose įsitvirtinusį naujesnį slavizmų (baltarusizmų) sluoksnį, reikia atskleisti skolinių ir vertinių iš vietinių slavų kalbų atmainų atėjimo ir įsitvirtinimo lietuvių kalboje mechanizmą. Todėl tiriant XXI a. pradžios įrašų bei tarminių tekstų leksiką, siekiama išnagrinėti aktyvioje kontaktų zonoje gyvenančių lietuvių šnektų vertinių ir skolinių semantinės raiškos adekvatumo problemą, bandoma apčiuopti semantikos poslinkių kryptis.

Lietuvių ir slavų kalbų kontaktų tyrimai dabartinėje lietuvių ir baltarusių kalbų pietrytinėje paribio teritorijoje turi senas tradicijas; tai, be abejonės, negalėjo neatsispindėti čia vartojamų lietuvių, baltarusių ir lenkų kalbų šnektose.

4.2. Suslavėjus tarpinėms apylinkėms, apie Varanãvą susitelkusių lietuvių kaimų grupė atsidūrė slavų kalbų apsuptyje. Tokiu būdu lingvistiniu požiūriu Varanãvo rajono šnektose tarsi užsikonservavo nemaža archajiškų morfologijos, sintaksės, leksikos ypatybių, tačiau, kita vertus, dėl izoliacijos ir intensyvių kontaktų su slavų kalbomis čia pradėjo formuotis naujų morfologinių, ypač

darybos, formų, rastis naujų sintaksinių konstrukcijų ir ypač įvairių leksikos inovacijų (plačiau žr. Tuomienė 2006: 427–438; 2008: 75–80; 2014: 82–102 ir plg. Vidugiris 1972: 19–29; Romančiuk 1987: 140–144; Grinaveckienė 1997: 185–195 ir kt.). Pabrėžtina, kad Ramaškoniū, Ródūnios, Plìkių salų šnektos beveik iki šių dienų dar gana gerai išsaugojo pagrindinius savo kalbinės sistemos bruožus. Tai rodo šio darbo autorės paskutiniųjų maždaug penkiolikos metų nuoseklūs Varanãvo rajono šnektų tyrimai (žr. Tuomienė 2008, 2010 ir literatūros sąrašą).

4.3. Buitinė leksika įeina į pagrindinį leksikos fondą – tai žodžiai, vartojami kasdienėje kalboje, susiję su konkrečiais daiktais, žemės ūkio darbais, įrankiais. Renkant medžiagą tikėtasi, kad materialūs daiktai, egzistuojantys buityje, bus padėję išlaikyti ir jų senuosius pavadinimus. Juk tas leksikos klodas sunkiau pasiduoda kitų kalbų ar tarmių įtakai. Gautas rezultatas tik iš dalies pateisino lūkesčius. Be to, izoliuotų lietuvių šnektų informantus apie kasdienės buities dalykus išklausti yra lengviausia. O rinktis jau nebėra iš ko. Ir štai rezultatas: iš transkribuotų tekstų rinkinio *Ramaškonių šnektos tekstai* buvo išrinkti visi vardažodžiai iš sąlygiškai jaunesniosios kartos tekstų (Tuomienė 2008: 225–287): 62 puslapiuose rasta 976 vardažodžiai, iš jų skolinių – 367 žodžiai. Taigi nedidelės apimties pasakojimuose svetimos leksikos[8] rasta 37,6 proc. ir didžiąją svetimžodžių dalį sudaro būtent buitinė leksika.

Nutrūkus ryšiams su pagrindine pietų aukštaičių patarmės dalimi ir apskritai su Lietuva, žymiai padidėjo vietos baltarusių tarmės poveikis tiriamų salų šnektoms – net senus, įsitvirtinusius ir plačiai vartotus žodžius imta keisti slavizmais. Naujieji svetimi žodžiai, patekę į lietuvių šnektas, palaipsniui prisitaikė prie naujos kalbos dėsnių ir įsitvirtino, išstūmę iš vartosenos savąjį žodį arba apriboję, susiaurinę jo reikšmę.

Šiuolaikinių tarmių tyrėjų darbuose akcentuojamas toks faktas, jog didžiojo ploto lietuvių patarmių šnektose skoliniai iš slavų kalbų (ypač senieji) iš aktyvios vartosenos nyksta: vidurinioji ir jauniausioji kartos beveik nebevartoja, vieną kitą dar pasako vyriausioji karta. Viena iš senųjų skolinių nykimo priežasčių yra lietuviškų atitikmenų, laikomų gražesne, prestižine kalbos apraiška, vartojimas (plg. Leskauskaitė 2016: 83). Tarmėse ir apskritai lietuvių, ypač miesto, kalboje atsisakoma senų, sovietmečio slavizmų – vyresnioji ir vidurinioji kartos keičia juos bendrinės kalbos atitikmenimis, o jaunesnioji karta iš viso jų nesupranta ir jau nebeįtraukia į savo žodyną. Jaunimas, ypač nepriklausomybės laikotarpio karta, savo žodyną gausina skoliniais iš anglų kalbos (plg. Rudaitienė 2011: 40–49).

[8] Svetimos leksikos vienetais čia laikomi senieji ir naujieji skoliniai iš slavų kalbų (pagal LKŽe), taip pat tik iš dalies adaptuoti slavizmai.

Paribio lietuvių šnektose tebevyksta atvirkštinis procesas – tiek senieji, tiek naujesni slavizmai, kaip niekur kitur Lietuvoje, aktyviai tebevartojami[9]. Kalbėtojams per sudėtinga „išsiversti“ žodį iš baltarusių, lenkų ar rusų kalbos. Labiau išsilavinę (mokantys skaityti ir rašyti lietuviškai) viduriniosios kartos informantai greta skolinių gali pavartoti ir lietuvišką atitikmenį, o vyriausieji to jau nebedaro. Sudėtingesnė situacija su naujų gyvenimo realijų pavadinimais. Kalbėdami apie dabartį ramaškoniškiai, rodūniečiai linkę įterpti ištisų frazių, sakinių, žodžių junginių įvairiomis slavų kalbomis, daug cituoti arba išvis pereiti prie baltarusių, daug rečiau – rusų ar lenkų kalbos. Pokalbio apie šiuolaikinį gyvenimą metu vyksta itin intensyvi kodų kaita (plg. Tuomienė 2006: 163–169). Tenka konstatuoti, kad temų apie dabartį tiriamų paribio lietuvių šnektų atstovai dėl įvairių priežasčių stengiasi išvengti.

Įrašytuose pasakojimuose ir transkribuotų Ramaškoniū tekstų rinkinyje dažniausiai pasitaikantys skoliniai:

abrõ·zas – ‘šventųjų paveikslas’ (br. абра́з); *azi̍.žus* / *adìžus* – ‘drabužiai’ (br. адзе́жа); *αpalọ.nikas* – ‘samtis’ (br. апало́нік); *ap*ⁱ*ẹ.ŋkọs* – ‘kelmučiai, tokie grybai’ (br. апе́нкі), *αsnavà* – ‘apmatai’ (br. асно́ва); *αd̂birá.ŋkọs* – ‘rinktinės (drobės)’ (br. адбіранкі); *badы·lei* – ‘padaigos’ (br. бадылі); *baγũ·nas* – ‘gailiai’ (br. багун); *bakõ·nas* – ‘kepalas (duonos)’ (br. баха́н(ка)); *bọ́ika* – ‘medinis sviesto muštuvis’; *bọ·vi.ĉ* – ‘žaisti, žaidinti’ (br. ба́віцца); *bu.žĩ·s* – ‘vabalas’ (br. бужа́к); *cũ·glei* / *cũ·glẹs* – ‘žąsliai’ (br. цу́глі); *čọ́rtas* – ‘velnias’; *juškà* / *jùškα* – ‘krosniakaištis’ (br. ю́шка); *klǽ.mka* – ‘durų rankena’ (br. кля́мка); *krã·kvọs* – ‘gegnės’ (br. кро́хва); *lαkmõ·nas* – ‘senas, palaikis drabužis’ (br. лахма́н); *meki̍·nọs* – ‘pakulos’ (br. мякі́на); *padkã·va* / *padkavà* – ‘pasaga’ (br. падко́ва); *padlã·gẹ* – ‘grindys’ (br. падло́га); *padõ·tkas* – ‘mokestis’ (br. пада́так); *padú.ška* / *paduškà* – ‘pagalvė’ (br. паду́шка, le. poduszka); *pы.las* – ‘dulkės’ (br. пы́л); *prы.pečkas* – ‘priežda’ (br. пры́пячак); *rubǽ·žus* – ‘riba, siena’ (br. рубе́ж); *sprы·kọs* – ‘rato stipinai’ (br. спры́хі); *ŝvi̍.dras* – ‘grąžtas’ (br. сві́дар); *šl̂ũ·bas* – ‘bažnyčios sutuoktuvių apeigos’ (br. шлю́б, le. ślub); *švõ·grus* / *švõ·gærы*s – ‘svainis’ (br. шва́гер, le. szwager); *zaslã·nas* / *uslã·nas* – ‘sėdimas suolas’ (br. засла́н, усла́н); *(u)zbõ·nas* – ‘ąsotis’ (br. (у)зба́н); *zọvi̍.sαi* – ‘durų vyriai’ (br. заве́сы); *žã·ni.cis* – ‘vestis, tuoktis’ (br. жаниць, le. żenić); *žã·labas* – ‘lovys, ėdžios’ (br. жо́лаб, le. żłób); *žúika* – ‘gromulys’ (br. жу́йка, le. żujka) ir kt. Šie ir daugybė kitų skolinių aktyviai vartoti jau išnykusiose tolimose Lazūnų ir Zietelos šnektose bei smarkiai apnykusiose Apso ir Breslaujos šnektose. Dėl senų ryšių su slavų kalbomis nemažai baltarusizmų ir polonizmų fiksuojami ir didžiojo lietuvių ploto pietų aukštaičių šnektose (plg. Leskauskaitė 2006: 66; 2009: 74–75; 2016: 82–84).

[9] Pateikiama pirminė ir šnektose dažnesnė skolinių reikmė.

Dauguma pateiktų slavizmų yra pasiskolinti tiesiai iš vietinės baltarusių šnektos. Kai kurie tiek senesni, tiek naujesni neįtraukti į paribio šnektų žodynus; pavyzdžiui, *Zietelos šnektos žodyne* ir *Dieveniškių šnektos žodyne* nerasime šių: *ačę̄pas* – ‘kirviu aptašytas rąstas’ (br. ачэп); *apalọ̄.nikas* – ‘samtis’ (br. апало́нік); *adb̂irá.ŋkọs* – ‘rinktinės (drobės)’ (br. адбіра́нкі); *cũ·glei / cũ·glęs* – ‘žąsliai’ (br. цу́глі); *cę̄pas* – ‘spragilas (viršutinė dalis)’ (br. цэ́п); *ĉọ̄ŋgas* – ‘trauka, skersvėjis’ (br. це́нг); *dadọ́.tkas* – ‘priedas, pridėta žemė’ (br. дада́так); *naždã·kas* – ‘įrankių galąstuvas (elektrinis)’ (br. нажда́к); *tú.mbačka* – ‘spintelė’ (br. ту́мбачка); *vi̍.(γ)anas* – ‘ganykla, gyvulių išvarymo vieta’ (br. вы́ган); *za(γ)ònas* – ‘lysvė’ (br. загóн) ir kt.

Kaip matyti, Varanãvo lietuvių šnektose vartojami skoliniai labai nedaug tepakitę, išlaikę skaičių, pavyzdžiui, daugiskaitą: br. *крóхвы* – lie. *krã·kvọs*; br. *спры·хі* – lie. *sprẽ·kọs*. Kai kurie išlaikė kirtį, giminę, net kietumą prieš priešakinį balsį *i*, pvz.: *prẽ.pečkas*, *sprẽ·kọs*, *dẽ·lei* ‘storos lentos’ (br. ды́лі).

Iš baltarusių kalbos ateina ne tik žodžiai, bet ir atskiri kalbos elementai, žodžių darybos formantai. Tiriamoms šnektoms būdinga sudaryti veiksmažodžius su priešdėliais *pa-*, *pad-*, *raz-*, pvz.: *pa(d)dåũ.žę* ‘apdaužė, sudaužė’, *pàtkalę* ‘pakalė’, *rəspĩ·nę* ‘išpynė’, *razmę̄·tę* ‘išmėtė’; *razrẽ.ŋkọ* ‘išardė, atrinko’, *razrẽšọ* ‘atrišo’, *ra(s)sã·kė*, ‘papasakojo’. Itin gausu priešdėlio *da-* vedinių, pvz.: *dadę̄·ĉ* ‘pridėti’, *daé.iĉ* ‘prieiti, nueiti’, *dadarẽ·ĉ* ‘padaryti (pabaigti)’; *dadúoĉ* ‘pridėti, atiduoti’, *daginę̄·ĉ* ‘pabaigti (darbą)’, *daká.l̂ĉ* ‘prikalti’, *damùšč* ‘primušti, sumušti’, *dapí.l̂ĉ* ‘pripilti (pilną)’, *dasakí·ĉ* ‘pasakyti’, *dasmaní·ĉ* ‘sumanyti, sugalvoti’, *dasũ·tarẽ.ĉ* ‘susitarti’; *daŝpę̄·ĉ* ‘prinokti, (su)spėti’, *davažú°ĉ* ‘privažiuoti, nuvažiuoti’, *daví.rĉ* ‘išvirti’ ir kt.

5. ANTRINIAI SEMANTIKOS POKYČIAI – KALBOS MIRTIES ŽENKLAI

5.1. Kiekviena kalba, kad ir turėdama daugiau ar mažiau bendrų bruožų su kitomis kalbomis, yra skirtinga, jos nemokantiems – visiškai ar iš dalies nesuprantama. Vienas iš sudėtingiausių svetimos kalbos dalykų yra semantika. Taip yra todėl, kad žmonės esti linkę savosios kalbos žodžių reikšmes tiesiogiai prilyginti kitos kalbos atitinkamų žodžių reikšmėms. Bet tos reikšmės toli gražu ne visada sutampa, o kalbų vartotojai to dažniausiai nė neįtaria, todėl vienos kalbos semantinė sistema dirbtinai taikoma prie kitos kalbos sistemos, aklai perimama ar kopijuojama.

Žodžių reikšmių kitimas yra vienas svarbiausių kalbos leksikos raidos bruožų. Daugelis žodžių, vartojamų bet kurioje kalboje, paprastai nelieka semantiniu

atžvilgiu sustingę. Žodžių reikšmės tai paplatėja, tai susiaurėja, tai perkeliamos iš vienos sąvokos sferos į kitą, tai įgauna kitokių stilistinių niuansų.

Šnektose gausiai vartojama tokių baltarusizmų, kurių slaviškumą įrodyti gana sudėtinga. Pavyzdžiui, tiriamose lietuvių šnektose vietoj įprastų lietuviškų pasakymų *trumpà / jilgà dienà* ar *nakcìs* baltarusių šnektų pavyzdžiu atsiradusi *mažà / dìdelę dienà / nakcìs* (plg. br. ле́там но́ч мала́я, а зімо́й вялі́кая), o vietoj *šaltà žiemà – ŝciprы žiemà* (plg. br. крэ́пкая зімá). Vietoj *mæ̃·ǯi. tùpi påũ.kštę* ar *vištà tùpi gũ·štǫ̨i* čia sakoma *påũ.kštę sę̃·ǯ mæ̃·ǯi.* 'paukštė sėdi medy' (plg. br. пту́шка сядзі́ць на дзе́раве), *vištà sę̃·ǯ gũ·štǫ̨i* 'višta sėdi gūžtoj' (br. ку́рыца сядзі́ць у се́дале); vietoj *mezgìmas – rыšìmas* (br. вяза́ння), vietoj *skrɑñ.dis nevírškina – vẹdarùkas næviìrыna* 'vėdariukas nevirina' (br. жалу́дак нява́рыць), vietoj *ũ·tarыjåu ir suspá.iñǫjåu* 'kalbėjau ir susipainiojau' *ũ·tarыjåu ir suspá.ñĉǫjåu* (br. гавары́ла і спу́талася), vietoj *jũ· pavaǯinǫ jǫ̃·nu* sakoma *jũ· pravaǯinǫ jǫ́·nu* (br. яго́ празва́лі Я́нам), vietoj *mùs ȧ.pvǫgę* sako *mùs aprыñ.kǫ* (br. нас абабра́лі) ir dar daug kitų tiriamoje lietuvių saloje vartojamų vertinių.

5.2. Dvikalbiai (kai kurie daugiakalbiai) Varanãvo šnektų lietuviai, tik tarpusavyje kalbėdamiesi lietuviškai, oficialiai veikiami baltarusių kalbos ir jos kultūros įtakos, yra verčiami tokią įtaką priimti. Pamažu baltarusių kalbos raiškos priemonės, ypač tos, kurių neturi gimtoji šnekta, pradedamos tapatinti su savomis, jos lengvai įterpiamos į lietuvių kalbą, nejaučiant, kad tai prieštarauja lietuvių kalbos prigimčiai. Dvikalbystė pertvarko žmogaus mąstyseną, todėl jis ima svetimus žodžius, žodžių junginius, įvairias sintaksines konstrukcijas, frazeologizmus suprasti kaip savus.

Ryškėja tokia tendencija: seniai lietuvių šnektose vartojamiems lietuviškiems žodžiams suteikti naujų, neįprastų reikšmių, perimtų iš atitinkamų vietinės baltarusių kalbos žodžių reikšmių. Keičiama ir iškraipoma žodžių vartojimo tradicija. Neatsižvelgiama į tai, kad žodžio vartojimo tradiciją saugo būtent jo reikšmė. O susidarius palankioms sąlygoms vertinių iš slavų kalbų paribio lietuvių šnektose nuolat daugėja. Tie vertiniai yra aklai į lietuvių kalbą verčiami baltarusiški žodžiai, todėl jie pirmiausia dirbtinai suteikia atitinkamam lietuviškam žodžiui baltarusių kalbai būdingą savo reikšmę, kuri iki tol lietuvių kalbai buvo nežinoma ir iš esmės nereikalinga, perkeltinė, nes nesutapo su savąja. Taigi iš pirmo žvilgsnio jie tarsi praplečia kai kurių lietuvių kalbos žodžių reikšmes. Tačiau toji žodžiui suteikiama reikšmė, primesta iš šalies, atima ją iš kito atitinkamo lietuviško žodžio, kuris iš tikrųjų nėra baltarusiško žodžio semantinis atitikmuo. Tokiu būdu toks lietuviškas žodis, neturintis savo baltarusiško reikšmės ekvivalento, šiose šnektose izoliuojamas, išstumiamas iš vartosenos ir pagaliau visai užmirštamas, išnyksta.

Dėl to skurdėja iš esmės visų paribio lietuvių šnektų leksika, ardoma jų semantika, nutautinama lietuvių kalba, įsitvirtina vienpusė dvikalbystė, kalba

miršta. Tai aiškiai matyti ir iš tokių užrašytų gyvosios kalbos pasakymų, pavyzdžiui, vietoj *gi.vǣ·nime má.n nesìsekę* sakoma *gi.vǣ·nime má.n nesìvedę* 'gyvenime man nesivedė (nesisekė)' (plg. br. у жыцí мнé нівялóся). Žodžiui *nesivedė* čia dirbtinai suteikiama lietuviško žodžio *nesisekė* reikšmė, o pats žodis *sekėsi*, netekęs reikšmės, izoliuojamas. Arba sakinyje *nægalû in dã·ktaru. dasistǫ́·ĉ*, *labαĩ. brá.ŋgu* 'negaliu pas daktarą patekti, labai brangu' vietoj veiksmažodžio *patekti* pavartojamas pamorfemiui iš baltarusių kalbos išverstas veiksmažodis: *дастуніцца – dasistǫ́ti*.

Didžioji dalis užrašytų skolinių bei vertinių inspiruoti vėlyvesnės baltarusių šnektų įtakos, todėl lietuvių šnektose, manoma, yra atsiradę jau susiformavus ir plečiantis vienpusei lietuvių–baltarusių dvikalbystei, taigi jie palyginti nauji. Tai rodo turimų svetimybių lyginimas su kitais šnektose vartojamais baltarusizmais bei gana siauras jų vartojimo plotas: jie randami tik atskirose lietuvių kalbos pietrytinių pakraščių ir periferinėse šnektose (žr. Grinaveckienė 1994; 1997: 185–195; Mikulėnienė, Morkūnas 1997; Petrauskas, Vidugiris 1985; Vidugiris 1972: 19–29, 1998 ir kt.).

5.3. Daugelis vertinių savo reikšme, neretai ir daryba, yra analogiški atitinkamiems baltarusių kalbos žodžiams. Todėl nustatyti, kur yra vertiniai, o kur savarankiškai atsiradę žodžiai dėl baltų ir slavų kalbinių sistemų giminingumo ir darybinių bazių bei jų polinkių panašumo, yra gana sudėtinga.

Ramaškonių, Ródūnios, Žirmū́nų ir Plìkių šnektų vertiniai yra pastebimai susiaurinę lietuvių kalbos leksikos raiškos būdus. Iš vartosenos stumiami ir kai kurie būdvardžiai. Pavyzdžiui, augalų, daiktų, drabužių, gyvulių spalvoms nusakyti šių šnektų lietuviai jau neturi lietuvių kalbai ir jos tarmėms plačiai žinomų būdvardžių, pvz.:

dri·žúotas (apie daiktus); *juodmαr̃.gis*, *juodmαr̃.gę* (apie karves, šunis);

pìlkas, *pilkà* (apie daiktus, paukščius), *rαĩ.bas*, *rαibà* (apie paukščius);

rαĩ.nas, *rαinà* (apie kates); *šir̃.mas*, *širmà* 'baltas su maišytais tamsiais plaukais' (apie arklius) ir kt.

Vietoj jų užrašytos dvi spalvos – *žùlas*, *žulà* (kai spalva lygesnė, tamsesnė) ir *mαr̃gas*, *margà* (kai spalva nelygi, yra dėmių). Pavyzdžiui, *žùlas αrklĩ·s*, *žùlas gαiʒ̃ĩ·s*, *žùlas kã·cinas*, *žùlas šuvà*, *žùlas tǣ·læs*, *žùlas ver̃.šis*; *žulà ká.r̂vę*, *žulà katę̃·*, *žulà kumǣ·lę*, *žulà kalę̃·*, *žulà vištà*; *žùlas šiẽnas*, *žùlas viĩ.kas*, *žùlas vã·nagas*, *žùlas žvirb̂lĩ·s*; *žulà dú·na* (supelėjusi duona), *žulà vá.rna*, *žulà žu·sìs*; *margà paklǫ̃·tę*, *margà ká.rvę*, *margà kumǣ·lę* ir pan.

Taigi vietiniai lietuviai yra pasisavinę neabejotinus vertinius iš baltarusių: *сівы* (žr. СБГ IV 422–423) – *žùlas* ir *рабы* (СБГ IV 234–235) – *má.rgas*. Tai dažniausiai baltarusių kalboje vartojamos dvi spalvos, pvz.: *сівы кóнь* 'žilas arklys', *сівы́ пятýх* 'žilas gaidys', *сівы́ сабáка* 'žilas šuo', *сівы́ кóт* 'žilas katinas'; *рабáя кýрыца* 'marga višta', *рабáя карóва* 'marga karvė', *рабáя кóтка* 'marga

katė', *рабо́я ліцо́* 'margas (strazdanotas) veidas'. Dėl vietinės baltarusių kalbos įtakos lietuvių šnektose vartojamas apibendrinantis vertinys *prå̊ũ.sti*(*s*) iš br. *мы́цъ* vietoje iš šnektos išstumtų *mazgǫ́·ti*(*s*), *plá.utis*(*s*), *skal̃.bti*(*s*) veiksmažodžių, pvz.:

sæsuvà gá.lvu. prå̊ũ.sæ 'sesuo galvą prausia (plauna)' (plg. br. памы́ла галаву́);

ę̃i.k raŋkàs nuprå̊ũ.sk 'eik rankas nuprausk (nu(si)plauk' (plg. br. трэ́ба памы́ць ру́кі);

švareĩ. ìšpråu.ŝåu púodu. 'švariai išprausiau (išploviau) puodą' (plg br. памы́й кастру́лю);

vùpęn skaràs pråuŝù 'upėn (upėje) skaras plaunu (mazgoju)' (plg. br. бу́ду мы́ць адзе́ня).

5.4. Baltarusių šnektoje *plaštaka* ir *delnas* vadinami vienu žodžiu – *ладо́нь* (СБГ II 608) 'delnas', todėl ir lietuvių šnektoje *plaštakai* reikšti vartojamas *délnas*, pvz.: *lašыneĩ pær dé.lnu.* (plg. br. сланіна на ладонь). Tas pat pasakytina ir dėl sutapatinamų čia veiksmažodžių *kándžioti*(*s*) ir *kramtýti*(*s*) bei būdvardžių *tiřštas*, *-a* ir *tankùs -i*, pavyzdžiui, gali pasakyti: *gileĩ mæ̃·ʒuį kraṃ̃.tǫsi* 'akliai miške kramtosi (gelia)' ir *pìktas šuvà kraṃ̃.tǫsi* 'piktas šuo kramtosi (kandžiojasi)', plg. br. гілі́ куса́юцца 'akliai kandžiojasi (gelia)', саба́ка куса́яцца 'šuo kandžiojasi'; густы́ тума́н 'tankus rūkas', густы́ ле́с 'tankus miškas'.

Tokiais bei panašiais pasakymais akivaizdžiai kenkiama lietuvių kalbos gyvumui, žodžių taiklumui bei taisyklingumui. Šiais atvejais lietuvių šnekta netenka veiksmažodžio *kandžioti*(*s*) ir būdvardžio *tirštas*.

5.5. Varanãvo šnektose fiksuojama nemažai vertinių, kurių kiekviena morfema priklauso nuo atitinkamos baltarusiškosios. Tokiems priklauso daugybė priešdėlinių veiksmažodžių, kurių leksinė reikšmė grynai baltarusiška. O tokiai reikšmei sukurti pavartotas baltarusių kalbai būdingas paprastai baltarusiškas ar su baltarusišku sutampantis lietuviškas priešdėlis ir įvairios, dažniausiai lietuviškos, priesagos, pvz.:

apmuẑdinę·ĉ 'apkalti': *nã·mu. lantæ̃·lęm apmužʒinę·ja* (plg. br. ха́ту до́шкамі аббіва́я);

razåugdinę·ĉ 'dygti': *bùl̂bǫs grę̃i.ta razåugʒinę·ja* (br. бу́льба бы́стра разраста́я);

razveʒinę·ĉ 'skiesti': *pi·nu. vá.ñdeñu razveʒinę·ja* (br. малако́ вадо́й разво́дзяць);

(*pa*)*prыgыžʒinę·ĉ* 'raišioti': *pamidõ·rus paprыgыžʒinę·jau* (br. памідо́ры папрыва́зую).

Šie vertiniai neabejotinai rodo, kad baltarusių įtakai iš lietuvių morfologijos kiek lengviau pasiduoda priešdėliai, mažiau – priesagos, mažiausiai ir vangiausiai – šaknis, kuri dažnai išlieka visiškai nepakitusi.

5.6. Ramaškonių, Ródūnios, Žirmū́nų, Plìkių šnektose užrašyta nemažai tokių vertinių, kuriuose lietuviškos raiškos priemonės yra pakeistos baltarusiškomis. Tokiu būdu sukuriama dviprasmiška ir visai neaiški mintis, sudaranti

įspūdį, kad taip tuos žodžius vartojantis žmogus nelabai moka lietuviškai. Tokius vertinius dėl didelio jų nutolimo nuo lietuvių kalbos raiškos būdų atpažinti, ko gero, lengviausia, pvz.:

minkštaĩ. 'smulkiai' *sùmalåu mí.ltus* (br. муку́ мя́хка змало́ў);

ž̊virbleĩ. kã·la 'lesa' *grú·dus* (br. вараб'і́ куюсь зярно́) ir kt.

Vertiniais laikytini ir įvairūs tiriamų šnektų nelietuviška reikšme pavartoti žodžiai. Daugiausia užrašyta svetima reikšme pavartotų veiksmažodžių, pvz.:

apstó·ti 'apnikti, apspisti' *mùses manì apstó·jǫ* (plg. br. му́хі аступі́лі);

užd̊eñ.kĉ 'uždaryti' *ažd̊eñ.ge lietùvišku. mǫkĩ·klu.* (br. закры́лі літо́ўскую шко́лу);

i.sidúoĉ 'pavykti' *bú.lkǫs grã·žǫs i.sìdavę* (br. бу́лкі ла́дныя удалі́ся);

prıisidúoĉ 'vaidentis' *ten prıisidúoda* (br. та́м прыдае́цца);

raĝveĩ.ĉ 'išsiskirti' *ã·ni.s grę̃i.tα raĝvæ̃·jǫ* (br. яны́ бы́стра разышлі́ся);

pæ̃·r̂simαini.ĉ 'pavirsti' *ã·nas pæ̃·rsimαinę in væ̃·lanǫ* (br. ён пяравярну́ўся у чарта́);

dastǫ́·ĉ 'gauti' *dastǫ́·jåu gærùs batùs* (br. даста́ў до́брыя бо́ты);

vèstis 'sektis' *jæ̃.m su gi·vuleĩ.s nesìvædę* (br. яму́ нявяло́ся з жыве́лай).

Pastebėta, kad norimai minčiai išsakyti sąlygiškai vyriausieji šnektų atstovai kartais greta dar pasako dvejopai – kaip anksčiau, grynu lietuvišku savos reikšmės žodžiu, ir svetimos reikšmės vertiniu iš baltarusių, pvz.: *b̂lĩ·nas pri̇dægę / prıisvìlǫ* (plg. br. блі́н прыпалі́ўся), *dastǫ́·jåu / gavåũ. gærǫ̃·s vìlnǫs* (br. даста́ў до́брай во́ўны) ir kt. Šis faktas rodo, kad vertinių vartojimas čia dar nevisuotinis, tačiau artėjantis prie įprastos vartosenos ribos.

6. APIBENDRINIMAS

6.1. Varanãvo lietuvių salose Baltarusijoje lietuvių kalba dar egzistuoja, bet ji nefunkcionuoja. Ribos tarp lietuvių ir baltarusių kalbų yra nublankusios, o žodžiai lengvai pereina iš vienos kalbos į kitą. Buitinės leksikos žodžiai dažniausiai turi gretiminius slaviškus atitikmenis. Intensyviai slavėja minčių reiškimo būdai, pastebimai kinta atskirų žodžių semantika – iškyla semantinės raiškos adekvatumo problema.

6.2. Daugelį atitinkamų vertinių galima rasti gretimose pakraštinėse lietuvių kalbos tarmėse, tačiau jie šiose tarmėse gali būti atsiradę ir savarankiškai dėl panašių sąlygų bei kontaktų su slavų kalbomis.

Kai kuriuos šnektose vartojamus vertinius atpažinti sudėtinga. Gana sėkmingai išryškėja tokių vertinių formavimosi ir atsiradimo polinkiai ir keliai lyginant

abiejų kalbų – lietuvių ir baltarusių – sistemas, skirtingus ir tapačius jų raiškos būdus.

6.3. Nors sąlygiškai vyriausioji karta išlaikė ir vartoja daugiausiai senų lietuviškų žodžių, tačiau akivaizdu, kad jų kalba jau nėra tokia išraiškinga, nes sukaustyta tiriamose apylinkėse vartojamos baltarusių kalbos. Joje įžiūrimas atskirų lietuvių kalbos elementų funkcionavimo sferų susiaurėjimas. Pirmiausia ima nykti tie reiškiniai, kurių nėra kontaktuojančioje baltarusių kalboje.

6.4. Kiekybinė buitinės leksikos analizė rodo, kad baltarusių kalbos įtaka lietuvių kalbos šnektoms nuolatos didėja. Iš surinktos gausios medžiagos matyti, kad vertiniai iš baltarusių kalbos – tai dirbtinai sulipę žodžiai iš dviejų dalių, kurių pirmoji – lietuviška forma, po kuria paslėptas baltarusiškas turinys – baltarusių kalbai būdinga reikšmė. Tai nuolatinis lietuvių šnektų baltarusėjimo šaltinis. Dabartinėmis sąlygomis nėra beveik jokių galimybių izoliuotas Baltarusijos lietuvių šnektas tvarkyti ir lietuvinti.

6.5. Geolingvistinė analizė patvirtina fonetinės ir morfologinės analizės išvadą, kad Varanãvo apylinkių šnektos yra pietų aukštaičių patarmės tęsinys Baltarusijoje.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2014: Geolingvistika: ideologija, teorija ir metodika. Pagrindinės sąvokos. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas*, 39–41.

Aliūkaitė Daiva, Bakšienė Rima, Jaroslavienė Jurgita, Judžentytė Gintarė, Leskauskaitė Asta, Lubienė Jūratė, Meiliūnaitė Violeta, Pakalniškienė Dalia, Ragaišienė Vilija, Rinkauskienė Regina, Švambarytė-Valužienė Janina, Urbanavičienė Jolita, Vaišnienė Daiva 2014: Punktų tinklo tankis geolingvistinė skirties *aukštaičiai* : *žemaičiai* požiūriu. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas*, 39, 159–163, 168–173.

Birgelienė Nijolė 2015: Dabartinis lenkų kalbos poveikis punskiečių kalbai. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 3, 27–39.

Čekmonas Valerijus [Чекмонас В.] 1988: Функционирование языков и билингвизм (На материале ромашканских говоров). – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 27, 37–54.

Čekmonas Valerijus, Grumadienė Laima 1993: Kalbų paplitimas Rytų Lietuvoje. – *Lietuvos rytai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 132–137.

Crystal David 2005: *Kalbos mirtis*. Vilnius: Tyto alba (iš anglų k. vertė Edita Šidlauskaitė, Gabrielė Gailiūtė).

Dressleris U. Wolfgangas 1994: Kalbos mirtis (vertė R. Marcinkevičienė). – *Sociolingvistika ir kalbos kultūra*. Vilnius: Gimtoji kalba, 84–90.

DvŽ I–II – *Dieveniškių šnektos žodynas* 1. Autoriai Laima Grumadienė, Mikulėnienė Danguolė, Morkūnas Kazys, Vidugiris Aloyzas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005; 2. Autoriai Danguolė Mikulėnienė, Morkūnas Kazys, Vidugiris Aloyzas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010.

Garšva Kazimieras 2005: *Lietuvių kalbos paribio šnektos (fonologija)*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Gaučas Petras 2004: *Etnolingvistinė Rytų Lietuvos gyventojų raida XVII a. antroji pusė – 1939 m*. Vilnius: UAB „Inforastras".

Grinaveckienė Elena 1994: *Lietuvių tarmių tekstai* 1. *Balatna (Varanavas)*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Grinaveckienė Elena 1997: Izoliuotų lietuvių šnektų vertiniai etninėse Lietuvos žemėse Baltarusijoje. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37, 185–195.

Grumadienė Laima 2005: Kodų kaita lietuvių tarmėse. – *Valoda–2006. Valoda dažadu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XVI*. Daugavpils: Saule, 42–48.

Jaroslavienė Jurgita, Tuomienė Nijolė 2013: *Lazūnų šnektos tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Kalėdienė Laima 2015: Vilniaus miesto kalba: stebimojo laiko hipotezė. *Tarmės – Europos tautų kultūros paveldas / Dialects – Cultural Heritage of European Nations*. Vilnius: MRU, 211–244.

Kardelis Vytautas 2013: Kalbų vartojimas rytų aukštaičių vilniškių patarmėje. – *Lietuvių kalba* 7. Interneto prieiga: www.lietuviukalba.lt.

Kardelis Vytautas 2014: Lietuvių kalbos sala: probleminiai aspektai. – *Lietuvių kalba* 8. Interneto prieiga: www.lietuviukalba.lt.

Kardelis Vytautas 2015: Lietuvių kalbos salos tyrimo perspektyvos. – *Lietuvių kalba* 9. Interneto prieiga: www.lietuviukalba.lt.

Leskauskaitė Asta 2006: *Kučiūnų krašto šnektos tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Leskauskaitė Asta 2009: *Marcinkonių šnektos tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Leskauskaitė Asta 2016: *Seirijų šnektos tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Labov William 1963: The social motivation of a sound change. – *Word* 19, 207–309.

Лабов Уильям 1975: О механизме языковых изменений. – *Новое в лингвистике* 7. Москва: Прогресс, 199–228.

LKA I – *Lietuvių kalbos atlasas* 1. *Leksika*, ats. red. Kazys Morkūnas. Vilnius: Mokslas, 1977.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002), elektroninis variantas. Red. kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. red.), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Interneto prieiga: http://www.lkz.lt.

LKŽ XIV – *Lietuvių kalbos žodynas* 14. Vilnius: Mokslas, 1986.

Meiliūnaitė Violeta, Mikulėnienė Danguolė 2014: Trinaris optimizacijos modelis: punktų gyvybingumo laipsniai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas*, 124–128.

Mikulėnienė Danguolė, Meiliūnaitė Violeta [sud.] 2014: *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir komentarai*. Vilnius: Briedis.

Mikulėnienė Danguolė, Morkūnas Kazys 1997: *Dieveniškių šnektos tekstai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Petrauskas Jonas, Vidugiris Aloyzas 1985: *Lazūnų tarmės žodynas*. Vilnius: Mokslas.

Razmukaitė Marija, Pangonytė Aistė [sud.] 2002: *Lietuviški tradiciniai vietovardžiai Gudijos, Karaliaučiaus krašto, Latvijos ir Lenkijos*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

Romančiuk Ona 1987: Dėl leksinės interferencijos lietuvių kalbos salose. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 26, 140–149. Vilnius: Mokslas.

Rudaitienė Vida 2011: Lietuvių kalba ir sociokultūriniai veiksniai. – *Žmogus ir žodis* 3, 40–49.

Russel Bernard H. 1992: Preserving language diversity. – *Human Organization* 51, 82–91.

СБГ II – *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна–заходняй Беларусі і яе пагранічча* 2. Мінск: Навука и тэхніка, 1980.

СБГ IV – *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна–заходняй Беларусі і яе пагранічча* 4. Мінск: Навука и тэхніка, 1984.

Tuomienė Nijolė 2005: Mūsdienu izolētu lietuviešu izlikšņu archaiskums un jaunumi. *Valoda – 2005. Zinātnisko rakstu krājums* XV. Daugavpils: Daugavpils universitāte, 88–94.

Tuomienė Nijolė 2005a: *Ramaškonių šnektos daiktavardžio kaityba: sociolingvistinis tyrimas* (Daktaro disertacijos rankraštis). Vilnius.

Tuomienė Nijolė 2006: Ramaškoniškių šnekos kodų kaita. – *Kalbos kultūra* 79. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 161–172.

Tuomienė Nijolė 2006a: Perifērisko lietuviešu izlokšņu kalki. – *Valoda – 2006. Valoda dažādu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XVI.* Daugavpils Universitātes akademiskais apgads „Saule“, 2006, 80–86.

Tuomienė Nijolė 2008: *Ramaškonių šnektos tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Tuomienė Nijolė 2010: *Ramaškonių šnektos daiktavardis: sociolingvistinis tyrimas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 232 p.: iliustr. žemėl. (= Opera linguistica Lithuanica 13).

Tuomienė Nijolė 2010a: Dvibalsių *ie*, *uo* vienbalsinimo tendencijos periferinėse Varanavo šnektose. – *Žmogus ir žodis* 2(1). Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 62–67.

Tuomienė Nijolė 2010b: Pietų aukštaičių šnektos Baltarusijoje: kalbų sąveikos padariniai. – *Respectus Philologicus* 18(23), 223–234.

Tuomienė Nijolė 2014: Archajiškosios ir inovacinės veiksmažodžio ypatybės Pietų aukštaičių patarmėje Baltarusijoje. – *Acta Linguistica Lithuanica* 70, 82–105.

Urnėžiūtė Rita 1998: Kodų kaita joniškiečių šnekamojoje kalboje. – *Kalbotyra* 47(1), 131–140.

Vaitkevičius Vykintas 2011: Gervėčių sala istorijos tėkmėje. – *Liaudies kultūra* 5(140), 17–34.

Vidugiris Aloyzas 1972: Iš Gervėčių tarmės semantinių dialektizmų. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 13, 19–29.

Vidugiris Aloyzas 1998: *Zietelos šnektos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Vidugiris Aloyzas 2004: *Zietelos šnekta*. Vilnius: Presvika.

Vidugiris Aloyzas 2014: *Lazūnų šnekta*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Zinkevičius Zigmas 1966: *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.

Zinkevičius Zigmas 1993: *Rytų Lietuva praeityje ir dabar*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

ZtT I–II – Vidugiris Aloyzas, Mikulėnienė Danguolė. *Zietelos šnektos tekstai* 1–2. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005–2010.

Uncontrolled Borrowing as a Sign of Language Loss

SUMMARY

The article is based on the contemporary (the end of the 20th and beginning of the 21st centuries) dialectological and sociolinguistic data focusing on the current state of the Lithuanian language and its change. The material was collected in some isolated peripheral Lithuanian dialects of Ramaškonys, Rodūnia, Žirmūnai and Plikiai located in the district of Voranava in Belarus.

The mechanism of borrowing and adoption processes is examined with a focus on the problem of semantic adequacy. Recent years have witnessed an increase in the use of loan translations from Slavic languages in peripheral dialects. Bilingualism transforms the thinking mechanism of people, and, as a result, they easily take loan words and word groups, syntactic constructions and phraseology as their own. From the point of view of meaning and word formation, loan translations are analogous to the corresponding Belarusian words. Therefore, it is quite a complex task to discriminate between loan translations and independent words, which have developed as a result of historically determined systemic regularities of Slavic and Baltic languages and hence similar derivational bases. The majority of loan translations are calques or literal translations from Belarusian, which add a Belarusian, artificially coined, meaning to the Lithuanian word. The meaning is alien, often taken from another Lithuanian word, which is not a semantic equivalent of the original Belarusian word. The process leads to the impoverishment of the dialectal lexicon, the destruction of semantics, the deterioration of the national Lithuanian spirit, and the development of rather one-sided bilingualism.

Įteikta 2018 m. kovo 13 d.

NIJOLĖ TUOMIENĖ
Lietuvių kalbos institutas
Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva
n.tuomiene@gmail.com

JANINA ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: rašytinių šaltinių tarmės analizė, tarmių leksikografija ir leksikologija, sociolingvistika, sintaksė.

ŽAGARĖS ŠNEKTOS RIBOS

Boundaries of Žagarė Local Dialect

ANOTACIJA

Straipsnyje pirmą kartą apibrėžiamos Žagarės šnektos, esančios vakarų aukštaičių šiauliškių patarmės šiaurės vakarinėje dalyje, ribos. Primenama Žagarės ir jos apylinkių kultūrinė ir ekonominė praeitis, kuri turėjo įtakos susiformuoti to regiono gyventojų socialiniams tinklams ir kalbiniam identitetui. Remiantis Žagarės šnektos tarminiais įrašais, išryškinamos respondentų kalbinės nuostatos ir savivokos kaita.

ESMINIAI ŽODŽIAI: vakarų aukštaičiai šiauliškiai, Žagarės šnektos ribos, izoglosė, kalbinis identitetas.

ANNOTATION

The article makes the first attempt to define the boundaries of Žagarė local dialect situated in the northwest part of the Western Aukštaitian subdialect of Šiauliškiai. It reminds the cultural and economic past of Žagarė and its environs, which influenced the formation of social networks and linguistic identity among the residents of the region. Based on the dialectal records of Žagarė local dialect, the article highlights the linguistic attitudes of the respondents and the evolution of their identity.

KEY WORDS: Western Aukštaitian subdialect of Šiauliškiai, boundaries of Žagarė local dialect, isogloss, linguistic identity.

ĮVADAS

Žagarė – šnektos centras, išsidėstęs prie pat Lãtvijos sienos ir nutolęs nuo Jõniškio į šiaurės vakarus beveik 26 kilometrus, yra savitos etninės sudėties ir istorijos miestas. Per Žagãrę tekanti Švẽtė skiria abipus upės įsikūrusias dvi

Žagarės. Kairiajame krante yra Senóji Žagãrė, o dešiniajame – Naujóji Žagãrė. Miestas įsikūręs kelių į Naũjąją Akmẽnę, Jõniškį ir Jelgãvą sandūroje. Senoji Žagarės dalis – urbanistikos paminklas. Valstybės saugomas gatvių tinklas, Naujosios Žagarės aikštės planas. Miesto dalys yra stačiakampio plano ir suformuotos XVI a. I pusėje[1]. Istoriniuose šaltiniuose, kaip rašoma enciklopedijose, Žagarė (Sagera) minima nuo 1253 (ar 1254) m. XIII a. pabaigoje, per žiemgalių sukilimą, Žagarė buvo visiškai sunaikinta kalavijuočių. Istoriniuose šaltiniuose vėl imama minėti nuo 1473 m. Vytauto Didžiojo laikais Žagarėje buvusi net druskos muitinė.

Senojoje Žagarėje dvaras žinomas nuo 1490 m. Šioje miesto dalyje nuo 1495 m. rengti dideli turgūs. Mat 1495 m. liepos 16 d. LDK kunigaikštis Aleksandras suteikė teisę Žagarėje rinktis turgums ir prekymečiams, steigti karčemas ir kurtis amatams. 1499 m. priešais turgų pastatyta bažnyčia. 1495–1797 m. Senojoje Žagarėje veikė muitinė.

Naujoji Žagarė dešinėje Švėtės pusėje išaugo XVI a. ir nuo 1547 m. imama vadinti miesteliu. Naujojoje Žagarėje XVI a. pastatyta bažnyčia, o nuo 1600 m. prie bažnyčios įsteigta parapinė mokykla. XVIII–XIX a. radosi Naryškinų dvaro sodyba ir iki dabar išlikę rūmai, žirgynas, maniežas, dvaro tarnautojų pastatai, parkas.

Senoji ir Naujoji Žagarės yra patekusios į Rusijos imperijos atlasą. Kauno gubernijos žemėlapyje jos pažymėtos pačiame pasienyje (žr. žemėlapį[2]).

Abi dalys – Senoji ir Naujoji, sudarančios dabartinę Žagarę, dažnai degė[3]. Ir Senoji, ir Naujoji Žagarės labai nukentėjo per Šiaurės karus[4].

Sielovados darbui Žagarėje pastatytos keturios įvairių konfesijų bažnyčios. Be dviejų katalikų bažnyčių 1849 m. ar 1850 m. pradėjo veikti evangelikų liuteronų bažnyčia, o 1894 m. radosi ir stačiatikių cerkvė.

Žagarėje būta valstybinių ir privačių mokyklų, įvairiomis kalbomis leista spauda. Nuo 1865 m. (be parapinės mokyklos) įsteigta valdinė mokykla[5]. Veikė dvi žydų mokyklos. Nuo 1909 m. iki 1915 m. gyvavo privati prekybos mokykla.

---

[1] Plačiau žr.: TLE IV 627–628; https:/www.vle.lt/Straipsnis/zagare-110520.

[2] Žemėlapis imtas iš https://www.runivers ru/maps/podrat.las/30/.

[3] Senąją Žagarę gaisrai niokojo 1712 m., 1717 m., 1775 m., 1784 m., 1902 m.. Naujoji Žagarė ugnies buvo nusiaubta 1635 m., 1649 m., 1656 m., 1710 m., 1757 m., 1758 m., 1775 m., 1776 m., 1805 m., 1881 m., 1909 m., 1911 m.

[4] Daugiausiai Žagarė nukentėjo XVII a. viduryje ir XVIII a. pradžioje.

[5] Valstybės, valdžios išlaikoma.

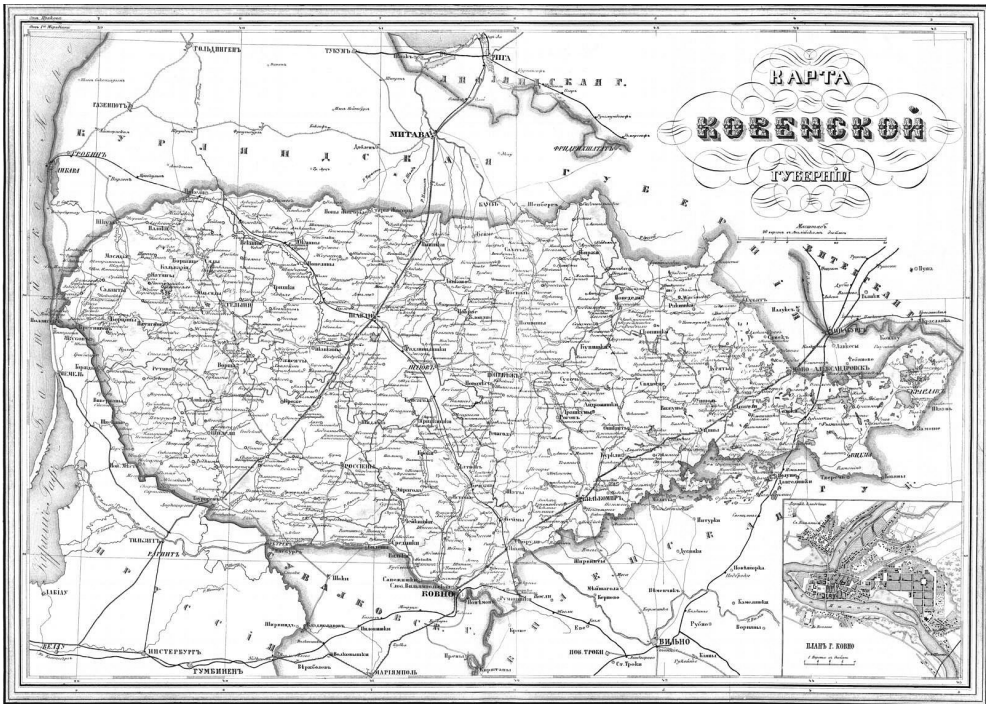

1906 m. atidaryta miesto mokykla. Nuo 1907 m. darbą pradėjo latvių mokykla. 1909 m. įkurta valdinė mergaičių mokykla. 1909 m. įsteigta spaustuvė[6].

XVIII a. pabaigoje smarkiai auganti Žagarė pasidarė svarbiausias Šiaurės Lietuvos prekybos centras, į kurį suvažiuodavo pirkliai ne tik iš įvairių Lietuvos vietų, bet ir iš Rùsijos, Lénkijos, Ánglijos ir Vokietìjos. 1897–1899 m. Žagarėje buvo 820 amatininkų, 171 prekybos įmonė. Išlikę Žagarės senamiesčio pastatai, kuriuose gyveno tuomet žymūs žmonės ar buvo įsikūrusios kultūros ir švietimo įstaigos, prekybos įmonės, malūnai, vilnos, odos, žvakių fabrikėliai mena šimtmečių istoriją. Įvairiuose pastatuose darbavosi vis kiti amatininkai: odininkai, batsiuviai, auksakaliai, kalviai, siuvėjai, mezgėjai, puodžiai, mūrininkai, račiai, kubiliai, audėjai, kailiadirbiai, barzdaskučiai ir kt. XIX a. ima rastis dar kitų pramonės įmonių. Įsteigtos sagų dirbtuvės, muilo fabrikas. Tuomet Žagarėje ir vėliau gyveno 730 amatininkų, veikė 6 fabrikai, 3 malūnai, 104 krautuvės. Į prekymečius atvykdavo pirklių iš Anglijos, Rusijos, Vokietijos. Žagarė buvo ir didžiausias Šiaurės Lietuvos kontrabandos centras. Visi šie istoriniai faktai minimi turint tikslą straipsnyje kalbinei savimonei išryškinti ir ekonominiams, prekybiniams tinklams nustatyti.

[6] Plačiau žr.: TLE IV 628; https:/www.vle.lt/Straipsnis/zagare-110520.

TIRIAMOJI MEDŽIAGA, TIKSLAS, METODAI

Lietuvių kalbos instituto Tarmių archyve (LKI TA) saugoma nemažai įrašų iš Žagarės ir jos apylinkių. Tiriami tarminiai įrašai apima 1998–2003 metus[7]. Apklausti vyriausiosios kartos respondentai, gimę 1901–1936 m. Įrašai daryti ir kalbininkų (Nr. 15), ir lituanistinių studijų studentų (Nr. 16, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29), ir mokytojų vadovautų moksleivių (Nr. 239, 240, 241)[8]. Iš pasakojimų aiškėja ne tik respondentų gyvenimas, istoriniai sukrėtimai ir perversmai, pirmojo ir antrojo pasaulinių karų kataklizmai, bet ir Žagarės kultūrinis, socialinis, ekonominis gyvenimas, iš kurio ryškėja respondentų kalbinės nuostatos ir socialinių tinklų kryptys[9].

Primintina, kad dialektologai yra pastebėję atskirus pavienius tarminės kalbos atvejus (šlekiavimą (apie tai rašė Aldona Jonaitytė, Aleksas Girdenis, Juozas Pabrėža, Aušra Kaikarytė), žemaitiško kirčiavimo atvejus (Pabrėža), perficientyvą (Girdenis, Genovaitė Kačiuškienė) ir pan.), kuriuos autorė akcentuos plačiau ir išsamiau aprašydama Žagarės šnektą kituose straipsniuose. Be to, lietuvių kalbos tarmių tyrėjai už Žagarės ir Skaistgirio šnektų brėžia ir dvi izogloses. Pirmoji – *ė* po kietojo *l* atliepimas *a*, *ę*. Už jos žymima antroji – kamieno kirčiuotų *ė, o, y, ū* atliepinių izoglosė.

Kadangi Žagarės šnekta dar nėra plačiau ir išsamiau tirta, pirmiausia ir keltas tikslas – nustatyti Žagarės šnektos ribas. Dėl to užsibrėžti šie uždaviniai: supažindinti su Žagarės istoriniu, religiniu ir kultūriniu paveldu, galėjusiu turėti įtakos šnektos kalbinei raidai. Išklausius įrašus atskleisti respondentų kalbinę ir kultūrinę įžvalgas. Nustatyti Žagarės šnektos ribas ir nubraižyti žemėlapį. Užsibrėžtam tikslui pasiekti geriausiai tiko tradicinėje dialektologijoje taikomi aprašomasis, lyginamasis, kartografinis metodai.

---

[7] LKI TA saugoma ir vėlesnių metų įrašai, pavyzdžiui, daryti 2011–2013 m., bet jais straipsnio autorė nesiremia dėl vienos priežasties – respondentų amžiaus. Vyriausioji karta geriausiai atspindi tradicinę tarmę, o tokių respondentų tarminių įrašų daugiausiai padaryta nurodytais metais.

[8] 1998 m. Kaikarytė apklausė vyrą (g. 1928 m.) ir moterį (g. 1928), o lituanistinių studijų studentės S. Mickutė ir S. Raicevičiūtė – vyrą (g. 1930) ir dvi moteris (g. 1914 m. ir 1936 m.). 1999 m. įrašyti šešiolikos respondenčių, gimusių 1901 m., 1902 m., 1909 m., 1911 m., 1912 m., 1914 m., 1915 m., 1918 m., 1920 m., 1921 m., 1923 m., 1926 m., 1927 m., 1928 m., 1929 m., 1934 m., ir respondento (g. 1924 m.) tekstai, kurių įrašus padarė A. Laurikėtytė, B. Balutytė, R. Vidmantaitė, J. Norkienė, S. Raicevičiūtė. 2003 m. Joniškio „Aušros“ gimnazijos moksleiviai užrašė 1923 m. ir 1925 m. gimusių respondenčių ir respondento pasakojimus.

[9] Terminas *socialiniai tinklai* apima buvusius ekonominius, prekybinius ryšius tarp latvių ir lietuvių, bet per kalbinę savimonę (latvių kalbos vartojimas bendraujant) sietinas ir su kalbotyra.

SOCIALINIAI TINKLAI IR KALBINĖ SAVIMONĖ

Žagarės ir jos apylinkėse įrašytuose tarminiuose tekstuose išryškėja respondentų pasakojimai apie Žagarę, kaip savarankišką ir turėjusį savivaldą centrą, kuriame (su)gyveno įvairių tautybių ir religinių įsitikinimų žmonės. Respondentai yra išsakę savąsias kalbines nuostatas, savitą kalbinę savivoką ir nurodę prekybinius, darbinius saitus.

Žagarę (trumpinama Žg) respondentai prisimena ir nuolat akcentuoja kaip valsčiaus centrą, koks jis ir buvo nuo seno, kol centru netapo Joniškis: **žagã·rę̨s vals̃čuz bùva pri‿*liẽtuvos / kur‿dàbà *jóniškę̨s rajòns / tai‿bú·dava *žagã·res rajòns* (Žg).¶

Čia, Žagarėje, kaip pasakojama, vykdavę didžiausi prekymečiai (jomarkai). Respondentų atmintyje išlikę dideli miestelio namų kiemai, savitas urbanistinis paveldas. Jie buvo pritaikyti suvažiavusių į turgų prekeivių vežimams saugoti. Didžiųjų turgų dienomis net ir vaikai stengdavosi užsidirbti, plg.: *uš‿ta.*[arklių]*‿prižu.rę̨i̯ima. dúodava dẽšim ceñtu. ¶ dìdelì kiėmaì *žagã·rę̨i̯ bú·dav*(*a*) *aŕ̨k̂ščeù ¶ o‿kàdà bú·dava jó·marks / tai‿tàdà bú·dava po‿šim̃ta. padvã·du. suvažúodava i‿kiẽma. / jà ¶ su‿dvìračei*(*s*) *suvažúodava ¶ pí.lnas klę̨tis prikìždavom tu.‿dvìraču. ¶ dvìdešim ceñtu. / a‿pę̨ŋk̂ó·lika ceñtu. jau‿mù.m i.‿kišẽ·ne. leñd / jà ¶* (Veršiaĩ).

Kadangi apie Žagarę buvę Naryškinui priklausiusių miškų, reikėjo eigulių. Naryškinas nepriimdavo dirbti lietuvių dėl giminių protegavimo, bet kviesdavosi tarnauti latvius ir vokiečius, todėl lietuviai eigulius vertino taip: *tù èsì *narìškina eĩgulû / tù èsì *narìškina šuñùks / víenu žó·ʒ̃u* (Žg). Dažniausiai buvę eiguliai užsidirbdavo nemažai pinigų ir įsigydavo ūkius, bet juose neužsibūdavo ir vėl grįždavo prie savo darbo: [vienkiemyje] *čè já.m* [tėvui] *nepatìka / màt miškè užá.uges ¶ sàva ú·ki. pí.rkta. sẽ·serei palí.ka ¶ nebebùva kaĩ*(*b*) *bebú·î / palí.ka / víenu žó·ʒ̃u / pavojí.ŋga ¶ tú·kstanti. carí.ñu rù.bl̂u. sumokę̨i̯e* [už žemę] ¶ *tàz bùva dìdelis pìnigs ¶ carìnei pìnigai bùva brá.ŋgu·s* (Žg). ¶

Žagarė – įvairiatautis miestas. Respondentai pasakoja, kad buvę daug verslių žydų: *dã· pri‿*lietuvõ·s / *str̂ùliz bùva vedę̨i̯is / ži.dẽ·lis ¶ nù‿tai / jìs valde malúna. / i‿valde karšĩ·kla. / i‿vald*(*e*) *elèktras ¶ elèktra. jìz dã·ve visá*(*m*) *miestẽ·lui* [Žagarei] (Žg). Primintina, kad Žagarėje veikė žydų bendruomenė „Kahal“. Pasakotojai neapeina žydų šaudynių temos: nusakoma ne tik asmeniškai išgyventa būsena, bet ir ketinimų saugoti žydus negalėjimas įgyvendinti, be to, stebimasi pačios žydų tautos naiviu įtikėjimu kariaujančių tautų žmoniškumu, plg.: *daũg labaĩ sušá.ude *žagã·rę̨i̯ tu.‿ži.dẽ·lu. / jà ¶ tìgì àž gi.vènaù tuo‿tárpu miestẽ·li. ¶ ka‿mùm búd bùvi. kuř paŝlę̨·p̂î / tai‿i̯itìtvairó·gę̨z bú·tum palaĩki juõs ¶ pàmatí.s pašalìnis /* [sakys] *jiẽ ží·dus užlá.ika ¶ tìgì mùmìs valʒ̃e iš‿kařta sušá.udi.s kařtù*

su‿jeĩs ¶ ant‿laúkú. [gyvendamas vienkiemyje] *galę̃·tum jiẽm* [žydams] *i.taisí·î a‿virtuv̂ùke. / a‿kã· ¶ jiẽ* [žydai] *delĩto nebę̃·ga laũka / ka‿jiẽ nètik̂ ¶ kã· jiẽm sàkai̍ / jiẽ nètik̂ ¶ sã·ka / teĩp̂ nègàl̂ bú·î / nèbùs teĩp̂* (Veršiaĩ).

Viena iš Žagarės mieste ir apylinkėse gyvenusių etninių grupių – čigonai (cigonai). Respondentai apie jų gyvenimo būdą, nepriimtiną lietuviams, visada užsimena: *kàz bùva dizẽ̂·ẽuses vàgìs ? ¶ čìgòns / jà ¶ nebùva tòk̂u. i.tarìmu. / ka‿jau‿liėtuvi̍s pàvoge á.rkli. / a‿ten‿ká.rve. ¶ cìgònz gùdrùs làbai̍ ¶ tã* [arklį] *pá.rdave / sugrĩ·ža / i‿vę̃l̂ dá.iros / a‿nepamatĩ·s kuř kóki. arkl̂ùka. kur‿pàmiškę̃.i̯ prìrišta. / jà* (Veršiaĩ)[10].

Žagarės ekspedicijos tarminiuose įrašuose atspindima religinė miestelio gyventojų įvairovė ir nusakomas kitatikio vertinimas: *o‿tàdà tie‿tikę̃·iimai ař làbai̍ skí·res ¶ čè katalìks / o‿čè l̂uteró·ns ¶ tai‿sũ·dna diẽna ¶ tas‿l̂uteró·nz bùu̯a smeřtis* (Žg).

Apie latvių apsigyvenimą Lietuvoje respondentai pasakojo taip: *vìsì dvariniŋkę̃·lei bùva suleŋkę̃·i̯e ¶ i‿vìsùs bajorę̃·l̂usižgrú·da i‿*sìbira.* [po 1863 m. sukilimo, nes bajorai labai rėmė sukilimą] ¶ *tuõz dvàrùs pařdave laũka ¶ lã·tvei piřka ta(ž)‿žem̂ùkes* [nes buvo pigu] (Žg). Todėl latvių Žagarėje ir jos apylinkėse gyventa gana plačiai: *vìsas ká.imz *bil̂unìšk̂u víen lã·tv̂u. bùva ¶ *auksùčei ař lã·tv̂u. bùva / víens kìcs lietùvis* (Žg).

Dažnai respondentai net vietovardžių kilmę aiškina latvių kalbos žodžiais, plg.: *iš‿lã·tv̂u. kal̍bó.s brũ·zis / tai‿brã·vors ¶ *brùža ká.ims ĩ· dabař ¶ *švę̃·te / lã·tviškai *svę̃·te / kaĩp *šventó·i̯i ùpe / teĩp̂ išeĩtu.* (Žg).

Žagariškiai net ir kalbinį tapatumą sieja su latvių kalba, plg.: *mú.m gim̍tà kal̍bà lã·tvei* (Žg). Tiesa, respondentai mini ir pasikeitusius tarpusavio santykius: *ka‿lã·tvei mú.m kaškõ nedraũgiški / jà ¶ àš / kai‿bùvau já.uns / tai‿má.n patìgdava tie‿lã·tvei ¶ lã·tviškai išmó·kau ¶ ka‿bú·tu. añtras lã·tvis / galę̃·tumęm pašnekę̃·î* (Veršiaĩ). Su Latvija žagariškius siejo ir darbiniai ryšiai, pvz.: *nu‿tai‿eĩdava / kàtrìė bùva mieščó·nai ¶ làtv̂ei dá.ûgæù mokę̃·dava ¶ vìsì mieščó·nai eĩdavom i‿*làtvije. dí.r̂pî ¶ čè / i‿*liẽtuva. / neĩdavom dí.r̂pî ni‿víens ¶ màna tę̃·v̂ùks važ̂úodava i‿*lã·tvije padę̃·î kú.l̂î / nu‿tai‿jìz grú.dú. usidí.rbdava* (Veršiaĩ). Nevengta ir laikino gyvenimo Latvijoje, jaučiant pareigą (paaugus vaikams) sugrįžti Lietuvon: *vai̍kai̍ susitvę̃·re / užá.uga lik‿septi̍·ńú. mẽ·tu. / i‿važ̂ã·vom laũka* [iš Latvijos] (Veršiaĩ). Dabar latvių kalbos vartojimas sumenkęs: *lã·tv̂u. kal̃ba. baĩ̃g(u) užmiřšî / àle bìški mó·ku* (Žiuriaĩ). Kalbinė savimonė siejama ne tik su latviais, bet ir su vokiečiais. Respondentai mini kelias kalbines ypatybes, kurios aiškiausiai pastebimos – kirčio atitraukimą ir su tuo susijusį kalbėjimo būdą, plg.: *a‿jũs vó·kete / a‿jũ·s lã·tve? ¶ mã·tot / tas‿kirčẽ·vims teĩp̂ ¶ i‿mẽ·(s) stàčei̍ kal̃bam* (Žiuriaĩ). Respondentai yra pastebėję, kad kitakalbiams ši šnekta nepatikdavusi, nes

[10] Apie požiūrį į čigonus plačiau žr. Švambarytė 2005: 186–192.

yra jų ausiai svetima, plg.: *ta‿tar̓mę̓. màt nepatìgdava* [atvažiavusiems] *¶ ta‿tar̓. mę̓. ĩ· svètimà* (Žiuriaĩ). Kai kurie respondentai linkę įtikėti kalbininkų darbais ir jau tapatinasi su žemaičiais: *o‿mẽ·s tai‿žemaĩčei ẽ·sam. kaĩp ant‿žemę̓·lape rã·ša* (Žiuriaĩ).

Respondentai linkę lyginti dvi Lietuvas gyvenimo kokybe ir prekiniu įverčiu: **smetó·na lai̓.kai̓.s vìsì bùva isidalìne. ¶ víeŋkiem̃uos vìsì bùva* (Veršiaĩ); *o‿dàbà / žalĩti.s / po‿lìta. bú.lkas ¶ prie‿*smetó·nas teĩ(b) brá.ŋgei nebùva / kai‿dàbà ka‿ĩ·* (Veršiaĩ).

Tarminiuose įrašuose nepraslysta pro akis ir šiandieninės valstybės politika: *dá.r i̓.rà netìkra *lie̓.tuvà / kol‿bùs tìkrà *lie̓.tuvà / tai‿tàdà bùs vìskas pìgei̓* (Veršiaĩ).

Taigi iš tarminių įrašų pastebimos ne tik respondentų kalbinio tapatumo nuostatos, bet ir ekonominio tinklo ribos. Žagariškiai prekiavo su latviais; tarnavo ir talkininkavo pas Latvijos ūkininkus kone visą devynioliktą amžių, o paribio miestelio gyventojai laisvai kalbėjo latviškai[11]. Visos šios nuostatos turi istorinį pagrindimą, mat Žagarė ir jos apylinkės priklausė Kuršo grafystei. Gal ir dėl to vyresniosios kartos žagariškiai linkę tapatintis ne su lietuviais ir vakarų aukštaičiais, bet su latviais. Ryškėja ir kita, kalbininkų formuojama, nuostata: imamasi manyti esant žemaičiais, bet ne vakarų aukštaičiais. Tokia kalbinė savimonė, toks susidvejinimas rodo, kad Žagarės šnektos respondentai dar tebeieško kalbinės tapatybės.

ŽAGARĖS ŠNEKTOS RIBOS

Žagarės šnekta priklauso vakarų aukštaičių šiauliškių (trumpinama VAŠ) patarmei (žr. žemėlapį[12]).

Kaip matyti iš žemėlapio, vakarų aukštaičių plotas, kuriam priklauso šiauliškiai ir kauniškiai, dėl išsidėstymo per visą centrinę Lietuvos teritoriją ir šnektų įvairovės bei susidarančių kalbinių reiškinių savitumo dialektologų imtas išsamiau aprašyti tik pastaraisiais metais, bet paribio tarmių ir šnektų tyrimų dar vis trūksta.

Verta priminti, kad tautinio identiteto formavimasis baltų kraštuose yra susijęs su dvejopomis (rytų ir vakarų) kultūrų įtakomis. Tautinis atgimimas ir tautinė savivoka, anot Alvydo Butkaus, baltų kraštuose pirmiausia prasidėjęs vokiečių, bet ne lenkų kultūros aplinkoje. Viešas ir ilgalaikis lietuvių kalbos bei

[11] Plačiau apie požiūrį į latvius žr. Švambarytė 2004: 151–156.

[12] Žemėlapis imtas iš www.tarmes.lki.lt/F_vasmap.htm.

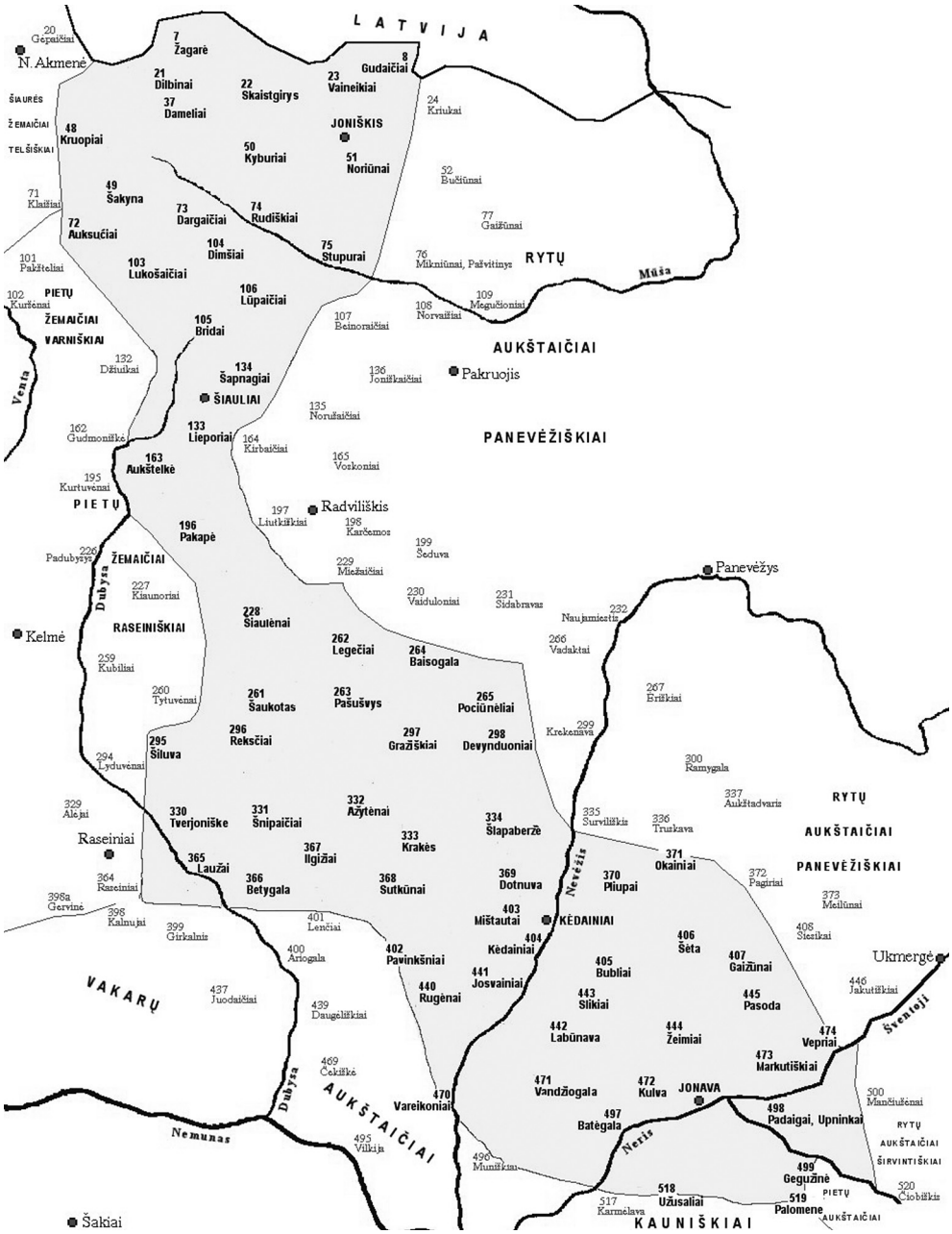
LATVIJA
N. Akmenė
20 Gepeičiai
7 Žagarė
8 Gudaičiai
21 Dilbinai
22 Skaistgirys
23 Vaineikiai
37 Dameliai
24 Kriukai
ŠIAURĖS ŽEMAIČIAI
TELŠIŠKIAI
48 Kruopiai
JONIŠKIS
50 Kyburiai
51 Noriūnai
52 Bučiūnai
71 Klaišiai
49 Šakyna
73 Dargaičiai
74 Rudiškiai
77 Gaižūnai
72 Auksučiai
104 Dimšiai
75 Stupurai
76 Mikniūnai, Pažvitinys
RYTŲ
101 Pažtėliai
103 Lukošaičiai
Mūša
102 Kuršėnai
PIETŲ ŽEMAIČIAI
106 Lūpaičiai
109 Megučioniai
108 Norvaišiai
107 Beinoraičiai
105 Bridai
VARNIŠKIAI
AUKŠTAIČIAI
132 Džiuikai
136 Joniškaičiai
Pakruojis
134 Šapnagiai
Venta
ŠIAULIAI
135 Norušaičiai
162 Gudmonikė
133 Lieporiai
164 Kirbaičiai
PANEVĖŽIŠKIAI
163 Aukštelkė
165 Voskoniai
195 Kurtuvėnai
PIETŲ
197 Liutkiškiai
Radviliškis
198 Karčemos
196 Pakapė
199 Šeduva
226 Padubysys
ŽEMAIČIAI
229 Miežaičiai
Panevėžys
Dubysa
227 Klaunoriai
230 Vaiduloniai
231 Šidabravas
232 Naujamiestis
228 Šiaulėnai
Kelmė
RASEINIŠKIAI
262 Legečiai
264 Baisogala
266 Vadaktai
259 Kubiliai
260 Tytuvėnai
261 Šaukotas
263 Pašušvys
265 Pociūnėliai
267 Briškiai
296 Rekščiai
297 Graži̇škiai
298 Devynduoniai
299 Krekenava
295 Šiluva
294 Lyduvėnai
300 Ramygala
329 Alėjai
330 Tverjoniškė
331 Šnipaičiai
332 Ažytėnai
334 Šlapaberžė
335 Surviliškis
336 Truskava
337 Aukštadvaris
RYTŲ AUKŠTAIČIAI PANEVĖŽIŠKIAI
Raseiniai
365 Laužai
367 Ilgižiai
333 Krakės
371 Okainiai
Nevėžis
364 Raseiniai
366 Betygala
368 Sutkūnai
369 Dotnuva
370 Pliupai
372 Pagiriai
373 Meilūnai
398a Gervinė
398 Kalnujai
399 Girkalnis
401 Lenčiai
403 Mištautai
KĖDAINIAI
404 Kėdainiai
406 Šėta
408 Stetkai
400 Ariogala
402 Pavinkšniai
405 Bubliai
407 Gaižūnai
Ukmergė
441 Josvainiai
440 Rugėnai
443 Slikiai
445 Pasoda
446 Jakutiškiai
VAKARŲ
437 Juodaičiai
439 Daugėliškiai
442 Labūnava
444 Žeimiai
474 Vepriai
Šventoji
473 Markutiškiai
469 Čekiškė
Dubysa
471 Vandžiogala
472 Kulva
JONAVA
500 Mančiušėnai
470 Vareikoniai
AUKŠTAIČIAI
497 Batėgala
498 Padaigai, Upninkai
Nemunas
495 Vilkija
Neris
RYTŲ AUKŠTAIČIAI ŠIRVINTIŠKIAI
496 Muniškiai
499 Gegužinė
518 Užusaliai
519 Palomenė
PIETŲ AUKŠTAIČIAI
520 Čiobiškis
517 Karmėlava
Šakiai
KAUNIŠKIAI

lietuviškumo niekinimas lėtino ir šiaip jau vėluojantį XIX a. lietuvių tautinį sąmonėjimą, formavo nevisavertės tautos kompleksus. Žagarės šnekta kalbantiesiems teko susidurti su abiejų kultūrų įtaka. Žagarės apylinkėse, kaip pasakoja respondentai, *vìsì dvariniŋkę̃·lei bùva suleŋkę́·i̯e ¶ i‿vìsùs bajorę̃·l̂usižgrú·da i‿*sìbira.* [po 1863 m. sukilimo, nes bajorai labai rėmė sukilimą] ¶ *tuõz dvàrùs pařdave laũka ¶ lã·tvei pirka ta(ž)‿žem̂ùkes* [nes buvo pigu] (Žg). Naujųjų šeimininkų (latvių ir vokiečių) dvareliuose ima plisti lietuvybės idėjos. Galima būtų manyti, kad kalbiniams reiškiniams – universalijoms – rastis ir kalbinei raiškai sudėtingėti turėjo įtakos ir šis istorinis reiškinys[13].

Kai kurios Žagarės šnektos kalbinių reiškinių įžvalgos aprašytos dr. A. Kaikarytės (1976–2016), tyrusios Skaistgirio šnektą. Dialektologė, remdamasi natūraliosios morfologijos teorija, išplitusia Vokietijoje ir Austrijoje XX a. 8 dešimtmečio pradžioje, yra pristačiusi artimiausią Žagarės šnektai Skaistgirio šnektą, palygindama kai kuriuos Skaistgirio šnektos reiškinius su Žagarės šnektos reiškiniais (Kaikarytė 2015: 150–173)[14]. Be to, Žagarės šnektos tam tikri kirčiavimo, morfologiniai, sintaksiniai reiškiniai yra jau anksčiau dialektologų pastebėti, bet nuoseklesnio šnektos aprašo dar trūksta[15]. Norint šnektą ištirti išsamiau, reikia pirmiausia apsibrėžti jos ribas (žr. žemėlapį[16]).

Kaip matyti pirmą kartą nubraižytame ir skelbiamame žemėlapyje, Žagarės šnekta išsidėsčiusi pačiuose šiaurės vakaruose. Todėl šiaurės vakarinę ribą vestume Lietuvõs ir Lãtvijos respublikų siena (Jšpt 2001: 13; Lktch 2004: 60). Artimiausios vietovės – Dilbinaĩ, Minčáičiai, Žagãrė ir Žagarìškiai. Rytinė Žagarės šnektos riba susisiekia su Skáistgirio šnekta. A. Kaikarytės teigimu, „Ši riba dar nėra pakankamai ištirta ir aiški“ (Kaikarytė 2015: 150). Prie šios ribos išsidėstę Daukšiū, Rukuĩžių, Stungiū, Gražáičių, Veršiū, Mãželių kaimai. Pietvakarinė Žagarės šnektos riba vestina pro Juodeikiùs ir Gaižáičius, Raistùs, Martýniškius, esančius netoli Akmenės rajono ribos.

Prisimintina, kad *Lietuvių kalbos atlaso* (trumpinama LKA) antrasis tomas, skirtas fonetikai ir fonetinių reiškinių žemėlapiai, nurodo kelias kalbines izogloses, praeinančias netoli Skaistgirio ir Žagarės šnektų. Viena jų būtų kamieno *e*, *ei* tarimas po priebalsio *l*, tarmių chrestomatijoje įvardytas kaip *e*, *ei* kietinimas

[13] Plačiau apie Daunoravos ir kt. dvarus žr. Vasiliauskas 2017.

[14] Natūraliosios morfologijos teorija „ir struktūrines tendencijas kalbose, ir specifinius pakitimų procesus skirtingose kalbose aiškina iš dalies universaliais natūralumo principais“ (Kaikarytė 2010: 6).

[15] Išsamesnę kalbinę Žagarės šnektos analizę autorė ketina pateikti kituose straipsniuose.

[16] Žemėlapį nubraižė dr. Laura Geržotaitė, remdamasi LKA ir Lktch žemėlapiais. Ačiū kolegei ir už įžvalgius Žagarės šnektos ribų patikslinimus, ir už kitas pastabas.

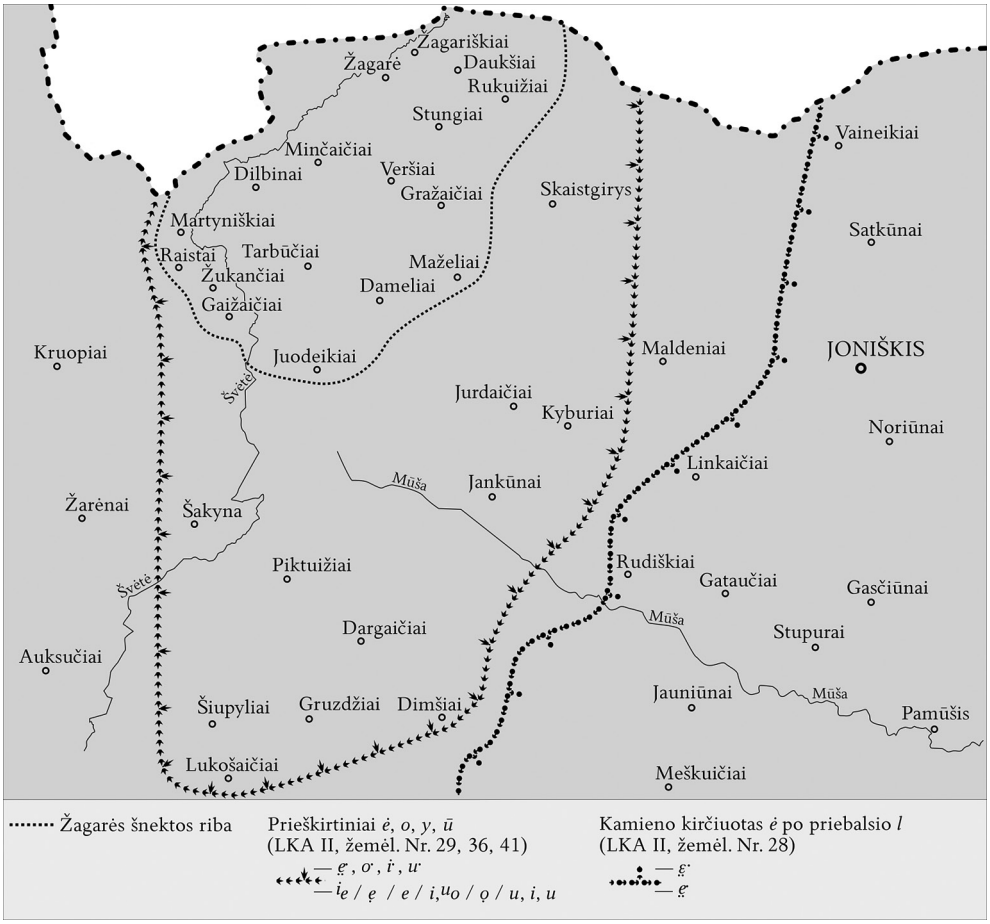

ir atliepimas *a*, *ai*. Šio kalbinio reiškinio izoglosė siekia Žagarę ir praeina netoli Dilbinų̃ ir Dàmelių. LKA nurodomi kalbiniai punktai 7, 21, 22, 37, 50, 74[17].

Antroji izoglosė, nesiekianti Žagarės, būtų kamieno kirčiuoto balsio *ė* nevienalytė kokybės raiška po sukietėjusio priebalsio. Kaip teigiama LKA II vienur balsis užpakalėja iki *ę̇, o* kitur jis atliepiamas kitu – *a* balsiu. Ši izoglosė, kaip rodo 28 žemėlapis, Žagarės nesiekia, bet eina per 23, 51, 74 kalbinius punktus, t. y. pro Vaineikiùs, Rudiškiùs, priklausančius Joniškio šnektai.

Trečioji izoglosė – prieškirtinių ilgųjų *ė*, *o*, *y*, *ū* atliepimai (žemėlapiai 29, 36, 41) taip pat eina už Žagarės šnektos per Skaistgirio šnektos teritoriją. Ar

[17] Plačiau apie šį reiškinį rytų aukštaičių šnektose žr. Kardelis 2002: 107–114; 2002: 2015–222; 2008: 485–494.

paminėti kalbiniai reiškiniai dabartinėje Žagarės šnektoje visai neatsispindi, ar atsispindi iš dalies, o gal nėra perėję izoglosių ribų, ketinama patyrinėti kitame straipsnyje.

Šiauliškių patarmės šiaurės vakarinėje dalyje išsidėsčiusios Žagarės šnektos ribų nustatymas tradicinėje lietuvių dialektologijoje atspindi Joniškio šnektų, kaip visumos, vaizdą[18]. Žagarės šnektos kalbinė įvairovė, kaip galima susidaryti įspūdį, bus nulemta ir socialinių tinklų, ir respondentų asmeninės savivokos, ir vyravusios per šimtmečius kalbinės savimonės.

APIBENDRINIMAS

Žagarės šnektos centras – Žagarės miestas – pasienio centras, kuriame klestėjo amatininkystė, vyko prekyba su artimomis (Latvija) ir tolimomis (Vokietija, Anglija, Rusija) šalimis, kur sugyveno įvairių etninių grupių (latviai, vokiečiai, žydai, rusai, čigonai) ir įvairių konfesijų žmonės ir kuris priklausė Kuršo gubernijai, socialiniais tinklais buvo susietas su Latvija. Žagarės ir jos apylinkių žmonės, ekonominių paskatų vedami, eidavo tarnauti į artimesnes Latvijos vietas. Todėl iki dabar išlieka respondentų aiškiai išsakomas kalbinis tapatumas, kuris sietinas su latviais, vokiečiais, bet ne lietuviais, vakarų aukštaičiais. Pastaruoju metu dėl kalbininkų pastebėtų ir akcentuojamų žemaitybių linkstama tapatintis su žemaičiais.

Pirmą kartą pateikiamame Žagarės šnektos ribų žemėlapyje matyti, kad šiaurės vakarinė Žagarės šnektos riba eina Lietuvos ir Latvijos respublikų siena. Rytinė riba susisiekia su Skaistgirio šnekta ir eina pro Stungiùs ir Veršiùs. Pietvakarinė Žagarės šnektos riba vestina pro Juodeikiùs ir Gaižáičius, esančius netoli Akmenės rajono ribos.

LKA II ir žemėlapiuose netoli Žagarės ir Skaitgirio šnektų ribos nurodomos dvi izoglosės: kamieno *e*, *ei* tarimas po priebalsio *l*, tarmių chrestomatijoje įvardytas kaip *e*, *ei* kietinimas (izoglosė siekia Žagarę ir praeina netoli Dilbinỹ ir Dàmelių) ir prieškirtinių ilgųjų *ė*, *o*, *y*, *ū* atliepimų izoglosė.

Žagarės šnektos ribų nustatymas leidžia tarminių įrašų kalbinius (fonetikos, akcentologijos, morfologijos, žodžių darybos, leksikos, sintaksės ir frazeologijos) reiškinius nagrinėti lyginant su Skaistgirio šnekta ir atsižvelgiant į kitos baltų (latvių) kalbos ypatybes.

Taigi iš tarminių įrašų pastebima ir respondentų kalbinės savimonės nuostatos, ir socialinio tinklo ribos. Prekyba su Latvija, tiksliau Ryga; tarnystė ir

[18] Plačiau apie Žagarės šnektą žr. Jšpt 2001.

talkininkavimas pas Latvijos ūkininkus, išlikęs visą devynioliktą amžių, paribio miestelio gyventojus skatino mokytis latvių kalbos, todėl Žagarės ir jos apylinkių, priklausiusių Kuršo grafystei, šnektos tyrimai turėtų atspindėti baltų kalbų įvairių kalbinių lygmenų universalijų egzistavimą.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Butkus Alvydas 1995: *Latviai*. Kaunas: Aesti.

Jšpt – *Joniškio šnektų pratimai ir tekstai*, ats. red. J. Švambarytė. Šiauliai: J. K. Vasiliausko įmonė, 2001.

Kaikarytė Aušra 2015: Skaistgirio šnektos ypatybės. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 3. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 150–173.

Kardelis Vytautas 2002: Dėl galinių *le* junginių raidos šiaurės rytų vilniškių šnektose. – *Baltistica* 37(2), 215–222.

Kardelis Vytautas 2008: Dėl junginių *lē, *rē, *sē Mielagėnų areale. – *Baltistica* 43(3), 485–494.

Kardelis Vytautas 2002: Dėl junginių la, lė raidos šiaurės rytų vilniškių šnektose. – *Baltistica* 37(1), 107–114.

LKA II – *Lietuvių kalbos atlasas* 2. *Fonetika*, autoriai: Elena Grinaveckienė, Aldona Jonaitytė, Joana Lipskienė, Kazys Morkūnas (ats. red.), Birutė Vanagienė, Aloyzas Vidugiris. Vilnius: Mokslas, 1982.

LKI TA – Lietuvių kalbos instituto Tarmių archyvo medžiaga.

Lktch – *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, sud. Rima Bacevičiūtė, Audra Ivanauskienė, Asta Leskauskaitė, Edmundas Trumpa, moks. red. Laima Grumadienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2004.

Švambarytė Janina 2004: Tautovardžių ir jų vedinių reikšmės lietuviškuose žodynuose. Latvis. – *VALODA – 2004. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Daugavpils: Saule, 151–156.

Švambarytė-Valužienė Janina 2005: Etnonimo cigonas / čigonas raiška ir semantika lietuvių kalboje. – *VALODA – 2005, Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Daugavpils: Saule, 186–192.

TLE IV – *Tarybų Lietuvos enciklopedija* 4. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988.

Vasiliauskas Ernestas 2017: *Joniškio krašto dvarai. Didžioji ir Mažoji Daunoravos, Bertaučiai, Satkūnai.* Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

www.tarmes.lki.lt/F_vasmap.htm (žiūrėta 2018 01 25).

https://www.vle.lt/Straipsnis/zagare-110520 (žiūrėta 2018 04 05).

Атлас Всеросийской империи: Собрание карт И. К. Кирилова. 1722–1737. Prieiga internete: https://www.runivers ru/maps/podrat.las/30/ (žiūrėta 2018 03 25).

Boundaries of Žagarė Local Dialect

SUMMARY

The article highlights the major ethnic, religious, historical, economic and cultural phenomena of the town of Žagarė, being the centre of Žagarė local dialect, situated to the north-west of Joniškis, right near the Latvian border, which played an important role in shaping linguistic attitudes and self-esteem. Žagarė, as a single town, formed from Old Žagarė and New Žagarė, which are separated by the Švėtė River. Old Žagarė is situated on the left bank, whereas New Žagarė is located on the right bank.

Driven by a strong economic growth, Žagarė was the major trade hub of North Lithuania drawing merchants from various places of Lithuania as well as Russia, Poland, England and Germany until the end of the 18th century. According to encyclopaedic publications, between 1897 and 1899 Žagarė was home to 820 craftsmen and 171 trade enterprises. There was a button workshop, a soap factory, 3 mills, 104 shops. Two Catholic churches, an Evangelical Lutheran church, a synagogue and an Orthodox church took care of the residents' spiritual needs in Žagarė.

In addition to a parish school, a government-run school was established in 1865. There were two Jewish schools, a Latvian school. A city school was opened in 1906; a government-run girls' school was founded as well. A private trade school operated in Žagarė from 1909 to 1915. A printing house was established in 1909.

The Dialect Archive of the Institute of the Lithuanian Language stores a number of records from Žagarė and its environs. The dialectal records under analysis were made in 1998, 1999, and 2003. The respondents of the older generation born between 1901 and 1936 had been interviewed. Based on these records, attempts were made to establish the boundaries of Žagarė local dialect. The drawn map shows that the northwestern boundary of Žagarė local dialect stretches along the Lithuanian-Latvian border. The eastern boundary of Žagarė local dialect meets Skaistgirys local dialect and goes near Stungiai and Veršiai.

The southwestern boundary of Žagarė local dialect is drawn near Juodeikiai and Gaižaičiai, which are close to the boundary of Akmenė district.

Part 2 of the Atlas of the Lithuanian Language dedicated to phonetics and the maps indicate that several isoglosses run outside Žagarė and across the boundaries of Skaistgirys local dialects: the pronunciation of the stem *e*, *ei* after the consonant *l* referred to as the hardening of *e*, *ei* in the chrestomathy of dialects (the isogloss stretches to Žagarė and runs close to Dilbinai and Dameliai), non-uniform expression of the quality of the vowel *ė* after the hardened consonant, and the replacement of pre-stress long *ė*, *o*, *y*, *ū*.

Įteikta 2018 m. balandžio 3 d.

JANINA ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ
Lietuvių kalbos institutas
Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva
janina.valuziene@gmail.com

VESLAVA ČIŽIK-PROKAŠEVA
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: morfosintaksė, semantika, tipologija, gramatinės hierarchijos, antriniai predikatyvai.

CINQUE'S PRIEVEIKSMIŲ HIERARCHIJA IR LIETUVIŲ KALBOS DUOMENYS

Cinque's Hierarchy of Adverbs and the Findings of the Lithuanian Language

ANOTACIJA

Šio straipsnio tyrimo objektas – Cinque'ės prieveiksmių hierarchija (an. *the universal hierarchy of clausal functional projections*). Remiantis šia hierarchija, straipsnyje aprašomas lietuvių kalbos sakininių prieveiksmių vartojimas vienas kito atžvilgiu. Bandoma nustatyti, ar lietuvių kalbos sakininiai prieveiksmiai sudaro tam tikrą vartojimo hierarchiją, ar lietuvių kalbos duomenys gali patvirtinti Cinque'ės hierarchijos universalumą. Straipsnyje daugiausia remiamasi pavyzdžiais iš Kauno VDU Kompiuterinės lingvistikos centro dabartinės lietuvių kalbos tekstyno ir pavyzdžiais, rastais naudojant interneto paieškos sistemą *Google*.

ESMINIAI ŽODŽIAI: Cinque'ės hierarchija, sakininiai prieveiksmiai, prieveiksmių vartojimo tvarka.

ANNOTATION

The article centres on the so called universal hierarchy of clausal functional projections developed by Cinque. Based on this hierarchy, the article describes the relative order of sentential adverbs in the Lithuanian language. It attempts to determine whether sentential adverbs constitute a certain hierarchy of usage in Lithuanian and whether the findings of the Lithuanian language may confirm the universality of Cinque's hierarchy. The article mostly refers to the examples from the Corpus of Contemporary Lithuanian Language of the Centre of Computational Linguistics of Vytautas Magnus University in Kaunas as well as the examples found through the web search engine *Google*.

KEY WORDS: Cinque's hierarchy, sentential adverbs, order of adverbs.

1. Užsienio kalbininkai iki šiol nesutaria, ar prieveiksmiai sakinio struktūroje yra adjunktai (an. *adjuncts*, pavyzdžiui, Ernst 2001), ar specifikatoriai (an. *specifiers*, pavyzdžiui, Cinque 1999)[1]. Pagal tradicinį požiūrį, prieveiksmiai yra adjunktai, todėl jų vieta sakinyje laisva, pvz.:

a) ***Carefully*** *Ashley picked up the wounded bird.* 'Atsargiai Ešli pakėlė sužeistą paukštį'
b) *Ashley* ***carefully*** *picked up the wounded bird.* 'Ešli atsargiai pakėlė sužeistą paukštį'
c) *Ashley picked up the wounded bird* ***carefully***. 'Ešli pakėlė sužeistą paukštį atsargiai' (Zyman 2011–2012: 9)

Bet paskutiniuoju metu, po to, kai buvo nustatyta, kad kai kurie prieveiksmiai sakinyje vartojami tik tam tikra nustatyta tvarka, imta prieveiksmius traktuoti kaip specifikatorius. Erikas Zymanas (2011–2012: 13) mini keturias prieveiksmių aiškinimo hipotezes, trys iš jų yra pasiūlytos Guglielmo Cinque'ės (1999)[2]:

Name	**Content**
Adjunction Hypothesis	Adverbs are adjuncts.
Extended Projection Hypothesis	Adverbs are heads in the extended projection of V. An adverb takes a smaller portion of the extended projection of V as its complement. (Cinque 1999:4)
Multiple Specs Hypothesis	AdvPs are generated in specifier positions. A head may have more than one specifier. (Cinque 1999:47)
AdvP-in-Spec Hypothesis	Every AdvP sits in the unique specifier position of a functional head in the extended projection of V. (Cinque 1999:4)

Cinque nustatė, kad sakininiai prieveiksmiai[3], kurie išreiškia nuosaką, modalumą, laiką, veikslą, rūšį, sakinyje išsidėsto tam tikra tvarka[4]. Pirmiausia jis

[1] Plačiau apie adjunktų sąvoką žr. Holvoet 2009: 76t, o apie specifikatorių sąvoką – Holvoet 2009: 86tt. Vertėtų nepamiršti, kad esama ir būtinųjų aplinkybių, o tai sukelia dar daugiau keblumų traktuojant prieveiksmius (žr. Holvoet, Čižik-Prokaševa 2005). Paprastai prieveiksmis apibrėžiamas ir pateikiami prieveiksmių semantiniai tipai.

[2] Plačiau apie šias hipotezes ir jų trūkumus žr. Zyman 2011–2012: 8tt, 13tt.

[3] Angliškai tokie prieveiksmiai vadinami *clausal* arba *sentential advebs*. Trumpai apie sampratą žr. Holvoet 2003: 100, Holvoet, Judžentis 2003: 159. Pavyzdžiui, Th. Ernstas nurodo, kad „clausal predicational adverbs essentially divide into three types, according to scope. The first ‚Discourse-Oriented', is sometimes known as ‚Pragmatic' or ‚Speech-Act' adverbs. The second corresponds to the rest of the ‚Speaker-Oriented' group [...] The third, for which I follow Jackendoff's ‚Subject-Oriented', is ‚Ad-VP' [...]" (žr. Ernst 2000: 84 ir ten nurodytą literatūrą). Apie prieveiksmių skirstymą plačiau žr. šio straipsnio 2 skyrių.

[4] Ši tvarka atliepia pagrindinių dėmenų (an. *functional heads*) tvarką (žr. Cinque 1999: 90, 106).

pateikė daugybę dviejų prieveiksmių tvarkos sakinyje pavyzdžių iš italų, prancūzų, anglų ir olandų kalbų. Po to jis tas tvarkas sujungė į didesnes vartojimo sakinyje tvarkos grupes ir pateikė įrodymų dėl tokių grupių universalumo, remiantis pavyzdžiais iš anglų, norvegų, bosnių / serbų-kroatų, hebrajų, kinų mandarinų, albanų ir malagasių kalbų. Jo nuomone, prieveiksmių tvarka visose kalbose yra griežtai apibrėžta: jeigu viename sakinyje vartojami bent du prieveiksmiai, tai jų eilės tvarka priklauso nuo universalios prieveiksmių hierarchijos[5], kurią lemia pačių sakinių struktūra. Pateikiama tokia, autoriaus žodžiais, nebaigtinė[6] universali 30 prieveiksmių grupių hierarchija (Cinque 1999: 106):

1 SCHEMA. Cinque'ės (prieveiksmių) hierarchija

[Mood$_{\text{speech-act}}$P *frankly*[7]
[Mood$_{\text{evaluative}}$ *fortunately*
[Mood$_{\text{evidential}}$ *allegedly*
[Mod$_{\text{epistemic}}$ *probably*
[T$_{\text{past}}$ *once*
[T$_{\text{future}}$ *then*
[Mod$_{\text{irrealis}}$ *perhaps*
[Mod$_{\text{necessity}}$ *necessarily*
[Mod$_{\text{possibility}}$ *possibly*
[Asp$_{\text{habitual}}$ *usually*
[Asp$_{\text{repetetive(I)}}$ *again*
[Asp$_{\text{frequentative(I)}}$ *often*
[Mod$_{\text{volitional}}$ *intentionally*
[Asp$_{\text{celerative(I)}}$ *quickly*
[T$_{\text{anterior}}$ *already*
[Asp$_{\text{terminative}}$ *no longer*
[Asp$_{\text{continuative}}$ *still*
[Asp$_{\text{perfect(?)}}$ *always*
[Asp$_{\text{retrospective}}$ *just*
[Asp$_{\text{proximative}}$ *soon*

---

[5] Angliškai Cinque ją įvardija kaip *the universal hierarchy of clausal functional projections*. Šiame straipsnyje ji vadinama prieveiksmių, nes „the hierarchies of adverbial specifiers and clausal functional heads match in a systematic one-to-one fashion" (Cinque 1999: 106).

[6] Cinque į hierarchiją įtraukė ne visus sakininius prieveiksmius, nes dalis jų yra gan „riboti", jų tvarką ir vietą hierarchijoje nelengva patikrinti kitose kalbose; minimi pradžios, pabaigos, žlugimo, atidėliojimo, apribojimo, pastovūs, preteksto, pasekmės ir kiti veiksmai, plačiau apie tai žr. Cinque 1999: 105t.

[7] Lietuvių kalbos prieveiksmių atitikmenis žr. 1 priede.

[Asp$_{\text{durative}}$ *briefly*
[Asp$_{\text{generic/progressive}}$ *characteristically*
[Asp$_{\text{prospective}}$ *almost*
[Asp$_{\text{sg.completive(I)}}$ *completely*
[Asp$_{\text{pl.completive}}$ *tutto*
[Voice *well*
[Asp$_{\text{celerative(II)}}$ *fast/early*
[Asp$_{\text{repetetive(II)}}$ *again*
[Asp$_{\text{frequentative(II)}}$ *often*
[Asp$_{\text{sg.completive(II)}}$ *completely*
]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]]

Cinque įspėja, kad kalbose gali pasitaikyti pavyzdžių, rodančių priešingą (ne A B, o B A) prieveiksmių pavartojimą sakinyje. Jis nurodo šešis tokių pavyzdžių atsiradimo atvejus:

- prieveiksmis B tiesiogiai modifikuoja prieveiksmį A (tokiais atvejais tarp jų negali būti įterptas nė vienas žodis);
- dalis sakinio, turinti prieveiksmį B, yra nukelta prieš prieveiksmį A dėl informacinės struktūros;
- prieveiksmis B pavartojamas prieš prieveiksmį A dėl wh- perkėlimo taisyklės;
- prieveiksmis A ir / ar prieveiksmis B gali būti pavartoti dvejose skirtingose, semantiškai besiskiriančiose hierarchijos vietose;
- prieveiksmis A yra pavartojamas remos pozicijoje;
- prieveiksmis A yra vartojamas kaip įterpinys[8].

Paprastai kalbant, jo aprašas parodė, kad vieni prieveiksmiai negali būti pavartoti prieš kitus prieveiksmius, nes tai nulemiama jų semantikos[9] (panašiai

[8] „B is directly modifying A. (If this is the case, then no material can be inserted between them.)
A portion of the clause containing B has raised over A for reasons related to information structure.
B has *wh*-moved over A.
A and/or B can actually be generated in two different positions in the functional hierarchy, which are semantically distinct.
A is being used as a "focusing" adverb, as in *Katie* ***often***B *talks to* [***probably***A *Jake*].
A is being used parenthetically" (Cinque 1999: 3t).

[9] Plg.: Stephenas Wilsonas ir Ayşe Pinaras Sayginas prieveiksmių tvarką sakinyje aiškina semantinės aprėpties skirtumu. Jų manymu, skirtinga dviejų prieveiksmių tvarka sakinyje įmanoma, jei jie modifikuoja veiksmažodį „skirtinguose lygmenyse" (žr. Wilson, Saygin 2001: 4). Carol Tenny iškėlė hipotezę, kad sakinys suskirstytas į „semantines zonas"; jos nuomone, „adverbs are lexically

mano ir Marcinas Morzyckis bei kiti jo nurodyti autoriai (plačiau žr. Morzycki 2008: 104)). Cinque'ės hierarchija taikyta įvairioms kalboms, pavyzdžiui, bandyta taikyti turkų (žr. Wilson, Saygin 2002), švedų (žr. Beijer 2002), hindi (žr. Bhatia 2006), anglų (žr. Zyman 2011–2012) kalbos prieveiksmiams[10].

Šiame straipsnyje bus aptartas lietuvių kalbos sakininių prieveiksmių vartojimas, lyginant jį su Cinque'ės pateikiama universaliąja prieveiksmių hierarchija, bus bandoma išsiaiškinti, ar lietuvių kalbos sakininiai prieveiksmiai sudaro tam tikrą vartojimo hierarchiją, bus nustatyta, ar lietuvių kalbos duomenys galėtų patvirtinti Cinque'ės hierarchijos universalumą. Straipsnyje naudojamasi aprašomuoju analitiniu ir gretinamosios analizės metodais. Apibendrinimo būdu bus nustatomi prieveiksmių vartojimo lietuvių kalboje polinkiai. Tyrimo duomenys statistiškai apibendrinami lentelėse.

Šio straipsnio antrame skyriuje pristatomi prieveiksmių aprašai lietuvių kalbos gramatikose ir aprašai, pateikiami užsienio mokslinėje literatūroje; trečiame skyriuje trumpai aptariama lietuvių kalbos prieveiksmių vietą sakinyje; ketvirtame skyriuje apžvelgiami atvejai, nuo kurių yra atsiribota; penktame skyriuje aprašomas lietuvių kalbos sakininių prieveiksmių vartojimas, kuris apibendrinamas paskutiniame šeštame skyriuje.

Straipsnyje daugiausia remiamasi pavyzdžiais iš Kauno VDU Kompiuterinės lingvistikos centro dabartinės lietuvių kalbos tekstyno (toliau DLKT) ir pavyzdžiais, rastais naudojant interneto paieškos sistemą *Google* (šiame darbe jie pateikiami su internetinio puslapio nuoroda[11]); keli pavyzdžiai yra iš *Lietuvių kalbos gramatikos* antro tomo (Ulvydas, red., 1971) ir keli iš *Lietuvių kalbos žodyno* (elektroninis leidimas, toliau LKŽe). Surinkta 1810 pavyzdžių.

2. Aptarkime prieveiksmių aprašus lietuvių kalbos gramatikose. Pirmojoje lietuvių kalbos gramatikoje, parašytoje M. Danieliaus Kleino 1653 m., nurodoma, kad prieveiksmiai yra nekaitomi žodžiai ir turi daug reikšmių. Išskiriama

---

specified for particular semantic zones, but within zone, their relative positions are determines by their scopes" (Tenny 2000: 316tt). Neven Wenger (2009: 4t) apibendrintai jos hipotezę pateikia taip:

$Mood_{speech\text{-}act}$ ... $Mod_{epistemic}$: speaker deixis zone (point of view modality) → CP
T_{past} ... T_{future}: temporal deixis zone (i. e. relating to the speech time) → TP
$Mood_{irrealis}$ ... $Mod_{possibility}$: truth value modality zone reaching → ModP
$Asp_{habitual}$ ... $Asp_{prospective}$: middle aspect zone → AspP (grammatical aspect)
$Asp_{sg.\ completive(I)}$ ... $Asp_{sg.\ completive(II)}$: core event zone → AspP (situation aspect)

Dar apie kitas hipotezes žr. Zyman 2011–2012: 23tt.

[10] Apie Cinque's hierarchijos trūkumus žr. Bobaljik 1999; Wilson, Saygin 2001; Wenger 2009.

[11] Kai kurie pateikiami sakiniai yra perrašyti lietuviškomis raidėmis.

17 reikšminių grupių: 1) vietos prieveiksmiai (jie yra 4 rūšių: vietoje, iš vietos, per vietą, į vietą); 2) laiko prieveiksmiai (jie irgi yra 4 rūšių: esamojo laiko, būtojo laiko, būsimojo laiko ir neapibrėžtieji); 3) kiekybės prieveiksmiai, prie jų priskiriami skaičiavimo, įtempimo ir susilpninimo prieveiksmiai; 4) kokybės ir panašumo prieveiksmiai; 5) smulkinimo ir išskyrimo prieveiksmiai; 6) atskyrimo prieveiksmiai; 7) nuolaidos prieveiksmiai; 8) sustiprinimo ir neigimo prieveiksmiai; 9) parodymo prieveiksmiai; 10) norėjimo prieveiksmiai; 11) raginimo prieveiksmiai; 12) klausimo prieveiksmiai; 13) abejojimo prieveiksmiai; 14) išeities prieveiksmiai; 15) eilės prieveiksmiai; 16) palyginimo prieveiksmiai; 17) nutylėjimo prieveiksmiai (žr. Kruopas, red., 1957: 505–508). Kaip matyti, klasifikacija neturi vieno pamato, painiojamos prieveiksmių semantinės ir gramatinės reikšmės. Dar trumpai aptariama prieveiksmių daryba, nurodoma, kad prieveiksmiai yra nevienareikšmiai, yra laipsniuojami (žr. ten pat: 508).

Kristupo Sapūno ir Teofilio Šulco gramatikoje nurodoma, kad „prieveiksmiui yra būdinga reikšmė ir laipsniavimas; prieveiksmių reikšmių yra labai daug“. Išvardijamos 24 prieveiksmių reikšmės: 1) vietos (vietoje, į vietą, prie vietos, iš vietos); 2) laiko; 3) pagreitinimo; 4) eilės; 5) kartojimo; 6) klausimo; 7) atsakymo; 8) tvirtinimo; 9) neigimo; 10) rodymo; 11) aiškinimo; 12) troškimo; 13) panašumo; 14) skirtumo; 15) kiekybės; 16) kokybės; 17) sustiprinimo, padidinimo; 18) susilpninimo; 19) sutelkimo; 20) atskyrimo ir išskyrimo; 21) iškėlimo; 22) abejojimo; 23) atsitikimo; 24) raginimo (žr. Stundžia, red., 1997: 189–197). Ir vėlgi painiojamos prieveiksmių semantinės ir gramatinės reikšmės.

Augustas Šleicheris savo gramatikoje *Litauische Grammatik* (1856) trumpai aptaria prieveiksmių darybą, laipsniavimą ir kilmę (žr. Schleicher 1856: 218–221). Jo gramatikoje galima rasti prieveiksmio apibrėžimą: „Prieveiksmiai – nelinksniuojamosios ir neasmenuojamosios kalbos dalys – iš pradžių taip pat buvo fleksinės formos [...]“[12] (Lemeškin, Zabarskaitė, sud., 2014: 103). Apie prieveiksmių semantines grupes ir prieveiksmių reikšmes neužsimenama.

Frydrichas Kuršaitis *Lietuvių kalbos gramatikoje* (1876) išskiria prieveiksmį kaip kalbos dalį, bet aptaria dalimis skirtinguose skyreliuose. Jo gramatikoje aprašoma prieveiksmių daryba, rašyba, prieveiksmių vartojimo tarminiai skirtumai, jų kirčiavimas, tam tikri savitos reikšmės prieveiksmiai (žr. Kuršaitis 2013: 241t, 271t, 273t, 399tt, 422). Apie prieveiksmių skirstymą pagal reikšmes irgi neužsimenama.

Jonas Jablonskis 1901 m. *Lietuvių kalbos gramatikoje* pateikia tokį prieveiksmių apibrėžimą: „Nelankstomuosius žodžius, kurie reiškia veiksmo ir stovio

[12] „Adverbia – die nicht declinierbaren und nicht conjugierbaren bestandteile der sprache – sind ursprünglich ebenfals flexionsformen [...]“ (Schleicher 1856: 90).

ypatybę arba tiesiog paaiškina sakinio tarinį, nurodydami *kaip – kada – kur – kodėl* yra atliekamas veiksmas, vadiname *prieveiksmiais*" (Palionis, sud., 1957: 138). Gramatikoje trumpai aptariamas prieveiksmių laipsniavimas, daryba, pateikiama daug vartojimo pavyzdžių (žr. ten pat: 138tt). Pagal reikšmę prieveiksmiai neskirstomi. Prie prieveiksmių priskiriamos ir dalelytės (žr. ten pat: 141t).

J. Jablonskis 1922 m. *Lietuvių kalbos gramatikoje* pateikia platesnį prieveiksmio apibrėžimą ir jiems skiria daugiau dėmesio: „Prieveiksmis yra nekaitoma (nelinksniuojama ir neasmenuojama) kalbos dalis, kuri sakinyje eina aplinkybės žodžiu. Prieveiksmiais atsakom į klausimus: *kaip? kuriuo (kokiu) būdu? kiek? keliese? kada (kuomet)? kame? kur? iš kur? kodėl? kam* (*kuriam tikslui*)*? ko (kur)?* [...] Prieveiksmiu reiškiame veiksmo arba ypatumo požymį. Prieveiksmiai, atsakydami į tiek klausimų, yra ne visi, kaip matyti, vieno galo" (Jablonskis 1997: 162). J. Jablonskis skiria tokius prieveiksmių tipus: 1) prieveiksmiai, kurie sakinyje eina būdo aplinkybės žodžiais (prie jų priskiriami ir būdiniai su padalyviais); 2) prieveiksmiai, kurie sakinyje eina vietos aplinkybėmis; 3) prieveiksmiai, kurie sakinyje eina laiko aplinkybėmis (nurodoma, kad jų skaičiuje yra ir padalyvių); 4) prieveiksmiai, kurie sakinyje eina priežasties aplinkybėmis; 5) prieveiksmiai, kurie sakinyje eina siekimo ir tikslo aplinkybėmis (jie reiškiami siekiniais ir bendratimis). Taip pat nurodoma, kad būdvardiniai prieveiksmiai yra laipsniuojami; ypač įsidėmėtini įvardiniai prieveiksmiai; prie prieveiksmių priskiriamos ir dalelytės (plačiau žr. ten pat: 162–169).

Daugiau dėmesio prieveiksmiams skiria Janas Otrębskis savo 1956 m. gramatikoje. Jis prieveiksmius sugrupuoja pagal tai, iš kokios kalbos dalies jie yra sudaryti. Skiriami daiktavardinės kilmės prieveiksmiai, būdvardinės kilmės prieveiksmiai, įvardinės kilmės prieveiksmiai, skaitvardinės kilmės prieveiksmiai, veiksmažodinės kilmės prieveiksmiai. Aptariamas prieveiksmių laipsniavimas, išskiriama neigiamųjų prieveiksmių grupė. Yra ir skyrelis, kuriame J. Otrębskis pateikia senovinius lietuvių kalbos prieveiksmius ir aptaria jų etimologiją (plačiau žr. Otrębski 1956: 282–307).

Išsamiausia semantinė lietuvių kalbos prieveiksmių analizė pateikiama 1971 m. *Lietuvių kalbos gramatikoje* 2. Prieveiksmiams skirtas skyrius parašytas Kazio Ulvydo. Pateikiamas toks prieveiksmio apibrėžimas: „Prieveiksmis yra nelinksniuojama ir neasmenuojama savarankiška kalbos dalis, reiškianti veiksmo, būsenos, ypatybės, o retkarčiais ir daikto kokybinį ar kiekybinį požymį ir įvairias veiksmo ar būsenos pasireiškimo aplinkybes (vietą, laiką, priežastį, tikslą ir kt.)" (Ulvydas, red., 1971: 425). Pagal reikšmę prieveiksmiai skiriami į:

1. Būdo:
   1.1. kokybiniai;
   1.2. veiksmo būdo;
   1.3. kiekybiniai:
      1.3.1. skaičiaus:
         1.3.1.1. dauginamieji;
         1.3.1.2. draugės;
         1.3.1.3. kartojamieji;
         1.3.1.4. dalijamieji;
      1.3.2. kiekio;
      1.3.3. laipsnio ir intensyvumo;
      1.3.4. žymintys kiekį ir ribą;
      1.3.5. žymintys kiekį ir dalijimą;
      1.3.6. žymintys kiekį ir apytikrį tikslumą.
2. Vietos:
   2.1. rodantys vietą, kurioje kas yra, vyksta, darosi, atsitinka arba (esant slinkties veiksmažodžiams) į kurią einama, judama, slenkama;
   2.2. rodantys vietą, iš kurios, nuo kurios yra kas kilimo, iš kurios, nuo kurios vyksta, plinta veiksmas;
   2.3. žymintys vietą kaip ribą, nuo kurios arba iki kurios vyksta veiksmas;
   2.4. žymintys veiksmo kryptį, linkmę;
   2.5. rodantys kelią.
3. Laiko:
   3.1. žymintys laiką, matą:
      3.1.1. žymintys dabartį;
      3.1.2. žymintys praeities reikšmę;
      3.1.3. žymintys bendresnes laiko sąvokas;
      3.1.4. žymintys pradinį ar galinį momentą, ar laiko tarpą;
      3.1.5. rodantys dienas;
      3.1.6. rodantys paros tarpus;
      3.1.7. nusakantys tarpus pagal gamtos reiškinius;
      3.1.8. turintys metų ar metų laikų reikšmę;
   3.2. žymintys laiko trukmę ar ribą:
      3.2.1. rodantys, kiek laiko kas trunka, yra;
      3.2.2. žymintys, nuo kol iki kol kas trunka;
      3.2.3. rodantys, kuriam laikui praėjus kas yra;
   3.3. turintys veiksmo dažnumo reikšmę;
   3.4. žymintys, kuriam laikui kas yra.
4. Priežasties.
5. Tikslo.

Pateikiama daugybė pavyzdžių (plačiau žr. ten pat: 429–474). Aptariamas ir prieveiksmių laipsniavimas (žr. ten pat: 474tt).

Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje prieveiksmio skyrelis žymiai sutrumpintas, nepateikiama nieko naujo, nežymiai pakeistos formuluotės. Trumpai aptariamos prieveiksmių sandaros ypatybės, prieveiksmių laipsniavimas, kirčiavimas, prieveiksmių reikšmės (atsisakyta būdo kiekybinių dalijamųjų prieveiksmių, išskirtas laiko prieveiksmių, pasakančių įvairius oro būvius, tipas). Atskirai aptariami priesagos *-i*(*ai*) ir priesagos *-yn* prieveiksmiai (plačiau žr. Ambrazas, red., 1996: 410–431).

Angliškai išleistoje *Lietuvių kalbos gramatikoje* be būdo, vietos, laiko, priežasties ir tikslo prieveiksmių išskirta ir modalinių prieveiksmių grupė. Nurodoma, kad „modal adverbs express the speaker's assessment of the content of a statement. They may express modality ranging from certainty to greater or lesser doubt and supposition" (Ambrazas, ed., 1997: 393). Išvardyti tokie prieveiksmiai: *tikrai*, *greičiausiai*, *būtinai*, *neišvengiamai*, *tikriausiai*, *veikiau*(*siai*), *verčiau*, *apskritai*, *paprastai*, *pirmiausiai*.

Dabar trumpai 2, 3 ir 4 schemomis pristatysiu įvairius prieveiksmių skirstymus, pateikiamus užsienio mokslinėje literatūroje.

2 SCHEMA. Prieveiksmių / aplinkybių tipai pagal P. Ramatą ir D. Riccą (1998) (žr. Holvoet, Pajėdienė 2005: 95)

aukštesnio lygmens prieveiksmiai / aplinkybės (*high adverbs*)	konektoriai (*connecting adverbs*)	*tačiau*, *taigi*...
↑	šnekos akto (ilokucinės) aplinkybės (*speech act adverbs*)	*tiesą sakant*, *neperdedant*, *atsiprašant*...
¦	srities aplinkybės (*domain adverbs*)	*logiškai žiūrint*, *kalbiniu požiūriu*...
¦	propozicijos aplinkybės (*propositional adverbs*)	*galbūt*, *tikriausiai*...
¦	įvykio aplinkybės (*event adverbs*)	*čia*, *vakar*, *dažnai*, *tradiciškai*...
↓		
žemesnio lygmens prieveiksmiai / aplinkybės (*low adverbs*)	predikato aplinkybės (*predicate adverbs*)	*greitai*, *sumaniai*...

3 SCHEMA. Įvairių autorių prieveiksmių skirstymas, pateikiamas Th. Ernsto (2001: 10)

[SPEECH ACT	[PROPOSITION	[EVENT	[EVENT-INTERNAL]]]]	
CP	IP	VP?	VP	
speaker-oriented		subject-oriented	manner	Jackendoff (1972)
conjunct	disjunct		process-adjunct	Quirk *et al.* (1972)
Ad-S		Ad-VP	Ad-V	McConnell-Ginet (1982)
frame	proposition	event	process	Frey & Pittner (1999)
framing	clausal negative time		aspectual	Various works
obviously *frankly* *probably*	*willingly* *happily* *necessarily*	*still* *always* *often*	*almost* *completely*	EXAMPLES

4 SCHEMA. Th. Ernsto prieveiksmių skirstymas (2001: 9)

a. predicational
   speaker-oriented: *frankly*, *maybe*, *luckily*, *obviously*
   subject-oriented: *deliberately*, *stupidly*
   exocomparative: *similarly*
   event-internal: *tightly*, *partially*
b. domain: *mathematically*, *chemically*
c. participant: *on the wall*, *with a bowl*, *for his aunt*
d. functional
   time-related: *now*, *for a minute*, *still*
   quantificational: *frequently*, *again*, *precisely*
   focusing: *even*, *just*, *only*
   negative: *not*
   clausal relations: purpose, causal, concessive, conditional, etc.

3. Kaip žinia, lietuvių kalbos trinariuose modeliuose neutrali ir bendrinėje kalboje vyraujanti tvarka yra **SVO**, pvz.: *Jonas valgo obuolį*. Nors pragmatiniais sumetimais visi šio sakinio žodžiai gali užimti bet kurią sakinio vietą (taisyklingi gali būti visi šeši šio sakinio variantai). Taigi galima teigti, kad lietuvių

kalbos žodžių tvarka yra laisva[13], ji daugiausia priklauso nuo žodžių prasminių santykių sakinyje, nuo aktualiosios skaidos, konteksto, sąlygojama situacijos, noro išryškinti ir pabrėžti tam tikras sakinio dalis (žr. daugiau Ambrazas, red., 1996: 645tt; Ambrazas 2006: 66tt). Kaip jau buvo minėta, *Lietuvių kalbos gramatikos* ir *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* skyriuose pateikiamas prieveiksmių apibrėžimas (žr. Ulvydas, red., 1971: 425; Ambrazas, red., 1996: 410), nurodoma, kad prieveiksmiai gali rodyti veiksmažodžiu išreikšto veiksmo ar būsenos kokybinį bei kiekybinį požymį (*gražiai dainuoja*, *sunkiai sirgo*, *daug rašoma*, *mažai miegame*), būdvardžiu išreikštos ypatybės kokybinį ar kiekybinį požymį (*šviesiai pilkas*, *truputį didesnis*), būdvardžiu ar prieveiksmiu išreikštos būsenos kiekybinį požymį (*nepaprastai šalta*, *pakankamai gerai*), veiksmažodžiu išreikšto veiksmo ar būsenos aplinkybes (*važiuok namo*, *rytoj akėsime*, *kasnakt sapnuoju*, *jis tyčia pasikvietė*), tam tikrais atvejais (pavyzdžiui, antraštėse) prieveiksmiai gali šlietis net prie daiktavardžių, plg.: *Vilnius šiandieną*; *Mūsų kaimas vakar (rytoj)*; aptariami prieveiksmių laipsniavimas ir kirčiavimas, semantiniai prieveiksmių tipai, bet jų vieta sakinyje neaptariama (žr. Ulvydas, red., 1971: 425–538; Ambrazas, red., 1996: 410–431). Šiek tiek informacijos galima rasti skyriuje apie žodžių junginio dėmenų tvarką. Ten nurodoma, kad „prieveiksmių neutrali ir vyraujanti vieta – prieš veiksmažodį", kad „ji yra būdingiausia būdo prieveiksmiams ir atitinkamos reikšmės linksnių formoms bei prielinksninėms konstrukcijoms bei vietos, laiko ir priežasties prieveiksmiams, neatitinkantiems vardažodžių formų"; tokie prieveiksmiai „eina po veiksmažodžio tik turėdami pagrindinį reikšmės krūvį" (Ambrazas, red., 1996: 653; dar žr. Ambrazas 2006: 75t). Apie kitų prieveiksmių vietą rašoma, kad ji labiau įvairuoja, o didesnį reikšmės krūvį turintys prieveiksmiai arba nukeliami po veiksmažodžio, arba atkeliami į sakinio pradžią (Ambrazas, red., 1996: 653t). Užsimenama ir apie atvejus, kai sakinyje pavartojami du ar keli skirtingos reikšmės prieveiksmiai: neutraliais atvejais būdo prieveiksmiai eina betarpiškai prieš veiksmažodį, o kiti prieveiksmiai išdėstomi prieš būdo prieveiksmius, o pabrėžiami ar su kontekstu susieti būdo prieveiksmiai gali eiti ir sakinio pradžioje prieš kitus prieveiksmius[14] (Ambrazas, red., 1996: 654, Ambrazas 2006: 76). Yra atvejų, kai prieveiksmių vieta negali būti pakeista, tai junginiai, kurių pagrindinis dėmuo yra nelyginamoji kokybinio prieveiksmio forma, o priklausomasis – kiekybinis

[13] Lietuvių kalboje skiriami tik keli gramatiškai apibrėžtos žodžių tvarkos atvejai, pvz.: prielinksnių vieta prieš daiktavardžių ar įvardžių linksnius, neiginio vieta prieš neigiamąjį žodį, klausiamųjų dalelyčių vieta sakinio pradžioje, pažymimojo sakinio šalutinio dėmens vieta po pažymimojo žodžio (žr. Ambrazas, red., 1996: 646).

[14] Pvz.: *Jis* ***visada ramiai*** *miega. Mes* ***vakar tyčia ilgai*** *laukėm*. (Ambrazas, red., 1996: 654). ***Šuoliais*** *jis* ***beveik niekada*** *nebėgdavo* (Ambrazas 2006: 76).

laipsnio bei intensyvumo reikšmės prieveiksmis, jie rodo kiekybinius santykius (pvz.: *visiškai kvailai*, *be galo maloniai*, *labai gerai*), junginiai, sudaryti iš dviejų kiekybinių prieveiksmių (pvz.: *labai daug*, *neįtikėtinai mažai*), junginiai, kurių pagrindinis dėmuo yra aukštesniojo laipsnio prieveiksmis (pvz.: *dvigubai greičiau*, *pastebimai trumpiau*), junginiai, sudaryti iš dviejų kokybinių prieveiksmių, rodantys pažymimuosius santykius (pvz.: *tamsiai mėlynai*, *žaibiškai greitai*, *pasakiškai gražiai*) (plačiau žr. Valiulytė 1976: 271tt). Tokie atvejai neįtraukti į lietuvių kalbos dviejų prieveiksmių vartojimo sakinyje aprašą.

Iš to, kas pasakyta, akivaizdu, kad lietuvių kalboje prieveiksmis gali būti pavartotas įvairiose pozicijose. Taigi, nustatant lietuvių kalbos prieveiksmių hierarchiją, atsižvelgiama į dažniausiai vartojamą, įprastesnę, neutralią prieveiksmių tvarką sakinyje.

4. Visiškai palyginti Cinque'ės universaliosios hierarchijos su prieveiksmių vartojimu lietuvių kalboje neįmanoma dėl kelių priežasčių. Pirma, ne visi Cinque'ės pateikiami prieveiksmiai lietuvių kalboje laikomi prieveiksmiais ir sakinyje atlieka aplinkybės funkciją. Pavyzdžiui, Cinque'ės hierarchijos pačiame viršuje nurodomi šnekos akto (nurodomas prieveiksmis *frankly*) ir vertinimo (nurodomas prieveiksmis *fortunately*) prieveiksmiai – juos lietuvių kalboje atitiktų žodžiai *atvirai*, *nuoširdžiai*, *laimei*. Lietuvių kalboje žodis *laimei* laikomas įterpiniu (pavyzdžiui, Ambrazas, red., 1996: 641t), pvz.:

(1) ***Laimei*** *ar nelaimei, jausmai keičiasi, bėgant laikui*. (http://www.sveikatossodas.lt/index.php?lang=1&sid=280&tid=780)

(2) ***Laimei****, dažniausiai tai vyksta per atostogas.* DLKT

Plg. su Vytauto Ambrazo nuomone angliškai išleistoje gramatikoje: „žodis *laimei* vartojamas labai panašiai kaip modalinis prieveiksmis" (Ambrazas, red., 1997: 394), ir Axelio Holvoeto bei Jūratės Pajėdienės nuomone, kad „tam tikri abstrakčių daiktavardžių naudininkai, reiškiantys subjektyvų įvykio vertinimą, artėja prie sakininių prieveiksmių" (Holvoet, Pajėdienė 2005: 104), pateikiamas toks pavyzdys: *Laimei vairuotojas laiku sustabdė ir avarijos buvo išvengta*. Autorės nuomone, žodžiai *laimei* / *nelaimei* nelaikytini sakinininiais prieveiksmiais, nes su jais dažnai vartojami ar gali būti pavartoti priklausomieji žodžiai, nurodantys asmenį(is), kurio(ių) požiūriu nusakomas jausminis vertinimas, pvz.: ***Vasario laimei****, jis antrame kurse nuo aistros jau buvo laisvas* (Ambrazas, red., 1996: 642), o tai nėra būdinga „tikriesiems" prieveiksmiams. Be to, sakinyje jie visada yra išskiriami kableliu(iais), kas yra būdinga įterpiniams.

Žodžiai *atvirai* ir *nuoširdžiai*, pavartoti vieni sakinyje, atlieka būdo prieveiksmio funkciją, o ne šnekos akto, pvz.:

(3) *„Nebeprisimenu, ką ten rašiau", – apie ką tik išėjusią esė knygą klausinėjamas* ***atvirai*** *prisipažino M. Vilutis.* (http://www.veidas.lt/pokalbiai-apie-laime-arba-uz-ka-mirusiesiems-stato-paminklus)
(4) *Štai moterys nori* ***atvirai*** *ir dažnai kalbėti apie savo jausmus.* (http://www.jw.org/lt/leidiniai/zurnalai/wp20110801/rodykite-sutuoktiniui-pagarba/)
(5) *Pirmiausia* ***atvirai***, ***nuoširdžiai***, *neapsimetinėdama pasikalbėk su juo.* DLKT

Kad įgytų šnekos akto funkciją, šie žodžiai turėtų būti pavartoti su padalyviu, bet tokiu atveju jie būtų traktuotini kaip įterptiniai žodžių junginiai, pvz.: *Atvirai kalbant, man nusibodo mulkint žmones* (Ambrazas, red., 1996: 643). A. Holvoeto ir J. Pajėdienės nuomone, tokios aplinkybės „komentuoja arba vertina ne aptariamą įvykį arba situaciją, o patį aptariamo dalyko formulavimą, pasirenkamą raiškos formą" (Holvoet, Pajėdienė 2005: 104). Jų teigimu, „lietuvių kalboje specialių prieveiksmių, reiškiančių vertinamąsias aplinkybes, praktiškai nėra: dažniausiai vartojami įterpiniai" (ten pat).

Cinque'ės hierarchijos apačioje nurodytas $Asp_{pl.completive}$ prieveiksmis *tutto* (lie. *visi*) lietuvių kalboje laikytinas antriniu predikatyvu, depiktyvu. Tokie įvardžiai, kaip *vienas*, *visas*, *pats*, laikytini depiktyvais, nes jie aiškiai parodo orientaciją į pagrindinio predikato argumentą, yra derinami su savo derinimo davikliais, taip pat dėl to, kad jie yra laisvieji modifikatoriai ir kad jais reiškiama savybė aktuali pagrindinio veiksmo metu (daigiau žr. Čižik-Prokaševa 2011: 94 ir ten nurodomą literatūrą). Pvz.:

(6) *Bet apskritai mes turbūt* ***visi*** *pernelyg daug galvojame apie tuos...* DLKT
(7) *-Tai gal, tete, tu atvažiuok, iškepk ir mes* ***visi*** *pavalgysim?* DLKT

Lietuvių kalboje $Asp_{pl.completive}$ atvejus greičiausiai galėtų perteikti sakiniai su prieveiksmiais *kartu*, *drauge*[15], pvz.:

(8) *Kai pasakiau tėvams, ką ketinu toliau veikti, ilgai* ***kartu*** *svarstėme visus mano pasirinkimo „už" ir „prieš".* DLKT
(9) *Tas sugižęs tipas kažkada* ***drauge*** *su manimi tarnavo Mogiliove prie Dniepro, tik aš Tolimosios aviacijos pulke, jis – sekretčikų kuopoje, šimtąkart svarbesniame dalinyje.* DLKT
(10) *-Mes pasivaikščiotume ir gal* ***kartu*** *surastume tą prakeiktą IŠĖJIMĄ IŠ ZOOLOGIJOS SODO!* DLKT

[15] Apie tai, kad ir prieveiksmiai gali eiti sakinyje antriniais predikatyvais žr. Vaičiulytė-Semėnienė 2012.

A. Holvoetas ir J. Pajėdienė tokius žodžius kaip *turbūt*, *gal*, *veikiausiai*, *neabejotinai*, *tikrai* laiko episteminiais prieveiksmiais, jais išreiškiamas tikrumo arba tikimybės laipsnis (žr. Holvoet, Pajėdienė 2005: 102). Tokie prieveiksmiai modifikuoja ne sakinio predikatą, o visą sakinį. „Tai, kad sakinio aplinkybės dažnai turi įterpinių formą, rodo, kad pirminė kalbamų reikšmių raiškos forma yra sudėtinės konstrukcijos su aukštesnius predikatus reiškiančiais veiksmažodžiais, predikatyvais ir pan. Apvertus predikatų hierarchiją, atsiranda modifikatorių poziciją užimančios sakinio aplinkybės; tarpinė grandis tarp šių raiškos formų yra įterpinys (Holvoet, Pajėdienė 2005: 107). Kaip jau buvo minėta, angliškai parašytoje *Lietuvių kalbos gramatikoje* tokie žodžiai kaip *tikrai*, *tikriausiai*, *būtinai*, *paprastai* laikomi modaliniais prieveiksmiais (žr. Ambrazas, red., 1997: 393t). Tame pačiame skyriuje rašoma, kad, pavyzdžiui, tokių žodžių kaip *galbūt* ir *turbūt* priskyrimas prie modalinių dalelyčių dažniausiai sutartinis (žr. ten pat: 378). A. Holvoetas ir J. Pajėdienė nurodo, kad daugelis prieveiksmių įgyja papildomų diskursinių reikšmių, tai rodo jų poslinkį dalelyčių statuso link (žr. Holvoet, Pajėdienė 2005: 113). Jie abejoja, ar išvis galima abi kategorijas įtikinamai atskirti, jei riba tarp jų nėra ryški (žr. ten pat: 112). Tokie žodžiai kaip *neabejotinai*, *tikrai*, *būtinai* laikomi prieveiksmiais *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* ir LKŽe. Šiame darbe žodžiai *tikrai*, *greičiausiai*, *turbūt*, *tikriausiai*, *galbūt* (*gal*), *būtinai*, *paprastai* irgi laikomi prieveiksmiais, atsižvelgiant dar ir į tai, kad sakinyje jie dažnai gali būti pakeisti vieni kitais, ir tuo, kad jie modifikuoja sakinio predikatą ar visą sakinį.

Visiškai palyginti Cinque'ės universaliosios hierarchijos su prieveiksmių vartojimu lietuvių kalboje neįmanoma ir dėl to, kad kai kuriuos dviejų prieveiksmių pavartojimo pavyzdžius teko atmesti, nes juose vienas prieveiksmis modifikuoja kitą, pvz.:

(11) *Karvių globėja paprastai laikoma karvių Maršavinia (govju Mār-šaviņa), nors iš liaudies dainų to negalima* ***visiškai tikrai*** *nustatyti*. DLKT

(12) *Jai suteikiami įvairūs vaidmenys: dantų gydytojos, mamos, manekenės, šokėjos, mokytojos ir netgi astronautės, bet* ***turbūt dažniausiai*** *ji – puošni princesė ar fėja, kurios grožiui niekas neprilygsta*. (http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-12-28-egle-kuraite-zicke-zaislai-ar-tevai-kas-geriau-aukleja-vaikus/111956/print)

(13) *Nežinau, kuo baigėsi buto istorija, bet mes* ***jau tyčia*** *palikdavome neužvertą redakcijos langą, pro kurį Paulius įlįsdavo, o rytą anksti, kol dar nepasirodydavo valytoja, tyliai pasišalindavo*. DLKT

(14) *Ten mokytojas* ***beveik būtinai*** *turėjo laikytis elementoriaus tvarkos, pagrįstos tam tikru metodiniu nuoseklumu*. DLKT

(15) *Priminsime, kad žlugus socialistiniam lageriui Bulgariją* ***beveik iki šiol*** *valdė buvę komunistai.* DLKT

Tokie modifikavimo atvejai neįtraukti į lietuvių kalbos dviejų prieveiksmių vartojimo sakinyje aprašą.

Abejonių kelia Cinque'ės hierarchijos apatinė dalis, kurioje pateikiami keturi jau aukščiau paminėti hierarchijoje prieveiksmių tipai (1 schemoje jie pažymėti apatiniu indeksu (II)). Jeigu tas pats prieveiksmis gali būti pavartotas keliose pozicijose, iškyla klausimas dėl patikimumo iškeliant jį į viršutines hierarchijos gretas (1 schemoje jie pažymėti apatiniu indeksu (I)).

Visiškai palyginti Cinque'ės universaliosios hierarchijos su prieveiksmių vartojimu lietuvių kalboje neįmanoma dar ir dėl to, kad ne visi Cinque'ės pateikiami prieveiksmiai lietuvių kalbos sakiniuose gali būti pavartoti kartu viename sakinyje (pavyzdžiui, $\text{Asp}_{\text{retrospective}}$ prieveiksmiai (lie. prieveiksmis *ką tik*) negali eiti viename sakinyje su $\text{Asp}_{\text{proximative}}$ prieveiksmiais (lie. prieveiksmis *netrukus*), $\text{Mod}_{\text{irrealis}}$ prieveiksmiai (lie. prieveiksmiai *galbūt*) negali eiti viename sakinyje su $\text{Mod}_{\text{necessity}}$ prieveiksmis (lie. prieveiksmis *būtinai*)), dėl to neįmanoma nustatyti jų tvarkos sakinyje. Toliau plačiau aptarsiu visus Cinque'ės išvardijamus atvejus, aprašysiu ne tik gretimai hierarchijoje nurodomų prieveiksmių porų eilės tvarką vienas kito atžvilgiu (kaip tai daro pats Cinque ir kiti kalbininkai, pavyzdžiui, St. Wilsonas ir A. P. Sayginas (2001), A. Bhatia 2006, E. Zymanas (2011–2012)), bet ir visų prieveiksmių vietą vienas kito atžvilgiu (įmanomos 253 dviejų prieveiksmių kombinacijos), pateiksiu visų rastų porų pavyzdžius.

5. Daug lietuvių kalbos prieveiksmių vartojami taip, kaip nurodo Cinque savo knygoje (žr. toliau A skyrių). Esama atvejų, kai lietuvių kalbos prieveiksmiai vartojami atvirkštine tvarka (žr. toliau B skyrių). Kaip jau minėjau, nemažai yra tokių atvejų, kai du prieveiksmiai nėra pavartojami kartu viename sakinyje, todėl neįmanoma nustatyti jų tarpusavio tvarkos (žr. toliau D skyrių). Bet daugiausia yra tokių atvejų, kai tie patys prieveiksmiai gali būti pavartoti ir viena, ir kita tvarka (žr. toliau C skyrių).

A. Šiame skyriuje aptariamos prieveiksmių, kurie eina viename sakinyje, tvarka, kurią nurodė Cinque savo hierarchijoje, poros[16]. Pavyzdžiui, netikrumo

[16] Buvo rasta ir sakinių, kuriuose pavartoti trys ar net keturi prieveiksmiai, pvz.:

1. *Dažnai jis kalba turėdamas informaciją, o* ***kartais galbūt tikrai*** *reikėtų pirma informuoti komisiją, ir tada bendromis pastangomis imtis atitinkamų priemonių*. DLKT

prieveiksmiai ir būtinumo prieveiksmiai: netikrumo prieveiksmis sakinyje vartojamas prieš būtinumo prieveiksmį, kaip yra 16 sakinyje:

(16) *Ar **tikrai** tau **būtinai** reikia susitvarkyti kambarį?* (http://www.valtininkas.lt/klausimai/kaip-atrasti-savyje-energijos-atlikti-bet-koki-veiksma)

Priešinga tvarka neįmanoma:

(17) * *Ar **būtinai** tau **tikrai** reikia susitvarkyti kambarį?*

Vadinasi, gauname $\text{Mood}_{\text{evidential}} > \text{Mod}_{\text{necessity}}$. Panašiai elgiasi ir šios poros:

1. Netikrumo prieveiksmiai ir greitumo prieveiksmiai: $\text{Mood}_{\text{evidential}} > \text{Asp}_{\text{celerative}}$, pvz.:

   (18) *Kita versija teigia, kad vokiečiai apsigalvojo dėl Lietuvių komiteto Gardine pastangų, **greičiausiai skubiai** ir drąsiai veikiant pačiam Komiteto pirmininkui Viktorui Kurgonui.* (http://www.punskas.pl/leidykla/zaliojoj%20rikiuotej/zaliojoj%20rikiuotej.pdf)

2. Netikrumo prieveiksmiai ir būdingumo prieveiksmiai: $\text{Mood}_{\text{evidential}} > \text{Asp}_{\text{generic}}$, pvz.:

   (19) *Aš **tikriausiai kaip paprastai** vilkėsiu juodą švarką, kelnes ir baltus marškinius, o plaukus glotniai sušukuosiu aukštyn ir sutepsiu žele.* DLKT

3. Tikimybės prieveiksmiai ir nerealumo prieveiksmiai: $\text{Mod}_{\text{epistemic}} > \text{Mod}_{\text{irrealis}}$, pvz.:

   (20) *Taip, **turbūt gal** ir būtų galima padaryti, kad balsuotume už penkis deputatus, jeigu nebūtų jų daugiau.* DLKT

4. Tikimybės prieveiksmiai ir greitumo prieveiksmiai: $\text{Mod}_{\text{epistemic}} > \text{Asp}_{\text{celerative}}$, pvz.:

   (21) *Juk jei mane taip paguldytų į karstą, **turbūt bemat** ir numirčiau iš baimės.* DLKT

---

2. *Sužinai įvairių dalykų, ko **paprastai galbūt** niekada nesužinotum ir net apie tai nepagalvotum.* (http://www.vdusa.lt/2014/09/10/triju-merginu-minciu-sukuryje/)
3. *Likusi pustuštė ligoninė **netrukus jau vėl** buvo perpildyta.* DLKT
4. *Žmogui, kurį mato pirmą kartą gyvenime, kurio visai nepažįsta ir kurio **tikriausiai netrukus jau niekad** nebematys.* DLKT

5. Tikimybės prieveiksmiai ir baigtumo prieveiksmiai: $Mod_{epistemic} > Asp_{terminative}$, pvz.:
   (22) ***Turbūt*** *jau niekam nereikia pasakoti apie kultinį serialą „Breaking Bad" ir jo herojų gaminamus mėlynos spalvos metamfetamino kristalus.* (http://www.laikas.lt/lt/paieska/Daikt%C5%B3+pusry%C4%8Diai)

6. Būtojo laiko prieveiksmiai ir dažnumo prieveiksmiai: $T_{past} > Asp_{frequentative}$, pvz.:
   (23) *Nors* ***kadaise dažnai*** *tekdavo vykti į susitikimus su rusų kosmonautais ir klausytis jų įspūdingų pasakojimų: „Iš tikrųjų visa tai įdomu buvo dėl žinių, bet kad pati būčiau galvojusi ir svajojusi apie kelionę į kosmosą, tai tikrai ne", – šypsosi moteris.* (http://www.respublika.lt/lt/naujienos/mokslas/mokslas /planetariumo_direktore_neabejinga_marsui/,print.1)

7. Būtojo laiko prieveiksmiai ir valios prieveiksmiai: $T_{past} > Mod_{volitional}$, pvz.:
   (24) *Parke, kur* ***kadaise tyčia*** *iš arti įžūliai fotografavau moterį, vedžiojančią šunį prie užrašo „šunis vedžioti draudžiama", auga daug spalvingų gėlių ir keletas žmonių deginasi.* (http://www.diavarepeckaite.com/tag/budapestas/)

8. Būtojo laiko prieveiksmiai ir artimumo prieveiksmiai: $T_{past} > Asp_{proximative}$, pvz.:
   (25) *...nors ir šuniškos ten sąlygos, bet ramino ta mintis, kad jis* ***kažkada greitai*** *pasibaigs.* (http://www.artundersuit.lt/pokalbis-su-ieva-pabuvusia-ir-psichologes-ir-direktores-ir-interjero-ir-drabuziu-dizaineres-ir-stilistes-ir-kino-rezisieriaus-asistentes-kailyje/)

9. Būtojo laiko prieveiksmiai ir būdingumo prieveiksmiai: $T_{past} > Asp_{generic}$, pvz.:
   (26) ***Kartą kaip paprastai*** *sėdėjo ant sofos apsikabinę, ir tuo metu įėjo Virkontas.* DLKT

10. Būtojo laiko prieveiksmiai ir numatomumo prieveiksmiai: $T_{past} > Asp_{prospective}$, pvz.:
    (27) *Būtent dėl šių savybių jis buvo* ***kažkada beveik*** *išvogtas iš Karinių jūrų pajėgų vyriausiojo štabo žvalgybos valdybos, sėkmingai ir ramiai kopė karjeros laiptais KGB 1-ojoje vyriausiojoje valdyboje.* DLKT

11. Būtojo laiko prieveiksmiai ir pilnumo prieveiksmiai: $T_{past} > Asp_{sg.completive}$, pvz.:
    (28) *Skaitydamas Simono knygą niekaip negali susidaryti įspūdžio, kad jo pažiūros* ***kažkada visiškai*** *sutapo su Gouldo.* DLKT

12. Būsimojo laiko prieveiksmiai ir nerealumo prieveiksmiai: $T_{future} > Mod_{irrealis}$, pvz.:
    (29) *Be to, mokslas reikalavo kantrybės, daugelio metų sunkaus darbo, o tik* ***paskui galbūt*** *būtų davęs dvasinės ir materialinės naudos, suteikęs džiaugsmo.* DLKT

13. Būsimojo laiko prieveiksmiai ir greitumo prieveiksmiai: $T_{future} > Asp_{celerative}$, pvz.:
    (30) *Sustingo kelias sekundes tarpduryje ir* ***paskui vėl*** *greitai grįžo atgal ir prisiglaudė prie sienos.* DLKT

14. Būsimojo laiko prieveiksmiai ir pirmumo prieveiksmiai: $T_{future} > T_{anterior}$, pvz.:
    (31) *Šitaip dirbdami ir šitaip po to darbo rytais pasilinksmindami mes, kaip jau minėjau, sulaukėme anųjų tarybinių tankų;* ***paskui jau*** *matėme juos dažnai...* DLKT

15. Būsimojo laiko prieveiksmiai ir baigtumo prieveiksmiai: $T_{future} > Asp_{terminative}$, pvz.:
    (32) *Kartais man atrodo, kad tiktai mirusieji viską ir paaiškina -* ***po to daugiau ne****bekyla jokių klausimų, ir niekas nieko nekalba.* DLKT

16. Būsimojo laiko prieveiksmiai ir tęstinumo prieveiksmiai: $T_{future} > Asp_{continuative}$, pvz.:
    (33) *– Na, pažadėk, kad* ***po to vis dar*** *kalbėsiesi su manimi. – Pažadu, – ištariau ir pasijutau gana nepatogiai.* DLKT

17. Būsimojo laiko prieveiksmiai ir būdingumo prieveiksmiai: $T_{future} > Asp_{generic}$, pvz.:
    (34) ***Po to*** *jau,* ***kaip paprastai****, sekmadienio pusryčiai ir vakarienė namie.* (http://antologija.lt/text/jurgis-savickis-noveles/40?lang=en)

18. Būsimojo laiko prieveiksmiai ir numatomumo prieveiksmiai: T_{future} > $Asp_{prospective}$, pvz.:
    (35) *Kadaise Irma buvo labai artima, tik* ***paskui beveik*** *nebebendravome.* DLKT
19. Būsimojo laiko prieveiksmiai ir pilnumo prieveiksmiai: T_{future} > $Asp_{sg.completive}$, pvz.:
    (36) *Bekas sulėtino žingsnį, o* ***paskui visai*** *sustojo.* DLKT

20. Būsimojo laiko prieveiksmiai ir kokybės prieveiksmiai: T_{future} > Voice, pvz.:
    (37) *Kai atėjo į valdžią Gomulka, lenkai pasinaudojo atšilimu ir tiek užverbavo žmonių, kad* ***paskui gerai*** *gyveno.* DLKT

21. Nerealumo prieveiksmiai ir pasikartojimo prieveiksmiai: $Mod_{irrealis}$ > $Asp_{repetetive}$, pvz.:
    (38) *Pailsėjęs* ***gal vėl*** *rašytų, bet nerašys, nes viską jau parašė.* DLKT

22. Nerealumo prieveiksmiai ir pirmumo prieveiksmiai: $Mod_{irrealis}$ > $T_{anterior}$, pvz.:
    (39) *Jei ne tie konkursai, Vilius* ***gal jau*** *būtų ją prisijaukinęs.* DLKT

23. Nerealumo prieveiksmiai ir baigtumo prieveiksmiai: $Mod_{irrealis}$ > $Asp_{terminative}$, pvz.:
    (40) *Net jei galėtų būti taip pat gražu, net jeigu kas nors dar būtų įmanoma, tai* ***gal jau nė*** *nenorėčiau, nes nereikia būti godžiai, negalima užgožti laimingos dienos dar laimingesne.* DLKT

24. Nerealumo prieveiksmiai ir tęstinumo prieveiksmiai: $Mod_{irrealis}$ > $Asp_{continuative}$, pvz.:
    (41) *Jeigu ne Eva,* ***gal iki šiol*** *nebūčiau nuėjus.* DLKT

25. Nerealumo prieveiksmiai ir artimumo prieveiksmiai: $Mod_{irrealis}$ > $Asp_{proximative}$, pvz.:
    (42) *O* ***gal netrukus*** *būtų pastebėtas kitas vaikinas, gimęs dar stipresnis jausmas, kuris nesibaigtų tokiu nusivylimu.* DLKT

26. Nerealumo prieveiksmiai ir trukmės prieveiksmiai: $Mod_{irrealis} > Asp_{durative}$, pvz.:
    (43) *Tie „tikrieji“* ***gal trumpai*** *buvo apsilankę Tėvynėje po nepriklausomybės atkūrimo, tačiau turbūt tada suprato, kad jų „tikroviškumas“ turi mažai ką bendra su Lietuvos gyvenimo...* DLKT

27. Būtinumo prieveiksmiai ir greitumo prieveiksmiai: $Mod_{necessit} > Asp_{celerative}$, pvz.:
    (44) *Todėl, jei vaikui staiga ėmė stipriai skaudėti pilvą, ir skausmas nepraeina per 2 valandas,* ***būtinai skubiai*** *kreipkitės į gydytoją.* (http://mamoszurnalas.lt/skauda-pilva/)

28. Būtinumo prieveiksmiai ir trukmės prieveiksmiai: $Mod_{necessity} > Asp_{durative}$, pvz.:
    (45) *Fraką dėvintis Dž. V. Bušas siautulingai šventė savo inauguraciją, skubėdamas iš vieno pokylio į kitą, kur su savo žmona Laura* ***būtinai trumpai*** *pašokdavo.* DLKT

29. Būtinumo prieveiksmiai ir kokybės prieveiksmiai: $Mod_{necessity} > Voice$, pvz.:
    (46) *Ne veltui geri džiazmenai sako, jog norint neblogai improvizuoti, reikia* ***būtinai gerai*** *išstudijuoti Bacho muziką.* DLKT

30. Galimybės prieveiksmiai ir greitumo prieveiksmiai: $Mod_{possibility} > Asp_{celerative}$, pvz.:
    (47) *Dabar gal ir pakels, paims tą pirštinę ir* ***gal skubiai*** *privatizuos kokiu nors pusiau legaliu būdu, padedant korumpuotiems departamentų valdininkams, ir cha cha pasakys!* DLKT

31. Galimybės prieveiksmiai ir retrospektyvos prieveiksmiai: $Mod_{possibility} > Asp_{retrospective}$, pvz.:
    (48) *O* ***gal ką tik*** *įstojote į universitetą ir norite pasidžiaugti verdančiu naktiniu gyvenimu, ekskursijomis po naktinį senamiestį ir veidų gatvėse įvairove?* (http://www.delfi.lt/pilietis/temos/ir-stai-as-didmiestyje-studento-gyvenimas-atvirai.d?id=65824032)

32. Galimybės prieveiksmiai ir numatomumo prieveiksmiai: $Mod_{possibility} > Asp_{prospective}$, pvz.:
    (49) *Aš norėčiau* ***galbūt beveik*** *pritarti J.Beinorto pasakytai nuomonei.* DLKT

33. Įprastumo prieveiksmiai ir absoliutumo prieveiksmiai: $Asp_{habitual}$ > $Asp_{perfect}$, pvz.:
    (50) *Mums **paprastai visada** trūksta laiko.* DLKT

34. Įprastumo prieveiksmiai ir trukmės prieveiksmiai: $Asp_{habitual}$ > $Asp_{durative}$, pvz.:
    (51) *Prekybos kompanijos **paprastai trumpam** pasiskolina lėšų, už jas įsigyja įvežamų prekių, jas per du–tris mėnesius realizuoja, grąžina kreditą ir uždirba iš prekių kainų skirtumo.* DLKT

35. Įprastumo prieveiksmiai ir numatomumo prieveiksmiai: $Asp_{habitual}$ > $Asp_{prospective}$, pvz.:
    (52) *Keikdamasis Julius dar pasisukiojo gatvėmis, bet keleivių atgalinei kelionei jis **paprastai beveik** nerasdavo.* DLKT

36. Įprastumo prieveiksmiai ir pilnumo prieveiksmiai: $Asp_{habitual}$ > $Asp_{sg.completive}$, pvz.:
    (53) *Pigūs akiniai nuo saulės **paprastai visai** neturi apsauginio filtro, tik tamsius stiklus.* DLKT

37. Įprastumo prieveiksmiai ir kokybės prieveiksmiai: $Asp_{habitual}$ > Voice, pvz.:
    (54) *Patologinis lūžimas **paprastai gerai** sugyja.* DLKT

38. Pasikartojimo prieveiksmiai ir numatomumo prieveiksmiai: $Asp_{repetetive}$ > $Asp_{prospective}$, pvz.:
    (55) *Ji sunkiai atsirėmė į mane ir, atrodo, **vėl beveik** užmigo, net nepriėjusi savo kajutės.* DLKT

39. Dažnumo prieveiksmiai ir trukmės prieveiksmiai: $Asp_{frequentative}$ > $Asp_{durative}$, pvz.:
    (56) *Aš turiu kavinukę Šilkmedžių gatvėje, bet popietėmis **kartais trumpam** ateinu čia.* DLKT

40. Dažnumo prieveiksmiai ir numatomumo prieveiksmiai: $Asp_{frequentative}$ > $Asp_{prospective}$, pvz.:
    (57) *Rimta diskusija tarp projekto autorių ir komitetų narių **dažnai beveik** neužsimezga.* DLKT

41. Dažnumo prieveiksmiai ir pilnumo prieveiksmiai: $Asp_{frequentative}$ > $Asp_{sg.completive}$, pvz.:
    (58) *Sunkesnių už helį atomų visiškai nedaug, todėl jų rekombinacinės linijos labai silpnos,* ***dažnai visai*** *nesusekamos.* DLKT

42. Dažnumo prieveiksmiai ir kokybės prieveiksmiai: $Asp_{frequentative}$ > Voice, pvz.:
    (59) *Jūsų vidinis balsas* ***dažnai gerai*** *pataria, tačiau ne itin noriai į jį įsiklausote.* DLKT

43. Valios prieveiksmiai ir greitumo prieveiksmiai: $Mod_{volitional}$ > $Asp_{celerative}$, pvz.:
    (60) *Aš* ***tyčia lėtai*** *gurkšnojau arbatą, retkarčiais pažvelgdamas į šeimininkę...* DLKT

44. Valios prieveiksmiai ir trukmės prieveiksmiai: $Mod_{volitional}$ > $Asp_{durative}$, pvz.:
    (61) *- O kur dabar šitas skulptorius gyvena? - moteris* ***tyčia ilgai*** *ieškojo pinigų, kad galėtų dar daugiau paklausinėti.* DLKT

45. Valios prieveiksmiai ir pilnumo prieveiksmiai: $Mod_{volitional}$ > $Asp_{sg.completive}$, pvz.:
    (62) *Laidas ėjo į siurblį!!!* ***Netyčia visai*** *nutraukiau =]]]* (http://forumai.bmw-klubas.lt/viewtopic.php?f=59&t=30014&sid=0a44a90bc-74db858111280b828acb18a&view=print)

46. Greitumo prieveiksmiai ir trukmės prieveiksmiai: $Asp_{celerative}$ > $Asp_{durative}$, pvz.:
    (63) *Panašumų yra dar daugiau: Darbo partijos lyderis Viktoras šiandien išvykęs į komandiruotę Rusijoje, o „Rubikon" partijos lyderį Artūrą tuomet reikalai buvo prispyrę* ***skubiai trumpam*** *emigruoti į Varšuvą.* (http://racas.lt/kas-lietuvoje-siandien-zino-daugiausiai/)

47. Pirmumo prieveiksmiai ir būdingumo prieveiksmiai: $T_{anterior}$ > $Asp_{generic}$, pvz.:
    (64) *Be to, jis, aišku,* ***jau*** *bus perdažęs mano gyvulius* ***kaip paprastai****.* DLKT

48. Tęstinumo prieveiksmiai ir numatomumo prieveiksmiai: $Asp_{continuative} > Asp_{prospective}$, pvz.:
    (65) *Supratau, kad niekada negalėsiu šitaip dainuoti, todėl* ***iki šiol beveik*** *nedainuoju.* DLKT

49. Tęstinumo prieveiksmiai ir pilnumo prieveiksmiai: $Asp_{continuative} > Asp_{sg.completive}$, pvz.:
    (66) *Net deguonies aparatų, kurių turime 12 ir kurių* ***iki šiol visiškai*** *užtekdavo, pritrūko.* DLKT

50. Tęstinumo prieveiksmiai ir būdingumo prieveiksmiai: $Asp_{continuative} > Asp_{generic}$, pvz.:
    (67) *Dėl stiprių konservatyvių lietuviškų tradicijų menas viešosiose erdvėse* ***vis dar įprastai*** *suvokiamas kaip tam tikrų pastatų puošimas ar politikos temų iliustravimas.* DLKT

51. Absoliutumo prieveiksmiai ir numatomumo prieveiksmiai: $Asp_{perfect} > Asp_{prospective}$, pvz.:
    (68) *Minkštimas, priešingai, yra* ***visada beveik*** *toks pat – baltas, sultingas ir gaivinantis.* (http://www.granini.lt/lt_lt/atrask-m-s-prekin-zenkla/273/)

52. Absoliutumo prieveiksmiai ir pilnumo prieveiksmiai: $Asp_{perfect} > Asp_{sg.completive}$, pvz.:
    (69) *Gydymas gliukokortikosteroidais* ***ne visada visiškai*** *pašalina ligos simptomus.* DLKT

53. Retroskeptyvos prieveiksmiai ir numatomumo prieveiksmiai: $Asp_{retrospective} > Asp_{prospective}$, pvz.:
    (70) *Boras gulėjo negyvas viršutiniame Dožų rūmų aukšte ir ji pati* ***ką tik vos*** *liko gyva?* DLKT

54. Artimumo prieveiksmiai ir trukmės prieveiksmiai: $Asp_{proximative} > Asp_{durative}$, pvz.:
    (71) ***Netrukus*** *jis* ***trumpam*** *stabtelėjo savo draugo namuose ir pranešė, kad pateko į avariją.* (http://www.alietuvis.com/index.php/component/k2/item/766-nuo-jav-teisesaugos-besislapstes-nusikaltelis-lenkas-sugrazintas-i-cikaga)

55. Artimumo prieveiksmiai ir numatomumo prieveiksmiai: $Asp_{proximative}$ > $Asp_{prospective}$, pvz.:
    (72) *Vasilijus **netrukus beveik** pakeitė Vytautui sūnų, kurio jis taip ir nesulaukė.* DLKT

56. Artimumo prieveiksmiai ir pilnumo prieveiksmiai: $Asp_{proximative}$ > $Asp_{sg.completive}$, pvz.:
    (73) *Moteriškės **greitai visai** nustos gimdžiusios ir vežimėliuos vežios pudelius!* DLKT

57. Artimumo prieveiksmiai ir kokybės prieveiksmiai: $Asp_{proximative}$ > Voice, pvz.:
    (74) *Rezultatai pranoko lūkesčius: **netrukus gerai** žinojau kainas...* DLKT

58. Trukmės prieveiksmiai ir pilnumo prieveiksmiai: $Asp_{durative}$ > $Asp_{sg.completive}$, pvz.:
    (75) *„Reikia **trumpam visiškai** izoliuoti save nuo pasaulio, kad kasdieniškiausi įvykiai pasirodytų besą nauji, ir nežinoti, ir šitaip atskleisti jų tikrąją esmę“.* DLKT

59. Trukmės prieveiksmiai ir kokybės prieveiksmiai: $Asp_{durative}$ > Voice, pvz.:
    (76) *– Kodėl žudei vien senukus? – Jiems per **ilgai gerai** klojosi ir jie buvo pilni nuodėmių, tėve. Padariau tai vardan Dievo.* DLKT

60. Būdingumo prieveiksmiai ir numatomumo prieveiksmiai: $Asp_{generic}$ > $Asp_{prospective}$, pvz.:
    (77) *Tu **kaip visada beveik** nešokai, tik paryčiais paklausei: Meile, eisim į beržyną?* DLKT

61. Pilnumo prieveiksmiai ir kokybės prieveiksmiai: $Asp_{sg.completive}$ > Voice, pvz.:
    (78) *Tai buvo primityvus būdas samprotauti ir vertinti daiktus, kuris buvo jam **visiškai gerai** suprantamas.* DLKT

Apibendrinta statistika pateikiama 1 lentelėje.

1 LENTELĖ. Prieveiksmių vartojimas pagal Cinque'ės hierarchiją

	Mood$_{\text{evidential}}$	**Mod**$_{\text{epistemic}}$	**T**$_{\text{past}}$	**T**$_{\text{future}}$	**Mod**$_{\text{irrealis}}$	**Mod**$_{\text{necessity}}$	**Mod**$_{\text{possibility}}$	**Asp**$_{\text{habitual}}$	**Asp**$_{\text{repetetive}}$	**Asp**$_{\text{frequentative}}$	**Mod**$_{\text{volitional}}$	**Asp**$_{\text{celerative}}$	**T**$_{\text{anterior}}$	**Asp**$_{\text{terminative}}$	**Asp**$_{\text{continuative}}$	**Asp**$_{\text{perfect}}$	**Asp**$_{\text{retrospective}}$	**Asp**$_{\text{proximative}}$	**Asp**$_{\text{durative}}$	**Asp**$_{\text{generic}}$	**Asp**$_{\text{prospective}}$	**Asp**$_{\text{sg.completive}}$	**Voice**
Mood$_{\text{evidential}}$						*						*								*			
Mod$_{\text{epistemic}}$					*							*		*									
T$_{\text{past}}$										*	*							*		*	*	*	
T$_{\text{future}}$					*							*	*	*	*					*	*	*	*
Mod$_{\text{irrealis}}$		*		*					*				*	*	*			*	*				
Mod$_{\text{necessity}}$	*											*							*				*
Mod$_{\text{possibility}}$												*					*				*		
Asp$_{\text{habitual}}$																*			*		*	*	*
Asp$_{\text{repetetive}}$					*																*		
Asp$_{\text{frequentative}}$			*																*		*	*	*
Mod$_{\text{volitional}}$			*									*							*			*	
Asp$_{\text{celerative}}$	*	*		*		*	*				*								*				
T$_{\text{anterior}}$				*	*															*			
Asp$_{\text{terminative}}$		*		*	*																		
Asp$_{\text{continuative}}$				*	*															*	*	*	
Asp$_{\text{perfect}}$								*													*	*	
Asp$_{\text{retrospective}}$							*														*		
Asp$_{\text{proximative}}$			*		*														*		*	*	*
Asp$_{\text{durative}}$					*	*		*		*	*	*						*				*	*
Asp$_{\text{generic}}$	*		*	*									*		*						*		
Asp$_{\text{prospective}}$			*	*			*	*	*	*					*	*	*	*		*			
Asp$_{\text{sg.completive}}$			*	*				*		*	*				*	*		*	*				*
Voice				*		*		*		*								*	*			*	

Kaip matyti lentelėje, lietuvių kalboje du prieveiksmiai vartojami pagal Cinque'ės hierarchiją gana dažnai: tokie atvejai sudaro trečdalį visų rastų pavyzdžių (iš viso 62 atvejai). Dažniausiai pagal šią tvarką vartojami $Asp_{prospective}$ (11 atvejų iš 23 galimų) ir $Asp_{sg.completive}$ (10 atvejų iš 23) prieveiksmiai, kiek rečiau – T_{future} ir $Asp_{durative}$ (po 9 atvejus) prieveiksmiai. Kiti prieveiksmiai pagal Cinque'ės nustatytą tvarką vartojami dar rečiau. Toks vartojimas yra gan pabiras. Vartojimo panašumų nepasitaiko net tarp prieveiksmių, pateiktų lentelėje greta, todėl negalime teigti, kad toks vartojimas lemiamas semantikos.

B. Šiame skyriuje aptariamos prieveiksmių, kurie eina viename sakinyje priešinga tvarka, nei nurodyta Cinque'ės hierarchijoje, poros. Pavyzdžiui, būtinumo prieveiksmiai ir galimybės prieveiksmiai: būtinumo prieveiksmis sakinyje eina po galimybės prieveiksmio, kaip parodyta sakinyje (79):

(79) *Ar galima tiksliai sužinoti, kiek metų gyvensi su mylimu žmogumi, o **gal būtinai** reikės skirtis? Pasirodo, kad galima.* (http://www.delfi.lt/gyvenimas/meile/zmogaus-smegenys-lemia-meiles-jega.d?id=8754027)

Atvirkštinė tvarka neįmanoma:

(80) * *Ar galima tiksliai sužinoti, kiek metų gyvensi su mylimu žmogumi, o **būtinai gal** reikės skirtis?*

Vadinasi, gauname $Mod_{possibility} > Mod_{necessity}$. Panašiai elgiasi ir šios poros:

1. Netikrumo prieveiksmiai eina po nerealumo prieveiksmių: $Mod_{irrealis} > Mood_{evidential}$, pvz.:
   (81) *Gal iš tiesų įkurti instituciją, kuri koordinuotų, kuri galvotų kaip atsakyt? - Aš manau. Kad **galbūt tikrai** nereikėtų užsiimt vėl naujų institucijų kūrimu.* DLKT

2. Netikrumo prieveiksmiai eina po retrospektyvos prieveiksmių: $Asp_{retrospective} > Mood_{evidential}$, pvz.:
   (82) *Ką pamanytum, jei staiga dingtų daiktas, kuris **ką tik tikrai** buvo savo vietoje?* DLKT

3. Būtinumo prieveiksmiai eina po įprastumo prieveiksmių: $Asp_{habitual} > Mod_{necessity}$, pvz.:
   (83) *Penktadieniais, kai ateina tėvai, **dažniausiai būtinai** prašau jų dalyvauti pamokoje. Tai vaikams labai svarbu.* DLKT

4. Būtinumo prieveiksmiai eina po būdingumo prieveiksmių: $Asp_{generic} > Mod_{necessity}$, pvz.:
   (84) *Prisimintina ir tai, jog kiekvieno pasisakymo, pamokslo pabaigoje popiežius **paprastai būtinai** paminėdavo Švč. M. Mariją, kreipda-*

vosi į ją. (http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-09-13-vilkaviskio-vyskupo-rimanto-norvilos-homilija-siluvoje-totus-tuus/107089)

5. Pasikartojimo prieveiksmiai eina po dažnumo prieveiksmių: $Asp_{frequentative} > Asp_{repetetive}$, pvz.:
   (85) *Vis dėlto budistai ir nelaimėje išlikdavo atkaklūs, o* ***kartais vėl*** *tapdavo favoritais.* DLKT

6. Pasikartojimo prieveiksmiai eina po baigtumo prieveiksmių: $Asp_{terminative} > Asp_{repetetive}$, pvz.:
   (86) *Už gautuosius pinigus tegalėjome pasiruošti žiemai, o tęsti statybą nekonservuojant objekto,* ***jau vėl*** *nebeturime iš ko, - sakė E. Mačiukas.* DLKT

7. Pasikartojimo prieveiksmiai eina po tęstinumo prieveiksmių: $Asp_{continuative} > Asp_{repetetive}$, pvz.:
   (87) *Temstant atsiranda mūsų Miuleris,* ***iki šiol vėl*** *kažkur lakstęs.* (http://antologija.lt/text/balys-sruoga-dievu-miskas/56)

8. Pasikartojimo prieveiksmiai eina po retrospektyvos prieveiksmių: $Asp_{retrospective} > Asp_{repetetive}$, pvz.:
   (88) *Konio tėvai, jų skyrybų planams iširus,* ***ką tik vėl*** *susitaikė ir todėl ketino savo sūnų apgyvendinti pas tetą.* DLKT

9. Dažnumo prieveiksmiai eina po būdingumo prieveiksmių: $Asp_{generic} > Asp_{frequentative}$, pvz.:
   (89) ***Įprastai*** *seneliams mergaitę jie palieka* ***retai*** *– tik tuomet, kai patys kur nors susiruošia kartu išeiti.* (http://www.15min.lt/zmones/naujiena/lietuva/viesumoje-retai-matoma-karolina-liukaityte-su-mylimuoju-arnu-jurskiu-atvyko-i-labdaros-rengini-3-461944)

10. Valios prieveiksmiai eina po absoliutumo prieveiksmių: $Asp_{perfect} > Mod_{volitional}$, pvz.:
    (90) *Kuo rečiau valgydavo, tuo dažniau susiliesdavo jų rankos. Galų gale tai tapo šeimynine tradicija - prieš pradėdami valgyti, jie* ***visada tyčia*** *susiliesdavo rankomis.* DLKT

11. Valios prieveiksmiai eina po retrospektyvos prieveiksmių: $Asp_{retrospective}$ > $Mod_{volitional}$, pvz.:
    (91) *– Natanas turbūt **ką tik netyčia** atsuko lakstydamas su savo lagaminu ir daiktais.* DLKT

12. Greitumo prieveiksmiai eina po absoliutumo prieveiksmių: $Asp_{perfect}$ > $Asp_{celerative}$, pvz.:
    (92) *Bet nors Darkosas **visada greitai** prisitaiko, jis negreit susigaudo.* DLKT

13. Greitumo prieveiksmiai eina po būdingumo prieveiksmių: $Asp_{generic}$ > $Asp_{celerative}$, pvz.:
    (93) *Brangusis kėlėsi, vaišino jį ir nupiešė, **kaip paprastai**, labai **greit**.* DLKT

14. Pirmumo prieveiksmiai eina po artimumo prieveiksmių: $T_{anterior}$ > $Asp_{proximative}$, pvz.:
    (94) *Taigi ji gana **greitai jau** žinojo, kaip ir ką įsidėti į lėkštę.* DLKT

15. Baigtumo prieveiksmiai eina po artimumo prieveiksmių: $Asp_{proximative}$ > $Asp_{terminative}$, pvz.:
    (95) *Atrodo, kad pasaulyje **netrukus jau ne**bus taip domimasi skraidančiomis lėkštėmis.* DLKT

16. Baigtumo prieveiksmiai eina po trukmės prieveiksmių: $Asp_{durative}$ > $Asp_{terminative}$, pvz.:
    (96) *Ir toliau gana liūdnai Eduardas, pakartojęs klumpė klakt, žmogelis plapt įvaizdį, rašo: Manau, šis „malonumas“ nebe už kalnų, jo laukti **ilgai jau nebe**teks.* DLKT

17. Baigtumo prieveiksmiai eina po numatomumo prieveiksmių: $Asp_{prospective}$ > $Asp_{terminative}$, pvz.:
    (97) *Remiantis Roberto Perišo žmonos žodžiais, dabar sportininkas **beveik jau nebe**muša jos.* DLKT

18. Baigtumo prieveiksmiai eina po pilnumo prieveiksmių: $Asp_{sg.completive}$ > $Asp_{terminative}$, pvz.:
    (98) *Man rodos, kad **visai jau nebe**reikia tokių abstrakčių pranešimų.* DLKT

19. Baigtumo prieveiksmiai eina po kokybės prieveiksmių: Voice > $Asp_{terminative}$, pvz.:
    (99) *Trečiojo išvaizdos **gerai jau ne**prisimenu, bet, rodos, juodbruvas, panašus į čigoną ar kaukazietį.* DLKT

Apibendrinta statistika pateikiama 2 lentelėje.

2 LENTELĖ. Prieveiksmių vartojimas priešingai nei Cinque'ės hierarchijoje

	$Mood_{evidential}$	$Mod_{epistemic}$	T_{past}	T_{future}	$Mod_{irrealis}$	$Mod_{necessity}$	$Mod_{possibility}$	$Asp_{habitual}$	$Asp_{repetetive}$	$Asp_{frequentative}$	$Mod_{volitional}$	$Asp_{celerative}$	$T_{anterior}$	$Asp_{terminative}$	$Asp_{continuative}$	$Asp_{perfect}$	$Asp_{retrospective}$	$Asp_{proximative}$	$Asp_{durative}$	$Asp_{generic}$	$Asp_{prospective}$	$Asp_{sg.completive}$	**Voice**
$Mood_{evidential}$	■				*												*						
$Mod_{epistemic}$		■																					
T_{past}			■																				
T_{future}				■																			
$Mod_{irrealis}$	*				■																		
$Mod_{necessity}$						■	*	*												*			
$Mod_{possibility}$						*	■																
$Asp_{habitual}$						*		■															
$Asp_{repetetive}$									■	*				*	*	*							
$Asp_{frequentative}$									*	■										*			
$Mod_{volitional}$											■					*	*						
$Asp_{celerative}$												■				*				*			
$T_{anterior}$													■					*					
$Asp_{terminative}$									*					■				*	*		*	*	*
$Asp_{continuative}$									*						■								
$Asp_{perfect}$											*	*				■							
$Asp_{retrospective}$	*								*		*						■						
$Asp_{proximative}$													*	*				■					
$Asp_{durative}$														*					■				
$Asp_{generic}$										*		*								■			
$Asp_{prospective}$														*							■		
$Asp_{sg.completive}$														*								■	
Voice														*									■

Kaip matyti, lietuvių kalboje du prieveiksmiai vartojami priešinga tvarka nei Cinque'ės hierarchijoje labai retai. Dažniausiai tai pavieniai atvejai. Išsiskirtų tik $Asp_{terminative}$ (6 atvejai iš 23 galimų) ir $Asp_{repetetive}$ (4 atvejai iš 23 galimų) prieveiksmiai. Tokio vartojimo panašumų tarp išvardytų prieveiksmių nepastebėta, semantikos sąlygojimo nėra.

C. Šiame skyriuje aptariamos prieveiksmių poros, kurios sakinyje gali būti pavartotos tvarka, kurią nurodė Cinque savo hierarchijoje, bei priešinga tvarka, nei nurodyta hierarchijoje. Pavyzdžiui, netikrumo prieveiksmiai ir tikimybės prieveiksmiai: netikrumo prieveiksmis sakinyje gali būti pavartotas prieš arba po tikimybės prieveiksmio be reikšmės skirtumo, kaip parodyta 100 ir 101 sakiniuose:

(100) *Kadangi pastaroji istorija* ***turbūt tikrai*** *nepateks į teismą, tikros teisybės, ko gero, niekada ir nesužinosime.* DLKT
(101) *Aš manau, kad deputato A. Ambrazevičiaus ir deputato A. Sakalo pasiūlymus galima būtų sujungti, ir* ***tikrai turbūt*** *tas balsavimas būtų sėkmingesnis.* DLKT

Vadinasi, gauname $Mood_{evidential} > / < Mod_{epistemic}$. Dviem būdais vartojamos ir šios poros:

1. Netikrumo prieveiksmiai ir būtojo laiko prieveiksmiai: $Mood_{evidential} > / < T_{past}$, pvz.:
   (102) *Jūs nesapnuojate ir,* ***greičiausiai, vakar*** *nepadauginote.* (http://www.anonsas.lt/portal/categories/686/1/0/1/article/28387/foto-reportazas-skotiska-afera)
   (103) *- Daktare,* ***vakar tikrai*** *buvo stebuklingas vakaras ir naktis.* DLKT

2. Netikrumo prieveiksmiai ir būsimojo laiko prieveiksmiai: $Mood_{evidential} > / < T_{future}$, pvz.:
   (104) *Kolega A. Baležentis dėl 6 straipsnio. Prašom. Kad* ***tikrai paskui*** *nebūtų nereikalingų skundų.* DLKT
   (105) *Dar vieną žiemą gal ištversiu, o* ***paskui tikrai*** *reikės kur nors bėgti.* DLKT

3. Netikrumo prieveiksmiai ir galimybės prieveiksmiai: $Mood_{evidential} > / < Mod_{possibility}$, pvz.:
   (106) *Tu bent sapnuoji, aš jau net nebe pamenu, kada paskutinį kartą išvys sapnavau kažką, aišku,* ***greičiausiai gal*** *ir sapnuoju kažką, bet*

tiesiog nieko neatsimenu, tik man keista, kad pastoviai taip galima neatsiminti savų sapnų. (http://www.slapcia.lt/secret7586/)

(107) *Rudenį per visą Italiją nuvilniję visuotiniai streikai parodė, kad vieni aukotis nenori, o kiti* ***galbūt tikrai*** *negali...* DLKT

4. Netikrumo prieveiksmiai ir įprastumo prieveiksmiai: $Mood_{evidential}$ > / < $Asp_{habitual}$, pvz.:

(108) *O ispanų užkariautojai, ištroškę aukso, vergų ir galios* ***tikrai dažniausiai*** *elgdavosi visiškai nevykusiai.* DLKT

(109) *O jis, kad ir kaip būtų keista,* ***dažniausiai tikrai*** *baigiasi.* DLKT

5. Netikrumo prieveiksmiai ir pasikartojimo prieveiksmiai: $Mood_{evidential}$ > / < $Asp_{repetetive}$, pvz.:

(110) *Rimas dingdavo ir vėl atsirasdavo, vėl dingdavo ir darsyk atsirasdavo – vien tam, kad kuo* ***greičiausiai vėl*** *nusileistų į savo pragarus.* DLKT

(111) *Aš ne prieš konkursus, tačiau ir* ***vėl greičiausiai*** *dalyvaus vienas pirkėjas. Kam ta saviapgaulė?* DLKT

6. Netikrumo prieveiksmiai ir dažnumo prieveiksmiai: $Mood_{evidential}$ > / < $Asp_{frequentative}$, pvz.:

(112) *Jei laikote katę, ši* ***greičiausiai*** *jums* ***dažnai*** *atneša sumedžiotą „grobį“.* (http://www.alfa.lt/astromanija/straipsnis/11165/Augintinis-kiekvienam-Zodiakui?psl=2)

(113) *Jo sustyguota biografija* ***kartais tikrai*** *tampa panaši į stebuklu pasibaigusią pasaką.* DLKT

7. Netikrumo prieveiksmiai ir valios prieveiksmiai: $Mood_{evidential}$ > / < $Mod_{volitional}$, pvz.:

(114) *Kas čia? – Spintos raktas, vakar tau jis* ***greičiausiai netyčia*** *iškrito iš kišenės, o aš šįryt jį radau.* DLKT

(115) *Bet jeigu man bent vienas žmogus pasakytų, kad aš scenoje vaidinu, viską darau specialiai – aš* ***specialiai tikrai*** *nieko nedarau.* DLKT

8. Netikrumo prieveiksmiai ir pirmumo prieveiksmiai: $Mood_{evidential}$ > / < $T_{anterior}$, pvz.:

(116) *Ji manęs* ***greičiausiai jau*** *laukia apie pusvalandį prie fontano su liūtais.* DLKT

(117) *Dabar* ***jau tikrai*** *žinojo: visi susimokę, visi prieš ją.* DLKT

9. Netikrumo prieveiksmiai ir baigtumo prieveiksmiai: $Mood_{evidential}$ > / < $Asp_{terminative}$, pvz.:
   (118) *Manęs **greičiausiai jau nebe**surasit, bet viskuo pasirūpins jums pažįstamas Benas.* DLKT
   (119) *Čia tai **jau tikrai** nebuvo jokio meno, - liūdnai pratarė, jau grįžtant namo.* DLKT

10. Netikrumo prieveiksmiai ir tęstinumo prieveiksmiai: $Mood_{evidential}$ > / < $Asp_{continuative}$, pvz.:
   (120) *Paneigsime keletą populiariausių mitų apie meilę ir santykius, kurias **greičiausiai vis dar** tiki ir tu.* (http://www.manopsichologija.lt/neitiketini-mitai-apie-santykius-kuriais-vis-dar-tiki-ir-tu)
   (121) *Ši Drungytės disertacija pirmiausia vertinga autobiografine medžiaga – čia yra įtraukti paties Bložės, jo aplinkos duomenys, kurie **iki šiol tikrai** nebuvo žinomi.* DLKT

11. Netikrumo prieveiksmiai ir absoliutumo prieveiksmiai: $Mood_{evidential}$ > / < $Asp_{perfect}$, pvz.:
   (122) *Amanda šiose vietovėse išties gerai orientavosi. Aš **greičiausiai niekada** nebūčiau iki čia nusigavusi.* DLKT
   (123) *Šią tiesos dalį **visada tikrai** žino tik tie, kurie lygiai ir nešališkai kreipė dėmesį į abiejų pusių argumentus ir stengėsi kuo geriau juos suprasti.* DLKT

12. Netikrumo prieveiksmiai ir artimumo prieveiksmiai: $Mood_{evidential}$ > / < $Asp_{proximative}$, pvz.:
   (124) *Šalis, kuri **greičiausiai netrukus** atsidurs po vandeniu, - Maldyvai.* (http://www.respublika.lt/lt/naujienos/pramogos/keistenybes/idomus_faktai_apie_pasaulio_salis/,print.1)
   (125) *Todėl jis tik guodė ir drąsino savo bičiulius krikščionis tikindamas, jog jie yra garbingi vyrai ir **netrukus tikrai** bus paleisti.* DLKT

13. Netikrumo prieveiksmiai ir trukmės prieveiksmiai: $Mood_{evidential}$ > / < $Asp_{durative}$, pvz.:
   (126) *Nelaimėlis **greičiausiai** gana **ilgai** kamavosi, kol užduso.* DLKT
   (127) *Man širdis **trumpam tikrai** sustojo...* (http://www.prisimink.lt/lt/diskusijos.forum_zinutes/117308.2851?sev=page)

14. Netikrumo prieveiksmiai ir numatomumo prieveiksmiai: $Mood_{evidential}$ > / < $Asp_{prospective}$, pvz.:
    (128) *Neandertaliečiai ir „Homo sapiens" atstovai Europoje ir Azijoje tuo pačiu metu* ***greičiausiai beveik*** *negyveno, leidžia teigti naujas tyrimas.* (http://www.sos03.lt/Naujienos/Mokslas/Dvi_zmoniu_rusys_prasilenke_tarsi_laivai_naktyje)
    (129) *Ne, šitaip, ko gero, nebus,* ***beveik tikrai*** *žinojo, kad jau nebeatbėgs pamačiusi.* DLKT

15. Netikrumo prieveiksmiai ir pilnumo prieveiksmiai: $Mood_{evidential}$ > / < $Asp_{sg.completive}$, pvz.:
    (130) *Ją persekiojo klausimas, kuris Klausui* ***greičiausiai visai*** *nerūpėjo: kaip ji pasinaudojo tik vienetams, tik išrinktiesiems pasitaikančiu šansu pradėti gyvenimą iš naujo?* DLKT
    (131) *Buvo* ***visai tikrai*** *šauniai faina ir toli gražu nešalta :}}* (https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=10150936110008436&id=161885233435)

16. Netikrumo prieveiksmiai ir kokybės prieveiksmiai: $Mood_{evidential}$ > / < Voice, pvz.:
    (132) *Tokia sakinio formuluotė skamba lyg kaltinimas jaunai mamai, o juk ji* ***greičiausiai gerai*** *yra apgalvojusi savo sprendimą, kuo ir kaip maitinti mažylį.* (http://www.tavovaikas.lt/kudikis/mamos-kertele/7-frazes-kuriu-verciau-nesakykite-jaunai-mamai.d?id=63108512)
    (133) *Ogi* ***blogai tikriausiai*** *tai, kad gyvendami nepriklausomoje valstybėje - mylimoje Tėvynėje - nepagalvojome apie labai svarbų dalyką: užsienio poreikius.* (http://www.respublika.lt/lt/naujienos/nuomones_ir_komentarai/skaitytoju_laiskai/sava_produkcija_kenkia_uzsienio_poreikiams/,print.1)

17. Tikimybės prieveiksmiai ir būtojo laiko prieveiksmiai: $Mod_{epistemic}$ > / < T_{past}, pvz.:
    (134) *Vyriškis palietė jau spėjusį įšilti metalo paviršių. Taip* ***turbūt kadaise*** *jo tėvai ir protėviai rytais paglostydavo gyvulį.* DLKT
    (135) *Kava* ***kadaise turbūt*** *atėjo iš Jemeno, pietų Arabijos, tačiau jos vaidmuo Viduriniųjų Rytų gyvenime labai svarbus iki šiol.* DLKT

18. Tikimybės prieveiksmiai ir būsimojo laiko prieveiksmiai: $Mod_{epistemic}$ > / < T_{future}, pvz.:
    (136) *Neilgai trukus mamos sesuo (kuri **turbūt po to** gailėjosi) davė paskaityti A.C. Bhaktivedanta Svamio Prabhupados knygas.* (http://bhaktijoga.lt/kelias)
    (137) *Taip, galima rasti namų, kainuojančių 5 ar 3 tūkstančius. Bet **paskui turbūt** mane kaltintų, kad nupirkau lūšnas.* DLKT

19. Tikimybės prieveiksmiai ir būtinumo prieveiksmiai: $Mod_{epistemic}$> / < $Mod_{necessity}$, pvz.:
    (138) *O garstyčios **turbūt būtinai** reikalingos?* (http://www.supermama.lt/forumas/index.php?showtopic=754145&st=408)
    (139) *Beje, mes ieškome ir ilgalaikių programuotojų neprastai apmokamam darbui, gerai atlikus darbą mes **būtinai turbūt** su jumis dar pabendrausim.* (https://uzdarbis.lt/t39717/ieskau-programuotojo-php-skripto-modifikacijos/page__p__454755)

20. Tikimybės prieveiksmiai ir galimybės prieveiksmiai: $Mod_{epistemic}$> / < $Mod_{possibility}$, pvz.:
    (140) *Mes **turbūt gal** ir neatkreipėme dėmesio, kaip, pavyzdžiui, teismai spręs konfliktus, kilusius tarp ūkio subjektų ir mokesčių inspekcijos.* DLKT
    (141) *Labai daug šnekėdavausi su mama, man labai ji padėjo, nors ir kai kurie giminės vis dar nežino, tik artimiausi mamos sesuo su šeima, bet **gal turbūt** ir dėl to kad gyvenu ne Lt.* (http://www.supermama.lt/forumas/lofiversion/index.php/t890348.html)

21. Tikimybės prieveiksmiai ir įprastumo prieveiksmiai: $Mod_{epistemic}$ > / < $Asp_{habitual}$, pvz.:
    (142) *Antra, ši partija **turbūt dažniausiai** nesilaiko pasiektų susitarimų.* (http://www.lrytas.lt/lietuvos-diena/aktualijos/k-komskis-apie-d-grybauskaites-itaka-socialdemokratams.htm?p=2)
    (143) *Po to prasidėjo dalyvavimai „Dainų dainelėse“, mokslai muzikos mokykloje. Bet **dažniausiai turbūt** pasirodydavau vonioje, vietoje mikrofono rankoje laikydama dezodorantą“, – linksmai apie save pasakojo Indrė.* DLKT

22. Tikimybės prieveiksmiai ir pasikartojimo prieveiksmiai: $Mod_{epistemic}$ > / < $Asp_{repetetive}$, pvz.:
    (144) ***Turbūt vėl*** *su draugėm gėrei Martini naktiniam klube.* (http://www.kpskc.lt/content/view/250/)
    (145) *Štai **vėl turbūt** rytoj ar poryt svarstysime „Spindulį“.* DLKT

23. Tikimybės prieveiksmiai ir dažnumo prieveiksmiai: $Mod_{epistemic}$ > / < $Asp_{frequentative}$, pvz.:
    (146) *Ir dabar darbdaviai, ieškodami savo firmoms gražių sekretorių, **turbūt dažnai** kreipiasi į fakulteto dekanę?..* DLKT
    (147) *Mes **kartais turbūt** nesuprantame melioracijos esmės.* DLKT

24. Tikimybės prieveiksmiai ir valios prieveiksmiai: $Mod_{epistemic}$ > / < $Mod_{volitional}$, pvz.:
    (148) *Nors ji žinojo, kad esu netoliese, **turbūt tyčia** nežiūrėjo ton pusėn.* DLKT
    (149) *Tai turbūt kad ją tik netyčia ir įmanoma rast... **Tyčia turbūt** niekaip nerastum...* (http://323f.erdves.lt/forum/viewtopic.php?p=275065&highlight=)

25. Tikimybės prieveiksmiai ir pirmumo prieveiksmiai: $Mod_{epistemic}$ > / < $T_{anterior}$, pvz.:
    (150) *Turbūt jiedu nedraugauja jau.* (LKŽe)[17]
    (151) – *Tu **jau turbūt** ir pasakei, pažadėjai?* DLKT

26. Tikimybės prieveiksmiai ir tęstinumo prieveiksmiai: $Mod_{epistemic}$ > / < $Asp_{continuative}$, pvz.:
    (152) *Buvo tikriausiai įsitikinusi, kad tik ji dėl to kalta: aš **turbūt vis dar** neatsipeikėjęs po vasaros smūgio!* DLKT
    (153) ***Iki šiol turbūt*** *niekam nekilo klausimų, kas yra vyras, kas yra moteris.* (http://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/kitos_lietuvos_zinios/tevai_protestuoja_kad_konvencija_leis_pasirinkti_lyti/,print.1)

---

[17] Toks vartojimas randamas ir DLKT, pvz.: – *Apie senatvę **turbūt** viską žinai **jau**. Jeigu kas nors numetė kokią bombą į jūrą arba vandenyną, tai jau čia **turbūt jau** karinės pajėgos gali paprognozuot šitą irgi.*

27. Tikimybės prieveiksmiai ir absoliutumo prieveiksmiai: $Mod_{epistemic}$ > / < $Asp_{perfect}$, pvz.:
    (154) - ***Turbūt niekada*** *nepriprasime prie badu marintų, sužalotų...* DLKT
    (155) *Dar* ***niekada turbūt*** *nejautė tokio apmaudo kaip dabar.* DLKT

28. Tikimybės prieveiksmiai ir retrospektyvos prieveiksmiai: $Mod_{epistemic}$ > / < $Asp_{retrospective}$, pvz.:
    (156) - *Natanas* ***turbūt ką tik*** *netyčia atsuko lakstydamas su savo lagaminu ir daiktais.* DLKT
    (157) *Nežinau, ar į tą temą papuoliau, bet* ***ką tik turbūt*** *pirmą gyvenime stebuklą išgyvenau.* (http://www.azartas.net/forumas/viewtopic.php?t=228)

29. Tikimybės prieveiksmiai ir artimumo prieveiksmiai: $Mod_{epistemic}$ > / < $Asp_{proximative}$, pvz.:
    (158) *Tai kalbos senų jėgų, kurios* ***turbūt greitai*** *turės dvidešimt antrąjį suvažiavimą.* DLKT
    (159) *Didesniąją jos dalį užkariavo latviai ir estai. Lyderiais mes* ***greitai turbūt*** *netapsime, tačiau bent jau galėsime neužleisti dabartinių pozicijų...* DLKT

30. Tikimybės prieveiksmiai ir trukmės prieveiksmiai: $Mod_{epistemic}$ > / < $Asp_{durative}$, pvz.:
    (160) *Daugiau nebesmalsauju, nebeskubu ir nežabotas godumas įspūdžių* ***turbūt trumpai****, bet mane apleido.* DLKT
    (161) *Tik dar* ***ilgai turbūt*** *Vilniaus gatvėse regėsiu Parabelio vaizdus ir ieškosiu čia prabėgusių dienų.* DLKT

31. Tikimybės prieveiksmiai ir numatomumo prieveiksmiai: $Mod_{epistemic}$ > $Asp_{prospective}$, pvz.:
    (162) *Įsivaizduokite ką teko išgyventi šiai mažai širdelei, kuri* ***turbūt vos ne****sprogo iš bailės.* (http://www.mazojiliza.lt/lt/news/view/id/49019)
    (163) *Jei toks juodas būtų visur,* ***beveik turbūt*** *nesakyčiau nei pusės žodžio* :) (http://www.mazdaklubas.lt/forumas/viewtopic.php?p=112698)

32. Tikimybės prieveiksmiai ir pilnumo prieveiksmiai: $Mod_{epistemic}$ > $Asp_{sg.completive}$, pvz.:
    (164) *Tu **turbūt visai** į senatvę kvaištelėjai.* DLKT
    (165) *Vienintelis tau suprantamas turbūt yra sunkus fizinis darbas. O tie, kur sėdi ir pinigus gauna - tai **visai turbūt** nedirba.* (http://www.demotyvacijos.lt/garbinkime-1626242.html)

33. Tikimybės prieveiksmiai ir kokybės prieveiksmiai: $Mod_{epistemic}$ > / < Voice, pvz.:
    (166) *Jūs jį **turbūt gerai** žinot?* DLKT
    (167) *Taip tik A.Terleckas gali sakyti. O iš tikro taigi buvo, jūs **gerai turbūt** įsivaizduojat, kitaip.* DLKT

34. Būtojo laiko prieveiksmiai ir būsimojo laiko prieveiksmiai: T_{past} > / < T_{future}, pvz.:
    (168) *Po mirties tikisi su sūnaus protekcija būti palaidota Rasose šalia motinos Patricijos, kuri, kaip jau visos žinančios, nusinuodijusi actu **kadaise po to**, kai paaiškėję, jog Feliksėlis, naudodamasis jos meilės paslaugomis, spėjęs suvedžioti ir nepilnametę Zosinėlę...* DLKT
    (169) ***Paskui kažkada** vienuoliai davė 100 litų.* (http://www.delfi.lt/projektai/herojai-tarp-musu/naujienos/10-metu-su-atstumtaisiais-gyvenes-remigijus-kai-kas-sake-kad-man-geriausia-butu-pasikarti.d?id=63434074)

35. Būtojo laiko prieveiksmiai ir nerealumo prieveiksmiai: T_{past} > / < $Mod_{irrealis}$, pvz.:
    (170) *Juolab kad ten susirinks dainuojantys žmonės, kurie **kadaise galbūt** yra lankę muzikos mokyklas, galbūt šokę, lankę chorus ar groję muzikos instrumentais.* (http://www.respublika.lt/lt/naujienos/pramogos/zvaigzdes_ir_zmones/vaida_genyte_tures_reikalu_su_policija/,print.1)
    (171) ***Galbūt kažkada** atsirasiąs ir romanas, bet kol kas mėgiamiausias vaikino žanras – novelė.* (http://www.zaliakalnis.klaipeda.lm.lt/index.php/moksleivi-k-ryba)

36. Būtojo laiko prieveiksmiai ir būtinumo prieveiksmiai: T_{past} > / < $Mod_{necessity}$, pvz.:
    (172) *Kodėl visa kas geriausia, - **kažkada būtinai** turi baigtis?* (http://www.demotyvacijos.lt/geriausi/gyvenimas/filter_all/1782/po_9.html)
    (173) ***Būtinai kažkada** susitiksim!* (http://ask.fm/MielaButybe/answer/115927065715)

37. Būtojo laiko prieveiksmiai ir galimybės prieveiksmiai: T_{past} > / < $Mod_{possibility}$, pvz.:
    (174) ***Kadaise galbūt** šventikai pasakodavo tokias dangaus šviesulių ir apskritai pasaulio kūrimąsi vaizduojančias istorijas.* (http://www.respublika.lt/lt/naujienos/pramogos/kinas_muzika_tv/ar_televizijoje_pakanka_ziniu_apie_mitologija,print.1)
    (175) *R. Šiškauskas: „**Galbūt kažkada** grįšiu žaisti į Lietuvą“.* (http://www.lrytas.lt/?id=12235566071222223880&view=6)

38. Būtojo laiko prieveiksmiai ir įprastumo prieveiksmiai: T_{past} > / < $Asp_{habitual}$, pvz.:
    (176) *Žygio dalyviai nakvodavo tuose miesteliuose, kuriuose **kadaise paprastai** apsistodavo ir pašto žygūnai.* (http://klaipeda.diena.lt/naujienos/klaipeda/miesto-pulsas/pasto-kelyje-nuotykiai-633510#.VKEBBzSUc5s)
    (177) *Kartais problemų nustūmimas kažkur toliau leidžia kuriam laikui nuo jų atitrūkti, tačiau **dažniausiai** jos vis tiek **kažkada** išlenda į paviršių.* (http://www.psichoterapija-jums.lt/Straipsniai-kaip_apsispresti_del_skyrybu.htm)

39. Būtojo laiko prieveiksmiai ir pasikartojimo prieveiksmiai: T_{past} > / < $Asp_{repetetive}$, pvz.:
    (178) *Stovėjo visiškai nejudėdamas– tiesiog stovėjo ir spoksojo į mane. Mane nukrėtė šiurpas. Kaip ir **kadaise vėl** suspaudė po krūtine. Turėjau nusitverti už kabinos, kad nepargriūčiau.* DLKT
    (179) *Reiktų **vėl kažkada** bandyt, bet vandens jis negeria...* (http://www.supermama.lt/forumas/index.php?showtopic=991964&st=216)

40. Būtojo laiko prieveiksmiai ir greitumo prieveiksmiai: T_{past} > / < $Asp_{celerative}$, pvz.:
    (180) *Peru prezidentas Alejandro Toledo dėl sprogdinimo* ***vakar skubiai*** *nutraukė savo vizitą Meksikoje ir grįžo į Peru sostinę.* DLKT
    (181) *Nu va matot, visos pas Persiną eina tai užtat pas ją pilna zmonių, man* ***skubiai kažkada*** *reikėjo pas ginę prisiregistruot, tai man siūlė Šukienę...* (http://www.tevu-darzelis.lt/forumas/topic/siau-liu-mamytes/page/3259)

41. Būtojo laiko prieveiksmiai ir pirmumo prieveiksmiai: T_{past} > / < $T_{anterior}$, pvz.:
    (182) *„Mama, mamyte, taip* ***kažkada jau*** *buvo! Daug daug kartų ir lygiai taip! Oi mama, aš prisimenu! Aš bijau!" - šaukė jis, kibiais mažais piršteliais įsikirsdamas man į delną.* DLKT
    (183) *Frodas įsižiūrėjo į juos ir pamatė, jog tai ne akmenys, o liekanos iškaltų figūrų, kurias* ***jau kadaise*** *sugriovė laikas.* DLKT

42. Būtojo laiko prieveiksmiai ir trukmės prieveiksmiai: T_{past} > / < $Asp_{durative}$, pvz.:
    (184) – ***Kažkada trumpai*** *naudojomės auklės paslaugomis, Maskvoje irgi padėdavo studentė Marina.* (http://www.lrytas.lt/gyveni-mo-budas/seima/j-seduikytes-laimingos-motinystes-recep-tai-201309201103.htm)
    (185) *Buvom* ***trumpai kažkada*** *jos grupėje, kai dirbo su mažesniais, gal ir nieko auklėtoja būtų, jei dirbtų su mažais vaikais...* (http://www.supermama.lt/forumas/lofiversion/index.php/t10476-300.html)

43. Būtojo laiko prieveiksmiai ir kokybės prieveiksmiai: T_{past} > / < Voice, pvz.:
    (186) ***Kažkada gerai*** *taisydavo, bet po truputį kainos augo, o kokybė labai čiuožė žemyn.* (http://www.vinted.lt/forumai/paplepejimai-ivai-riomis-temomis/860960-batsiuvys-kaune)
    (187) *Aplink matėsi daugybė drimbų, kurios retkarčiais sugrįždavo į pelkę, kad sau primintų, kaip* ***blogai kadaise*** *gyveno.* (http://mreadz.com/new/index.php?id=281104&pages=34)

44. Būsimojo laiko prieveiksmiai ir būtinumo prieveiksmiai: T_{future} > / < $Mod_{necessity}$, pvz.:
    (188) *Siūlau susipažinti su orkestro istorija ir dabartimi, o* ***paskui būtinai*** *pamatyti ir išgirsti visa tai gyvai, iš tikrųjų...* DLKT
    (189) *Kad to neatsitiktų, treniruočių metu atsargas reikia papildyti. Jei tokios galimybės nėra,* ***būtinai*** *gerkite* ***po to****.* (http://www.dojo.lt/index.php/straipsniai/131-teisingas-jg-atstatymas-po-fizins-veiklos)

45. Būsimojo laiko prieveiksmiai ir galimybės prieveiksmiai: T_{future} > / < $Mod_{possibility}$, pvz.:
    (190) *– Manau, niekada nebenorėsi manęs matyti, nes* ***po to galbūt*** *nebepamatysi daugiau išvis nieko.* DLKT
    (191) *- Kriukis nenudils, o aš... - nebe taip tvirtai gynėsi Petrutė. - Aš* ***galbūt po to*** *nebemylėsiu jo.* DLKT

46. Būsimojo laiko prieveiksmiai ir įprastumo prieveiksmiai: T_{future} > / < $Asp_{habitual}$, pvz.:
    (192) *Būtent tokia temperatūra vyravo šių metų rugsėjo ir labai dažnai kitų metų rugsėjo pabaigoje. O* ***paskui paprastai*** *būna „bobų vasara“.* DLKT
    (193) *Būtent dėl vėluojančiųjų kaltės* ***dažniausiai po to*** *ir verda aistros, kyla įvairių nesusipratimų.* DLKT

47. Būsimojo laiko prieveiksmiai ir pasikartojimo prieveiksmiai: T_{future} > / < $Asp_{repetetive}$, pvz.:
    (194) *Be perstojo pabusdavau nuo griaustinio ir* ***paskui vėl*** *užmigdavau.* DLKT
    (195) *Jūs* ***vėl po to*** *kaltinsit ir sudarinėsit komisijas ištirti, kur dingo turtas.* DLKT

48. Būsimojo laiko prieveiksmiai ir dažnumo prieveiksmiai: T_{future} > $Asp_{frequentative}$, pvz.:
    (196) *Pavasarį gali dar padidėti tokių pažeidimų, nes atšilus orams jaunimas mėgsta gurkšnoti alų parkuose, skveruose, o* ***paskui neretai*** *puola aiškintis santykių.* DLKT
    (197) *Jei per trejus metus nesusilaukėte vaikų, tai* ***dažnai po to*** *maištauja hormonai.* (http://www.meileskelias.lt/index.php/news/62/105/Tantros-kelias.html)

49. Būsimojo laiko prieveiksmiai ir valios prieveiksmiai: T_{future} > / < $Mod_{volitional}$, pvz.:
    (198) *Tik paskui pastebėjo ir tas gėles. Jos tikrai buvo klaikios, tačiau kvepėjo fantastiškai. Jis ėmė jas uosti, o* ***paskui netyčia*** *įkvėpė ir Eglės kvapo.* DLKT
    (199) *Nuo vagių neapsaugos, bet jei* ***netyčia paskui*** *būtų galimybė pasiderėti dėl kainos suradus savo anteną, būtų labai svarus argumentas.* (http://www.cbforumas.lt/viewtopic.php?f=1&t=913&start=90)

50. Būsimojo laiko prieveiksmiai ir absoliutumo prieveiksmiai: T_{future} > / < $Asp_{perfect}$, pvz.:
    (200) *Kaip sakoma, aš perėjau pragarą, bet kai jau tikrai pristigau jėgų, kai priėjau ribą, ten manęs laukė Henrikas ir* ***paskui*** *jau* ***visada*** *buvau laiminga.* DLKT
    (201) *Praktiškai* ***visada po to*** *piktam direktoriui reikia atlaikyti atakas dėl algų didinimo.* (https://www.facebook.com/webaslt/photos/a.378911952127509. 96278.126768314008542/881984141820285/)

51. Būsimojo laiko prieveiksmiai ir artimumo prieveiksmiai: T_{future} > / < $Asp_{proximative}$, pvz.:
    (202) *Nuo balandžio Sergejus Žigunovas žada pradėti rodyti „Karalienę Margo", o* ***netrukus po to*** *galbūt ir „Grafienę de Monsoro".* DLKT
    (203) *...paaiškėjo, kad sulaukę 10-12 metų amžiaus unguriai plaukia į vandenyną ir atlieka didžiulę kelionę iki Sargaso jūros, kur išneršia ir* ***po to netrukus*** *žūsta.* DLKT

52. Būsimojo laiko prieveiksmiai ir trukmės prieveiksmiai: T_{future} > $Asp_{durative}$, pvz.:
    (204) *Pokalbis pakrypo apie vaikus, Vaclovo šeimą,* ***paskui*** *vėl* ***ilgam*** *užkliuvo už politikos.* DLKT
    (205) *Žinoma, labai blogai, kad priimant Lietuvos pilietybės įstatymą ir* ***ilgai po to*** *nebuvo atstatyta ta skriauda, kurią okupacija padarė į emigraciją nublokštiems Lietuvos vaikams.* DLKT

53. Būtinumo prieveiksmiai ir pasikartojimo prieveiksmiai: $Mod_{necessity}$ > / < $Asp_{repetetive}$, pvz.:
    (206) *Jei spektaklis ilgai nerodytas ar pakviesti nauji solistai,* ***būtinai vėl*** *kviečiame režisierius, jie restauruoja, pataiso detales, repetuoja su naujais solistais.* DLKT
    (207) *Šį klausimą* ***vėl būtinai*** *reikia kelti.* DLKT

54. Būtinumo prieveiksmiai ir dažnumo prieveiksmiai: $Mod_{necessity}$> / < $Asp_{frequentative}$, pvz.:
(208) *Vaiko kambaryje nepageidautini kilimai ir kilimėliai, tačiau jei jų yra,* ***būtinai dažnai*** *juos išsiurbkite ar išpurtykite lauke.* DLKT
(209) *Dažniausiai mane mokydavo jo žmona.* ***Kiekvieną kartą būtinai*** *kuo nors pavaišindavo.* DLKT

55. Būtinumo prieveiksmiai ir valios prieveiksmiai: $Mod_{necessity}$ > / < $Mod_{volitional}$, pvz.:
(210) *Mano pirmagimė vėžiukas, tai tikras vėžiukas. ką pasakysi* ***būtinai tyčia*** *ar* ***netyčia*** *padarys atbulai, o antroji dvynys.* (http://www.mamanija.lt/klausimai/4/ar-vaiko-charakterio-savybes-priklauso-nuo-vaiko-gimimo-datos/rikiavimas/geriausi-atsakymai)
(211) *Bet* ***specialiai būtinai*** *nusifotografuokit su šypsena.* (http://www.vinted.lt/forumai/paplepejimai-ivairiomis-temomis/931368-kokia-nuotrauka-deti-i-cv)

56. Būtinumo prieveiksmiai ir pirmumo prieveiksmiai: $Mod_{necessity}$ > / < $T_{anterior}$, pvz.:
(212) *O jeigu išeinu nunešti kokiam ponui darbo, tai kas nors* ***būtinai jau*** *stovi prie durų.* DLKT
(213) *Bokštą jos* ***jau būtinai*** *turėjo pasiekti.* DLKT

57. Būtinumo prieveiksmiai ir absoliutumo prieveiksmiai: $Mod_{necessity}$ > / < $Asp_{perfect}$, pvz.:
(214) *– Ar* ***būtinai visada*** *turi būt tokia ciniška? Bedvasė, abejinga!* DLKT
(215) ***Visada būtinai*** *darykite apšilimą.* (http://treneris.net/fitnesas-ir-kulturizmas/fitnesas/133-begiojimas-kaip-teisingai-organizuoti-savo-treniruote.html)

58. Būtinumo prieveiksmiai ir artimumo prieveiksmiai: $Mod_{necessity}$ > / < $Asp_{proximative}$, pvz.:
(216) *Kita vertus, jei žmogus sapnuoja savo mirtį, tai nereiškia, kad jis* ***būtinai greitai*** *mirs.* (http://www.delfi.lt/pilietis/voxpopuli/pranasiski-sapnai-seimoje-pranese-apie-tragedija.d?id=66233028)
(217) *„Jeigu namuose yra vienas dailininko darbas,* ***netrukus būtinai*** *atsiras ir antras“, – juokavo E. Grucienė.* (http://www.sekunde.lt/kultura/paveikslai-atveria-amzinybes-langa/)

59. Galimybės prieveiksmiai ir įprastumo prieveiksmiai: $Mod_{possibility}$ > / < $Asp_{habitual}$, pvz.:
(218) - *Tai **gal dažniausiai** siųsti bando po?* DLKT
(219) *Manau, kad yra daugelis priežasčių kodėl vaikai bėga iš namų. **Dažniausiai galbūt** dėl meilės stokos, jaučiasi nereikalingi, smurtas šeimoje.* (http://www.klaustukai.lt/1144/kodel-vaikai-bega-is-namu)

60. Galimybės prieveiksmiai ir pasikartojimo prieveiksmiai: $Mod_{possibility}$ > / < $Asp_{repetetive}$, pvz.:
(220) *Domicianas nebeatvažiuoja aplankyti, **gal vėl** pakliuvo į bėdą.* DLKT
(221) *Čia saulė, čia ir **vėl gal** pradės šniorinti lietus.* DLKT

61. Galimybės prieveiksmiai ir dažnumo prieveiksmiai: $Mod_{possibility}$> / < $Asp_{frequentative}$, pvz.:
(222) *Nenorėjote būti kino žmogus, tai **gal dažnai** būnate jo lankytojas? - Savaime suprantama.* DLKT
(223) *Suaugusiesiems jie **kartais galbūt** atrodo elementarūs, o vaikui — skaudūs, tiesiog dramatiški.* DLKT

62. Galimybės prieveiksmiai ir valios prieveiksmiai: $Mod_{possibility}$ > / < $Mod_{volitional}$, pvz.:
(224) *Iš pradžių ji liko nematoma, o **gal tyčia** stengėsi pasislėpti, todėl dabar atrodė, tarytum būtų išnirusi iš nebūties.* DLKT
(225) *Tiesa, statybų masto apribojimas **netyčia gal** ir atliko teigiamą vaidmenį, kad ši rinka Lietuvoje mažiau perkaitinta nei Latvijoje ar Estijoje, tačiau vargu ar taip galima elgtis ir toliau...* DLKT

63. Galimybės prieveiksmiai ir pirmumo prieveiksmiai: $Mod_{possibility}$ > / < $T_{anterior}$, pvz.:
(226) *Grįžusi nenusiavė, tai **gal jau** peršalo...* DLKT
(227) ***Jau galbūt** laikėte knygą rankose? – klausiu rašytojos, keliautojos, fotografės ir aktorės, kai su ja susitinkame sostinėje, Žvėryne, įsikūrusioje...* (http://www.alfa.lt/straipsnis/49787268/keliautoja-aukstakalnyte-hansen-afrika-yra-jausmai-o-kinija-darbas-protui)

64. Galimybės prieveiksmiai ir baigtumo prieveiksmiai: $Mod_{possibility}$ > / < $Asp_{terminative}$, pvz.:
(228) *Neverkiau, nes **gal jau** nė **ne**moku verkti, bet jaučiausi taip, lyg tuojau turėčiau išsikraustyti iš proto...* DLKT
(229) *- Duok dar! - dabar paprašė pati. - Dabar **jau gal nebe**išvemsiu?* DLKT

65. Galimybės prieveiksmiai ir tęstinumo prieveiksmiai: $Mod_{possibility}$ > / < $Asp_{continuative}$, pvz.:
(230) *Troškau naujų nuotykių. O **gal vis dar** ieškojau Lorencos, nors maniau jau atgavęs pusiausvyrą.* DLKT
(231) *Mūsų pabėgėliai **iki šiol gal** ir nežino, kokiame pavojuje jie buvo atsidūrę po Vokietijos kapituliacijos.* DLKT

66. Galimybės prieveiksmiai ir absoliutumo prieveiksmiai: $Mod_{possibility}$ > / < $Asp_{perfect}$, pvz.:
(232) *Šią akimirką žinau, kas esu. O **gal visada** žinojau, bet nenorėjau pripažinti?* DLKT
(233) *Jis sako, jog „vardas gali būti ir nežinomas, bet jei gyvas darbas, gyvas ir autorius, nors jo tikras vardas **niekada gal** nebus surastas“.* DLKT

67. Galimybės prieveiksmiai ir artimumo prieveiksmiai: $Mod_{possibility}$ > / < $Asp_{proximative}$, pvz.:
(234) *Jis užsiaugino gražią barzdą, **gal greitai** taps salonų liūtu.* DLKT
(235) *...iš po tinko sluoksnių pavyko iškelti į paviršių atvaizdą to, kuris **netrukus gal** bus pakeltas į altorių garbę, nes jau 1900 m. Amerikos lietuviai įteikė popiežiui Leonui XIII prašymą tėvą Andrių Rudaminą paskelbti šventuoju.* DLKT

68. Galimybės prieveiksmiai ir trukmės prieveiksmiai: $Mod_{possibility}$ > / < $Asp_{durative}$, pvz.:
(236) *Tačiau **galbūt trumpai** parodysiu, kaip gali būti paaiškinta, kad skirtumas yra labai didelis.* DLKT
(237) *Dabar dėl šiukšlinimo 690 lt bauda, tai gal kai sumokės visą pensiją, **trumpam gal** apsiramins :).* (http://jonavoszinios.lt/naujienos/d%C4%97l-keistuolio-kaimyno-elgesio-%E2%80%93-nuolatin%C4%97-baim%C4%97.html)

69. Galimybės prieveiksmiai ir pilnumo prieveiksmiai: $Mod_{possibility}$ > / < $Asp_{sg.completive}$, pvz.:
(238) *Tu **gal visai** išprotėjai?..* DLKT
(239) *Tai kas, kad tu nebaigei, bet kad mokeis kažkiek laiko. -Gal ir pliusas? -Man atrodo, **visai gal** ir tinka į CV rašyt.* DLKT

70. Galimybės prieveiksmiai ir kokybės prieveiksmiai: $Mod_{possibility}$ > / < Voice, pvz.:
(240) *Pats esate gana jaunas, **galbūt gerai** suprantate jų poreikius ir tai juos pritraukia?* DLKT
(241) *Šį sezoną žalgiriečiai taip **gerai gal** dar ir nežaidė.* DLKT

71. Įprastumo prieveiksmiai ir pasikartojimo prieveiksmiai: $Asp_{habitual}$ > / < $Asp_{repetetive}$, pvz.:
(242) *Rimtai susirgęs ar patyręs sunkią traumą dirbantis asmuo po 4-8 mėnesių gydymosi ir reabilitacijos **paprastai vėl** būna darbingas, o bedarbis tokiam laikui pripažįstamas invalidu.* DLKT
(243) *Kita vertus, jie nepamiršo ir savęs, statydami prabangiausius rūmus. Ir čia **vėl dažniausiai** sutinkamos Pacų pavardės.* DLKT

72. Įprastumo prieveiksmiai ir dažnumo prieveiksmiai: $Asp_{habitual}$ > / < $Asp_{frequentative}$, pvz.:
(244) *Tokių zonų (sektorių) gyventojai **paprastai dažnai** testuojami dėl narkotikų vartojimo.* DLKT
(245) ***Neretai** artimieji **paprastai** būna labai įsibauginę ir pavargę, tiesiog prisiima aukos poziciją: ką čia jau padarysi, jei jau taip nutiko, tai yra „mano kryžius" ir turiu jį kantriai nešti.* (http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-08-15-justina-kaliatkaite-priklausomybe-visos-seimos-liga/85344/print)

73. Įprastumo prieveiksmiai ir valios prieveiksmiai: $Asp_{habitual}$ > / < $Mod_{volitional}$, pvz.:
(246) *Beje, **dažniausiai tyčia** bankrutuoja prekybos įmonės.* (http://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/lietuvos_politika/valstybe_slepia_kam_moka_po_bankroto/,print.1)
(247) *Va, **netyčia dažniausiai** unikalios idėjos gimsta.* (http://www.prisimink.lt/lt/diskusijos.forum_zinutes/127541.1396?sev=page)

74. Įprastumo prieveiksmiai ir greitumo prieveiksmiai: $Asp_{habitual}$ > / < $Asp_{celerative}$, pvz.:
(248) *Drovi šypsena* ***paprastai greitai*** *išnyksta nuo veido.* DLKT
(249) *Jei toks pacientas į ligoninę patenka po 48 val. nuo ritmo sutrikimo – ritmo atkūrimas* ***skubiai dažniausiai*** *negalimas – reikalinga skystinti kraują orfarinu mažiausiai 3 savaites, skirti antiaritminius vaistus.* (http://www.pasveik.lt/lt/atsakymai-pagal-organu-sistemas/sirdies-ir-kraujagysliu-sistema/1948/?psl=3)

75. Įprastumo prieveiksmiai ir pirmumo prieveiksmiai: $Asp_{habitual}$ > / < $T_{anterior}$, pvz.:
(250) *Vedėja tokiose vaišėse nedalyvaudavo,* ***paprastai jau*** *būdavo išėjusi.* DLKT
(251) *Renkantis informacijos rinkimo metodus, tyrėjas* ***jau paprastai*** *žino, kas bus tiriama ir kas gali turėti reikiamą informaciją.* DLKT

76. Įprastumo prieveiksmiai ir baigtumo prieveiksmiai: $Asp_{habitual}$ > / < $Asp_{terminative}$, pvz.:
(252) *Nuo VIII a. į kapus* ***paprastai jau*** *nebededama nei sidabrinių antkaklių, nei apyrankių.* DLKT
(253) *Be to, įsigijus „baltą“ PC, jame* ***jau dažniausiai*** *nieko* ***nebe****patobulinsi – vaizdo, tinklo plokštės ar kita periferija būna integruota į sistemines plokštes.* DLKT

77. Įprastumo prieveiksmiai ir tęstinumo prieveiksmiai: $Asp_{habitual}$ > / < $Asp_{continuative}$, pvz.:
(254) *Parduodant sklypus su juose esančiais senais pastatais, PVM* ***paprastai iki šiol*** *nebūdavo skaičiuojamas.* DLKT
(255) *Izraelio sąjungininkas Vašingtonas* ***iki šiol paprastai*** *grasindavo pasinaudoti veto teise ir blokuoti arabų valstybių teikiamas rezoliucijas.* DLKT

78. Įprastumo prieveiksmiai ir artimumo prieveiksmiai: $Asp_{habitual}$ > / < $Asp_{proximative}$, pvz.:
(256) *Priešingu atveju jis gali tapti dar vienu formalumu, prie kurių* ***paprastai greitai*** *priprantama.* DLKT
(257) ***Netrukus dažniausiai*** *mirsime nuo vėžio: kaip tai susiję su profesija, gyvenimo būdu ir gyvenimo vieta* (http://www.delfi.lt/sveikata/sveikatos-naujienos/netrukus-dazniausiai-mirsime-nuo-ve-

zio-kaip-tai-susije-su-profesija-gyvenimo-budu-ir-gyvenimo-vieta.d?id=63179186)

79. Pasikartojimo prieveiksmiai ir valios prieveiksmiai: $Asp_{repetetive}$ > / < $Mod_{volitional}$, pvz.:
    (258) *Šunsnukiai! Vakar jie **vėl tyčia** pribėrė druskos į sriubą ir prisvilino makaronus, pagriebę išplėšė jo portretą iš romano "Ikozameronas" ir pakabino ant išvietės durų...* DLKT
    (259) *Ir pats sau pasakė: „Š-š!", nes **netyčia vėl** garsiau ėmė kalbėti.* DLKT

80. Pasikartojimo prieveiksmiai ir greitumo prieveiksmiai: $Asp_{repetetive}$ > / < $Asp_{celerative}$, pvz.:
    (260) *O paskui **vėl paskubom** ima pasakoti: - Ainu Žuviniu rinku, žiūrau: nugi Sairijų Pipiralė!* DLKT
    (261) *Pagavęs kamuolį ir nukritęs nuo motociklo, jis privalėjo **skubiai vėl** apžergti „plieninį žirgelį".* DLKT

81. Pasikartojimo prieveiksmiai ir pirmumo prieveiksmiai: $Asp_{repetetive}$ > / < $T_{anterior}$, pvz.:
    (262) *Apsisukęs jis grįžo atgal į pastatą, ten, aišku, buvo šilčiau; mudu su Vycka ir **vėl jau** slidinėjome peronu.* DLKT
    (263) *Kelis žingsnius pašlubčiojo, paskui staiga pasveiko. Po pusvalandžio **jau vėl** šoko.* DLKT

82. Pasikartojimo prieveiksmiai ir artimumo prieveiksmiai: $Asp_{repetetive}$ > / < $Asp_{proximative}$, pvz.:
    (264) *Tai pasakęs, aukštasis vyras išėjo, bet **netrukus vėl** sugrįžo.* DLKT
    (265) *Žiūrėk, po kelių dienų jis sugrįžta, kaip žadėjo. Bet ir **vėl netrukus** išeina, nepasilieka su jais namie žaisti ar skaityti.* DLKT

83. Pasikartojimo prieveiksmiai ir trukmės prieveiksmiai: $Asp_{repetetive}$ > / < $Asp_{durative}$, pvz.:
    (266) *Apolonija **vėl ilgai** galvojo.* (Ulvydas, 1971: 471)
    (267) *Trečiąjį ketvirtį stiprėdama srovė teka priešinga kryptimi, o pasiekusi didžiausią vertę, paskutinį periodo ketvirtį silpnėja ir **trumpam vėl** pasidaro lygi nuliui.* DLKT

84. Pasikartojimo prieveiksmiai ir būdingumo prieveiksmiai: $Asp_{repetetive}$ > / < $Asp_{generic}$, pvz.:
(268) *Po kurio laiko, kai stalo kaimynai* ***kaip paprastai vėl*** *surinko jam po gabaliuką cukraus, Profesorius atsisakė: „Ačiū, nebereikia. Karo, matyt, jau nebebus, o aš to cukraus prisirinkau pilnas dvi batų dėžes.* DLKT
(269) *Pasitaiko, kad ežiai nusprendžia pabadauti ir iki trijų dienų, o vėliau* ***vėl*** *elgtis* ***įprastai****.* (http://www.eziai.lt/pasveta.php)

85. Pasikartojimo prieveiksmiai ir pilnumo prieveiksmiai: $Asp_{repetetive}$ > / < $Asp_{sg.completive}$, pvz.:
(270) *Beje, čia tenka priminti, kad 1882 m. caro valdžia* ***vėl visai*** *uždraudė žydams verstis žemdirbyste – teko kraustytis iš kaimo į miestus.* DLKT
(271) *Kažkas čia iki Alekso pabuvojęs. Ijanas Raideris. Tikriausiai. Turbūt sugebėjo atrakinti ir ne* ***visiškai vėl*** *uždarė, pasiruošė vėl įeiti.* DLKT

86. Pasikartojimo prieveiksmiai ir kokybės prieveiksmiai: $Asp_{repetetive}$ > / < Voice, pvz.:
(272) *Po kurio laiko suslapsčiau dovanas, bet vėliau, kai* ***vėl gerai*** *pasijutau, ištraukiau ir iki šiol laikau jas namie.* DLKT
(273) *- Nebūk toks išdidus ir abejingas savo likimui,* ***gerai dar*** *pagalvok.* DLKT

87. Dažnumo prieveiksmiai ir valios prieveiksmiai: $Asp_{frequentative}$ > / < $Mod_{volitional}$, pvz.:
(274) *Kalbėkite aiškiai, per* ***dažnai tyčia*** *nešvepluokite.* DLKT
(275) *O ką jau kalbėti, kad* ***netyčia dažnai*** *susižeidžiu :D* (http://www.likimas.lt/sveikata-pagal-zodiako-zenkla/5.rkp.html)

88. Dažnumo prieveiksmiai ir greitumo prieveiksmiai: $Asp_{frequentative}$ > / < $Asp_{celerative}$, pvz.:
(276) *Pats žinote, kaip* ***kartais greitai*** *sklinda gandai.* DLKT
(277) *Daug metų dirbdami socialinio pedagogo darbą žinome, kaip* ***skubiai kartais*** *reikia patarimo, konsultacijos ar tiesiog palaikymo.* (http://www.socped.lt/index.php/skubi-konsultacija.html)

89. Dažnumo prieveiksmiai ir pirmumo prieveiksmiai: $Asp_{frequentative}$ > / < $T_{anterior}$, pvz.:
    (278) *Tokio amžiaus žmonės* ***dažnai jau*** *turi nuolatinį darbą, tačiau dar neturi finansinių įsipareigojimų ir išlaikytinių...* DLKT
    (279) *Jie, bent studentai,* ***jau kartais*** *nekirčiuotus galinius skiemenis ištaria per dusliai, nurydami.* DLKT

90. Dažnumo prieveiksmiai ir baigtumo prieveiksmiai: $Asp_{frequentative}$ > / < $Asp_{terminative}$, pvz.:
    (280) *Suaugę vaikai kenčia spaudimą, tačiau* ***dažnai jau ne****turi jėgų, nenori, o gal ir nemoka ką nors keisti.* DLKT
    (281) *Brūkšniu* ***jau kartais ne****sitenkinama: pvz.: Stomatologas: ir gydytojas, ir dizaineris.* DLKT

91. Dažnumo prieveiksmiai ir tęstinumo prieveiksmiai: $Asp_{frequentative}$ > / < $Asp_{continuative}$, pvz.:
    (282) *Mikėnų kultūros žūtis* ***kartais vis dar*** *vadinama mįsle, nors vis dažniau bandoma įvardinti ir kaltininkus.* DLKT
    (283) *Toliau pateikia savo komentarus: „Vakarines naujienas" pradėjau skaityti neseniai,* ***iki šiol dažnai*** *pavartydavau „Respubliką".* DLKT

92. Dažnumo prieveiksmiai ir artimumo prieveiksmiai: $Asp_{frequentative}$ > / < $Asp_{proximative}$, pvz.:
    (284) *Visos jos prasideda puikiai, vaizduotė išjudinama iškart, bet gana* ***dažnai greitai*** *atslūgsta.* DLKT
    (285) *Kai kurie ryžtasi paragauti savarankiškos duonos, tačiau* ***netrukus neretai*** *grįžta atgal pas tėvus.* DLKT

93. Valios prieveiksmiai ir kokybės prieveiksmiai: $Mod_{volitional}$ > / < Voice, pvz.:
    (286) *Jei vaikas* ***tyčia blogai*** *elgiasi, būkite tvirti ir ryžtingi.* (http://www.bendraamziai.lt/?Page=109&Vp=316&lang=)
    (287) *Mažas vaikas nesielgia* ***blogai tyčia*** *– jis neturi pakankamai patirties ir nežino, kad mušamam skauda.* (http://www.manosveikata.lt/lt/temos/tevai-ir-vaikai/kai-siauteja-mazasis-tornadas)

94. Greitumo prieveiksmiai ir pirmumo prieveiksmiai: $Asp_{celerative}$ > / < $T_{anterior}$, pvz.:
(288) *Atsisėdau ir* ***greitai jau*** *lėkėme pro parduotuves ir kavines Kings Roudu tolyn.* DLKT
(289) *Aikštę priėjau, kai Jotis* ***jau lėtai*** *slinko ilga pagrindine gatve.* DLKT

95. Greitumo prieveiksmiai ir tęstinumo prieveiksmiai: $Asp_{celerative}$ > / < $Asp_{continuative}$, pvz.:
(290) *Santariškių Kraujo centrui* ***vis dar skubiai*** *reikalingi A(II) teig. grupės kraujo donorai.* (http://www.15min.lt/naujiena/ziniosgyvai/sveikata/skubiai-reikalingi-a-ii-teig-grupes-kraujo-donorai-541-455056)
(291) ***Skubiai vis dar*** *reikalingas vokiškai bendraujantis plastikinių langų montuotojas (Fenster-Installermeister).* (http://darbo-skelbimai.balsas.lt/lt/skelbimas/siulomas_darbas/2668153/)

96. Pirmumo prieveiksmiai ir tęstinumo prieveiksmiai: $T_{anterior}$ > / < $Asp_{continuative}$, pvz.:
(292) *„Pagal strategiją,* ***jau iki šiol*** *turėjo būti pasirūpinta sankryžų pralaidumu, gatvių praplatinimu, bet tai neįgyvendinta, kaip ir daugybė kitų dalykų", – teigia PDP atstovas.* DLKT
(293) *Kaip žinote,* ***iki šiol jau*** *įvyko devyni tokie simpoziumai.* DLKT

97. Pirmumo prieveiksmiai ir absoliutumo prieveiksmiai: $T_{anterior}$ > / < $Asp_{perfect}$, pvz.:
(294) *Puikybė ir vėl paėmė viršų, taip* ***jau visada*** *nutikdavo.* DLKT
(295) *Tačiau ši pozityvistinė sulyginimo idėja neigia holistinę istorinio proceso prigimtį: interpretatorius į jį „****visada jau****" įtrauktas.* DLKT

98. Pirmumo prieveiksmiai ir retrospektyvos prieveiksmiai: $T_{anterior}$ > / < $Asp_{retrospective}$, pvz.:
(296) *Tarp praeities ir ateities šiandiena yra mėgavimosi, kentimo ir iniciatyvos dimensija: gebėjimas įsikišti, apie kurį* ***ką tik jau*** *kalbėjome.* DLKT
(297) *Kada aš buvau 1971 metais priimtas į Rašytojų sąjungą, butą* ***jau ką tik*** *buvau gavęs, todėl tose dalybose nebedalyvavau.* DLKT

99. Pirmumo prieveiksmiai ir trukmės prieveiksmiai: $T_{anterior}$ > / < $Asp_{durative}$, pvz.:
    (298) *Apie šį kūrinį **jau trumpai** kalbėta, aptartos jo atsiradimo aplinkybės.* DLKT
    (299) *Betikrindamas šias datas, aptikau, kad Jūs dar prieš Repšį **trumpai jau** buvote užsiminę Jaspersą (1971).* DLKT

100. Pirmumo prieveiksmiai ir numatomumo prieveiksmiai: $T_{anterior}$ > / < $Asp_{prospective}$, pvz.:
    (300) *Aršibaldas nesitikėjo tokių prisipažinimų ir **jau vos ne**verkia.* DLKT
    (301) *Mano marškiniai **beveik jau** permirko - nuo prakaito ir lietaus.* DLKT

101. Pirmumo prieveiksmiai ir pilnumo prieveiksmiai: $T_{anterior}$ > / < $Asp_{sg.completive}$, pvz.:
    (302) *Apie Jonulį ir jo baisų likimą Antanukas **jau visai** pamiršo.* DLKT
    (303) *- Dirvos **visai jau** pradžiūvusios, žmonės sėja...* DLKT

102. Pirmumo prieveiksmiai ir kokybės prieveiksmiai: $T_{anterior}$ > / < Voice, pvz.:
    (304) *Pagyvenę pusę metų Amerikoje, jie abu **jau gerai** išmoko kalbėti angliškai.* DLKT
    (305) *Štai aš esu Ingrida Rajunčiūtė, noriu pasidaryti pati savo rankomis remontą, tik nežinau nuo ko pradėti, ir kai perskaičiau tai, labai **gerai jau** žinau nuo ko man reikia pradėti, labai puiki ši literatūra.* (http://remontuokim.lt/remonto-medziagos/kas-yra-silikoninis-hermetikas.php)

103. Tęstinumo prieveiksmiai ir absoliutumo prieveiksmiai: $Asp_{continuative}$ > / < $Asp_{perfect}$, pvz.:
    (306) *Matyt, apie tokią galimybę jie **iki šiol niekada** nebuvo kalbėję.* DLKT
    (307) *Galando nežiūrėdamas, nes kiek prisimena, **niekada dar** nebuvo įsipjovęs...* DLKT

104. Tęstinumo prieveiksmiai ir trukmės prieveiksmiai: $Asp_{continuative}$ > / < $Asp_{durative}$, pvz.:
(308) *Dovanok, kad **vis dar ilgai** rašau, bet kaskart vis konkrečiau.* DLKT
(309) *Deputatai ir klausia, kodėl tiek **ilgai iki šiol** nebuvo išsiaiškinta, o paskutiniu metu vėl yra forsuojamas parlamento darbas.* DLKT[18]

105. Tęstinumo prieveiksmiai ir kokybės prieveiksmiai: $Asp_{continuative}$ > / < Voice, pvz.:
(310) *Trumpiau sakant, **iki šiol gerai** nežinau, nuo kurio pastojau.* DLKT
(311) *Iki **šiol** nėra **gerai** suprasta, kaip nanometrinės dalelės sąveikauja su kitomis medžiagomis, juolab su kūno audiniais.* (http://rtn.elektronika.lt/mi/0304/kiek.html)

106. Absoliutumo prieveiksmiai ir artimumo prieveiksmiai: $Asp_{perfect}$ > / < $Asp_{proximative}$, pvz.:
(312) *Sako, senovėje būdavę užkeiktų daiktų. Galėdavai juos bet kur palikti, galėdavo juos bet kas pavogti – jie **visada netrukus** į tavo rankas sugrįždavo.* DLKT
(313) *Žmogui, kurį mato pirmą kartą gyvenime, kurio visai nepažįsta ir kurio tikriausiai **netrukus** jau **niekad** nebematys.* DLKT

107. Absoliutumo prieveiksmiai ir trukmės prieveiksmiai: $Asp_{perfect}$ > / < $Asp_{durative}$, pvz.:
(314) *Alergologas **visada ilgai** ir labai kruopščiai klausinėja apie ligonį ir jo ligą.* DLKT
(315) *Balsės tariamos **trumpai visada** prieš dvigubas priebalses ir uždarame skiemenyje, pvz., der Kuss, bitten, die Katze.* (http://vokieciu24.lt/vokieciu-kalbos-abecele)

[18] Buvo rastas tik vienas pavyzdys, kai trukmės prieveiksmis buvo pavartotas prieš tęstinumo prieveiksmį. Tokią tvarką greičiausiai nulėmė tai, kad trukmės prieveiksmis pavartotas kartu su kiekybinio laipsnio reikšmės prieveiksmiu *tiek*.

108. Absoliutumo prieveiksmiai ir būdingumo prieveiksmiai: $Asp_{perfect}$ > / < $Asp_{generic}$, pvz.:
   (316) *Žūklės niuansai. Ar **visada** karšiai elgiasi **tipiškai**?* (http://www.15min.lt/naujiena/laisvalaikis/zukle/zukles-niuansai-ar-visada-karsiai-elgiasi-tipiskai-144-167051)[19]
   (317) *... studentų pokštai, lotynų kalba ir medicininis spiritas, daugybė naujovių, prie kurių reikia prisitaikyti, ir vyresnioji sesė, kuri neprisitaiko, **kaip paprastai**, **visada** nutyli apie savo trūkumus iki tol, kol viską išbando savarankiškai ir atsiduria aplamdyta kitoje pusėje...* DLKT

109. Absoliutumo prieveiksmiai ir kokybės prieveiksmiai: $Asp_{perfect}$ > / < Voice, pvz.:
   (318) *Ji mikliai atstatinėjo išnirimus, siuvo žaizdas, kurios **visada gerai** gydavo, nepūliuodavo.* DLKT
   (319) *Žmonės pagalvokit, labai **gerai visada** pagalvokit prieš perkant bet kokį gyvūną!* (http://www. gyvunupaieska.lt/lt/news/view/id/67072)

110. Trukmės prieveiksmiai ir būdingumo prieveiksmiai: $Asp_{durative}$ > $Asp_{generic}$, pvz.:
   (320) *Per vakarienę – ketinome kepti dešreles kepsninėje ant ežero kranto – šįkart buvome pirmosios. Labiausiai dėl to, kad Tania nesidažė **kaip paprastai ištisą pusvalandį**.* DLKT
   (321) *Tas dvi savaites mes užtrukdavome pas ją ne **po dvi kaip paprastai**, o po penkias valandas.* DLKT

111. Būdingumo prieveiksmiai ir kokybės prieveiksmiai: $Asp_{generic}$ > / < Voice, pvz.:
   (322) *Anot Izraelio pareigūnų, prieš skrydį tiek lėktuvas, tiek keleiviai buvo, **kaip paprastai**, **griežtai** patikrinti.* DLKT
   (323) *„Mes elgsimės **atsakingai**, **kaip paprastai**", – sakė jis.* DLKT

112. Numatomumo prieveiksmiai ir pilnumo prieveiksmiai: $Asp_{prospective}$ > / < $Asp_{sg.completive}$, pvz.:
   (324) *Šiuolaikinis jaunimas **beveik visai** neskaito knygų, ką tu apie tai manai?* (http://ask.fm/KarinaMcGrath/answer/110064182451)
   (325) *Matome, kaip saulė pasirodo vis mažiau ir mažiau, lyg ją kas temptų prie žemės. Tuoj jos **visai beveik** nematysime gal kokius 4 mėnesius.* DLKT

Apibendrinta statistika pateikiama **3** lentelėje.

[19] Plg. dar šių prieveiksmių vartojimą greta: *Jo vandeniui atsparūs daiktai **visada tipiškai** brangesni. Bent jau tie, kurie kokybiški.* (http://forumas.gps.lt/viewtopic.php?f=28&t=2739&sid=341c6c58beb11f70637eb86efedc4475&start=0)

3 LENTELĖ. Prieveiksmių vartojimas dviem būdais

	Mood$_{\text{evidential}}$	**Mod**$_{\text{epistemic}}$	**T**$_{\text{past}}$	**T**$_{\text{future}}$	**Mod**$_{\text{irrealis}}$	**Mod**$_{\text{necessity}}$	**Mod**$_{\text{possibility}}$	**Asp**$_{\text{habitual}}$	**Asp**$_{\text{repetetive}}$	**Asp**$_{\text{frequentative}}$	**Mod**$_{\text{volitional}}$	**Asp**$_{\text{celerative}}$	**T**$_{\text{anterior}}$	**Asp**$_{\text{terminative}}$	**Asp**$_{\text{continuative}}$	**Asp**$_{\text{perfect}}$	**Asp**$_{\text{retrospective}}$	**Asp**$_{\text{proximative}}$	**Asp**$_{\text{durative}}$	**Asp**$_{\text{generic}}$	**Asp**$_{\text{prospective}}$	**Asp**$_{\text{sg.completive}}$	**Voice**
Mood$_{\text{evidential}}$		*	*	*			*	*	*	*	*		*	*	*	*		*	*		*	*	*
Mod$_{\text{epistemic}}$	*		*	*		*	*	*	*	*	*		*		*	*	*	*	*		*	*	*
T$_{\text{past}}$	*	*		*	*	*	*	*	*			*	*						*				*
T$_{\text{future}}$	*	*	*			*	*	*	*	*	*					*		*	*				
Mod$_{\text{irrealis}}$			*																				
Mod$_{\text{necessity}}$		*	*	*					*	*	*		*			*		*					
Mod$_{\text{possibility}}$	*	*	*	*				*	*	*	*		*	*	*	*		*	*			*	*
Asp$_{\text{habitual}}$	*	*	*	*			*		*	*	*	*	*	*	*			*					
Asp$_{\text{repetetive}}$	*	*	*	*		*	*	*			*	*	*					*	*	*		*	*
Asp$_{\text{frequentative}}$	*	*		*		*	*	*			*	*	*	*	*			*					
Mod$_{\text{volitional}}$	*	*		*		*	*	*	*	*													*
Asp$_{\text{celerative}}$			*					*	*	*			*		*								
T$_{\text{anterior}}$	*	*	*			*	*	*	*	*		*			*	*	*		*		*	*	*
Asp$_{\text{terminative}}$	*						*	*		*													
Asp$_{\text{continuative}}$	*	*					*	*		*		*	*			*			*				*
Asp$_{\text{perfect}}$	*	*		*		*	*						*		*			*	*	*			*
Asp$_{\text{retrospective}}$		*											*										
Asp$_{\text{proximative}}$	*	*		*		*	*	*	*	*						*							
Asp$_{\text{durative}}$	*	*	*	*			*		*				*		*	*				*			
Asp$_{\text{generic}}$									*							*			*				*
Asp$_{\text{prospective}}$	*	*											*									*	
Asp$_{\text{sg.completive}}$	*	*					*		*				*								*		
Voice	*	*	*				*		*		*		*		*	*				*			

Kaip matyti, lietuvių kalboje du prieveiksmiai vartojami dviem būdais labai dažnai: tokie atvejai sudaro beveik du trečdalius visų rastų pavyzdžių (iš viso 113 atvejų). Dažniausiai pagal šią tvarką vartojami $Mod_{epistemic}$ (18 atvejų iš 23 galimų) ir $Mood_{evidential}$ (17 atvejų iš 23) prieveiksmiai, kiek rečiau – $Mod_{possibility}$, $T_{anterior}$ (po 16 atvejų) ir $Asp_{repetetive}$ (15 atvejų iš 23) prieveiksmiai. Kiti prieveiksmiai dviem būdais vartojami kiek rečiau. Visa tai rodo, kad šiais atvejais prieveiksmių reikšmės neturi įtakos šių prieveiksmių vietai sakinyje.

D. Paskutinį skyrelį sudaro atvejai, kai nebuvo rasta pavyzdžių, jog konkretūs du prieveiksmiai būtų pavartoti kartu viename sakinyje. Todėl šių prieveiksmių tarpusavio tvarkos nebuvo galimybės nustatyti. Dabar pateiksiu visus šiuos atvejus:

1. Tikimybės prieveiksmiai ir būdingumo prieveiksmiai: $Mod_{epistemic}$? $Asp_{generic}$.
2. Būtojo laiko prieveiksmiai ir baigtumo prieveiksmiai: T_{past} ? $Asp_{terminative}$.
3. Būtojo laiko prieveiksmiai ir tęstinumo prieveiksmiai: T_{past} ? $Asp_{continuative}$.
4. Būtojo laiko prieveiksmiai ir absoliutumo prieveiksmiai: T_{past} ? $Asp_{perfect}$.
5. Būtojo laiko prieveiksmiai ir retrospektyvos prieveiksmiai: T_{past} ? $Asp_{retrospective}$.
6. Būsimojo laiko prieveiksmiai ir retrospektyvos prieveiksmiai: T_{future} ? $Asp_{retrospective}$.
7. Nerealumo prieveiksmiai ir būtinumo prieveiksmiai: $Mod_{irrealis}$? $Mod_{necessity}$.
8. Nerealumo prieveiksmiai ir galimybės prieveiksmiai: $Mod_{irrealis}$? $Mod_{possibility}$.
9. Nerealumo prieveiksmiai ir įprastumo prieveiksmiai: $Mod_{irrealis}$? $Asp_{habitual}$.
10. Nerealumo prieveiksmiai ir dažnumo prieveiksmiai: $Mod_{irrealis}$? $Asp_{frequentative}$.
11. Nerealumo prieveiksmiai ir valios prieveiksmiai: $Mod_{irrealis}$? $Mod_{volitional}$.
12. Nerealumo prieveiksmiai ir greitumo prieveiksmiai: $Mod_{irrealis}$? $Asp_{celerative}$.
13. Nerealumo prieveiksmiai ir absoliutumo prieveiksmiai: $Mod_{irrealis}$? $Asp_{perfect}$.
14. Nerealumo prieveiksmiai ir retrospektyvos prieveiksmiai: $Mod_{irrealis}$? $Asp_{retrospective}$.
15. Nerealumo prieveiksmiai ir būdingumo prieveiksmiai: $Mod_{irrealis}$? $Asp_{generic}$.
16. Nerealumo prieveiksmiai ir numatomumo prieveiksmiai: $Mod_{irrealis}$? $Asp_{prospective}$.

17. Nerealumo prieveiksmiai ir pilnumo prieveiksmiai: $Mod_{irrealis}$? $Asp_{sg.completive}$.
18. Nerealumo prieveiksmiai ir kokybės prieveiksmiai: $Mod_{irrealis}$? Voice.
19. Būtinumo prieveiksmiai ir baigtumo prieveiksmiai: $Mod_{necessity}$? $Asp_{terminative}$.
20. Būtinumo prieveiksmiai ir tęstinumo prieveiksmiai: $Mod_{necessity}$? $Asp_{continuative}$.
21. Būtinumo prieveiksmiai ir retrospektyvos prieveiksmiai: $Mod_{necessity}$? $Asp_{retrospective}$.
22. Būtinumo prieveiksmiai ir numatomumo prieveiksmiai: $Mod_{necessity}$? $Asp_{prospective}$.
23. Būtinumo prieveiksmiai ir pilnumo prieveiksmiai: $Mod_{necessity}$? $Asp_{sg.completive}$.
24. Galimybės prieveiksmiai ir būdingumo prieveiksmiai: $Mod_{possibility}$? $Asp_{generic}$.
25. Įprastumo prieveiksmiai ir retrospektyvos prieveiksmiai: $Asp_{habitual}$? $Asp_{retrospective}$.
26. Įprastumo prieveiksmiai ir būdingumo prieveiksmiai: $Asp_{habitual}$? $Asp_{generic}$.
27. Pasikartojimo prieveiksmiai ir absoliutumo prieveiksmiai: $Asp_{repetetive}$? $Asp_{perfect}$.
28. Dažnumo prieveiksmiai ir absoliutumo prieveiksmiai: $Asp_{frequentative}$? $Asp_{perfect}$.
29. Dažnumo prieveiksmiai ir retrospektyvos prieveiksmiai: $Asp_{frequentative}$? $Asp_{retrospective}$.
30. Valios prieveiksmiai ir pirmumo prieveiksmiai: $Mod_{volitional}$? $T_{anterior}$.
31. Valios prieveiksmiai ir baigtumo prieveiksmiai: $Mod_{volitional}$? $Asp_{terminative}$.
32. Valios prieveiksmiai ir tęstinumo prieveiksmiai: $Mod_{volitional}$? $Asp_{continuative}$.
33. Valios prieveiksmiai ir artimumo prieveiksmiai: $Mod_{volitional}$? $Asp_{proximative}$.
34. Valios prieveiksmiai ir būdingumo prieveiksmiai: $Mod_{volitional}$? $Asp_{generic}$.
35. Valios prieveiksmiai ir numatomumo prieveiksmiai: $Mod_{volitional}$? $Asp_{prospective}$.
36. Greitumo prieveiksmiai ir baigtumo prieveiksmiai: $Asp_{celerative}$? $Asp_{terminative}$.
37. Greitumo prieveiksmiai ir retrospektyvos prieveiksmiai: $Asp_{celerative}$? $Asp_{retrospective}$.
38. Greitumo prieveiksmiai ir artimumo prieveiksmiai: $Asp_{celerative}$? $Asp_{proximative}$.
39. Greitumo prieveiksmiai ir numatomumo prieveiksmiai: $Asp_{celerative}$? $Asp_{prospective}$.

40. Greitumo prieveiksmiai ir pilnumo prieveiksmiai: $Asp_{celerative}$? $Asp_{sg.completive}$.
41. Greitumo prieveiksmiai ir kokybės prieveiksmiai: $Asp_{celerative}$? Voice.
42. Pirmumo prieveiksmiai ir baigtumo prieveiksmiai: $T_{anterior}$? $Asp_{terminative}$.
43. Baigtumo prieveiksmiai ir tęstinumo prieveiksmiai: $Asp_{terminative}$? $Asp_{continuative}$.
44. Baigtumo prieveiksmiai ir absoliutumo prieveiksmiai: $Asp_{terminative}$? $Asp_{perfect}$.
45. Baigtumo prieveiksmiai ir retrospektyvos prieveiksmiai: $Asp_{terminative}$? $Asp_{retrospective}$.
46. Baigtumo prieveiksmiai ir būdingumo prieveiksmiai: $Asp_{terminative}$? $Asp_{generic}$.
47. Tęstinumo prieveiksmiai ir absoliutumo prieveiksmiai: $Asp_{continuative}$? $Asp_{retrospective}$.
48. Tęstinumo prieveiksmiai ir artimumo prieveiksmiai: $Asp_{continuative}$? $Asp_{proximative}$.
49. Absoliutumo prieveiksmiai ir retrospektyvos prieveiksmiai: $Asp_{perfect}$? $Asp_{retrospective}$.
50. Retroskeptyvos prieveiksmiai ir artimumo prieveiksmiai: $Asp_{retrospective}$? $Asp_{proximative}$.
51. Retroskeptyvos prieveiksmiai ir trukmės prieveiksmiai: $Asp_{retrospective}$? $Asp_{durative}$.
52. Retroskeptyvos prieveiksmiai ir būdingumo prieveiksmiai: $Asp_{retrospective}$? $Asp_{generic}$.
53. Retroskeptyvos prieveiksmiai ir pilnumo prieveiksmiai: $Asp_{retrospective}$? $Asp_{sg.completive}$.
54. Retroskeptyvos prieveiksmiai ir kokybės prieveiksmiai: $Asp_{retrospective}$? Voice.
55. Artimumo prieveiksmiai ir būdingumo prieveiksmiai: $Asp_{proximative}$? $Asp_{generic}$.
56. Trukmės prieveiksmiai ir numatomumo prieveiksmiai: $Asp_{durative} > Asp_{prospective}$.
57. Būdingumo prieveiksmiai ir pilnumo prieveiksmiai: $Asp_{generic}$? $Asp_{sg.completive}$.
58. Numatomumo prieveiksmiai ir kokybės prieveiksmiai: $Asp_{prospective}$? Voice.

Visais šiais atvejais prieveiksmių eiliškumas nenustatytas.

6. APIBENDRINIMAS

Anot St. Wilsono ir A. Saygino, turkų kalboje, anot A. Bhatia, hindi kalboje, anot F. Beijero, švedų kalboje du prieveiksmiai vienas kito atžvilgiu daugeliu atvejų vartojami eilės tvarka, nurodyta Cinque'ės hierarchijoje:

> „In most of the clear cases, the ordering restrictions go in the direction predicted by Cinque's hierarchy" (Wilson, Saygin 2001: 3).
>
> „I conclude that Hindi follows the hierarchy of AdvPs proposed by Cinque for the most part" (Bhatia 2006: 23–24).
>
> „What I can say, however, is that the hierarchies that I arrived at by the use of my two corpora seem to match the hierarchy presented in Cinque (1999)" (Beijer 2002: 14).

E. Zymano duomenys parodė, kad anglų kalbos prieveiksmių vartojimas negalėtų patvirtinti Cinque'ės hierarchijos. Priminsiu, kad Cinque, sudarinėdamas savo hierarchiją, ne tik nurodo, bet ir remiasi anglų kalbos duomenimis. Iš 34 prieveiksmių porų, tirtų E. Zymano, tik 9 poros vartojamos tvarka, kurią nurodo Cinque savo hierarchijoje, 2 porų pavyzdžių nerasta, o likusios 23 prieveiksmių poros vartojamos kitaip, nei nurodyta Cinque'ės hierarchijoje[20]. Taigi Zymanas konstatuoja, kad „the result of this investigation was that the Cinque hierarchy faces considerable empirical difficulties in accounting for the facts of English adverb ordering" (Zyman 2011–2012: 131).

Toliau pateikiama 4 lentelė, kurioje pažymėta, kokia eilės tvarka vienas kito atžvilgiu lietuvių kalboje vartojami prieveiksmiai, kuriuos aptarė savo darbe Cinque. Pateikiami tik artimiausių prieveiksmių porų, t. y. gretimai Cinque'ės hierarchijoje pateiktų, vartojimo polinkiai.

Kaip matyti, iš 22 nurodytų porų 5 porų pavyzdžių nerasta, 2 poros buvo pavartotos priešinga tvarka, nei nurodyta Cinque'ės hierarchijoje, 5 poros vartojamos taip, kaip nurodyta Cinque'ės hierarchijoje, ir 10 porų vartojamos dviem būdais, t. y. ir pagal Cinque'ės hierarchiją, ir priešingai. Taigi galime daryti prielaidą, kad iš visų išvardytų Cinque'ės atvejų lietuvių kalboje dažniausiai dviejų prieveiksmių tvarka sakinyje vienas kito atžvilgiu nėra griežtai nustatyta ir gali įvairuoti.

O dabar apibendrinkime visus šiame straipsnyje aptartus atvejus. Kaip jau buvo minėta, iš visų Cinque'ės hierarchijoje nurodytų ir lietuvių kalbai tinkančių prieveiksmių įmanoma sudaryti 253 dviejų prieveiksmių kombinacijas. 58 kombinacijų pavyzdžių nebuvo rasta. Iš likusių 195 kombinacijų pagal

[20] Jo gauti empiriniai duomenys pateikti 2 priede.

Cinque'ės hierarchiją vartojamos 62 poros[21], atvirkštine nei Cinque'ės hierarchijoje nurodyta tvarka vartojama 20 porų[22] ir 113 porų vartojamos abiem būdais[23]. Visa tai pateikta 5 lentelėje (+ simbolis reiškia, kad dviejų prieveiksmių pora vartojama taip, kaip nurodyta Cinque'ės hierarchijoje, - simbolis reiškia, kad pora vartojama priešingai nei nurodyta Cinque'ės hierarchijoje, **x** simbolis reiškia, kad tokių porų pavyzdžių nerasta, o **2** simbolis – kad šios poros vartojamos dviem būdais).

4 LENTELĖ. Dviejų prieveiksmių vartojimo sakinyje būdai[24]

Prieveiksmių eilės tvarka	**Prieveiksmiai vartojami**			
	pagal Cinque'ės hierarchiją	**priešingai nei Cinque'ės hierarchijoje**	**dviem būdais**	**pavyzdžių nerasta**
$\text{Mood}_{\text{evidential}}$ (*tikriausiai*) > $\text{Mod}_{\text{epistemic}}$ (*turbūt*)			*	
$\text{Mod}_{\text{epistemic}}$ (*turbūt*) > T_{past} (*kadaise*)			*	
T_{past} (*kadaise*) > T_{future} (*paskui*)			*	
T_{future} (*paskui*) > $\text{Mod}_{\text{irrealis}}$ (*galbūt*)	*			
$\text{Mod}_{\text{irrealis}}$ (*galbūt*) > $\text{Mod}_{\text{necessity}}$ (*būtinai*)				*
$\text{Mod}_{\text{necessity}}$ (*būtinai*) > $\text{Mod}_{\text{possibility}}$ (*galbūt*)		*		
$\text{Mod}_{\text{possibility}}$ (*galbūt*) > $\text{Asp}_{\text{habitual}}$ (*paprastai*)			*	
$\text{Asp}_{\text{habitual}}$ (*paprastai*) > $\text{Asp}_{\text{repetetive}}$ (*vėl*)			*	
$\text{Asp}_{\text{repetetive}}$ (*vėl*) > $\text{Asp}_{\text{frequentative}}$ (*dažnai*)		*		
$\text{Asp}_{\text{frequentative}}$ (*dažnai*) > $\text{Mod}_{\text{volitional}}$ (*tyčia*)			*	
$\text{Mod}_{\text{volitional}}$ (*tyčia*) > $\text{Asp}_{\text{celerative}}$ (*greitai*)	*			
$\text{Asp}_{\text{celerative}}$ (*greitai*) > $\text{T}_{\text{anterior}}$ (*jau*)			*	
$\text{T}_{\text{anterior}}$ (*jau*) > $\text{Asp}_{\text{terminative}}$ ((*jau*) *nebe*)				*
$\text{Asp}_{\text{terminative}}$ ((*jau*) *nebe*) > $\text{Asp}_{\text{continuative}}$ (*iki šiol*)				*
$\text{Asp}_{\text{continuative}}$ (*iki šiol*) > $\text{Asp}_{\text{perfect(?)}}$ (*visada*)			*	
$\text{Asp}_{\text{perfect (?)}}$ (*visada*) > $\text{Asp}_{\text{retrospective}}$ (*ką tik*)				*
$\text{Asp}_{\text{retrospective}}$ (*ką tik*) > $\text{Asp}_{\text{proximative}}$ (*netrukus*)				*
$\text{Asp}_{\text{proximative}}$ (*netrukus*) > $\text{Asp}_{\text{durative}}$ (*trumpai*)	*			
$\text{Asp}_{\text{durative}}$ (*trumpai*) > $\text{Asp}_{\text{generic/progressive}}$ (*tipiškai*)			*	
$\text{Asp}_{\text{generic/progressive}}$ (*tipiškai*) > $\text{Asp}_{\text{prospective}}$ (*beveik*)	*			
$\text{Asp}_{\text{prospective}}$ (*beveik*) > $\text{Asp}_{\text{sg.completive}}$ (*visai*)			*	
$\text{Asp}_{\text{sg.completive}}$ (*visai*) > Voice	*			

[21] Žr. 1 lentelę.

[22] Žr. 2 lentelę.

[23] Žr. 3 lentelę.

[24] Nurodomos tik poros, tinkančios lietuvių kalbai.

5 LENTELĖ. Prieveiksmių vartojimo būdai

	Mood$_{\text{evidential}}$	**Mod**$_{\text{epistemic}}$	**T**$_{\text{past}}$	**T**$_{\text{future}}$	**Mod**$_{\text{irrealis}}$	**Mod**$_{\text{necessity}}$	**Mod**$_{\text{possibility}}$	**Asp**$_{\text{habitual}}$	**Asp**$_{\text{repetetive}}$	**Asp**$_{\text{frequentative}}$	**Mod**$_{\text{volitional}}$	**Asp**$_{\text{celerative}}$	**T**$_{\text{anterior}}$	**Asp**$_{\text{terminative}}$	**Asp**$_{\text{continuative}}$	**Asp**$_{\text{perfect}}$	**Asp**$_{\text{retrospective}}$	**Asp**$_{\text{proximative}}$	**Asp**$_{\text{durative}}$	**Asp**$_{\text{generic}}$	**Asp**$_{\text{prospective}}$	**Asp**$_{\text{sg.completive}}$	**Voice**
Mood$_{\text{evidential}}$		2	2	2	-	+	2	2	2	2	2	+	2	2	2	2	-	2	2	+	2	2	2
Mod$_{\text{epistemic}}$	2		2	2	+	2	2	2	2	2	2	+	2	+	2	2	2	2	2	x	2	2	2
T$_{\text{past}}$	2	2		2	2	2	2	2	2	+	+	2	2	x	x	x	x	+	2	+	+	+	2
T$_{\text{future}}$	2	2	2		+	2	2	2	2	2	2	+	+	+	+	2	x	2	2	+	+	+	+
Mod$_{\text{irrealis}}$	-	+	2	+		x	x	x	+	x	x	x	+	+	+	x	x	+	+	x	x	x	x
Mod$_{\text{necessity}}$	+	2	2	2	x		-	-	2	2	2	+	2	x	x	2	x	2	+	-	x	x	+
Mod$_{\text{possibility}}$	2	2	2	2	x	-		2	2	2	2	+	2	2	2	2	+	2	2	x	+	2	2
Asp$_{\text{habitual}}$	2	2	2	2	x	-	2		2	2	2	2	2	2	2	+	x	2	+	x	+	+	+
Asp$_{\text{repetetive}}$	2	2	2	2	+	2	2	2		-	2	2	2	-	-	x	-	2	2	2	+	2	2
Asp$_{\text{frequentative}}$	2	2	+	2	x	2	2	2	-		2	2	2	2	2	x	x	2	+	-	+	+	+
Mod$_{\text{volitional}}$	2	2	+	2	x	2	2	2	2	2		+	x	x	x	-	-	x	+	x	x	+	2
Asp$_{\text{celerative}}$	+	+	2	+	x	+	+	2	2	2	+		2	x	2	-	x	x	+	-	x	x	x
T$_{\text{anterior}}$	2	2	2	+	+	2	2	2	2	2	x	2		x	2	2	2	-	2	+	2	2	2
Asp$_{\text{terminative}}$	2	+	x	+	+	x	2	2	-	2	x	x	x		x	x	x	-	-	x	-	-	-
Asp$_{\text{continuative}}$	2	2	x	+	+	x	2	2	-	2	x	2	2	x		2	x	x	2	+	+	+	2
Asp$_{\text{perfect}}$	2	2	x	2	x	2	2	+	x	x	-	-	2	x	2		x	2	2	2	+	+	2
Asp$_{\text{retrospective}}$	-	2	x	x	x	x	+	x	-	x	-	x	2	x	x	x		x	x	x	+	x	x
Asp$_{\text{proximative}}$	2	2	+	2	+	2	2	2	2	2	x	x	-	-	x	2	x		+	x	+	+	+
Asp$_{\text{durative}}$	2	2	2	2	+	+	2	+	2	+	+	+	2	-	2	2	x	+		2	x	+	+
Asp$_{\text{generic}}$	+	x	+	+	x	-	x	x	2	-	x	-	+	x	+	2	x	x	2		+	x	2
Asp$_{\text{prospective}}$	2	2	+	+	x	x	+	+	+	+	x	x	2	-	+	+	+	+	x	+		2	x
Asp$_{\text{sg.completive}}$	2	2	+	+	x	x	2	+	2	+	+	x	2	-	+	+	x	+	+	x	2		+
Voice	2	2	2	+	x	+	2	+	2	+	2	x	2	-	2	2	x	+	+	2	x	+	

Cinque'ės hierarchija yra labai smulkiai suskaidyta: ją sudaro nuosakos, laiko, modalumo, veikslo kategorijos. Kai kurie užsienio mokslininkai mano, kad tam tikros kategorijos patenka į grupes, kuriose prieveiksmių tvarka galėtų būti ne tokia griežta[25]. Bet gautieji lietuvių kalbos duomenys to nepatvirtina. Semantinis pagrindas irgi neleidžia paaiškinti prieveiksmių tvarkos skirtumų, prieveiksmių vartojimas viena ar kita tvarka gan padrikas ir neleidžia sudaryti jokios sistemos. Greičiausiai semantinis pagrindas gali tik numatyti, ar sakinyje bus pavartotas vienas, du ar daugiau prieveiksmių. Kad tvarkos skirtumui turėtų įtakos sakinio aktualioji skaida, irgi negalime teigti. Surinktuose sakiniuose prieveiksmiai pavartoti greta vienas kito, o nėra nukelti į sakinio pradžią ar galą, kaip būna, kai norima išskirti, pabrėžti tam tikrą sakinio dalį. Visai įmanoma, kad prasminis niuansas gali slypėti tų pačių prieveiksmių skirtinguose modeliuose, bet sintaksiškai ir semantiškai, deja, to įrodyti nepavyko. Taigi tikrasis Cinque'ės prieveiksmių hierarchijos pobūdis lieka neaiškus. Beje, iškyla klausimas, ar prieveiksmiai, atrinkti Cinque'ės, tikrai sudaro hierarchiją?

Ką galime drąsiai teigti, apžvelgę lietuvių kalbos duomenis? Galime teigti, kad Cinque'ės prieveiksmių hierarchija nėra universali (tai reikštų, kad ji negali būti panaudota kaip argumentas, įrodantis, jog prieveiksmiai sakinyje yra specifikatoriai), kad lietuvių kalbos duomenys negalėtų jos patvirtinti, kad lietuvių kalboje tam tikrais atvejais vieni prieveiksmiai sakinyje yra linkę būti vartojami prieš kitus, bet dažniausiai vis dėlto dviejų prieveiksmių tvarka sakinyje vienas kito atžvilgiu yra laisva ir gali įvairuoti, ir tai, kad lietuvių kalbos prieveiksmiai pagal semantiką nesudaro jokios hierarchijos.

LITERATŪRA

Ambrazas Vytautas 2006: *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Ambrazas Vytautas, ed., 1997: *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.

Ambrazas Vytautas, red., 1996: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

[25] „Data shows that all the adverbs are naturally grouped into a few classes. The data shows that within each class, the order of adverbs may not be as rigidly fixed as it is between adverbs belonging to different classes" (Bhatia 2006: 23–24); „ [...] the differences among many of the categories are very fine-grained [...] I will not attempt a featural breakdown of these categories, but it is clear that they, to a degree, fall into "fields" and that, within these fields, differences may be rather subtle" (Roberts 2010: 17).

Beijer Fabian 2002: *On the Relative Order of IP-adverbials*. Prieiga internetu: http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.13.1511&rep=rep1&type=pdf.

Bhatia Archna 2006: Testing Cinque's hierarchy: Adverb Placement in Hindi. – *LSO working papers in linguistics* 6. Madison: University of Wisconsin. Linguistics Student Organization, 10–25. Prieiga internetu: http://vanhise.lss.wisc.edu/ling/files/ling_old_web/lso/wpl/6/bhatia.pdf.

Bobaljik Jonathan David 1999: Adverbs: The Hierarchy Paradox. – *Glot International* 4.9/10, 1–6. Prieiga internetu: http://www.bobaljik.uconn.edu/papers/adverbs.pdf.

Cinque Guglielmo 1999: *Adverbs and Functional Heads: A Cross-linguistic Perspective*. New York: Oxford University Press.

Čižik-Prokaševa Veslava 2011: *Lietuvių kalbos linksnių hierarchija*. Humanitarinių mokslų daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

DLKT – Kauno Vytauto Didžiojo universiteto kompiuterinės lingvistikos centro dabartinės lietuvių kalbos tekstynas. Prieiga internetu: http://donelaitis.vdu.lt.

Ernst Thomas 2000: Semantic Features and the Distribution of Adverbs. – *ZAS Papers in Linguistics* 17. Berlin: ZAS, 79–97.

Ernst Thomas 2001: *The Syntax of Adjuncts*. Cambridge: Cambridge University Press.

Frey Werner and Pittner Karin 1999: Adverbialpositionen im deutsch-englischen Vergleich. – *Sprachspezifische Aspekte der Informationsverteilung*, ed. by Doherty Monika. Berlin: Akademie-Verlag (Reihe studia grammatica), 14–40.

Holvoet Axel 2003: Sujungiamieji ir prijungiamieji sakiniai formos bei funkcijos požiūriu. – *Sintaksinių ryšių tyrimai* (*Lietuvių kalbos gramatikos darbai* 1), red. Holvoet Axel, Judžentis Artūras. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 99–114.

Holvoet Axel 2009: *Bendrosios sintaksės pagrindai*. Vilnius: Sapnų sala.

Holvoet Axel, Čižik-Prokaševa Veslava 2005: Papildiniai ir aplinkybės. – *Gramatinių funkcijų tyrimai* (*Lietuvių kalbos gramatikos darbai* 3), red. Holvoet Axel, Mikulskas Rolandas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 65–92.

Holvoet Axel, Judžentis Artūras 2003: Sudėtinio prijungiamojo sakinio aprašymo pagrindai. – *Sintaksinių ryšių tyrimai* (*Lietuvių kalbos gramatikos darbai* 1), red. Holvoet Axel, Judžentis Artūras. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 115–172.

Holvoet Axel, Pajėdienė Jūratė 2005: Aplinkybės ir jų tipai. – *Gramatinių funkcijų tyrimai* (*Lietuvių kalbos gramatikos darbai* 3), red. Holvoet Axel, Mikulskas Rolandas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 93–116.

Jablonskis Jonas 1997: *Lietuvių kalbos gramatika (1922 m.)*. Trečiasis fotografuotinis leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Jackendoff Ray S. 1972: *Semantic interpretation in generative grammar*. Cambridge, MA: MIT Press.

Kruopas Jonas, ats. red., 1957: *M. Danielis Kleinii „Pirmoji lietuvių kalbos gramatika" (1653)*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Kuršaitis Frydrichas 2013: *Lietuvių kalbos gramatika 1876*, parengė Birutė Kabašinskaitė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Lemeškin Ilja, Zabarskaitė Jolanta, sud., 2014: *Lituanistinis Augusto Schleicherio palikimas* 2. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*, vyr. red. Naktinienė Gertrūda, 1–20 (1941–2002), elektroninis leidimas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Prieiga internetu: www.lkz.lt

McConnell-Ginet Sally 1982: Adverbs and Logical Form: A Linguistically Realistic Theory. – *Language* 58(1). Baltimore: Linguistic Society of America, 144–184.

Morzycki Marcin 2008: Nonrestrictive modifiers in non-parenthetical positions. – *Adjectives and Adverbs: Syntax, Semantics, and Discourse*, ed. by McNally Louise, Kennedy Christopher. Oxford: Oxford university press, 101–122.

Otrębski Jan 1956: *Gramatyka języka litewskiego. Nauka o formach* 3. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.

Palionis Jonas, sud., 1957: *J. Jablonskis. „Rinktiniai raštai"* 1. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Ramat Paolo, Ricca Davide 1998: Sentence adverbs in the languages of Europe. – *Adverbial Constructions in the Languages of Europe*, ed. by van der Auwera Johan, Ó. Baoill Dónall. Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 187–275.

Roberts Ian 2010: Grammaticalisation, the Clausal Hierarchy and Semantic Bleaching. – *Gradience, Gradualness and Grammaticalization* (*Typological Studies in Language 90*), ed. by Traugott Elizabeth Closs, Trousdale Graeme. John Benjamins Publishing Company: Amsterdam/Philadelphia, 45–73.

Schleicher Augustas 1856: *Litauische Grammatik*. Prag: J. G. Calve'sche Verlagsbuchhandlung.

Stundžia Bonifacas, spec. red., 1997: *Sapūno ir Šulco gramatika Compendium Gramāticæ Lithvanicæ*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Tenny Carol L. 2000: Gore Events and Adverbial Modification. – Events as Grammatical Objects, ed. by Carol L. Tenny, James Pustejovsky. Stanford: CSLI Publications, 285–334.

Ulvydas Kazys, red., 1971: *Lietuvių kalbos gramatika* 2. *Morfologija*. Vilnius: Mintis.

Vaičiulytė-Semėnienė Loreta 2012: Prieveiksminiai antriniai predikatyvai. – *Baltistica* 47(1). Vilnius: Vilniaus universitetas, 51–72.

Valiulytė Elena 1976: Prieveiksminiai junginiai. – *Lietuvių kalbos gramatika* 3. *Sintaksė*, red. Ulvydas, Kazys. Vilnius: Mintis, 271–275.

Wenger Neven 2009: *Cinque's Functional Hierarchy. Syntax Reading Circle* (*SRC*) *notes (2009/02/09*). Heidelberg: Universität Heidelberg. Prieiga internetu: http://www.iwo-iwanov.info/mediapool/36/361457/data/SRC_Part_I_/Neven_-_Cinque_s_Functional_Hierarchy.pdf.

Wilson Stephen, Saygin Ayşe Pinar 2001: Adverbs and Functional Heads in Turkish: Linear Order and Scope. – *Proceedings of WECOL 2001: Western Conference on Linguistics*. Seattle, WA, USA. Prieiga internetu: http://crl.ucsd.edu/~saygin/papers/WECOLpaper.pdf.

Zyman Erik 2011–2012: *Two Investigations of Adverbs and Clause Structure in English*. Senior Thesis, Princeton University. Prieiga internetu: http://people.ucsc.edu/~ezyman/adverbs_clause_structure.pdf.

Quirk Randolph, Greenbaum Sidney, Leech Geoffrey, Svartvik Jan 1972: *A Grammar of Contemporary English*. London: Longman.

1 PRIEDAS

Prieveiksmių klasifikacija[26]

$Mood_{speech\text{-}act}P$ (šnekos akto prieveiksmiai)	an. *frankly*	lie. *atvirai*, *nuoširdžiai*
$Mood_{evaluative}$ (vertinimo prieveiksmiai)	an. *fortunately*	lie. *laimei*
$Mood_{evidential}$ (netikrumo prieveiksmiai)	an. *allegedly*	lie. *greičiausiai*, *tikrai, tikriausiai*
$Mod_{epistemic}$ (tikimybės prieveiksmiai)	an. *probably*	lie. *turbūt*
T_{past} (būtojo laiko prieveiksmiai)	an. *once*	lie. *kartą*, *kadaise*, *kažkada*, *vakar*
T_{future} (būsimojo laiko prieveiksmiai)	an. *then*	lie. *po to*, *paskui*
$Mod_{irrealis}$ (nerealumo prieveiksmiai)	an. *perhaps*	lie. *galbūt*, *gal*
$Mod_{necessity}$ (būtinumo prieveiksmiai)	an. *necessarily*	lie. *būtinai*
$Mod_{possibility}$ (galimybės prieveiksmiai)	an. *possibly*	lie. *galbūt, gal*
$Asp_{habitual}$ (įprastumo prieveiksmiai)	an. *usually*	lie. *paprastai*, *dažniausiai*
$Asp_{repetetive}$ (pasikartojimo prieveiksmiai)	an. *again*	lie. *vėl*, *dar*
$Asp_{frequentative}$ (dažnumo prieveiksmiai)	an. *often*	lie. *dažnai*, *neretai*, *kartais*
$Mod_{volitional}$ (valios prieveiksmiai)	an. *intentionally*	lie. *tyčia*, *sąmoningai*, *specialiai*
$Asp_{celerative}$ (greitumo prieveiksmiai)	an. *quickly*	lie. *greitai*, *skubiai*
$T_{anterior}$ (pirmumo prieveiksmiai)	an. *already*	lie. *jau*
$Asp_{terminative}$ (baigtumo prieveiksmiai)	an. *no longer*	lie. (*jau*) *nebe*, *daugiau ne*
$Asp_{continuative}$ (tęstinumo prieveiksmiai)	an. *still*	lie. *iki šiol*, *vis dar*
$Asp_{perfect}$ (absoliutumo prieveiksmiai)	an. *always*	lie. *visada*, *visuomet*
$Asp_{retrospective}$ (retrospektyvos prieveiksmiai)	an. *just*	lie. *ką tik*
$Asp_{proximative}$ (artimumo prieveiksmiai)	an. *soon*	lie. *greitai, netrukus*
$Asp_{durative}$ (trukmės prieveiksmiai)	an. *briefly*	lie. *trumpai, trumpam, ilgai*
$Asp_{generic/progr.}$ (būdingumo prieveiksmiai)	an. *characteristically*	lie. *tipiškai*, *kaip paprastai*
$Asp_{prospective}$ (numatomumo prieveiksmiai)	an. *almost*	lie. *beveik*, *vos ne*
$Asp_{sg.completive}$ (pilnumo prieveiksmiai)	an. *completely*	lie. *visai*, *visiškai*
$Asp_{pl.completive}$ (dg. papildinio prieveiksmiai)	an. *tutto*	lie. *visi*
Voice (kokybės prieveiksmiai)	an. *well*	lie. *gerai, blogai*

[26] Lentelėje pateikiami autorės išversti, o ne lietuvių kalbotyroje vartojami terminai. Lietuvių kalbos sintaksėse ir gramatikose skiriami būdo prieveiksmiai ir aplinkybiniai prieveiksmiai (juos sudaro vietos, laiko, priežasties ir tikslo prieveiksmiai).

2 PRIEDAS
Eriko Zymano gautų rezultatų lentelė[27]

a.	$\text{Mood}_{\text{speech act}}{}^{\circ}$ (*honestly*) > $\text{Mood}_{\text{evaluative}}{}^{\circ}$ (*unfortunately*)	no
b.	$\text{Mood}_{\text{evaluative}}{}^{\circ}$ (*unfortunately*) > $\text{Mood}_{\text{evidential}}{}^{\circ}$ (*allegedly*)	yes
(c.)	$\text{Mood}_{\text{speech act}}{}^{\circ}$ (*honestly*) > $\text{Mood}_{\text{evidential}}{}^{\circ}$ (*allegedly*)	yes
d.	$\text{Mood}_{\text{evidential}}{}^{\circ}$ (*allegedly/clearly*) > $\text{Mod}_{\text{epistemic}}{}^{\circ}$ (*probably*)	no
e.	$\text{Mod}_{\text{epistemic}}{}^{\circ}$ (*probably*) > T(Past)° (*once*)	(no)
f.	T(Past)° (*once*) > T(Future)° (*then*)	no
g.	T(Future)° (*then*) > $\text{Mod}_{\text{irrealis}}{}^{\circ}$ (*perhaps*)	no
(h.)	$\text{Mod}_{\text{epistemic}}{}^{\circ}$ (*probably*) > $\text{Mod}_{\text{irrealis}}{}^{\circ}$ (*perhaps*)	(yes)
(i.)	$\text{Mod}_{\text{epistemic}}{}^{\circ}$ (*probably*) > $\text{Mod}_{\text{irrealis}}{}^{\circ}$ ([*almost*] *certainly*)	no
j.	$\text{Mod}_{\text{irrealis}}{}^{\circ}$ (*perhaps*) > $\text{Mod}_{\text{necessity}}{}^{\circ}$ (*necessarily*)	no
k.	$\text{Mod}_{\text{irrealis}}{}^{\circ}$ (*perhaps*) > $\text{Mod}_{\text{necessity}}{}^{\circ}$ (*not necessarily*)	(no)
l.	$\text{Mod}_{\text{necessity}}{}^{\circ}$ ([*not*] *necessarily*) > $\text{Mod}_{\text{possibility}}{}^{\circ}$ (*possibly*)	no
m.	$\text{Mod}_{\text{possibility}}{}^{\circ}$ (*possibly*) > $\text{Asp}_{\text{habitual}}{}^{\circ}$ (*usually*)	yes
n.	$\text{Asp}_{\text{habitual}}{}^{\circ}$ (*usually*) > $\text{Asp}_{\text{repetitive(I)}}{}^{\circ}$ (*again*)	no
o.	$\text{Asp}_{\text{repetitive(I)}}{}^{\circ}$ (*again*) > $\text{Asp}_{\text{frequentative(I)}}{}^{\circ}$ (*often*)	(yes)
(p.)	$\text{Asp}_{\text{habitual}}{}^{\circ}$ (*usually*) > $\text{Asp}_{\text{frequentative(I)}}{}^{\circ}$ (*often*)	no
q.	$\text{Asp}_{\text{frequentative(I)}}{}^{\circ}$ (*often*) > $\text{Mod}_{\text{volitional}}{}^{\circ}$ (*intentionally*)	no
r.	$\text{Mod}_{\text{volitional}}{}^{\circ}$ (*intentionally*) > $\text{Asp}_{\text{celerative(I)}}{}^{\circ}$ (*quickly*)	(no)
s.	$\text{Asp}_{\text{celerative(I)}}{}^{\circ}$ (*quickly*) > T(Anterior)° (*already*)	no
t.	T(Anterior)° (*already*) > $\text{Asp}_{\text{terminative}}{}^{\circ}$ (*no longer*)	no
u.	$\text{Asp}_{\text{terminative}}{}^{\circ}$ (*no longer*) > $\text{Asp}_{\text{continuative}}{}^{\circ}$ (*still*)	(no)
v.	$\text{Asp}_{\text{continuative}}{}^{\circ}$ (*still*) > $\text{Asp}_{\text{perfect(?)}}{}^{\circ}$ (*always*)	(no)
w.	$\text{Asp}_{\text{perfect(?)}}{}^{\circ}$ (*always*) > $\text{Asp}_{\text{retrospective}}{}^{\circ}$ (*just*)	yes
x.	$\text{Asp}_{\text{retrospective}}{}^{\circ}$ (*just*) > $\text{Asp}_{\text{proximative}}{}^{\circ}$ (*soon*)	no
y.	$\text{Asp}_{\text{proximative}}{}^{\circ}$ (*soon*) > $\text{Asp}_{\text{durative}}{}^{\circ}$ (*briefly*)	yes
z.	$\text{Asp}_{\text{durative}}{}^{\circ}$ (*briefly*) > $\text{Asp}_{\text{generic/progressive}}{}^{\circ}$ (*characteristically*)	no
aa.	$\text{Asp}_{\text{generic/progressive}}{}^{\circ}$ (*characteristically*) > $\text{Asp}_{\text{prospective}}{}^{\circ}$ (*almost*)	yes
bb.	$\text{Asp}_{\text{prospective}}{}^{\circ}$ (*almost*) > $\text{Asp}_{\text{SgCompletive(I)}}{}^{\circ}$ (*completely*)	yes
cc.	$\text{Asp}_{\text{SgCompletive(I)}}{}^{\circ}$ (*completely*) > Voice° (*well*)	–
dd.	Voice° (*well*) > $\text{Asp}_{\text{celerative(II)}}{}^{\circ}$ (*fast/early*)	no
ee.	$\text{Asp}_{\text{celerative(II)}}{}^{\circ}$ (*fast/early*) > $\text{Asp}_{\text{repetitive(II)}}{}^{\circ}$ (*again*)	no
ff.	$\text{Asp}_{\text{repetitive(II)}}{}^{\circ}$ (*again*) > $\text{Asp}_{\text{frequentative(II)}}{}^{\circ}$ (*often*)	no
gg.	$\text{Asp}_{\text{frequentative(II)}}{}^{\circ}$ (*often*) > $\text{Asp}_{\text{SgCompletive(II)}}{}^{\circ}$ (*completely*)	–
hh.	domain adverbs > {$\text{Mood}_{\text{speech act}}{}^{\circ}$ (*honestly*), $\text{Mood}_{\text{evaluative}}{}^{\circ}$ (*unfortunately*), $\text{Mood}_{\text{evidential}}{}^{\circ}$ (*evidently*), $\text{Mod}_{\text{epistemic}}{}^{\circ}$ (*probably*), temporal adverbs (*now*), $\text{Mod}_{\text{irrealis}}{}^{\circ}$ (*perhaps*), subject-oriented adverbs (*wisely*)}	no

[27] Žr. Zyman 2011–2012: 71t. Raidės skliaustuose žymi atvejus, kurie nebuvo įtraukti į Cinque'ės hierarchiją, o žodžiai *taip* / *ne* skliaustuose nurodo, kad autoriui šie atvejai nėra visiškai aiškūs.

Cinque's Hierarchy of Adverbs and the Findings of the Lithuanian Language

SUMMARY

By referring to the so called universal hierarchy of clausal functional projections developed by Cinque, the article describes the relative order of sentential adverbs in the Lithuanian language. The article is based on the examples from the Corpus of Contemporary Lithuanian Language of the Centre of Computational Linguistics of Vytautas Magnus University in Kaunas as well as the examples found through the web search engine *Google*. The article does not only discuss the relative order of adjacent adverb pairs in Cinque's hierarchy (as it is done by Cinque and other linguists mentioned in the article) but also the relative position of all adverbs in the hierarchy.

After summarising the tendencies of usage of 22 adverb pairs given in Cinque's hierarchy, it was established that examples were not found in the case of 5 pairs; 2 pairs were used in the opposite order compared to Cinque's hierarchy; 5 pairs were used as specified in Cinque's hierarchy, whereas 10 pairs were used in two ways, i.e. both in line with Cinque's hierarchy and contrary to it) (see Table 4 in the article). Hence, it can be assumed that out of all the cases laid down by Cinque, the relative order of two adverbs in a sentence is usually not strictly defined and may vary in Lithuanian.

Out of all the adverbs specified in Cinque's hierarchy and applicable to the Lithuanian language, 253 two-adverb combinations can be made. After summarising all the combinations discussed in the article, it was determined that examples were not found in case of 58 combinations. Out of 195 remaining combinations, 62 pairs are used pursuant to Cinque's hierarchy; 20 pairs are used in the opposite order compared to Cinque's hierarchy, whereas 113 pairs are used in both ways. All that is provided in Table 5 in the article (symbol + means that the pair of two adverbs is used as specified in Cinque's hierarchy; symbol – means that the pair is used contrary to the order established in Cinque's hierarchy; symbol **x** means that no examples were found for such a pair; symbol 2 means that the pair is used in both ways).

The findings of the Lithuanian language show that Cinque's hierarchy of clausal functional projections is not universal and the Lithuanian findings cannot confirm it; that in some cases some adverbs tend to precede others in Lithuanian, though usually the relative order of two adverbs in a sentence is free and may vary; and that Lithuanian adverbs do not constitute any hierarchy based on semantics.

Įteikta 2017 m. gruodžio 27 d.

VESLAVA ČIŽIK-PROKAŠEVA
Lietuvių kalbos institutas
Petro Vileišio g. 5, Vilnius LT-10308, Lietuva
veslava.prokaseva@lki.lt

ANITRA ROZE
Институт латышского языка Латвийского Университета

Направления научных исследований: лексикология, семантика, ономастика, лексикография, цветообозначения, неологизмы (латышский язык).

ЗАИМСТВОВАННЫЕ СЛОВА – ОДИН ИЗ ИСТОЧНИКОВ ОБОЗНАЧЕНИЙ НЮАНСОВ ЦВЕТА В ЛАТЫШСКОМ ЯЗЫКЕ

Skolinti spalvų pavadinimai – vienas iš latvių kalbos atspalvių žymėjimo būdų

АННОТАЦИЯ

Наряду с наречиями, которые в латышском языке обозначают различные нюансы того или иного цвета, например, *gaiši* (светло-), *tumši* (темно-), *koši* (ярко-), *bāli* (бледно-) и т. п., для названия оттенков цвета используется также целый ряд заимствованных цветообозначений.

В статье представлены три группы заимствованных цветообозначений и характеризующие эти группы приметы. Отдельные заимствованные цветообозначения рассмотрены автором более подробно: учтена их семантика, употребление в языке, а также первая регистрация в лексикографических источниках, в отдельных случаях – в других источниках, в основном – в периодических изданиях.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: латышский язык, лексикология, семантика, заимствования, цветообозначения.

ANNOTATION

Besides modifying colour names with such adverbs as *gaiši*, *tumši*, *koši*, *bāli*, etc. which express the intensity of colour, the Latvian language also employs a wide range of terms borrowed from other languages to denote various colour shades and nuances.

The article discusses three groups of borrowed colour names in Latvian. The characteristic features of each group as well as the semantics of each of these words are provided

by also including their first mention in lexicographic publications or other sources (mostly mass media).

KEY WORDS: Latvian language, lexicology, semantics, loan words, colour names.

Цвета – это один из способов восприятия окружающего нас мира, неотъемлемая часть нашей повседневной жизни. Но каково определение понятия «цвет»? Ответ на этот вопрос можно найти в толковых словарях латышского языка. «Словарь латышского литературного языка» слово *цвет* определяет как: ‘Ощущение зрения, восприятие, вызванное волнами видимого света; чувство видения, восприятие, традиционно связанное с образом неких предметов, веществ’ (LLVV IV 398). Аналогичная концепция цвета также выражена в «Словаре современного латышского языка» (MLVV).

Природа цвета нематериальна; Симона София Валке описывает это так: «Без света нет цвета, а сам цвет не имеет материального существования в реальном мире, это плод сенсорной интерпретации. Информация об электромагнитных частотах наш мозг переводит как цвет, объект не имеет цвета, структура его поверхности позволяет отражать частоты, создавая восприятие цвета» (Valke 2012: 133). Таким образом, нельзя отрицать, что восприятие и интерпретация цвета основаны на весьма субъективных факторах и зависят в том числе от возрастной группы, к которой принадлежит индивидуум, от его пола, национальной принадлежности, культурной среды, а также непредсказуемых психологических и эмоциональных особенностей конкретной личности.

Многие области исследований – физика, психология, эстетика, искусство и многие другие – фокусируют внимание на цветах как на одном из основных средств восприятия мира. Цвета также можно рассматривать с лингвистической точки зрения – анализируя названия цветов, которые являются неотъемлемой частью словарного запаса и помогают нам выражать окружающий мир. Поэтому внимание многих лингвистов, особенно исследователей лингвистической семантики, было обращено к цветообозначениям и их семантике, выразить которую зачастую не так просто, а порой даже проблематично.

Моника Михалишина выражает мысль о том, что названия цветов определяет конкретное, в неязыковой реальности существующее явление, которое можно охарактеризовать законами физики. Однако попытка определять цвета с помощью терминологии физики не позволяет каким-либо образом правильно раскрывать семантику цветовых дескрипторов в определенном языке. Исследование цветообозначений – это не просто описание их физических характеристик (Mihališina 2002: 75).

Что же касается семантики цветообозначений, физические характеристики фактически становятся объектом второго плана. Использование в языке названий цветов и их нюансов имеет более важное значение. В определение цветообозначения должна быть включена информация о том, как цвет воспринимается в умах пользователей языка, а также о его специфических особенностях в культурном контексте (Mihališina 2002, 75).

К исследованию цветообозначений латышского языка в лингвистическом аспекте обращалось сравнительно немного языковедов. Петерис Шмит среди прочего изучал цвета, описывающие древнелатышскую одежду (Šmits 1923: 7–33); Дайна Земзаре исследовала цветообозначения, описывающие масть коров (Zemzare 1971: 189–200); Инесе Эдельмане писала об основных латышских цветах (Ēdelmane 1971: 73–85); Антония Ахэро сосредоточилась на сложных названиях цветов (Ahero 1965: 31–38); Гунта Лейнице описала цветообозначение *mēļš* (Lejniece 1979: 153–156); Расма Грисле изучила цвета масти лошадей (Grīsle 1995: 40–43); а Лаймуте Балоде писала о черном цвете в гидронимах (Balode 2001: 110–122). Автор статьи также во многих публикациях рассматривала названия цветов в лингвистическом аспекте (см., напр., Roze 2010a: 57–67; Roze 2010b: 50–61; Roze 2012: 292–307).

Отдельной группе цветообозначений посвящена и эта статья.

С лингвистической точки зрения названия цветов можно разделить на простые и сложные; по принципу создания – на первичные и вторичные, а по признаку происхождения – на унаследованные и заимствованные.

Среди первичных цветообозначений латышского языка обозначающих основной цвет (*dzeltens* ‘желтый’, *sarkans* ‘красный’, *zaļš* ‘зеленый’, *zils* ‘синый’ и. др.), имеют место также первичные цветообозначения, обозначающие нюансы цвета. В числе этих названий подавляющая часть – заимствования, такие как *b*ēšs, т. е. *бежевый* ‘светло-коричневый’, *pal*ss, ‘серовато-бледно-желтого цвета; желтый’, š*atens*, т. е. *шатен* ‘каштановый’, *bordo*, т. е. *бордовый* ‘темно-красный’, *marengo*, т. е. *маренго* ‘темно-серый’ и др.[1] К тому же эти цветообозначения имеют очень высокую степень обобщения, поэтому с лингвистической точки зрения определить названия первичных цветов достаточно трудно. Это доказывает метод разработки толкования подобных цветообозначений в толковых словарях, где вместо определения цвета мы наблюдаем *описание цвета* с помощью:

[1] К тому же не всегда семантика заимствованного названия цвета соответствует семантике названия в языке-доноре (или языке-посреднике). Это особенно относится к слову *маренго*, которое в латышском языке имеет значение ‘темно-серый’, а во французском языке – ‘коричневато-красный’.

1) названий реалий, которым данный цвет наиболее характерен (такой метод используется для характеризования основных цветообозначений, напр., *zils* ‘Tāds, kam ir, piem., skaidras debess, rudzupuķu, neaizmirstulīšu ziedu krāsa’[2] (MLVV)), 2) других цветообозночений (такой метод используется, чтобы описать цветообозночения, обозначающие нюансы цвета, напр., *rozā* ‘светло-розовый’[3]).

Такой подход используется потому, что названия цвета являются одной из лексических групп, разсматриваемых экстралингвистически (аналогичными являются группы лексем, описывающие сенсорные впечатления (вкус, запах, осязание, слух) (по этому вопросу см. Bušs 2014).

Порой границы цветообозначения, обозначаемого одним словом, очень широки, и конкретный нюанс можно определить лишь по контексту или на основе предыдущего опыта, а также на основе ассоциативной связи между цветом и реалией. Если предыдущего опыта нет, необходимо оставаться в пределах диапазона тонов и нюансов определенного цвета, которые раскрывают толковые словари.

В данной статье названия цветообозначений рассматриваются в лингвистическом аспекте, автор фокусируется на одной из групп первичных цветообозначений – простых заимствованных цветообозначениях.

Из всего диапазона названий цвета в латышском языке автором выбраны заимствованные цветообозначения, используемые для представления цветовых тонов и нюансов. Эти цветообозначения рассмотрены, сравнивая давность заимствования, а также распространение этих цветообозначений в современном латышском языке.

Рассматриваемые в статье цветообозначения появились в языке в разное время, распространение их также весьма разное. Цель данного исследования – собрать вышеупомянутые цветообозначения, чтобы выяснить, которые из них лучше знакомы и чаще употребляемы пользователями языка – более давние или более поздние заимствования, а также – каковы новейшие способы обозначения нюансов цвета.

Задача, которую попытаемся достигнуть – собрать данные, полученые в ходе исследования, и сделать соответствующие выводы, чтобы понять, можно ли лексикографические источники считать надежным критерием для определения времени заимствования слова или же они не всегда показывают реальное время возникновения данного слова в латышском языке. Другая задача – уточнить, изменилась ли семантика слова, сравнивая более

---

[2] *Синий* ‘такой, который имеет цвет ясного неба, васильков, незабудок’.

[3] *Розовый* ‘светло-алый’.

давние (XVII - начала XX вв.) и современные (конца XX - начала XXI в.) источники.

Хотя, как уже упоминалось выше, некоторые статьи о различных цветообозначениях латышского языка были опубликованы, в подобной совокупности заимствованные цветообозначения, обозначающие нюансы цвета, негде ранее рассмотрены не были. Поэтому данное исследование следует рассматривать как первый опыт анализа упомянутых цветообозначений такого рода.

Данные лексикографические источники были выбраны для исследования потому, что именно они являются наиболее значимыми лексикографическими источниками латышского языка данного периода. К тому же в этих словарях часто указана и семантика конкретного цветообозначения.

Касательно определений, используемых в статье, должно пояснить, что под непроизводными словами подразумеваются простые цветообозначения, образованные без помощи префиксов и суффиксов. Язык-донор определен как язык, из которого заимствовано конкретное слово, а языком-посредником назван язык, через посредничество которого слово было заимствовано (см. VPSV 301, 373).

В латышском языке представлено довольно значительное число цветообозначений нелатышского происхождения. Наряду с наречиями, которые в латышском языке обозначают различные нюансы того или иного цвета, например, *gaiši* (светло-), *tumši* (темно-), *koši* (ярко-), *bāli* (бледно-) и т. п., для названия оттенков цвета используется также целый ряд заимствованных цветообозначений. Главное различие между теми и другими в бесспорной компактности заимствованных слов, в возможности одним словом описать нюанс цвета, для обозначения которого при помощи унаследованных лексем необходимо более детальное описание (аналогичную картину видим и в русском языке, например, *бордовый* – темно-красный, *пурпурный* – яркий красновато-фиолетовый, *хаки* – зеленовато-коричневый, *оранжевый* – яркий красновато-желтый или желтовато-красный и т. п.). Заимствованные слова дают подробную характеристику нюанса цвета, обладая четкой возможностью характеризовать внешность среды или реалии, к тому же части из них присуща некоторая экзотика и необычность.

Являющиеся объектом исследования данной статьи прилагательные, обозначающие нюансы цвета, были разделены на **три группы**:

– самые ранние и / или наиболее известные и распространенные заимствования (*lillā* ‘лиловый’, *violets* ‘фиолетовый’, *oranžs* ‘оранжевый’, *rozā* ‘розовый’) определены **в первую группу**;
– более поздние и / или менее известные заимствования (*bēšs* ‘бежевый’, *blonds* ‘блондин’, *brunets* ‘брюнет’, šatens ‘шатен’, *palss*, *pāls*,

pāts ‘бледный, желтоватый, желтовато-серый’, *karmīns* ‘карминный’, *purpurs* ‘пурпурный’) определены во **вторую группу**;

– а самые поздние и самые малоизвестные заимствовния (*indigo* ‘индиго’, *bordo* ‘бордо, бордовый’, *haki* ‘хаки’, *marengo* ‘маренго’) – **в третью группу**.

В данной статье они рассматриваются, во-первых, с учетом первой регистрации в лингвистическом источнике, которая (по крайней мере, приблизительно) помогает определить время заимствования, т. е. появление слова в латышском языке; во-вторых, указывается происхождение слова (что иногда показывает семантическую связь со словом языка-донора), а также учтено употребление слова как в более древних, так и в современных источниках, что делается с целью выявления возможных семантических различий.

Первую группу заимствованных цветообозначений латышского языка составляют, как уже упоминалось, относительно давние заимствования, которые также часто воспринимаются органичной частью латышского языка и прочно вошли в повседневное употребление, редко воспринимаемые как «чужие». Это цветообозначения ***oranžs*** ‘оранжевый’, ***rozā*** ‘розовый’, а также ***lillā*** ‘лиловый’ и ***violets*** ‘фиолетовый’ (которые в сущности обозначают один и тот же цвет).

Цветообозночение ***lillā*** ‘лиловый’ в латышском языке заимствовано из немецкого языка[4]. Впервые в лексикографическом источнике на латышском языке оно встречается во второй половине XIX века – в 1880 году, в «Немецко-латышском словаре» К. Ульмана и Г. Браже, где нем. *lila* переведено *farkani fils*, *lila* (Ulmann, Brasche 1880: 490). Немного ранее цветообозначение *lillā* зафиксировано в периодических изданиях, как например, [...] *filgans lilla tibet mehtelis* [...] ‘синевато-лиловое тибетовое пальто’ (*Latviešu Avīzes*), [...] *gabals pafchauftas drahnas*, *kleites teefa*, *pelleka un lilla* [...] ‘отрезок самотканного сукна для платья, серый и лиловый’ (*Mājas Viesis*).

В современном латышском языке значение цветообозночения *lillā* ‘лиловый’ почти не изменилось. Как и рассматриваемое в дальнейшем *violets* ‘фиолетовый’, оно обозначает *красновато-синий* (или *синевато-красный*) цвет и в толковых словарях даже объясняется аналогичным заимствованным цветообозначением *violets* ‘фиолетовый’ (LLVV IV 712). Этот способ толкования как будто указывает на то, что *lillā* ‘лиловый’ менее подходит для употребления в литературном языке. Однако с такой трактовкой не хотелось бы согласится, о чем свидетельствует употребление *lillā* в языке, в том числе и в литературных источниках.

[4] Сравним с немецким *lila* ‘fliederblau’, т. е. цвета сирени (Kluge 1975: 441).

Для цветообозначения *lillā* характерно как употребление в прямом значении (напр., *lillā virši* ‘лиловый вереск’, *lillā ceriņi* ‘лиловая сирень’), так и в переносном смысле:

- со значением ‘пьяный’ (в контексте: «[...] *biju gluži lillā.*» – «*Kad tad tu neesi «lillā»?» Līze rupji iesaucās. «Kauns gan ir, kad apdomā, ka tik jauns cilvēks jau tik liels dzērājs!»* («[...] *я был совершенно (букв.) лиловым.» – «А когда же ты не (букв.) лиловый!» Лизе грубо вскликнула. «Стыдно подумать, что такой молодой человек уже такой пьяница!»* (Blaumanis 1993: 377))[5];
- со значением ‘(жить) легко, без препятствий, без проблем’, напр., *dzīvot opā lillā*! (жить лилово!).

Цветообозночение ***violets*** ‘фиолетовый’ в латышском языке также заимствовано из немецкого языка[6]. Впервые в лексикографическом источнике на латышском языке оно встречается в начале XX века – в 1906 году – в словаре иностранных слов Е. Дравниека *Svešu vārdu grāmat*a: *violets*, т. е. *фиолетовый* ‘iezils, zils kā vijolīte’ (‘синеватый, цвета фиалки’) (Dravnieks 1906: 289).

Употребляется оно лишь для характеризования цвета (напр., *violetas ēnas* ‘фиолетовые тени’, *violeti īrisi* ‘фиолетовые ирисы’, *violeti saulrieta mākoņi* ‘фиолетовые тучи заката’).

Этимоном следующего цветообозночения – ***oranžs*** ‘оранжевый’ – является французское *orange* ‘апельсин’ (SVV 1999: 538). Это цветообозночение, обозночающее *красновато-желтый* или *желтовато-красный* цвет и имеющее словарное толкование ‘красновато-желтый, цвета апельсина’, в латышский язык вошло сравнительно недавно. В двуязычных словарях, вышедших с XVII по XIX век, это цветообозночение, насколько известно, не встречается; впервые оно зафиксировано лишь в первой половине XX века. В словаре К. Дуцмана «Политическая и общая книга иностранных слов» находим прилагательное *oranžs* ‘оранжевый’ с толкованием ‘желто-алый’ (Ducmanis 1921: 265), а в словаре *Latviešu konversācijas vārdnīc*а к слову *oranžs* добавлено указание, что слово заимствовано из французского языка,

---

[5] По мнению автора, у этого переноса значения имеется два предположительных обьяснения: 1) связь на почве фонетического сходства со словом *pilns* (также разг. *pillā*) букв. ‘полный’ со значением ‘в состоянии сильного опьянения’; 2) метафорическая связь с цветом лица (носа) пьющего человека (ср. со словом *ziliķis* (LLVV VIII 633 – *zildegunis*) ‘синюшник’ со значением ‘алкоголик, пьяница’).

[6] Немецкий *violett* также обозначает цвет между синим и красным (*in der Färbung zwischen Blau und Rot liegend* ‘veilchenfarben lila’, т. е. окрас между синим и красным – лиловый, цвета фиалки (EW 1517)).

и толкование ‘на золото похожая смесь красного и желтого цвета’ (LKV XV 29914).

Иллюстративный материал показывает, что „визуальных“ нюансов у этого цветообозночения довольно много. Они охватывают тона, начиная с близких к красному до близких к желтому цвету. Прилагательное *oranžs* ‘оранжевый’ в латышском языке в основном используется для обозначения цвета окружающих реалий. Гамму оранжевого цвета приходится считать довольно ограниченной; ограничено и количество реалий, которые характеризуются цветообозначением *oranžs* ‘оранжевый’. Это происходит из-за того, что, как только цвет, присущий какой либо реалии, более близок к желтому или красному, вместо слова *oranžs* используюся обозначения *oranždzeltens* ‘оранжевато-желтый’ или *oranžsarkans* ‘оранжевато-красный’.

Намного реже *oranžs* ‘оранжевый’ используется в переносном смысле, к тому же и в этих случаях сохраняется связь с обозначением цвета. Оранжевыми и связанными с оранжевым (*oranžie*, *oranžisti*) в латышском языке называют партии, организации и т. п., которые цветом своего логотипа выбрали оранжевый цвет. Самые распространенные случаи употребления обозначений *oranžs*, *oranžie* в латышском языке связаны с:

- обозначением демократических сил Украины в начале XXI века (*оранжевая революция*, *оранжевые партии*, *оранжевые силы*, *в Украине победу празнуют оранжевые* и т.);
- Латвийской Народной партией (*Tautas partija*) и ее членами (*оранжевое правительство*, *оранжевые министры*, *оранжевые депутаты*, *оранжевая Латвия* и т. п.); но после ухода данной партии с политической сцены Латвии данное обозначение стало неактуальным.

Следующее заимствованное цветообозначение – ***rozā*** ‘розовый’, которое завершает эту группу, – заимствовано из немецкого *rosa* ‘розовый’. Обозначение *алого* или *красноватого* цвета *rozā* впервые в лексикографических источниках латышского языка зафиксировано во второй половине XIX века – в «Книге иностранных слов» (*Svešu vārdu grāmatā*) (1878) Ф. Мекона с толкованием *rožufērvigs* ‘цвета роз’, *gaišisarkans* ‘алый’ (Mēkons 1878: 33), где оно довольно тесно связано по значению с одной конкретной реалией – розами. Такой тесной связи в современном латышском языке нет, с розами, цветом роз более тесно связано другое цветообозначение – *rožains* ‘цвета роз, розовый’.

«Толковый словарь латышского литературного языка» и «Словарь современного латышского языка» этому цветообозначению дает толкование *gaiši sārts* ‘светло-алый’ (LLVV VI² 699; MLVV).

Фактически *rozā* обозначает тот же самый тон цвета, что и цветообозначения *sārts* ‘алый’, *gaiši sarkans* ‘светло-красный, алый’, *iesarkans* ‘красноватый’ и. т. п.[7].

Нельзя не упомянуть, что этот цвет имеет довольно широкую гамму, которая расширяет восприятие цветообозначения, на что указывают сложные цветообозначения с компонентом *rozā* ‘розовый’ во второй части слова, напр., *gaišrozā* ‘светло-розовый’, *tumšrozā* ‘темно-розовый’, *vecrozā* ‘розовый цвет с сероватым или лиловатым оттенком’, *bēbīšrozā* ‘ светло-, ярко-розовый, характерный для детской одежды, детских вещей’.

Цветообозначение *rozā* используется также и в переносном смысле:

- обозначая что-то светлое, радужное, возможно, нереальное, напр., *skatīties caur rozā brillēm* ‘смотреть через розовые очки’, *auklēt rozā cerības* ‘лелеять розовую надежду’;
- ‘связанный с девочками, девушкам, женщинами, с чем-то девичьим, женственным’, например, *розовая коммуна* ‘женское общежитие’, пример в контексте: *Сейчас мы обратимся к более женственной части Украины, к более сексуальной части, к розовой части, к украинским свадьбам* (LTV1);
- ‘связанный с женским гомосексуализмом’ (напр., *розовые девочки*, *розовая любовь*).

Во **вторую**, самую большую, **группу** заимствованных цветообозначений латышского языка определены цветообозначения, которые не в такой мере, как уже упомянутые, но все же достаточно продолжительно и стабильно являются частью лексики латышского языка. Несмотря на свое прочное место в языке, они все же психологически воспринимаются как заимствованные и довольно чуждые. Это названия цвета: *bēšs* ‘беж, бежевый’, *blonds* ‘блондин’, *brunets* ‘брюнет’, šatens ‘шатен’, *palss*, *pāls*, *pāts* ‘бледный’, ‘бледно-серый’, ‘бледно-желтый’, *karmīns* ‘карминный’, *purpurs* ‘пурпурный’.

В лексикографических источниках латышского языка эти цветообозначения впервые зафиксированы в период с 1638-го (*palss*, *pāts*) по 1980-й год (*šatens* ‘шатен’). Место этих цветообозначений в латышском языке

[7] Обращаясь к цветообозначению *rožains* ‘алый, розовый’ (аналогом которого является словосочетание *rožu krāsa* ‘цвет розы’), надо отметить, что, по мнению автора, *rožains* ‘алый, розовый’ и *rožu krāsa* ‘цвет розы’ обозначают один из нюансов розового цвета и не являются идентичными обозначением этого цвета. Предположительно возможно, что цветообозначение *rožains* ‘алый, розовый’ (а также производная форма *rozīgs* ‘розоватый’) является латышским аналогом заимствованного цветообозначения *rozā* ‘розовый’. По мнению автора, аналогичную, если не идентичню семантику имеет и цветообозначение *sārts* ‘алый’ (см. Roze 2015: 215, 216, 229, 300, 301).

стабильно, но менее актуально, чем у цветообозначений первой группы. В то же время они не так проблематичны как те заимствования, к которым обратимся немного позже.

Частотность употребления этих слов относительно небольшая, все они используются только для характеризования объектов окружающей среды. У некоторых из них имеются ограничения в использовании.

Рассмотрим их подробнее.

Цветообозначение ***bēšs*** ‘беж, бежевый’ происходит от французского *beige* ‘песочного цвета, светло-коричневый’ (SVV 1999: 101). В латышский язык, скорее всего, оно вошло через посредничество немецкого или русского языка. Впервые в лексикографическом источнике латышского языка оно появляется сравнительно поздно – только в 1973 году в «Словаре латышского литературного языка», где ему дается толкование ‘песочного цвета’ (LLVV II 62); слово зарегистрировано и несколько лет спустя – в «Частотном словаре латышского языка» (LBV). Ни в одном другом словаре – ни словаре иностранных слов, ни в словаре правописания, это слово обнаружено не было. Кроме словаря 1976 года прилагательное *bēšs* встречается еще в нескольких лексикографических источниках с аналогичным объяснением: ‘светло-коричневый, песочный’ (SVV 1978: 102), ‘песочный, светло-коричневый’ (SVV 1999: 101), ‘цвета песка’ (LVV 2006: 165) и ‘цвета песка, коричневатый’ (MLVV). Резюмируя словарные данные, можно сделать вывод, что заимствованное цветообозначение *bēšs* соответствует аналогичному сложному обозначению цвета латышского происхождения *smilšu krāsa*, *smilškrāsa* ‘цвета песка, песочный’, которое, например, в «Словаре латышского литературного языка» определяется как ‘светло-коричневый с желтоватым оттенком’ (LLVV VII[2] 51).

Тот факт, что слово *bēšs* использовалось в латышском языке до его первой регистрации в лексикографическом источнике в 1973 году, подтверждает относительно широкое использование слова, например, в периодических изданиях 30-ых годов прошлого века, где *bēšs* используется для описания мноих реалий (обуви, одежды, аксессуаров, реже – для описания масти животных), например: *Sensacionāla prāva Rīgas mierties*ā *par bēša krāsas rokas somiņu*. (*Rīts*) ‘Сенсационное судебное разбирательство в Рижском суде о сумочке бежевого цвета’/ *Uzmanību! Kas būtu atradis vai pircis* [...] *no jaunekļa bēša krāsas sporta uzvalkā dāmu veczelta kabatas pulksteni* [...], *ļoti lūdzu paziņot pret atlīdzību*. (*Jaunākās Ziņas*, 18. 06. 1938.) ‘Внимание! Если кто то нашел или купил [...] у молодого человека в спортивном костюме бежевого цвета женские карманные часы из старого золота [...], просим сообщить за вознаграждение’.

В современном латышском языке семантика цветообозначения *bēšs* практически не изменилась. Оно в основном используется для обозначения цвета разных реалий (в основном – одежды и предметов интерьера), а также масти животных, напр., *Viņš iznāk*, *mazliet sagumis uz priekšu*, *bēšā vējjaka ir daļēji aizvērta* (jauns.lv/raksts/zinas) 'Он выходит, немного наклонившись вперед, бежевая куртка частично закрыта.'/ *Viesistabā*, *melodiski ņaudēdams*, *ieskrēja bēšs kaķis ar viegli rudiem rakstiem*. (www.kurbijkurne.lv/daildarbi) 'В гостиную, мелодично мяукая, забежала бежевая кошка со светло-рыжим узором'.

Как это часто бывает с названиями цветов, прилагательное *bēšs* имеет полностью абстрактную семантику. По форме в текстах оно используется либо отдельно, т. е. само по себе (напр., *bēšs telefons* 'бежевый телефон', *bēšs krēsls* 'бежевый стул', *bēši svārki* 'бежевая юбка'), либо в сочетании с наречием, которое оттеняет интенсивность цветового тона (напр., *gaiši bēšs*, *viegli bēšs* 'светло-бежевый', *tumši bēšs* 'темно-бежевый', либо в сочетании с существительным *krāsa* 'цвет' (напр., *bēša krāsas kleita* 'платье бежевого цвета', *suns bēšā krāsā* 'собака бежевого цвета'), либо в сочетании с наречием, которое оттеняет цвет основного компонента (напр., *pelēki bēšs* 'серовато-бежевый', *dzelteni bēšs* 'желтовато-бежевый').

Второе цветообозначение этой группы – ***blonds*** заимствовано из французского *blond* 'светлый (о волосах), светловолосый' (SVV 1999: 110). В латышский язык оно попало, скорее всего, через посредничество немецкого или русского языка.

Первая регистрация названия цвета *blonds* в латышской лексикографии обнаружена в словаре иностранных слов *Svešu vārdu grāmata: grāmatniekiem un laikrakstu lasītājiem* Екаба Дравниекса с указанием, что оно заимствованно из французского языка с толкованием 'светлый (со светлым лицом и желтоватыми волосами)' (Dravnieks 1906: 39; Dravnieks 1914: 49).

Цветообозначение *blonds* используется только для описания цвета волос (реже – усов, бороды), а также для обозначения человека, у которого такой цвет волос.

В современных лексикографических источниках это цветообозначение толкуется следующим образом: 'светлый (о волосах); светловолосый' (SVV 1978: 110; SVV 1999: 110); 'светлый (о волосах)' (LLVV II 104); 'светлый, желтоватый (о волосах); такой, у которого светлые, желтоватые волосы; светловолосый' (LVV 2006: 176) и 'светлый (о волосах); светловолосый' (MLVV).

Поскольку слово *blonds* обозначает только цвет человеческих волос, невозможно семантически различить интенсивность цветового тона или точно определить сам цвет, если неизвестно, как выглядит реальный объект.

В отличие от толкований в других словарях, где прилагательное *blonds* обозначает только светлый цвет человеческих волос (усов, бороды), единственное уточнение, что этот цвет, вероятно, является одним из тонов желтого, приведено в LVV 1987 и LVV 2006 – ‘светлый, желтоватый (о волосах); такой, у которого светлые, желтоватые волосы; светловолосый’.

На практике прилагательным *blonds* обозначают цвет от светло-коричневого до платинового белого. Следующие примеры иллюстрируют использование прилагательного в языке, предоставляя также ссылки на его семантику: *Lipsts pameta ar īkšķi uz krauju un domīgs nopurināja blondo bārdu*. (Zeberiņš: 8) ‘Липст указал большим пальцем на обрыв и задумчево покачал светлой бородой.’/ *Jaunais cilvēks bija blonds*, *gaiši blonds*, *tā kā sudrabainiem matiem; seja šķita kaila*, *skropstas tik tikko atšķiramas no baltās sejas* [...] (www.atena.lv) ‘Молодой человек был блондином, светлым блондином, как будто с серебристыми волосами; лицо казалось голым, ресницы едва различимы от белого лица [...]’ / *Blonds tu pats ar gaišiem linu matiem*, *Tad tev labi piestāv zilas acis. Manam mīļam gan*, *tam tumši mati*. (Rainis 1948: 464) ‘Блондин ты сам со светлыми волосами цвета льна, Тебе идут голубые глаза. У моего любимого волосы темные’.

Кроме того, в разговорной речи существует фразеологизм *blondais grēks* ‘светловолосый грех’, которое обозначает сексуально привлекательного человека со светлыми волосами, т. е. такого, вид которого вызывает греховные мысли, желание грешить (прелюбодействовать) (см. LVSV 2006: 175). Встречается также употребление *blonds* в переносном смысле со значением ‘такой, у кого относительно низкий уровень интеллекта, недогадливый (обычно про женщину)’.

Следующее имя прилагательное первой группы – ***brunets*** ‘брюнет’ – заимствовано из французского *brunet* ‘человек с коричневыми, темными волосами; темноволосый’ (SVV 1999: 116), в латышский язык оно попало через посредничество немецкого или русского языка.

Первая регистрация цветообозначения *brunets* в лексикографическом источнике латышского языка обнаружена в словаре иностранных слов, составленном Екабом Дравниексом (*Jēkabs Dravnieks*) *Svešu vārdu grāmatā: grāmatniekiem un laikrakstu lasītājiem*, где цветообозначение *brunets* с вариантом *brinets* дано с указанием, что оно заимствовано из французского языка, и с толкованием ‘с темными лицом и темными волосами’ (Dravnieks 1906: 42; Dravnieks 1914: 52).

Это цветообозначение используется только для обозначения цвета волос (усов, бороды) человека: ‘такой (человек), у которого коричневые, темные волосы’ (LLVV II 132), ‘с коричневыми, темными волосами (о человеке)’ (MLVV).

В практическом употреблении в тексте прилагательное *brunets* также используется только для обозначения цвета человеческих волос (усов, бороды), напр.: *Šarlotes ielā joprojām stāv sardzē* [...] *brunets vīrietis* [...] (www.google.lv) 'На улице Шарлотес все еще на страже стоит мужчина брюнет' / *Sēdēju kādu vakaru dāmu garderobes istabā aiz kulisēm*, *un man blakām*, *skatos*, *sēd bruneta jaunkundze ar melnām*, *dzirkstelīgām acīm* [...] (www.tvnet.lv/apollo/arhivs/327979-par_pirmo_latviesu_sabiedribas_elku) 'Однажды вечером я сидел в женской раздевалке за кулисами, и рядом со мной, гляжу, сидит барышня-брюнетка с черными, искрометными глазами [...]'.

Прилагательное *brunets* используется сравнительно редко. Возможная причина этого может быть в том, что большинству пользователей языка слово *brunets* незнакомо; если кто-то и слышал его, то, даже при связи по фонетическому сходству *brunets* – *brūns*, превалирует более знакомое обозначение *brūniem matiem*, *tumšmatains* 'с коричневыми волосами, темноволосый'.

Следующее цветообозначение ***šatens*** заимствовано из французского *châtain* 'каштановый (только о цвете волос человека)' (SVV 1999: 767).

Первая регистрация *šatens* в лексикографическом источнике на латышском языке обнаружена в 1991 году, в «Словаре латышского литературного языка», где ему дано толкование 'каштановый (о волосах человека, о цвете волос человека' (LLVV VII[2] 338; MLVV). Но и в этом случае первая регистрация все же не означает то же самое, что первое использование. Факт, что название цвета *šatens* в латышском языке было известно намного раньше, подтверждает использование его в периодических изданиях 30-ых годов XX века, напр.: *Esmu 21 g*[*adu*]. *v*[*eca*]., *šatena*, *sl*[*aida*]. *aug*[*uma*]., *dzīves priec*[īga]. *jaunava* [...] (*Jaunākās Ziņas*, 31.03.1938) 'Мне 21 год, я стройная, жизнерадостная шатенка [..]'/ *Latgales apgabaltiesas 1. kriminālnodaļa* [...] *meklē* [...] *apsūdzēto* [...], *kura sevišķas pazīmes: vidēja auguma*, *šatens*. (*Valdības Vēstnesis*) '1-й уголовный отдел Латгальского регионального суда [...] разыскивает [...] обвиняемого [...], особые приметы которого: средний рост, шатен'.

В качестве прилагательного для обозначения цвета волос *šatens* используется также в современном латышском языке, о чем свидетельствуют примеры: *Ņem nost tankistu cepures*, *bet zem tām šateni cekuli* [...] (*Rīgas Laiks*) Снимают шапки танкистов, а под ними шатеновые кудри [...] / [...] *Merilina nebija dabiska blondīne. Viņas dabiskā matu krāsa ir šatena* [...] (spoki.tvnet.lv) 'Мэрилин не была натуральной блондинкой. Ее естественный цвет волос – шатенка.'

Цветообозначение ***palss***, следующее в этой группе, заимствовано из немецкой диалектной формы *falch* (ME III 63). Наряду с нижерассмотренным

словом pāts оно появилось в латышском языке очень рано. Так, первая регистрация *palss* в лексикографическом источнике зафиксирована еще в XVII веке: в словаре Г. Манселя *Lettus* (1638), где немецкое словосочетание *fahl Pferd* переведено как *pallβ Sirrx* (Mancelius 1638: 273). В XVIII веке в словаре Г. Ф. Стендера (1789), в немецко-латышской части название цвета *fahl* переведено как *bahls*, *palfs* (Stender 1789: 227), а в латышско-немецкой части цветообозначению *palfs* дан перевод *fahl*, *falb*, *gelblicht* (Stender 1789: 186). В XIX веке в словаре Г. Браже (1875) находим цветообозначение *palfs* с переводом на немецкий язык *fahl*, *gelblich* (Brasche 1875: 121), *palfs* также встречается в словаре К. К. Улманиса и Г. Браже (1880).

Подводя итог, можно заключить, что семантика слова *palss* в лексикографических источниках XVII–XIX веков связана с бледно-желтым цветом, используемым для описания масти лошадей.

Единственной причиной отнесения прилагательного во вторую группу является то обстоятельство, что и само слово, и его сематика не достаточно хорошо известны носителям языка.

В толковых словарях современного латышского языка семантика *palss* почти аналогична: 1. ‘тусклый, также серый’, 2. ‘тускло желтый, желтоватый, с сероватым оттенком (о масти лошади)’ (LLVV VI[1] 219); ‘тусклый, бледный, сероватый’ (LVV 1987: 568); ‘белесоватый цвет, белесый, сероватый, коричневатый’ (LVV 1993: 536).

Примеры употребления слова *palss* в большинстве случаев полностью не раскрывают семантику слова: *Uz ezermales teciņas stāv zirgs – plats, lēnīgs un palss*. (*Jaunā Gaita*, Nr. 144, 1983) ‘На дорожке у озера стоит лошадь – широкая, покладистая, белесая.’ / *Acu priekšā joņoja zirgi – palsas krēpes plandot*. (Repše 1990: 187) ‘Прямо перед глазами пробегали лошади с белесыми гривами’.

Часть примеров намекает, что цвет можно относить также к окраске других животных: *Atālam pārlido Svētelis palss* [...] (www.dzeja.info) ‘Через скошенный луг пролетает белесый аист [...]’ / *Palss kaķītis pavīdēja aiz ceriņiem, piesaistīdams bērna uzmanību*. (Bels 1987: 234) ‘Белесая кошечка мелькнула за кустом серени, привлекая внимание ребенка.’

Прилагательное ***pāls*** впервые в лексикографическом источнике было зарегистрировано в 1927 году – в «Словаре латышского языка» К. Миленбаха, где видим два значения: нем. *bleich* ‘бледный’ и нем. *isabelfarben* ‘серовато-белесый’ (ME III 147).

В словарях современного латышского языка семантика слова отличается: мы уже не находим значения ‘бледный’, вместо него появилось значение ‘светлый с желтоватым оттенком (о масти лошади)’ (LLVV VI[1] 218)) и ‘светлый серовато-желтый’ LVV 1987: 568; LVV 2006: 767).

Название цвета *pāls* используется в основном для обозначения масти лошади, напр.: *Lielais pālais Ksars* [zirgs] *nāca pa priekšu. Pirmajā acu uzmetienā viņš nemaz nelikās tik liels, vajadzēja ieskatīties viņa garajās kājās, muskuļos un kustībās.* (Hemingvejs 1971: 104) 'Большой белесый Ксар [конь] шел первым. С первого взгляда он не выглядел крупным, надо было по-внимательнее присмотреться к его длинным ногам, мускулам и движениям.'

В основе следующего прилагательного этой группы ***pāts*** лежит ливское, эстонское *pāt* 'бледный, тусклый' (ME III 191). Первая регистрация в лексикографическом источнике на латышском языке встречается во второй половине XVIII века – в словаре Я. Ланге, где находим словосочетание *Pahtajs* firgs с интересным переводом на немецкий язык 'ein Rehhaar, al. Eiergelb', т. е. 'желтоватой масти (лат. *ar pātu spalvu*), цвета яичного желтка' (Lange 1773: 225), и в словаре Г. Ф. Стендера, где цветообозначение встречается в словосочетании *pahtajs firgs* с переводом на немецкий язык *Rehhaar Pferd* 'лошадь цвета косули' (Stender 1789: 185).

В «Словаре латышского языка» К. Миленбаха цветообозначению *pāts* дан перевод на немецкий язык 'isabellfarben' с указанием, что название цвета используется для описания масти такой лошади или коровы, которая по цвету схожа с цветом оленя (лат. *brieža spalvā*) (ME III 191).

В словарях современного латышского языка цветообозначение *pāts* характеризуется довольно подробно: 'коричневато-желтый, желтовато-рыжевый с черным, коричневым или серовато-желтым хвостом и гривой (о масти животных)' (LLVV VI[1] 527). Следовательно, семантика цветообозначения почти такая же, как и в словарях XVIII века.

Употребления данного слова в художественной литературе и справочниках показывают, что в основном *pāts* используется для описания масти лошадей: *Visu Zirgu Pilnsapulcē melnie, baltie, bērie un dūkanie, sirmie, pātie un* ābolainie teica: «*Var gadīties, ka mašīnas visu uzvar un mums būs jāiet bojā.*» (Ziedonis 1997: 25) 'На собрании лошадей все – черные, белые, саврасые, темно-коричневые, светло-серые, желтоватые и лошади в яблоках – сказали: «Может получится так, что машины победят и мы погибнем.»' / [...] *kad Teitoņa ordenis iekaroja Austrumprūsiju, šīs zemes milzīgajos mežos bijis daudz losa, pāta un pelēka apmatojuma savvaļas zirgu.* (Baltakmens, Stukuls 1978, 8) '[...] когда Тевтонский орден завоевал Восточную Пруссию, в обширных лесах этой земли было много желтоватых, серовато-желтых и серых лошадей'.

Следующее цветообозначение второй группы – ***karmīns*** 'карминный'. Слово происходит от французского *carmin* (SVV 1999: 343), которое восходит к средневековскому латинскому *carminium*, которое, в свою очередь, – к арабскому *qirmiz* 'темно-красный'; на форму слова повлияло латинское слово *minium* 'киноварь' (OED).

Рассматривая латышские лексикографические источники, мы находим слово *karmīns* в словаре *Svešu vārdu grāmata* Фридриха Мэкона, где *karmīns* (оно же *karmezins*; ср. с немецким das *Karmesin* 'karmīns') указано как обозначение цвета и толкуется как 'светло-красный' (Mēkons 1878: 16). Такое толкование совершенно не соответствует тому цвету, который обозначается словом *karmīns* в современном латышском языке, т. е. темно-красный цвет.

В русско-латышско-немецком словаре К. Валдемара находим слово *карминъ*, лат. *karmins* (*ļoti sarkana krahsa*, т. е. 'ярко-красный цвет'), нем. *carmin* (Valdemārs 1872: 199). Пояснение в скобках *ļoti sarkana krahsa* указывает на насыщенность цвета, но не дает полной уверенности в том, что имеется в виду именно цвет, а не красящее вещество.

По отношению к слову *карминъ* (также как и к последующему *пурпуръ*) надо отметить, что по крайней мере в русском языке в конкретном случае имеется в виду красящее вещество, а не цвет, поскольку для обозначения цвета обыкновенно используются прилагательные *карминовый* и *карминный*, в основе которых лежит имя существительное *кармин* (Садыкова 2008).

Из всех словарей современного латышского языка только в MLVV *karmīns* определяется как название цвета 'темно-красное красящее средство, которое получают из особей женского пола нескольких пород щитовки; соответствующий цвет, оттенок' (MLVV). А LLVV и LVV 2006 слово *karmīns* толкует только как красящее вещество (LLVV IV 166; LVV 2006: 487).

Со значением цвета *karmīns* чаще всего встречается в качестве части сложного слова – *karmīnsarkans* 'карминно-красный'. Намного реже оно используется в роли обозначения цвета само по себе; такое употребление находим, напр., в названии гриба *karmīna bērzlape* [*Russula carminea*] 'сыроежка карминная'. Помимо этого автономное употребление цветообозначения *karmīns* порой встречается в художественной литературе, периодических изданиях, каталогах: *Kvēl rozes karmīnā – es dzeru smaržas kāri – Aiz loga kokos karmīns*, *oranžs*, *zelts* [...] (*Darbs*) 'Пылают розы карминные – я страстно пью их запах – В деревьях за окном карминное, оранжевое, золото [...]' / *Ziedi vienkārši – purpura*, *violeti*, *karmīna*. (www.vidzemescerini.lv/lv/cerinu-katalogs) 'Цветы простые – пурпурные, фиолетовые, карминные'.

Обозначение цвета *karmīns* официально обозначено как цвет флага Латвийской Республики, напр.: *Valsts karoga sarkanajai krāsai (karmīns)* [...] *jāatbilst* [...] *likuma pielikumā dotajam paraugam* (www.saeima.lv/simbolika/karogs) 'Красный цвет государственого флага (карминный) [...] должен соответствотать [...] образцу, указанному в приложении к закону'.

Заимствованное цветообозначение ***purpurs*** произошло от латинского *purpura* ‘иглянка (лат. *purpurgliemezis*); красный цвет’, в основе которого греческое *porphyra* ‘темно-красный цвет’ (SVV 1999: 648). В латышском языке *purpurs* встречается уже в переводе Библии Э. Глика (XVII-XVIII века), но по текстам не ясно, употребляется ли оно для обозначения цвета или ткани.

Первая регистрация в лексикографическом источнике на латышском языке обнаружена также в XVII веке в словаре Г. Манцеля (Mancelius 1638: 138), однако там оно не имеет значения цвета: немецкое *Purpur* переведено (истолковано) как *dahrgha Drehbe* / *swesfcha Drehbe* т. е. ‘дорогая чужеземная ткань’.

В качестве цветообозначения оно впервые встречается в словаре К. Валдемара (1872), будучи частью сложного слова: рус. *багръ*, лат. *purpurpehrwe*, нем. *Purpurfarbe*; рус. *багряный*, лат. *purpursarkans*, *tumschi sarkans*, нем. *purpurroth* (Valdemārs 1872: 6).

Несколько лет спустя в словаре Ф. Мэкона *Svešu vārdu grāmata* слово *purpurs* определяется как ‘skaists sarkanums’ т. е. ‘красивый красный цвет’ (Mēkons 1878: 31), а в словаре К. К. Ульмана и Г. Браже немецкое *purpurn* и *purpurroth* на латышский язык переведено *ſarkans kà purpurs*, *purpurfarkans* т. е. ‘пурпурно-красный’ (Ulmann, Brasche 1880: 583).

Различие между обозначением цвета, красителя и ткани в употреблении слова *purpurs* до сих пор установить порой бывает затруднительно.

Толкования, которые включают понятие ткани определеннного цвета, красителя, которым красили данную ткань, а также самого цвета, можем увидеть, например, в «Словаре латышского литературного языка» (LLVV), в «Словаре латышского языка» (LVV 2006) и в «Словаре современного латышского языка» (MLVV). В качестве примера посмотрим на толкование слова *purpurs* в LLVV: 1) ‘темно-красный краситель с легким фиолетовым оттенком (в древней Греции, Риме), который добывали из иглянки и использовали для окрашивания тканей; определенный цвет, оттенок’, 2) ‘темно-красная ткань с легким фиолетовым оттенком; одежда, которая изготовлена из такой ткани’ (LLVV VII[2] 445).

Подобное употребление видим и в примерах из художественной литературы: *Mila Melka* [...] *ģērbusies līdz zemei gaišā purpurā* [...] (Repše 1998: 142) ‘Мила Мелка [...] в светло-пурпурном [...]’ / *Caur šauro logu lija iekšā sarkana rīta blāzma*, *tērpdama jaunekļa plecus purpurā* [...] (Grīns 30) ‘Через узкое окно брезжила утренняя заря, окутывая плечи юноши в пурпур [...]’.

Это двоякое (или троякое) значение слова, которое мы можем наблюдать в словарях XVIII века, сохранилось и в современном латышском языке.

В последнюю – **третью – группу** заимствованных цветообозначений определены заимствованные слова, которые появились в лексике латышского языка относительно недавно и продолжают восприниматься как в некотором роде чужие и не совсем усвоенные в системе языка; это цветообозначения *haki* ‘хаки’, *indigo* ‘индиго’, *marengo* ‘маренго’ и, в несколько меньшей мере, *bordo* ‘бордовый’. Эти цветообозначения вошли в язык в тесной связи с реалией, которая имела тот или иной цвет; они не всегда сразу четко отделимы от этой реалии и продолжают сохранять изначальную тесную связь с ней, как в быте, так и в языке.

Название ***haki*** ‘хаки’ произошло от английского *khaki*, последнее – от урдского *khāki* ‘цвета пыли’ (SVV 1999: 264). В лексикографическом источнике латышского языка впервые слово зарегистрировано в 1975 году – в «Словаре латышского литературного языка»: в первом значении ‘зеленовато-коричневый цвет; ткань такого цвета’, и во втором значении, обычно в соединении со словом «цвет», в функции прилагательного – ‘зеленовато-коричневый’ (LLVV III 188). В «Словаре современного латышского языка» толкование более точное и объемное: ‘коричневато-желтый, коричневато-зеленый цвет; ткань такого цвета’, и в функции прилагательного ‘в соединении со словом «цвет»: коричневато-желтый, коричневато-зеленый’ (MLVV).

Понятие цветообозначения *haki* в сознании носителей языка главным образом визуально связано с представлением о внешности конкретной ткани или одежды из этой ткани, что, в свою очередь, ассоциативно связывается с опознаваемостью цвета, и, следовательно, вариации в тоне являются незначительными[8]. Такое предположение поддерживают и толковые словари, в которых *haki* описано как: *zaļganbrūna krāsa; audums šādā krāsā* ‘зеленовато-коричневый цвет; ткань такого цвета’.

В то же самое время – в 1975 году – в лексикографическом источнике латышского языка впервые упомянуто и цветообозначение ***indigo*** ‘индиго’ со значением ‘темно-синее кристалическое вещество; соответствующее красящее вещество, соответствующий цвет, тон’ (LLVV III 455), заимствование из испанского *indigo*, в основе которого – латинское *indicum* ‘индийский (цвет)’ (SVV 1999: 302). В латышский язык оно пришло через

[8] Эта ассоциативная связь представляется как *haki* ‘хаки’ → армейская форма или одежда соответвующего цвета.

посредничество немецкого или русского языка[9]. Со значением цвета оно чаще всего используется в словосочетаниях *indigo zils* 'синий, как индиго' и *indigo krāsa* 'цвет индиго'. Без обозначающего цвет имени прилагательного *zils* 'синий' цветообозначение *indigo* 'индиго' встречается довольно редко, в основном со значением красящего вещества или когда речь идет о цветах радуги. В последнее время *indigo* часто употребляется в словосочетании *indigo bērns*, т. е. ребенок индиго – 'особенно чувствительный ребенок, который мир воспринимает по-своему' (MLVV).

Вопрос о происхождении следующего цветообозначения этой группы – ***marengo*** 'маренго' в его изначальной, как, впрочем, и теперешней семантике является довольно проблематичным. В основе названия лежит топоним *Marengo* в Италии, название местности, где произошла жестокая битва с армией Наполеона. По легенде в этой битве было пролито так много крови, что вся земля стала коричневато-красной. С тех пор, например, во французском языке слово *marengo* обозначает коричневато-красный цвет. Позже у этого слова появились и другие значения напр., *пестрый* (без указания на конкретные цвета). В латышском языке (как и, напр., соответствующее слово в русском) *marengo* обозначает *темно-серый цвет*. Позже цветом *marengo* 'маренго' начали называть черный цвет с небольшими белыми или серыми крапинками, а в XVIII веке в России словом *маренго* обозначали каштановый цвет, который соответственно был синонимом коричневого цвета, аналогом французского *marengo ou brun* (см. ИСГРЯ 2010).

Впервые в лексикографическом источнике латышского языка это цветообозначение упомянуто в 1978 году в «Словаре иностранных слов», где цветообозначению *маренго* с указанием этимологии (т. е. произошло от топонима *Маренго* в Италии) дано толкование 'темно-серый цвет' (SVV 1978: 449). Связь этого цветообозночения с реалией выражена особенно ярко. Принимая во внимание происхождение слова и его тесную связь с

[9] В немецком языке *Indigo* обозначает синее красящее вещество, которое получали от растения индиго (в восточной Индии); с посредством греческого языка оно попало в Европу и свое название получило от места своего происхождения – из греческого *Indikón* (Ἰνδικόν) 'индийский, из Индии'. В латинском языке перенятая форма *Indicum* дальше ведет к позднему средненижненемецкому *indich*, раннему нововерхненемецкому *endich*, *endit*. С XVII века ставшая доминирующей форма *Indigo* не произошла (как принято считать) от испанского *índigo*, а от верхнеитальянского *indigo*, *indaco*, поскольку торговля с Востоком велась через итальянские порты (EW 1989–1995). В русский язык *индиго* попало либо от немецкого *Indich* (ИСГРЯ 2010), либо, как указывает другой источник, от испанского *indico*, латинского *indicum* (СИС). В другом источнике указано, что русское инди́го 'синий краситель и соответствующее растение', вероятнее всего, заимствовано от латинского *indicum*, греческого ἰνδικόν через посредничество немецкого *Indigo* или испанского *indigo* (ЭСРЯ 1964–1973).

реалией, которой этот цвет характерен, т. е., с тканью маренго, маловероятным в латышском языке является употребление обозначения цвета *marengo* отдельно от названия конкретной ткани. Об этом свидетельствует и описание *marengo* в «Толковом словаре латышского языка» – ‘темно-серый цвет; шерстяная ткань такого цвета (обычно для костюма или пальто)’ (LLVV V 93). В «Словаре современного латышского языка» оба значения объединены в одном: ‘темно-серый цвет; шерстяная ткань такого цвета’ (MLVV), возможно потому, что по примерам трудно определить – речь идет о ткани или о названии цвета.

Примеры, которые однозначно бы подтвердили использование *маренго* только в качестве названия цвета, автором не обнаружены. Конечно, можно теоретически предположить существование словосочетаний *marengo māja* ‘дом цвета маренго’ или *marengo automobilis* ‘автомобиль цвета маренго’, но все же такое употребление только гипотетично и могло бы рассматривается лишь как окказиональное. Во всяком случае, такое употребление по данным языка не является актуальным, что, в свою очередь, дает повод предположить, что столь специфическое и тесно связанное с конкретной реалией употребление цветообозначения в языке довольно ограничено.

Последним в этой группе является цветообозначение ***bordo*** ‘бордовый’. Оно произошло от французкого *bordeaux*[10], а последнее – от топонима *Bordeaux* (лтш. *Bordo*) во Франции (SVV 1999: 112).

Обозначение цвета *bordo* ‘бордовый’ не зафиксировано ни в одном из лексикографических источников XVII-XIX веков. Впервые в лексикографическом источнике слово зарегистрировано в «Толковом словаре латышского литературного языка» в 1973 году, где *bordo* ‘бордовый’ толкуется только как цветообозначение *tumši sarkans* ‘темно-красный’ (LLVV II 109–110). Позже у слова появляется и другое значение ‘сорт красного вина; вино этого сорта’ и только вторым упоминается цветообозночение ‘темно-красный’ (SVV 1999: 112), таким образом, косвенно указывается на то, что *bordo* ‘бордовый’ обозначает именно такой тон темно-красного цвета, который характерен для вина этого сорта.

В латышском языке цветообозначение *bordo* ‘бордовый’ было знакомо, по крайней мере, с начала XX века, оно часто встречается в периодических изданиях того времени – 20-ые, 30-ые годы, а также в 40-ые, 50-ые годы, напр., *Lietošanas gatavībā ogām jābūt* [...] *tumši bordo sārtām* [...] ‘Спелые ягоды должны быть [...] темно-бордовыми [...]’ (*Darba Zemnieks*) / *Tērpi ir*

[10] Фр. *bordeaux* ‘D’une couleur proche de celle des vins rouges de Bordeaux (rouge france)’, т. е. цвета вина, которое получено из красного винограда сорта бордо (Hachette 1999: 221).

dažādās krāsās – bordo, *brūnā*, *bēšā*. ‘Одежда разного цвета – бордовая, коричневая, бежевая’ (*Cīņa*).

В качестве обозначения цвета *bordo* ‘бордовый’ используется и как часть словосочетания *bordosarkans* ‘бордово-*красный*’, и в качестве имени прилагательного, напр., *bordo kleita* ‘бордовое платье’, *bordo žakete* ‘бордовый пиджак’.

В заключение хотелось бы отметить еще одну интересную тенденцию в появлении новых цветообозначений в латышском языке. Она не связана непосредственно с заимствованными словами, но, по мнению автора, является следующей ступенью в развития цветообозначений. Речь идет о появлении цветообозначений, в которых вовсе не упоминается название цвета и которые вообще не являются прилагательными. Для обозначения цвета в подобных случаях используются лишь названия реалий (к тому же, надо отметить, часто не обладающих конкретным цветом или поэтичных), например, *saullēkts* ‘восход солнца’, *vaniļa* ‘ваниль’, *dzelzs* ‘железо’, *rudens* ‘осень’, *ceriņi dūmakā* ‘сирень в дымке’ и пр.

О перспективе этой тенденции пока судить трудно, но субъективно кажется, что упомянутый способ обозначения цвета занимает все большее и все более значительное место в пространстве языка. Что характерно – встречаются эти условные цветообозначения лишь в литературных текстах и различных каталогах, а не в разговорной речи. Автор предполагает, что таким образом язык с помощью говорящих на нем людей пытается решить затронутую в начале этой статьи проблему – когда обозначение цвета использовано как бы само по себе, то, даже если оно упомянуто в контексте, без подробнейших пояснений непосвященному читателю или слушателю не открываются нюансы цвета. Способ, при котором для обозначения цвета использованы названия реалий без названия цвета, опирается на ассоциативное восприятие носителей языка и, возможно, эффективнее достигает желаемый результат. В противном случае, т. е., если бы желаемый результат остался недостигнутым, вряд ли упомянутый способ обозначения цвета нашел бы столько последователей.

ВЫВОДЫ

Обобщив материал, рассмотренный в данной статье, можно сделать следующие выводы:

1) часть заимствованных цветообозначений, которые наиболее рано вошли в словарный запас латышского языка, носителям языка хорошо известны; однако специфические цветообозначения (по

большей части это обозначения масти лошадей, заимствованные в XVII-XVIII веке *palss*, *pāls*, *pāts*) вне круга специалистов конкретной индустрии (напр., коневодство, конный спорт) малоизвестны и довольно редко употребляемы;

2) более поздние заимствования употребляются реже; от части это происходит потому, что не распространена и реалия, для характеристики которой используется данное цветообозначение (напр., *маренго*), а отчасти потому, что вместо заимствования чаще используется сложное, незаимствованное цветообозначение (напр., вместо *šatens* употребляется *kastaņbrūns* 'каштановый', вместо *brunets* – *tumši brūns* 'темно коричневый');
3) первая регистрация цветообозначения в лексикографическом источнике не всегда указывает на время возникновения этого обозначения в латышском языке; в отдельных случаях первое употребление слова зафиксировано не в лексикографическом источнике, а в периодическом издании;
4) при рассмотрении употребления цветообозначения в более давних и более современных источниках семантические различия между ними практически не обнаружены (за исключением прилагательного *karmīns*); в современных источниках некоторые цветообозначения (напр., *oranžs*, *rozā*) чаще используются в переносном смысле, но употребление отдельных цветообозначений (напр., *lillā*) в переносном смысле встречается уже в текстах начала XX века;
5) часть современных источников показывает тенденцию вместо заимствованных цветообозначений использовать название самой реалии, которой тот или иной цвет более характерен; но это явление неоднородно во всех проявлениях языка – оно наблюдается в основном в текстах с конкретной спецификой – в товарных каталогах, в описании товара (напр., одежды, бытовой техники) на этикетках, упаковке, в магазинах и. т. п.

СОКРАЩЕНИЯ

лтш. – латышский
нем. – немецкий
фр. - французский
рус. - русский

ИСТОЧНИКИ

Baltakmens Raimonds, Stukuls Vilis 1978: *Latvijas zirgi*. Rīga: Liesma.

Bels Alberts 1987: *Cilvēki laivās*. Rīga: Liesma.

Blaumanis Rūdolfs 1993: *Kopoti raksti* 1. Rīga: Cīrulis.

Brasche G. 1875: *Allererste Anleitung zum Gebrauche der lettische Sprache für Deutsche von G. Brasche*. Libau: Verlag von G. L. Zimmermann.

Cīņa 09.10.1956.

Darba Zemnieks 27. 09.1940

Darbs 15.09.1927

Dravnieks J. 1906: *Svešu vārdu grāmata*. Jelgava.

Dravnieks J. 1914: *Svešu vārdu grāmata*. Jelgava.

Ducmanis K. (K. D.) 1921: *Politiska un vispārēja svešvārdu grāmata*. Pārlabojuši un papildinājuši K. Dēķens un V. Dermanis. Rīga: Komanditsabiedrības «Daile un Darbs» apgādībā.

EW 1989–1995: *Etymologisches Wörterbuch* (nach Pfeifer). Доступно: www.dwds.de.

EW – *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1997.

Grīns Aleksandrs: *Nameja gredzens*. Rīga: Zvaigzne ABC [год не указан].

Hachette 1999: *Dictionnaire Hachette Encyclopèdique*. Edition 2000. Paris: Hachette Livre.

Hemingvejs Ernests 1971: *Kopoti raksti* 1. No angļu valodas tulkojusi Vizma Belševica. Rīga: Liesma.

Jaunākās Ziņas 31.03.1938.

Jaunākās Ziņas 18.06.1938.

jauns.lv/raksts/zinas

Kluge F. 1975: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.

Lange J. 1773: *Lettisch Deuetſcher Theil des volſstandigen Lettiſchen Lexici*. Schloαβ Ober=Pahlen.

Latviešu Avīzes 27.06.1857.

LBV – *Latviešu valodas biežuma vārdnīca* 4. Rīga: Zinātne, 1976.

LKV XV – *Latviešu konversācijas vārdnīca* 15. Rīga: A. Gulbja apgādība, 1937.

LLVV I–VIII – *Latviešu literārās valodas vārdnīca* 1–8. Rīga: Zinātne, 1972–1996.

LTV1 – ТВ передача «Культовая еда. Украина», 27.11.2014.

LVSV 2006 – *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga: Norden AB.

LVV 1987 – *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots.

LVV 1993 – *Latviešu valodas vārdnīca*. Amerikas Latviešu apvienība.

LVV 2006 – Latviešu valodas vārdnīca. Rīga: Avots.

Mājas Viesis 05.09.1860.

Mancelius G. 1638: *Lettus / das ist Wortbuch / Sampt angehengtem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache; Allen und jeden Außheimischen / die in Churland / Semgallen und Lettischem Liefflande bleiben / und sich redlich nehren wollen / zu Nutze verfertigt / Durch Georgium Mancelium Semgall der H. Schrifft Licentiatum &c. Erster Theil*. Cum Grat. & Priv. S. R. M. Svec. Gedruckt unnd verlegt zu Riga durch Gerhard Schröder Anno M. DC. XXXVIII.

ME I–IV – Mīlenbahs (Mülenbachs) Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca* 1–4. (*Lettisch-deutsches Wörterbuch*). Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 1. Rīga: Kultūras fonds, 1923–1925; 2. Rīga: Kultūras fonds, 1925–1927; 3. Rīga: Kultūras fonds, 1927–1929; 4. Rīga, 1929–1932.

Mēkons F. 1878: *Svešu vārdu grāmata*. Rīga.

MLVV – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Доступно: www.tezaurs.lv/mlvv/.

OED – *Online Etymology Dicitonary*. Douglas Harper, 2001–2014. Доступно: www.etymonline.com.

Rainis Jānis 1948: *Kopoti raksti* 3. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība.

Repše Gundega 1998: *Sarkans*. Rīga: Preses Nams.

Rīgas Laiks Nr. 1, 2002.

Rīts 19.05.1936.

spoki.tvnet.lv.

Stender G. F. 1789: *Lettisches Lexikon*. Mitau: J. F. Steffenhagen.

SVV 1978 – *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Liesma.

SVV 1999 – *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Jumava.

Ulmann C. C.; Brache G. 1880: *Lettisches Wörterbuch von Ulmann und Brasche*. Zweiter Theil. Deutsch=lettisches Wörterbuch [...]. Riga u. Leipzig: Brutzer.

Waldemars K. 1872: *Kreewu-latweeschu-wahzu wardnize isdota no Tautas Apgaismoschanas Ministerijas*. Moskva.

Valdības Vēstnesis 06.11.1930.

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007.

www.atena.lv.

www.dzeja.info.

www.google.lv.

www.kurbijkurne.lv/daildarbi.

www.saeima.lv/simbolika/karogs.

www.tvnet.lv/apollo/arhivs/327979-par_pirmo_latviesu_sabiedribas_elku.

www.vidzemescerini.lv/lv/cerinu-katalogs.

Zeberiņš Modris: *Zelta lielceļi*. Rīga: Sol Vita [год не указан].

Ziedonis Imants 1997: *Raksti 12 sējumos* 8. Rīga: Nordik.

ИСГРЯ 2010 – *Исторический словарь галлицизмов русского языка*. Москва: Словарное издательство ЭТС. Доступно: http:// gallicismes.academic.ru, http://dic.academic.ru/.

СИС – Чудинов А. Н.: *Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка*, 1910. Доступно: http://dic.academic.ru/.

ЭСРЯ 1964–1973 – Фасмер М. Р. *Этимологический словарь русского языка*. Москва: Прогресс. Доступно: http://dic.academic.ru/.

ЭСРЯ 2004 – Крылов Г. А. *Этимологический словарь русского языка*. Санкт-Петербург: ООО «Виктория плюс». Доступно: http://dic.academic.ru/.

ЛИТЕРАТУРА

Ahero Antonija 1965: Salikteņi ar norobežotu nozīmi. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 1. laidiens. Rīga: Liesma, 31–38.

Balode Laimute 2001: *kirsn-/juod-/meln-* baltu hidronīmijā. – *Linguistica Lettica* 9. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 110–122.

Bušs Ojārs 2014: *Pārdomas par vārda nozīmi*. Referāts A. Ozola dienas konferencē 2014. gada 21. martā [Rokraksts.].

Ēdelmane Inese 1971: Krāsu nosaukumi latviešu valodā. – *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 7. laidiens. Rīga: Liesma, 73–85.

Grīsle R. 1995: Par zirgu no filologa viedokļa. – *Latvijas Zirgi* 4/5, 40–43.

Lejniece G. 1979: Mēļš. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 15. laidiens. Rīga: Liesma, 153–156.

Mihališina Monika 2002: Melnās krāsas semantika poļu un latviešu valodā. – *Valoda un literatūra kultūras apritē. Zinātniskie raksti* 650. Rīga: Latvijas Universitāte, 75–83.

Roze Anitra 2010a: Adjektīvi ruds, rūsgans, rusls: semantika un lietojums latviešu valodā. – *Res Humanitariae* 7. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 57–67.

Roze Anitra 2010b: Adjektīvu violets un lillā semantika un lietojums latviešu valodā. – *Linguistica Lettica* 19. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 50–61.

Roze Anitra 2012: Mājdzīvnieku krāsu apzīmējumi latviešu valodā. – *Apvienotais Pasaules latviešu zinātnieku III kongress un Letonikas IV kongress „Zinātne, sabiedrība un nacionālā identitāte“. Valodniecības raksti*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 292–307.

Roze Anitra 2015: *Caur krāsu logu. Par krāsu nosaukumiem latviešu valodā*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 496.

Šmits Pēteris 1923: Par seno latviešu apģērba krāsu. – *Filologu Biedrības Raksti* 3. Rīga, 7–33.

Valke Simona Sofija 2012: Hromatiskā semantika Morisa Māterlinka «Zilajā putnā»: oriģināla un latvisko tulkojumu analītisks sastatījums. – *Kultūras studijas. Krāsa literatūrā un kultūrā. Zinātnisko rakstu krājums* 4. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds «Saule», 129–141.

Zemzare Daina 1971: Par govju vārdiem latviešu valodā. – *Baltistica* 7(2). Vilnius: Mintis, 189–200.

Садыкова 2008 – Садыкова, И. В. Русские цветообозначения латинского происхождения. – *Вестник Томского государственного университета. Филология* 1(2). Томск, 28–36 (Доступно: http:// www.philology.ru/linguistics2/sadykova-08.htm).

Skolinti spalvų pavadinimai – vienas iš atspalvių žymėjimo būdų latvių kalboje

SANTRAUKA

Greta spalvos intensyvumą apibūdinančių prieveiksminių komponentų *gaiši* 'šviesiai', *tumši* 'tamsiai', *koši* 'ryškiai', *bāli* 'blankiai' ir pan. latvių kalboje gausu skolintų spalvų pavadinimų įvairiems atspalviams žymėti.

Straipsnyje nagrinėjamos skolintų spalvų pavadinimų grupės, šių grupių būdingosios savybės detaliau aptariant ir kiekvieno konkretaus skolinio – spalvos pavadinimo – semantiką, vartoseną, taip pat pirmuosius fiksavimus leksikografijos šaltiniuose, kai kuriais atvejais – kituose šaltiniuose (dažniausiai periodikoje).

Į pirmąją skolintų spalvų pavadinimų grupę patenka skoliniai, suvokiami kaip pastovi latvių kalbos leksikos dalis, kurie dažnai vartojami kasdieniame bendravime ir retai asocijuojasi su sąvoka „skolinys". Tai spalvų pavadinimai *oranžs* 'oranžinis', *rozā* 'rožinis', *lillā* 'violetinis' ir *violets* 'violetinis'. Tiek pirmosios, tiek antrosios grupės spalvų pavadinimų skoliniams kalboje būdingos įsitvirtinusios perkeltinės reikšmės.

Antrąją, didžiausią skolinių grupę sudaro naujesni skoliniai. Jie jau rečiau nei anksčiau minėti spalvų pavadinimai vertinami kaip „savi", neretai vartotojams yra mažiau žinomi ir vartojami. Be to, dauguma jų glaudžiai susiję su konkrečių realijų grupe (pavyzdžiui, žmogaus ar gyvūno plaukų (paukščių plunksnų) danga). Tai spalvų pavadinimai – būdvardžiai *bēšs* 'smėlinis', *blonds* 'šviesiaplaukis', *brunets* 'tamsiaplaukis', *šatens* 'šatenas', *palss* 'balkšvas; sartis (apie arklį)', *pāls* 'blyškus; šviesiais sartas (apie arklį)', *pāts* 'sartas (apie arklį)', taip pat daiktavardžiai *karmīns* 'karminas' ir *purpurs* 'purpuras' (dažniausiai tai sudėtinių spalvų pavadinimų dalys).

Į trečiąją grupę patenka skolinti spalvų pavadinimai, tapę latvių leksikos dalimi palyginti neseniai (dažniausiai XX a. pirmojoje pusėje) – *haki* 'chaki', *indigo* 'indigas', *marengo* 'marengas', *bordo* 'bordinis'. Esama tam tikrų problemų, susijusių tiek su šių skolinių semantika, tiek su jų įtraukimu į kalbos sistemą, nes šie pavadinimai pateko į kalbą glaudžiai susiję su tam tikra realija ir ne visada gali būti nuo jos atskiriami – jie išlaiko ryšį su ja ir buityje, ir kalboje.

Įteikta 2018 m. balandžio 27 d.

ANITRA ROZE
LU Latviešu valodas institūts
Akadēmijas lauk. 1-815, Riga LV – 1050, Latvia
anitraroze@inbox.lv

Įžvalgos
Insights

ИЛГА ЯНСОНЕ
Институт латышского языка Латвийского университета

Область научных исследований: лексикология, диалектология, ономастика, история языка и языкознания.

АНАТОЛИЙ ПАВЛОВИЧ НЕПОКУПНЫЙ И ЛАТВИЯ

Anatolijus Nepokupnas ir Latvija

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена украинскому языковеду, выдающемуся балтисту - Анатолию Павловичу Непокупному, который за последние 40 лет имел самые тесные контакты с Латвией. Его сотрудничество с латышскими коллегами можно разделить на несколько периодов, связанных с различными темами: межинституционный проект *Языковые связи народов ареала Балтийского моря и прилегающих к нему территорий* (середина 60-тых – начало 80-тых годов XX века); проект *Рижский адрес Леси Украинки* (90-тые годы XX столетия); активности, связанные с избранием А. П. Непокупного иностранным членом Латвийской Академии наук (начало XXI столетия). Паралельно с указанными активностями А. П. Непокупный, начиная с 60-тых годов XX столетия, принимал активное участие в научных конференциях в разных городах Латвии.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: связи украинских и латышских языковедов, балтист и славист Анатолий Павлович Непокупный.

ANNOTATION

The article deals with Anatoly Nepokupny, a Ukrainian linguist and a famous scholar in the Baltic studies. The last 40 years of his professional career were closely connected with Latvia.

His cooperation with Latvian colleagues can be divided into several stages linked to specific activities – an interinstitutional project "Baltic Sea Area and Its Contacts with Neighbouring Peoples' Languages" (the mid-1960s till the beginning of the 1980s); the project "Riga Address of Lesja Ukrajinka" (the 1990s); the activities relating to his election as a foreign member of the Latvian Academy of Sciences (the beginning of the 21st century). In

addition to the above-mentioned activities, Nepokupny also actively participated in various scientific conferences in different cities of Latvia since the 1960s.

KEYWORDS: contacts between Ukrainian and Latvian linguists, Balticist and Slavicist Anatoly Nepokupny.

Анатолий Павлович Непокупный был тем украинским языковедом, который за последние 40 лет имел наиболее тесные контакты с Латвией.

На научных конференциях, посвященных академику Яну Эндзелину, А. П. Непокупный неоднократно выражался, что он является научным внуком Я. Эндзелина. О чем идет речь?

Анатолий Павлович Непокупный с 1955 по 1958 год учился в аспирантуре на отделении русского и славянского языкознания Филологического факультета Киевского университета, где руководителем его диссертации стал ученик Я. Эндзелина Л. А. Булаховский, который в то время занимал как должность директора Института языкознания Украинской Академии наук, так и должность профессора Киевского университета. Л. А. Булаховский ознакомил молодого коллегу с научной деятельностю Я. Эндзелина и посоветовал заняться балтистикой. С тех пор объектом исследований А. П. Непокупного стали балтийские и славянские языковые связи. И после смерти Л. А. Булаховского в 1961 году он стал научным сотрудником Института языкознания Украинской Академии наук. Значит, Л. А. Булаховского с полной уверенностью можно назвать научным отцом А. П. Непокупного. В свою очередь, Л. А. Булаховский был и учеником и коллегой Я. Эндзелина в Харковском университете. В 1908 году Харковский университет пригласил к себе Я. Эндзелина и избрал его нештатным профессором, но так как назначение на эту должность не утвердил министр образования, с 1909 г. Я. Эндзелин начал работать нештатным доцентом, с 1911 г. – нештатным профессором, с 1912 по 1920 гг. – штатным профессором. С 1909 по 1920 гг. Я. Эндзелин в Харкове читал следующие курсы лекций: введение в языкознание, сравнительное языкознание, сравнительная грамматика индоевропейских языков, сравнительная грамматика германских языков, теоретические и практические курсы литовского и древнепрусского (по сведениям Г. Ахвледиани – также латышского), древнеармянского, древнеперсидского, готского, древнеисландского и древнеирландского языков, язык авесты, занятия по чтению текстов авесты и Ригведы, а также древнегреческих и персидских текстов (Grīsle 2007: 33). Л. А. Булаховский, в свою очередь, в 1908 г. уже являлся студентом Историко-филологического факультета Харковского университета, который он закончил в 1910 г, но с 1911 по 1914 гг. там же при кафедре славянской филологии проходил подготовку на звание профессора, а с 1916 по 1917 гг. был нештатным доцентом кафедры славянской филологии Харковского университета.

Достойная школа, созданная в течение нескольких поколений, дала А. П. Непокупному возможность серьезно заняться балтистикой. Первоначально это сопровождалось контактами с литовскими коллегами, а с середины 60-тых годов XX столетия – и с Латвией.

Сотрудничество А. П. Непокупного с латышскими коллегами можно разделить на несколько периодов, связанных с различными темами.

Первый период – середина 60-тых – начало 80-тых годов XX века: межинституционный проект *Языковые связи народов ареала Балтийского моря и прилегающих к нему территорий.*

Идея этого проекта возникла во время беседы на конференции по топонимике северо-западной зоны СССР в 1966 году. Авторами идеи были молодой, в прошлом году защитивший диссертацию А. П. Непокупный и заведующий сектором Латышского языка Института языка и литературы Латвийской Академии наук Рудольф Грабис. В планы Института языка и литературы Академии Наук Латвийской ССР проект был включен уже в 1968 году (руководители – зав. сект. Латышского языка Института языка и литературы Р. Грабис и научный сотрудник Института языкознания Академии Наук Украинской ССР А. П. Непокупный; исп. Б. Лаумане), в планы Института языкознания Академии Наук Украинской ССР – в 1975 году. Сферами сотрудничества были названы: разработка совместных публикаций, участие во всесоюзных и международных конференциях, выполнение А. П. Непокупным обязанностей консультанта диссертации кандидата филологических наук, подготавливаемой Б. Лаумане и защищенной в 1973 г. Свидетелем начала сотрудничества является письмо из личного архива А. П. Непокупного, адресованное директору Института языка и литературы Латвийской Академии наук:

18 сентября 1968 г.

Директору Института языка и литературы
Академии наук Латвийской ССР
проф. Я. Калныню,
Руководителю языковедческих проблем Института
проф. Р. Грабису

Дирекция Института языковедения им. А.А. Потебни АН УССР считает положительным фактом установление более тесных форм сотрудничества наших институтов в области исследования балто-славянских языковых отношений. Мы согласны с тем, чтобы сотрудник нашего Института, кандидат филологических наук А.П. Непокупный участвовал в качестве соруководителя и соисполнителя в разработке темы Института языка и литературы АН Латвийской ССР «Языковые контакты народов ареала Балтийского моря», а также был руководителем-консультантом (на общественных началах) диссертационной работы тов.

Б. Лаумане на тему «Отражение лингвистических связей в лексике рыболовства латышского языка».

Введение темы «Восточнославянско-балтийские языковые отношения» в тематику Института языковедения АН УССР будет решаться при разработке тематического плана на 1970 год.

С искренним уважением

Директор Института языковедения им. А. А. Потебни АН УССР

акад. АН УССР (И. К. Белодед).

Результатами сотрудничества стали, во-первых, защищенная в 1973 г. аспиранткой Б. Лаумане диссертация кандидата филологических наук *Названия рыб в латышском языке*, во-вторых, совместные статьи А. П. Непокупного и Б. Лаумане «Балто-славяно-финские параллели из области мореплавания и рыболовства» (Лаумане, Непокупный 1970: 189–202), в-третьих, статьи А. П. Непокупного «Прусская этимология в трудах Я. Эндзелина и лексика приморских говоров балтийских и ближайших к прусскому ареалу диалектов восточнославянских языков» (Непокупный 1973: 76–83), «Остров Готланд и Scando-Baltica» (Непокупный 1974: 73–85), «*Латыш, Латвия* и *Курземе* в антропонимии украинского казачества XVI–XVII вв.» (Непокупный 1977а: 96–108), «Финно-балто-белорусская семантическая изоглосса ‘идти в деревню’ = ‘идти в гости’» (Непокупный 1977б: 109–126). К сожалению, этот проект закончился без опубликования предусмотренной книги, обобщающей результаты.

Наступило затишье почти на 10 лет.

Второй период – 90-тые годы XX столетия – начало XXI столетия: работа над проектом *Рижский адресс Леси Украинки.*

После восстановления независимости Латвии и Украины А. П. Непокупный приступил к своей давней мечте – найти место проживания Леси Украинки в Риге в марте 1900 г. При поддержке этой инициативы послами Украины в Латвии В. Михайловским, М. Янкивим, Р. Чилачавой была проведена работа как в архивах и музеях, так и в учреждениях города Риги, результатом которой стали публикации в изданиях *Вісник національної академії наук України* (Непокупний 2006: 75–82) и *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis* (Nepokupnijs 2006: 43–52). К сожалению, дом на улице Дзирнаву 90, где в начале XIX столетия проживала тетя поэтессы, принадлежал к деревянной застройке и в начале 90-тых годов XX столетия был снесен. Когда в конце XX столетия А. П. Непокупному после мучительных поисков удалось выяснить адрес проживания родных Леси Украинки, его ждало разочарование – автостоянка на месте деревянного дома.

1 изобр. А. П. Непокупный на месте, где стоял дом по улице Дзирнаву 90

Неосуществленной мечтой Анатолия Павловича осталось установление памятной доски на месте дома по улице Дзирнаву 90, в котором, будучи в гостях у тети, остановилась Леся Украинка.

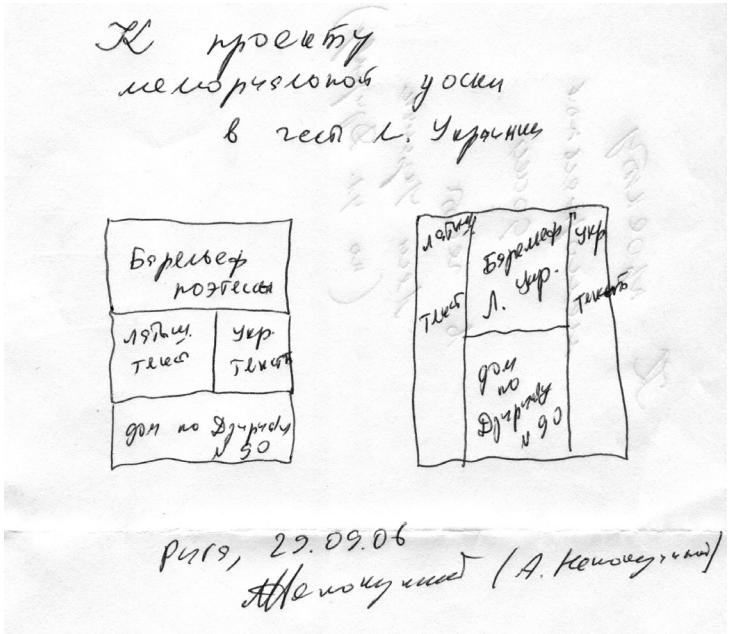

2 изобр. Так памятную доску изображал А. П. Непокупный

Третий период – начало XXI столетия – связан с избранием в 2004 году А. П. Непокупного иностранным членом Латвийской Академии наук. Начиная с 2002 года он ежегодно несколько раз посещал Латвию, принимал активное участие как в языковедческих мероприятиях, так и в академической жизни. У всех в памяти осталось его выступление перед выборами членов ЛАН 2004 году с академической лекцией по прусской тематике при участии тогдашнего посла Украины в Латвии М. Янкива.

Сочетание в мышлении А. П. Непокупного поэта и языковеда-диахрониста привело не только к эмоциональному изложению сюжета, но и к глубине рассмотрения проблемы. В древнейшем памятнике балтийских языков – Эльбингском словаре – перед названием других птиц находится орнитоним прусс. *prestors* E 707, название которого до сих пор не было расшифровано ни Р. Траутманом, ни Я. Эндзелином, ни В. Мажюлисом, ни другими пруссистами. Исследователей смущало именно нахождение этого орнитонима – крапивника (*Troglodytes troglodytes* L.), который является одним из самых маленьких представителей отряда воробьиных.

Столкнувшись с церковной терминологией в названиях птиц и найдя сюжет о избрании королем птиц крапивника среди материалов, записанных в Львовской области в 1898 году, А. П. Непокупный пришел к выводу, что указанный в Эльбингском словаре орнитоним *prestors* E 707 'konigelyn' связан с древнейшим вариантом немецкого *priester* 'священник' – *prêstar*, который существовал в древневерхненемецком и древнесаксонском и лег в основу прусского *prestors* (Подробнее об этимологии прусс. *prestors* см. Непокупный 1998: 109–119.).

Множество вопросов после выступления А. П. Непокупного указывало на заинтересованность его подходом к этимологии прусского языка не только с лингвистической, но и с экстралингвистической позиции.

Начиная со второй половины 60-тых годов XX столетия А. П. Непокупный принимал участие в различных конференциях в Латвии. Во второй половине 60-тых годов основной темой его докладов были балто-славянские языковые связи: «Словосложение как балтийский элемент в топонимии Украинского Полесья» на «Конференции по топонимике северно-западной зоны СССР», Рига, 1966; «Островные славянские говоры Прибалтики как источник для исследования окружающих языков» на «II межвузовской диалектологической конференции по изучению русских говоров в Прибалтийских республиках», Рига, 1966; «Балтийские элементы в топонимике Украины» на конференции Яна Эндзелина, Рига, 1968; «Дегидронимические названия поселений в балтийских и славянских языках (балт. *pa-* / слав. *po-*)» на конференции А. Озола, Рига, 1969.

3 изобр. А. П. Непокупный с тогдашним послом Украины в Латвии М. Янкивым (2004)

В докладах 70-тых годов наряду с вышеназванной появляется и прусская и ятвяжская тематика: «Некоторые синтаксические особенности балтийских заимствований в славянской диалектной среде» на конференции А. Озола, Рига, 1970; «Отличные от литовских и общие со славянскими предложно-падежные конструкции латышского языка» на конференции А. Озола, Рига, 1971; «Прусская этимология в трудах Я. Эндзелина и лексика приморских говоров балтийских и ближайших к прусскому ареалу диалектов восточнославянских языков» на юбилейной конференции Яна Эндзелина, Рига, 1973; «Прусская этимология в трудах Я. Эндзелина и лексика белорусского и украинского языков» на конференции «Балтийские языки и их взаимосвязи со славянскими, финно-угорскими и германскими языками» Рига, 1973; «К исследованию ареала ятвяжских реликтов» на конференции «Проблемы этнической истории балтов», Рига, 1977.

4 ИЗОБР. А. П. Непокупный с членами Отделения гуманитарных и социальных наук ЛАН и с профессорами Латвийского Университета (слева: Я. Стадиньш, И. Янсоне, А. Блинкена, А. Непокупный, М. Янкив, Т. Юндзис, Б. Бушмане, О. Буш, С. Павидис, И. Кошкин)

5 ИЗОБР. А. П. Непокупный среди латышских и польских коллег после конференции Яна Эндзелина в 2005 г. (слева: М. Янковяк, И. Янсоне, М. Острувка, Е. Кагайне, А. Стафецка, А. Непокупный)

С 80-тых по середину 90-тых годов XX столетия посещение А. П. Непокупным Латвии стало значительно реже, тематика докладов сохранилась прежней: «Ятвяги и Латвия» на IV Всесоюзной конференции балтистов, Рига, 1980; «Западные балты и славяне в их общих ономастических изоглоссах» на конференции «Проблемы этнической истории балтов», Рига, 1985; «О перспективе «Мелочей» Я. Эндзелина» на VII Международном съезде балтистов, Рига, 1995.

Начиная с конца 90-тых годов А. П. Непокупный снова стал частым гостем Латвии и постоянным докладчиком на конференциях. Значительное место в тематике его докладов теперь занимает прусская тема и фольклорные сюжеты: «Об одном образе солнца в латышской поэзии, фольклоре и терминологии» на конференции «Слово и аспекты его исследования» Лиепая, 1999; «Янис Эндзелин и Украина» на конференции Яна Эндзелина, Рига, 1999; «О балтийско-славянской границе на территории Беларуси» на IX Международном съезде балтистов, Рига, 2000; «К прусским этимологиям Я. Эндзелина, реальное и сказочное в семантике названий двух птиц Эльбингского словаря» на конференции Яна Эндзелина, Рига, 2002; «От внешних границ прусского языка к его внутренним реконструкциям» на конференции «Пограничье: лингвистический аспект», Даугавпилс, 2004; «К истолкованию прус. *dragios* E 386 'Hefen' как соответствия лтш. *dradži* 'вытопки'» на конференции Яна Эндзелина, Рига, 2005; «О реконструкции лтш. *kungs*» на I съезде «Letonica», Рига, 2005; «От Балтики до Адриатики: латгальский ойконим в изоглоссе через языковые пограничья» на конференции «Пограничье: лингвистический аспект», Даугавпилс, 2005; «К

6 ИЗОБР. А. П. Непокупный на секции I съезда *Letonica* (2005)

этимологизации пруск. *stroio* E 103 'Halsader': Я. Эндзелин и другие» на конференции Яна Эндзелина, Рига, 2006.

В последние семь лет Анатолий Павлович Непокупный также читал лекции как в Латвийском Университете, так и в Лиепайской педагогической академии и в Даугавпилском университете. Он популяризировал Латвию на Украине как при помощи своих стихов и фильмов, так и научных статей и личных контактов.

Все свои чувства к Риге и Латвии он выразил в стихах (Непокупний 1989: 58):

О Риго! На весь світ од узбержжя –
За безкрай моря і крізь даль землі –
Пливуть у час твої високі вежі –
Як щогли на твоєму кораблі.
В порти століть на радісні гостини
Ти входиш каравелою краси...
І добрі вітри віють в древні стіни –
Як у твої нетлінні паруси.

ЛИТЕРАТУРА

Grīsle Rasma 2007: *Spēkildze* 2I. Rīga, 33.

Nepokupnijs Anatolijs 2006: Lesjas Ukrainkas Rīgas adrese. – *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis* 6, 43–52.

Лаумане Бенита, Непокупный Анатолий 1970: Балто-славяно-финские параллели из области мореплавания и рыболовства. – *Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов*. Рига: Зинатне, 89–202.

Непокупный Анатолий 1973: Прусская этимология в трудах Я. Эндзелина и лексика приморских говоров балтийских и ближайших к прусскому ареалу диалектов восточнославянских языков. – *Известия АН Латвийской ССР* 2, 76 – 83.

Непокупный Анатолий 1974: Остров Готланд и Scando-Baltica. – *Baltistica* 10(1), 73–85.

Непокупный Анатолий 1977а: *Латыш, Латвия* и *Курземе* в антропонимии украинского казачества XVI–XVII вв. – *Контакты латышского языка*. Рига: Зинатне, 96–108.

Непокупный Анатолий 1977б: Финно-балто-белорусская семантическая изоглосса 'идти в деревню' = 'идти в гости'. – *Контакты латышского языка*. Рига: Зинатне, 109–126.

Непокупный Анатолий 1998: Прусское название христианского священника: prestors EV 707. – *Colloquium pruthenicum secundum*. Kraków, 109–119.

Непокупний Анатолій 1989: Ризькі етюди. – *Золото вікон*. Київ, 58.

Непокупний Анатолій 2006: Ризька адреса Лесі Українки. – *Вісник національної академії наук України* 1, 75–82.

Anatolijus Nepokupnas ir Latvija

SANTRAUKA

Straipsnis skirtas ukrainiečių kalbininkui, žymiam baltistui Anatolijui Nepokupnui, kuris per paskutiniuosius keturis savo gyvenimo dešimtmečius palaikė glaudžius ryšius su Latvija.

Jo bendradarbiavimą su latvių kolegomis galima suskirstyti į keletą etapų, susijusių su konkrečia veikla: 1) tarpinstitucinis projektas „Baltijos jūros regiono ir gretimų teritorijų kalbų kontaktai“ (XX a. 7-ojo dešimtmečio vidurys – XX a. 9-ojo dešimtmečio pradžia); 2) projektas „Lesios Ukrainkos adresas Rygoje“ (XX amžiaus 10-asis dešimtmetis); 3) veikla, susijusi su A. Nepokupno išrinkimu Latvijos mokslų akademijos užsienio nariu (XXI a. pradžia).

Pirmajame etape buvo ginama latvių kalbininkės Benitos Laumanės disertacija „Žuvų pavadinimai latvių kalboje“, kurios konsultantas buvo A. Nepokupnas, taip pat paskelbti kolektyviniai ir individualūs straipsniai. Antrajame etape, dirbant Latvijos archyvuose ir muziejuose, buvo išsiaiškinta L. Ukrainkos giminaitės, pas kurią ji gyveno Rygoje, gyvenamoji vieta. Tačiau medinis pastatas Dzirnavų gatvėje 90 XX a. 10-ame dešimtmetyje buvo nugriautas, jo vietoje įrengta automobilių stovėjimo aikštelė. Trečiajame etape sustiprėjo A. Nepokupno ryšiai su Latvija, 2004 m. jis buvo išrinktas Latvijos mokslų akademijos užsienio nariu.

Kartu su aptarta veikla A. Nepokupnas, pradedant XX a. 7-uoju dešimtmečiu, aktyviai dalyvavo mokslinėse konferencijose įvairiuose Latvijos miestuose.

Įteikta 2018 m. birželio 6 d.

ILGA JANSONE
LU Latviešu valodas institūts
Akadēmijas laukums 1, LV-1050 Rīga, Latvija
ilgajan@lza.lv

Recenzijos
Reviews

DALIA PAKALNIŠKIENĖ
Klaipėdos universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: baltistika, geolingvistika, veiksmažodžio istorija.

Daiva Aliūkaitė, Danguolė Mikulėnienė, Agnė Čepaitienė, Laura Geržotaitė

KALBOS VARIANTIŠKUMAS IR JO VERTINIMAS PERCEPTYVIOSIOS DIALEKTOLOGIJOS POŽIŪRIU: VARIANTŲ IR VIETŲ VAIZDINIAI

KOLEKTYVINĖ MONOGRAFIJA

Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017, 326 p.
ISBN 978-609-459-913-2

Recenzuojamoji monografija – neeilinis įvykis lituanistikos padangėje. Inovatyvus kiekybinis ir kokybinis lietuvių kalbos variantiškumo tyrimas, paremtas paprastųjų kalbinės bendruomenės narių vertinimu, teikia naujų duomenų kalbos variantiškumo inventorizacijai, interpetacijai, raidai ir perspektyvai atskleisti.

Pirmiausia į akis krinta globalus lingvistinės literatūros pasirinkimas – pasiremta svarbiausiais kalbos variantiškumo bei perceptyviosios dialektologijos veikalais, kritiškai pasinaudota iškiliausių lingvistinių mokyklų teorinėmis nuostatomis ir praktika.

Monografiją, kaip rodo numeracija, sudaro šešios skirtingos apimties dalys. 5-ąją dalį sudaro vos 6 puslapiai, o 6-ojoje pateiktos išvados, tad, ko gero, tikslingiau būtų buvę suvienyti šiuos skyrelius ir pateikti kaip bendras išvadas. Juolab kad 5-asis skyrius „Vaizdinių ir nuostatų dimensijos vertė kalbos variantiškumo tyrimuose“ aiškiai apibendrina tyrimo rezultatus.

1-ajame skyriuje, kuris pavadintas „Įvadu“, pateikama kalbos variantiškumo samprata, išskiriamos dvi svarbiausios variantiškumo raiškos

kategorijos – variantų ir vietų vaizdiniai. Keturių mokslininkių kolektyvas užsibrėžė ambicingą tikslą: „ištirti geolingvistinę paprastųjų kalbos bendruomenės narių kompetenciją, kuri monografijos autorių suprantama kaip žinios ir gebėjimai atpažinti kalbos variantiškumą ir jį susieti su įvairaus pobūdžio arealais: 1) geografiniais (t. y. teritoriškumo kintamaisiais); 2) socialiniais (t. y. socialiniais kintamaisiais); 3) kultūriniais (t. y. kultūriniais kintamaisiais / kultūrinėmis dimensijomis)“ (20 p.). Iš pirmo žvilgsnio „efemeriškas“ siekis patikimai išmatuojamas nuosekliais žingsniais – suformuluoti uždaviniai, užtikrinantys sėkmingą tyrimą: parengti tyrimo metodiką, nustatyti tiriamųjų atrankos kriterijus bei tiriamuosius regionų punktus ir, pasinaudojus susikurtu geolingvistinės kompetencijos tyrimo modeliu, atlikti tyrimą.

Monografijai esmingai pasirengta, mat 2014–2016 m. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos lėšomis Vilniaus universiteto Kauno fakultete vykdytas projektas *Bendrinės lietuvių kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje* (vadovė prof. dr. Daiva Aliūkaitė). Taigi įgyta įvairiopos patirties, pasimokyta iš savųjų sėkmių ir klaidų.

Tiriamųjų imtis solidi – daugiau nei 1400 jaunuolių. Nuspręsta tirti gana vientiso kontingento – 15–19 metų gimnazistų ir moksleivių – verbalizuotas ir vizualizuotas kalbines nuostatas, kitaip sakant, geolingvistinę kompetenciją, dešimtyje Lietuvos vietovių, geriausiai reprezentuojančių ir tradicines lietuvių tarmes, ir naujuosius tarminius XXI a. darinius: šiaurės žemaičiams atstovavo Kretingos, Plungės ir Mažeikių geolektai, rytų aukštaičiams – Biržų ir Panevėžio geolektai, vakarų aukštaičiams – Vilkaviškio, pietų aukštaičiams – Varėnos geolektai. Tyrinėti net sunkiausiai interpretuojami pereiginiai Šiaulių, Kupiškio ir Ukmergės geolektai.

Talpus 2-asis monografijos skyrius „Kalbos variantiškumas perceptyviosios dialektologijos požiūriu“ pristato kritinę retrospekciją nuo kaimo iki miesto dialektologijos, nuo tradicinės iki dinamiškosios ir perceptyviosios dialektologijos, į kalbėtoją orientuotos paradigmos, leidusios susikurti inovatyvią tyrimo metodologiją. Perceptyviniai tyrimai chronologiškai grupuojami į etapus iki ir po Deniso R. Prestono knygos *Perceptual Dialectology* (Preston 1989), kurios daugeliu nuostatų remiasi šiuolaikinė lingvistika. Kartu su metodologija pristatoma ir kvalifikuotai išversta ar akomoduota terminija su atitikmenimis kitose kalbose. Tikėtina, kad ji natūraliai prigis, bus perimta kitų Lietuvos tyrėjų ir lengvai „konvertuojama“ tarptautiniame kontekste.

Tyrime kūrybiškai remiamasi Deniso R. Prestono penkiakomponenčiu perceptyviojo tyrimo modeliu, kurį sudaro kelios *užduotys*: pieštinis variantų žemėlapis, variantų taisyklingumo ir patrauklumo vertinimas, variantų skirtingumo nustatymas, dialektų atpažinimas, konceptualus vertinimas (Preston 1999), išskleidžiama šių užduočių esmė ir vertė. Lietuvos kalbos variantiškumui tirti

mokslininkės sukūrė kompleksinį anketos modelį, kuriame vizualizuojama ir verbalizuojama anketuojamojo geolingvistinė kompetencija.

3-iasis ir 4-asis monografijos skyriai skirti kokybinei ir kiekybinei gautų duomenų interpretacijai.

3-iajame skyriuje „Subjektyvieji lietuvių kalbos variantiškumo modeliai: tarminė kalbos konceptualizacija ir mentalinių kalbos variantiškumo vaizdinių kartografavimas“ plėtojamas regioninio lietuvių kalbos variantiškumo vaizdinių diskursas. Pirmiausia aptariamas iš anketų išryškėjęs sociolingvistinis tarminės kalbos atstovo portretas. Vadovaujantis Fumio Inoue *vertinamųjų žodžių* (Inoue 1999) ir Peterio Garretto, Angie Williams ir Betsy Evans reikšminių žodžių technikos (Garrett, Williams, Evans 2005) principais, parengtas reikšminių žodžių tinklas. Anketų duomenys parodė, kad pagrindiniai tarminės kalbos atstovo bruožai siejami su kraštu ir gyvenamąja vietove, amžiumi, pagarba praeičiai, kalbai ir pan. Akivaizdi sąsaja su NORM‘o (Chambers, Trudgill 2004) vaizdiniu atskleidžia tirmiamųjų nuostatas, kad tarminė kalba – praėjusio / praeinančio pasaulio požymis. Tačiau, kaip detaliai verbaliai ir ypač vizualiai parodoma monografijoje, tokia konceptualizacija skirtinguose punktuose yra nevienodo intensyvumo.

Mentalinių žemėlapių ir jų komentarų analizė atskleidė įsivaizduojamą dialektų kraštovaizdį, parodė prototipines tarmiškumo zonas. Kompiuterio programa *Gabmap* (Nerbonne ir kt. 2011) susistemintuose žemėlapiuose matyti skirtingų tarmių ir punktų kalbinės gimtinės konceptualizacija, tarmiškumo zonų vaizdiniai, kalbinių ypatybių apibūdinimai, rodantys gana gerą geolingvistinę kompetenciją. Būtų įdomu palyginti skirtingų punktų tarmiškumo verčių žemėlapius – išryškėtų kalbinės gimtinės veiksnys tiriamųjų nuostatoms. Be to, išsamiau komentuotini skirtumų žemėlapiai (70 pav.). Būtų prasmingas ne tik linijų paaiškinimas žemėlapiuose, t. y. ką rodo tamsesnė ar šviesesnė vietoves jungianti linija, bet ir svarstymai, kodėl tiriamųjų vaizdiniuose susiformuoja būtent tokie tarmiškumo arealai. Iš pieštinių žemėlapių pavyzdžių matyti, kad nemaža jų dalis yra tiriamųjų komentuojami – vardijami viename ar kitame areale žymimo tarmiškumo požymiai (taisyklinga, suprantama, gražu ar negražu, kt.). Tų požymių analizė būtų gerokai praturtinusi ir prototipinių tarmiškumo zonų tyrimą.

Žemėlapiai parodė keleriopą tarmių klasifikaciją – dominuojančias dvinarę (žemaičiai / aukštaičiai) ir keturnarę (žemaičiai / aukštaičiai / suvalkiečiai / dzūkai) (žinoma, užfiksuota ir kitokių). Pastebėta, kad anketuojamieji jaunuoliai linkę pereiti į keturnarę klasifikaciją, ir nurodomos tokios slinkties priežastys: etnografinių regionų klasifikacijos įtaka, nelygiavertis žemaičių ir aukštaičių plotas bei kitos istorinės aplinkybės.

4-ajame skyriuje „Subjektyvieji lietuvių kalbos variantiškumo modeliai: bendrinės kalbos konceptualizacija ir mentalinių kalbos variantiškumo vaizdinių kartografavimas“ geolingvistiniu pagrindu konstruojamas bendrinės kalbos atstovo sociolingvistinis portretas – siekiama parodyti aukštaičių ir žemaičių bendrinės kalbos konceptualizacijos skirtis. Ta pačia reikšminių žodžių, asociatų, technika nustatyti trys svarbiausi bendrinės kalbos atstovo portreto bruožai – išsilavinimas, miestiečio tapatybė, taisyklinga kalba (pastaroji rečiau). Dar vienas svarbus dėmuo, kuris rodo skirtingą aukštaičių ir žemaičių bendrinės kalbos konceptualizaciją, – šiuolaikiškumas, įtvirtinantis stereotipinę opoziciją *„tarmė = praeities, vyriausiosios kartos variantas / bendrinė kalba = dabarties, jaunosios kartos variantas“* (192 p.). Tai ryški aukštaičių nuostata, o jaunieji žemaičiai bendrinės kalbos su šiuolaikiškumu netapatina – tai sietina su žemaitiškojo tarmiškumo gyvybingumu. Itin didelių skirtumų tarp jaunųjų aukštaičių ir žemaičių bendrinės kalbos vaizdinių nenustatyta. Tyrėjos užfiksavo, kad žemaičiai kalbantį bendrine kalba vertina kaip svetimą.

Pieštiniai žemėlapiai parodė bendrinės kalbos lokalizacijos vaizdinius. Bendrinės kalbos zonos paprastai siejamos su centrais – didmiesčiais, regiono centrais ar net kalbine gimtine. Su bendrine kalba dažniausiai siejama vakarinė Lietuvos dalis, rečiau centrinė ar rytinė Lietuvos dalis. Tyrimo duomenimis, visų punktų jaunuoliai dažniausiai su bendrinės kalbos zona tapatina Vilnių ir Kauną, rečiau Klaipėdą. Įdomi tyrėjų išvada, kad prototipiškiausios bendrinės kalbos zonos lokalizuojamos tose vietovėse, kurios silpniausiai tapatinamos su tarmiškumo zonomis.

Trumpučiame 5-ajame skyriuje „Vaizdinių ir nuostatų dimensijų vertė kalbos variantiškumo tyrimuose“ konstatuojama, kad tiriamųjų imties, surinktų duomenų požiūriu Lietuvos moksleivių nuostatų tyrimas yra reprezentatyvus. Kaip jau minėjau, visos čia surašytos mintys galėtų natūraliai įsikomponuoti išvadose, kuriose nuosekliai pristatomi paprastųjų kalbos vartotojų bendrinės kalbos ir tarmių vaizdiniai bei pagrindiniai jų bruožai. Paaiškėjo, kad svarbiausi bendrinės kalbos požymiai yra išsilavinimas ir lokalizacija (didmiesčiai – Vilnius, Kaunas, Klaipėda). Mentaliniai žemėlapiai parodė, jog prototipiškiausios tarmiškumo zonos lokalizuojamos naujuose tarminiuose dariniuose – Plungės, Kretingos, Mažeikių geolektuose (žemaičių areale) Biržų, Varėnos geolektuose (aukštaičių areale) bei regiolektų centruose – Telšiuose, Šiauliuose, Panevėžyje, Alytuje, kituose miestuose – Rietave, Skuode. Tyrimo rezultatai rodo, kad Lietuvos gimnazijų ir vidurinių mokyklų jaunuolių geolingvistinė kompetencija yra pakankama. Tokį vertinimą labiausiai grindžia pieštiniai žemėlapiai, rodantys, kad jaunosios kartos kalbos bendruomenės nariai intuityviai geba skirti stipriai, vidutiniškai ir silpnai tarmiškai žymėtas zonas.

Tyrimo patikimumą ir objektyvumą didina modernūs kiekybiniai bei statistiniai metodai. Dialektometrijos metodais sukurta kompiuterine programa *Gabmap* kokybiškai ir kiekybiškai apibendrinti kontrolinių punktų prototipinių tarminės ir bendrinės kalbos vartojimo zonų žemėlapiai, statistiniais metodais sudaryti verčių žemėlapiai, atspindintys visų vietovių žymėtumą tarmiškumo požiūriu, skirtumų arba tinklų žemėlapiai, rodantys tarmiškumo laipsnį, klasterių žemėlapiai ir dendrogramos – monografija vizualizuota net 174 paveikslais!

Pagirtinas, be visų kitų teigiamybių, dalykinis ir formalusis monografijos vientisumas ir nuoseklumas, kurio pasiekti keturioms talentingoms mokslininkėms nebuvo lengva. Priešingai, skirtingų kartų tyrėjos sujungė savo patirtį ir kompetencijas į vientisą turtingą audinį. Modernus, kokybiškas, preciziškas tyrimas – dar vienas kertinis akmuo Lietuvos geolingvistikos rūme, natūraliai įsiliejantis į pasaulio lingvistinę erdvę.

LITERATŪRA

Chambers Jack K., Trudgill Peter 2004: *Dialectology*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Garrett Peter, Williams Angie, Evans Betsy 2005: Accessing Social Meanings: Values of Keywords, Values in Keywords. – *Acta Linguistica Hafniensia: International Journal of Linguistics* 37(1), 37–54.

Inoue Fumio 1999: Classification of Dialects by Image: English and Japanese. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 1, eds. Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 147–160.

Nerbonne John, Colen Rinke, Gooskens Charlotte, Kleiweg Peter, Leinonen Therese 2011: Gabmap – A Web Application for Dialectology. – *Dialectologia* Special Issue II.

Preston Dennis R. 1989: *Perceptual Dialectology: Nonlinguists' Views of Areal Linguistics*. Dordrecht: Foris.

Preston Dennis R. 1999: *Handbook of Perceptual Dialectology* 1, eds. Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Įteikta 2018 m. birželio 30 d.

DALIA PAKALNIŠKIENĖ
Klaipėdos universitetas
Salomėjos Nėries g. 5, LT-92227 Klaipėda
dalia.pakalniskiene@gmail.com

Nurodymai autoriams

Žurnale spausdinami straipsniai lietuvių, latvių, anglų, vokiečių, prancūzų ir rusų kalbomis. Atskirai susitarus su redakcija, gali būti spausdinami ir kitomis kalbomis. Skelbiami mokslo straipsniai, diskusinės publikacijos, kalbos leidinių recenzijos.

Straipsnio apimtis iki 40 000 spaudos ženklų, diskusinių publikacijų iki 10 000 spaudos ženklų, recenzijų – iki 20 000. Didesnės apimties straipsniai spausdinami tik atskirai susitarus su redakcija, redaktorių kolegijos sprendimu.

Straipsnius reikia pateikti elektronine forma – *Microsoft Word* ir *Adobe PDF* formatu (*.doc, *.rtf, *.pdf). Pageidautina, kad straipsniai būtų parašyti ne žemesne kaip *MS WinWord* 2000 versija. Tekstas turi būti surinktas Unikodo standarto šriftais. Iliustracijos pateikiamos atskiru failu, ne mažesne kaip 300 dpi skyra. Straipsnyje turi būti pažymėta iliustracijos vieta.

Prieš tekstą nurodomas visas autoriaus vardas ir pavardė, institucija, išvardijamos autoriaus pagrindinių mokslinių tyrimų kryptys, pateikiama iki 200 žodžių anotacija ir 5 esminių žodžių sąrašas lietuvių ir anglų kalbomis. Teksto pabaigoje nurodoma įteikimo (gavimo) data, autoriaus darbovietės arba namų ir elektroninio pašto adresas. Po straipsnio pateikiama santrauka anglų kalba, po straipsnių kitomis kalbomis būtina ir lietuviška santrauka.

Santraukos nerašomos recenzijoms, diskusinėms publikacijoms.

Cituojamos literatūros nuorodos pateikiamos tekste skliaustuose: autoriaus pavardė, publikacijos metai ir po dvitaškio puslapis, pvz.: (Ambrazas 2006: 182; Žilinskienė 2002: 174). Kolektyvinių darbų nurodoma raidinė pavadinimo santrumpa. Straipsnio gale pateikiamas literatūros sąrašas, pvz.:

> Ambrazas Vytautas 2006: *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė.* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
>
> Žilinskienė Vida 2002: Gramatinių formų vartojimas lietuvių kalbos moksliniame stiliuje. – *Acta Linguistica Lithuanica* 46, 173–178.

Aptariamieji kalbos duomenys pateikiami pasviruoju šriftu.

Žurnalui įteikti straipsniai anonimiškai recenzuojami dviejų recenzentų, skiriamų redakcijos.

Guidelines for contributors

ALL publishes scientific articles, discussion papers and critical reviews. Submissions should be written in Lithuanian, Latvian, English, German, French, or Russian. Submissions in other languages can be accepted upon consultation with the editors only.

The length of an article should not exceed 40,000 characters, that of a discussion paper 10,000 characters and that of a review 20,000 characters. Longer works will be published only by consent of the editor and the editorial board.

Articles should be submitted in two formats: Microsoft Word and adobe Pdf. It is requested to use Ms WinWord 2000 or later versions, using the *.doc or *.rtf format. The main body of the text should be typed in standard unicode fonts. Illustrations of not less than 300 dpi resolution should be presented in a separate file.

The first page of a submission should contain the full name and surname of the author, the author's affiliation, the main topics of the author's scientific research, an abstract (up to 200 words) and 5 keywords in English. Date of the submission, postal address of the author's institution or home and e-mail address should be added on the last page. The final version of the article should be accompanied by a summary in english, which will be translated into Lithuanian by the editorial staff. Summaries are not necessary for reviews and discussion papers.

Literature cited in the text should be given in brackets: author's name, year of publication, colon, page number(s), e.g., (Ambrazas 2006: 182; Žilinskienė 2002: 174). The title of collective works should be abbreviated. At the end of the article a bibliography should be given, e.g.,

> Ambrazas Vytautas 2006: *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė.* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
>
> Žilinskienė Vida 2002: Gramatinių formų vartojimas lietuvių kalbos moksliniame stiliuje. – *Acta Linguistica Lithuanica* 46, 173–178.

Linguistic forms cited in the text should be given in italics.

All submissions will be peer reviewed by two reviewers chosen by the editorial board.

ACTA LINGUISTICA LITHUANICA LXXVIII
Lietuvių kalbos institutas
Institute of the Lithuanian Language

Viršelio dailininkė *Elena Švobaitė*
Redaktorė *Loreta Rogienė*
Vertėja *Vaida Kavaliauskaitė*
Maketuotoja *Rasa Labutienė*

SL 655. 16,75 sp. l. Tiražas 200 egz.
Išleido Lietuvių kalbos institutas, Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
Spausdino UAB *Petro ofsetas*, Naujoji Riovonių g. 25C,
LT-03153 Vilnius